

Emil Popławski

Frazemy z biblijnymi
nazwami osobowymi
w gwarach polskich

FRAZEMY Z BIBLIJNYMI
NAZWAMI OSOBOWYMI
W GWARACH POLSKICH

EMIL POPŁAWSKI

FRAZEMY Z BIBLIJNYMI
NAZWAMI OSOBOWYMI
W GWARACH POLSKICH

© Copyright by Instytut Języka Polskiego PAN w Krakowie
Kraków 2014

ISBN 978-83-64275-63-0

Recenzenci:
Stanisław Koziała
Bogusław Nowowiejski

Redakcja: Aleksandra Adamczyk
Korekta: Monika Pasek
Skład: Małgorzata Piwowarczyk
Projekt okładki: Joanna Bizior

Na okładce wykorzystano zdjęcie Wiktora Wołkowa opublikowane w albumie
„Siano” (na s. 125), wydanym w Białymstoku w 2011 r.

Publikacja dofinansowana przez Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

LIBRON

Wydawnictwo LIBRON – Filip Lohner
al. Daszyńskiego 21/13
31-537 Kraków
tel. 12 628 05 12
e-mail: office@libron.pl
www.libron.pl

SPIS TREŚCI

CZĘŚĆ I

WSTĘPNE ZAŁOŻENIA	7
1. Obszar badań	7
2. Cele pracy	7
3. Podstawa materiałowa pracy	7
4. Zarys stanu badań	8
5. Założenia metodologiczne, zastosowana terminologia	12
6. Status nazw osobowych, ich form pochodnych i derywatów w opisywanych frazematach	16
7. Lokalizowanie materiału gwarowego. Sprawa kaszubszczyzny	17
8. Zapis cytatów gwarowych	18

CZĘŚĆ II

PREZENTACJA I ANALIZA MATERIAŁU	21
Sposób prezentacji materiału	21
AARON (ARON)	24
ABRAHAM (ABRAM)	25
ADAM	28
ANDRZEJ (JĘDRZEJ)	34
ANNASZ	41
ANTYCHRYST (ANTYKRYST)	42
BARTŁOMIEJ	46
CHRYSTUS (KRYST, KRYSTUS)	53
DAWID	56
ELIASZ	58
EWA	61
EZAW	66
FILIP	66
HEROD	68
HIOB (JOB)	71
JAKUB MNIEJSZY (MŁODSZY)	72
JAKUB WIĘKSZY (STARSZY)	74
JAN (APOSTOŁ)	78
JAN CHRZCICIEL	80
JEZUS	95
JONASZ	106
JOZAFAT (JÓZEFAT, JÓZAFAT, JOZAF)	107

JÓZEF	108
JUDA TADEUSZ	113
JUDASZ	115
KAIN	119
KAJFASZ	120
ŁAZARZ	120
ŁAZARZ Z BETANII	121
ŁUKASZ (ŁUKA)	122
MACIEJ	125
MAREK	129
MARIA (MARYJA)	137
MARTA	143
MATEUSZ	144
MICHAŁ	147
MOJŻESZ	156
NIKODEM	157
PAWEŁ	158
PIŁAT	160
PIOTR	162
SALOMON	170
SAMSON	174
SZCZEPAN	174
SZYMON (SYMEON)	176
TOMASZ	180
TYMON	184
TYMOTEUSZ	184

CZĘŚĆ III	
KONKLUZJE	187

WYKAZY SKRÓTÓW I ŹRÓDEŁ	221
-------------------------	-----

Wykaz skrótów nazw powiatów	221
Wykaz pozostałych skrótów	224
Wykaz skrótów ksiąg biblijnych	227
Wykaz źródeł materiału dialektalnego	229

LITERATURA	237
------------	-----

INDEKS OMÓWIONYCH FRAZEMÓW	267
----------------------------	-----

SUMMARY	285
---------	-----

PE3IOME	287
---------	-----

CZEŚĆ I

WSTĘPNE ZAŁOŻENIA

---

1. Obszar badań

Problematyka niniejszej pracy sytuuje się w polu frazeologii gwarowej. Omówione w niej zostaną frazemy obecne w polskich gwarach, zawierające w swoim składzie leksykalnym nazwę osobową występującą w Nowym Testamencie¹, jej formę pochodną bądź utworzony od niej (nich) derywat. Przedstawione jednostki stanowią część licznej grupy dialektalnych połączeń wyrazowych mających związek z treścią Biblii.

2. Cele pracy

Głównym celem podjętej pracy jest opis fragmentu dziedzictwa biblijnego w gwarach polskich. Ponadto dąży się w niej do przedstawienia w miarę pełnego objaśnienia formy i treści analizowanych jednostek – z wykorzystaniem informacji źródłowych, wiedzy dialektologicznej, etnograficznej, danych leksykograficznych, geograficznych, historycznojęzykowych.

3. Podstawa materiałowa pracy

Podstawę materiałową podjętej pracy stanowią przede wszystkim ekscerpty z SGP – redagowanego i wydawanego w Instytucie Języka Polskiego PAN w Kra-

---

¹ Część tych nazw pojawia się również w Starym Testamencie: *Aaron (Aron), Abraham (Abram), Adam, Dawid, Eliaz, Ewa, Ezaw, Hiob (Job), Jonasz, Jozafat (Józefat, Józafat, Jozaf), Kain, Mojżesz, Salomon, Samson.*

kwie² – oraz z jego kartoteki podstawowej i suplementowej (które łącznie liczą ok. 2 400 000 fiszek). Znalazły się wśród nich zarówno materiały rękopiśmienne, jak i z druków. Frazemy wyekscerpowano również z NKPP. Ten bogaty zbiór frazeologizmów i przysłów wyzyskano w zakresie jednostek niewątpliwie notowanych w gwarach. Do kanonu źródeł włączono dodatkowo kilka publikacji i zapisów rękopiśmiennych³.

Wśród źródeł drukowanych materiału uwzględniono dwa ogólnogwarowe słowniki – K oraz MSGP. Materiał wyzyskano też z dwóch słowników języka polskiego notujących leksykę i frazematykę dialektalną – SWil oraz SW. Ponadto wykorzystano duże (nieraz wielotomowe) słowniki [np.: SCiesz, SGŚ, KąśŚ, ZborŚł, B, SKoc, S] czy atlasy [np.: AJŚ, AJK]⁴, obejmujące swoim zasięgiem część polskiego obszaru gwarowego. Wyekscerpowano tomy Dzieł wszystkich Oskara Kolberga zawierające opisywane frazemy. Materiał pozyskiwano również z serii i czasopism naukowych [np.: KwOp, LL, MPTL, ME, PJPAN, RŁTN, Wiśła, Zb]. Poszczególne ich części (bądź ich fragmenty) zawierały czasem mniej lub bardziej liczne zbiory przysłów i podobnych jednostek. Wykorzystano teksty gwarowe [np. ZNUJ 278]. Wreszcie materiał czerpano z osobnych monografii [np. Kup, Święt] czy artykułów [np. KurJęz].

Przy jego pozyskiwaniu przyjęto zasadę uwzględniania pierwszych zapisów źródłowych każdego frazemu. W związku z tym, jeśli jakieś źródło odwoływało się do innego, brano pod uwagę tylko to pierwotne. Sytuacje takie najczęściej występowały w NKPP.

Źródła materiału dialektalnego wykorzystywane w pracy rejestrują stan gwar od początku XIX w. do czasów współczesnych.

Warto dodać, że w zakres podstawy materiałowej niniejszej pracy włącza się frazemy notowane w gwarach bez względu na to, czy występują one bądź funkcjonowały w języku literackim.

4. Zarys stanu badań

Prawdopodobnie pierwszą w językoznawstwie polskim pracą dotyczącą frazeologii dialektalnej jest zamieszczony w „Języku Polskim” w 1955 r. artykuł badacza gwar kaszubskich i kociewskich, autora m.in. dwóch dużych słowników

---

² Dotąd ukazał się on do hasła „gościnka”. Ostatni, 27 zeszyt niniejszego dzieła leksykograficznego (zamykający t. VIII) opublikowano w 2013 r. Stanowi to już blisko 5000 stron druku.

³ Wykazy źródeł drukowanych oraz skrótów geograficznych związanych z lokalizacją materiału językowego znajdują się w końcowej części pracy.

⁴ Nie każde z tych wielotomowych, zwykle zbiorowych dzieł zostało dotąd wydane w całości.

gwarowych (przywoływanego już S I–VII oraz SKoc I–III), ks. Bernarda Sychty pt. Element morski w kaszubskiej frazeologii.

Kilka lat później Henrietta Augustynowicz-Ciecierska [1961], uczestnicząca w pracach przygotowawczych, a później współtworząca zespół autorów SGP, przedstawiła teoretyczne problemy związane z opisem stałych związków wyrazowych w słowniku gwarowym. W latach 60. ubiegłego wieku pojawił się artykuł o frazeologii cieszyńskiej, zamieszczony w studenckim piśmie naukowym „Językoznawca” [Juralewicz, Nagłowska 1965: 32–44].

Kolejna dekada przyniosła kilka różnorodnych opracowań. Badacz gwar malborskich, autor m.in. monografii i dwutomowego słownika [GMalb I, GMalb II 1–2], Hubert Górniewicz dwukrotnie wypowiedział się na temat relacji frazematyki gwarowej do frazematyki języka literackiego [1974, 1975]. Stwierdził on, że tylko około 5% stałych dialektalnych związków wyrazowych nie ma odpowiedników w polszczyźnie literackiej (wyrazów różnych od literackich jest 25%). Do tych ustaleń odwołuje się EJP [1978, II wyd. 1992, III wyd. 1999] w hasle „frazeologia gwarowa” (jego autorem jest Marian Kucała). Maria Kamińska poruszyła problematykę stylistyki dialektalnych frazemów [1973]. Kaszubolog Jerzy Treder zajął się zagadnieniem stylizacji gwarowej w zakresie frazeologii [1979]. Z kolei Józefa Kobylińska pisała o stałych dialektalnych związkach wyrazowych w prozie Władysława Orkana [1976]. Honorata Skoczylas-Stawska przedstawiła materiał frazemacyjny z gwar wieluńskich [1976].

Zdecydowanie więcej prac opublikowano w latach 80. Największy wkład w badania w zakresie frazeologii gwarowej wniosło wtedy dwoje badaczy – Anna Krawczyk (Krawczyk-Tyrpa) i przywoływany już Jerzy Treder. Powstały wówczas pierwsze monografie. Anna Krawczyk-Tyrpa wydała książkę Frazeologia somatyczna w gwarach polskich. Związki frazeologiczne o znaczeniach motywowanych cechami części ciała [1987, II wyd. 2005]⁵. Jerzy Treder natomiast opublikował tom Ze studiów nad frazeologią kaszubską (na tle porównawczym) [1986] oraz monografię Frazeologia kaszubska a wierzenia i zwyczaje (na tle porównawczym) [1989]. Autorka książki o frazeologii somatycznej napisała kilka artykułów związanych z tą problematyką – zamieszczono je w ważnych pismach i seriach językoznawczych [1982a, 1983, 1988]. Doświadczenia Anny Krawczyk w zakresie leksykografii gwarowej znajdują odbicie w jej publikacjach o charakterze teoretycznym: Frazeologia w Słowniku gwar polskich [1982b]; Co wiemy o frazeologii gwarowej? [1985]; O pewnych cechach odróżniających frazeologię gwarową od frazeologii języka literackiego (na przykładzie związków frazeologicznych z komponentem *chodzić*) [Krawczyk-Tyrpa 1988].

---

⁵ Monografia ta wprowadza do frazeografii polskiej termin „frazeologia somatyczna”.

Jerzy Treder głównym polem swoich badań frazeologicznych uczynił kaszubszczyznę. Poza wymienionymi monografiami opracował liczne artykuły [1983, 1984, 1987, 1988a]. Badacz ten poruszał też różne problemy teoretyczne: O wariantach i innowacjach idiomów (na materiale gwarowym) [1982a], O wiarygodności gwarowych materiałów frazeologicznych w ogólnych ich zbiorach [1985b], Uwagi o chronologii zachodniosłowiańskiej frazeologii dialektalnej (na przykładzie kaszubskim) [1988b]. Innym nurtem badań frazeologicznych Jerzego Tredera jest frazeologia porównawcza. Zestawiał on materiał kaszubski z sąsiednimi gwarami malborskimi [1982b], odległymi – cieszyńskimi [1982d] oraz frazeologizmami z innych języków – czeskiego i słowackiego [1985a].

Z kolei Mieczysław Buczyński i Feliks Czyżewski porównali wyodrębnioną formalnie grupę frazeologizmów zebranych w jednej wsi na Podlasiu z językiem literackim [1985].

Warto wspomnieć, że w omawianej dekadzie swoje artykuły o charakterze teoretycznym ogłosili dwaj uczeni reprezentujący inne słowiańskie języki – chorwacki [Matešić 1988] oraz słowacki [Mlacek 1988].

W 1991 r. Jerzy Treder opublikował artykuł pod zmiennym tytułem: Nowa dziedzina badawcza: frazeologia gwarowa. Z teoretycznym opracowaniem wystąpił też Artur Czesak [1998]. Poza tym w ostatniej dekadzie ubiegłego wieku pojawiło się kilka artykułów materiałowych [Chojnacki 1995; Kamińska, Bieńkowska 1990; Nowowiejski 1991; Waniakowa 1999].

Ożywienie w zainteresowaniu problematyką związaną z frazeologią dialektalną można obserwować w XXI w. Duży wkład w tę subdyscyplinę językoznawstwa wniósł młody badacz Maciej Rak. Zredagował on pierwszy i jak dotąd jedyny w polskiej leksykografii gwarowej słownik frazeologiczny prezentujący materiał (w sumie 600 jednostek) ze wsi Dębno w Górach Świętokrzyskich [RakSł]. Opracowanie to ma charakter dyferencyjny. Atutem wymienionej publikacji jest fakt, że jej autor to autochton dobrze znający swoją gwarę. Maciej Rak opublikował również monografię poświęconą frazeologii animalistycznej Gór Świętokrzyskich i Podtatrza [2007d]. To druga tego typu publikacja – po wymienionej wcześniej książce Anny Tyrpy – z zakresu frazeologii gwarowej. W swoich badaniach frazeologicznych opiera się on przede wszystkim na materiale z gwar tych obszarów. Problematyki frazeologii zwierzęcej dotyczą też jego artykuły [2005, 2006a, 2007c]. W innych opracowaniach Maciej Rak podjął różne zagadnienia związane z frazeologią podhalańską [2007e, 2008b, 2009d]. Porównywał ją z frazeologią słowacką [2007a]; pisał o frazeologii pogranicza polsko-słowackiego [2007b]. W jednym tekście [2009a], drukowanym w Rumunii, zajął się frazeologią w polskich gwarach na Bukowinie (na podstawie słownika Kazimierza Feleszki [2003]). Eksploracje materiałowe doprowadziły

Macieja Raka do wypowiedzi teoretycznych: o ujęciach leksykograficznych frazeologizmów dialektalnych [2006b], o motywacji tego typu jednostek [2008a] czy o regionalizmach frazeologicznych [2009c]. Wspólnie z Anną Tyrpą zaproponował w jednym z artykułów onomazjologiczne przedstawienie frazematyki gwarowej [2010].

O ujęciach leksykograficznych stałych połączeń wyrazowych z dialektalnych zasobów polszczyzny traktują również opracowania innych badaczy – Władysława Lubasia [2002] oraz Danuty Kołodziejczykowej i Marii Krasowskiej [2003]. Szczegółowe zagadnienia poruszają artykuły Artura Czesaka [2007] i Lidii Przymuszały [2007]. Materiału frazematycznego z gwar pogranicza polsko-białoruskiego dostarcza opracowanie Marii Czurak [2003]. W ostatnich latach autor niniejszej pracy opublikował trzy artykuły sytuujące się (w całości lub częściowo) w polu frazeologii gwarowej [Popławski 2009, 2010, 2011].

Wiele zestawień, często będących dialektalnymi terminami, zwykle botanicznymi, zoologicznymi, medycznymi, odnoszącymi się do zjawisk przyrody, przynosi – oparta na bogatym materiale – praca Renaty Kucharzyk o słownictwie odantroponimicznym [2010]. Niedawno wydana książka Barbary Grabki zaś zawiera opis licznych frazemów związanych z ludową obrzędowością religijną [2012]⁶.

W związku z opisywaną w tej pracy formalnie wyodrębnioną grupą frazemów warto w tym miejscu przywołać przeglądowy artykuł Anny Krawczyk-Tyrpy [1998] referujący stan badań w zakresie relacji gwar wobec religii (w tym wobec dziedzictwa biblijnego).

Z przedstawionego zarysu stanu badań wynika, że tylko niektóre polskie obszary dialektalne (głównie Podtatrze, Góry Świętokrzyskie, Kaszuby) doczekały się osobnych publikacji poświęconych frazeologii. Nie opracowano też jeszcze frazemów z wielu kręgów tematycznych (oprócz somatyzmów, frazeologii animalistycznej czy związanej z religią). Pozostaje wyrazić nadzieję, że podjęta praca wniesie drobny wkład w tę mało jeszcze poznaną subdyscyplinę językoznawstwa.

***

Osobno warto przytoczyć uwagę Jana Godynia dotyczącą frazeologii gwarowej pochodzenia biblijnego (zwłaszcza dyferencyjnej), zamieszczoną we Wstępie do opracowania leksykograficznego autorstwa tego badacza pt. *Od Adama i Ewy zaczynać*. Mały słownik biblizmów języka polskiego: „Wiele biblizmów, często nieznanymi językowi literackiemu, występuje w gwarach ludowych, np. na Śląsku

---

⁶ Część materiału frazematycznego, który wykorzystują obie autorki, została włączona do korpusu jednostek opisywanych w tej pracy.

Cieszyńskim: *Ni ma Jadamowi samociónz, dy z Jewkóm cióngnie* – w znaczeniu ‘łatwiej żyć we dwoje niż samemu’; *Poszoł na łono Abrahama* ‘umarł’; *Już uwi-dzioł Abrahama* ‘przekroczył 50 lat życia’; w Małopolsce: *Od Anása – do Kajfása, od Kajfása – do Judása, od Judása – do piekła* (wariant znanego w polszczyźnie ogólnej zwrotu *chodzić od Annasza do Kajfasza*); *Bez woli Boży nikomu ani włos z głowy nie spadnie* ‘nikomu nie grozi żadne niebezpieczeństwo’; na Kaszubach: *Bic są w piersę* ‘okazywać skruchę; przyznać się do winy’; *Chto seje wiater, zbierô burzę* (przysłowie) itd.” [Godyń 2006: 10–11]⁷. Słowa te można interpretować jako postulat do podjęcia badań w zakresie mało poznanej polskiej biblijnej frazematyki gwarowej.

Warto przynajmniej wymienić ważniejsze opracowania analizujące fraze-matykę pochodzenia biblijnego w języku literackim. Oprócz przywołanego słownika Godynia mamy dwie monografie Stanisława Koziary [2001, II wyd. 2009; 2009c]. W pierwszej z nich autor poddał analizie cytaty i formy cytatopodobne (łącznie 98 jednostek), w drugiej zaś opisał życie tych i innych frazemów w licznych współczesnych, pełnych i częściowych, przekładach Pisma Świętego. Wspomniany badacz w wielu artykułach, pisanych od kilkunastu lat, pochyłał się nad różnorodnymi szczegółowymi i ogólniejszymi problemami frazematyki biblijnej [1996, 1997ab, 2002ab, 2003b, 2004abc, 2005ab, 2006ab, 2007ab, 2008abc, 2009a, 2010ab, 2011b].

W tym miejscu należy wymienić – niemający wprawdzie ściśle językoznawczego charakteru – Słownik zwrotów i aluzji biblijnych Anny Marii Komornickiej [1994].

Poszczególne frazemy pochodzenia biblijnego analizuje w licznych artykułach, publikowanych od kilkadziesiątu lat (często w „Języku Polskim”), Stanisław Bąba [1984, 1987, 1989abcd, 1992, 1993ab, 1995b, 1996, 2001, 2002, 2010].

5. Założenia metodologiczne, zastosowana terminologia

Punktem wyjścia przy gromadzeniu frazemów był Słownik nazw osobowych w polskich przekładach Nowego Testamentu Rafała Zarebskiego [2005] oraz sześciotomowy Słownik imion i świętych Henryka Frosa SJ i Franciszka Sowy

---

⁷ Uwaga ta została zamieszczona w I wyd. tego słownika [Godyń 1995] oraz powtórzona w II [Godyń 2006]. Przywołane opracowanie jest jedynym leksykograficznym zbiorem o charakterze językoznawczym leksyki i frazematyki pochodzenia biblijnego w polszczyźnie. Jednostki zawierające nazwy osobowe, wymieniane jako przykłady w cytowanym fragmencie, znalazły się w stosownych miejscach w podjętej pracy.

[1997–2007]. Pierwsze kompendium zawiera pełny zbiór antroponimów, od których rozpoczynano poszukiwania materiałowe. Informacje zamieszczone w drugim pozwalały rozstrzygać, czy nazwa osobowa występująca w danym frazemie odnosi się do świętego pojawiającego się na kartach Biblii.

Korpus jednostek opisywanych w niniejszej pracy tworzą frazeologizmy oraz przysłowia. W związku z tym można określić je mianem frazemów. Termin „frazem” obejmuje, poza jednostkami powszechnie kwalifikowanymi jako związki frazeologiczne, „tak różne genetycznie, treściowo, strukturalnie i stylistycznie zjawiska, jak np.: *Świeżo malowane* (wywieszka), *Kto pod kim dołki kopie, sam w nie wpada* (przysłowie), *ktos plecie duby smalone* (idiom), *trąbka Eustachiusza* (termin złożony), *Pogoda dla bogaczy* (tytuł), *pogoda dla bogaczy* (frazeologizm tytułopochodny), *panie dziejku* (powiedzonko), *na okupowanych przez Izrael terytoriach arabskich* (określenie geopolityczne), *moje uszanowanie!* (formuła etykieta), *Byliśmy – jesteśmy – będziemy!* (slogan propagandowy), *a to ci dopiero!* (zwrot wykrzyknikowy), *czy musisz tak* (np. *hałasować*)? (konstrukcja składniowa w funkcji prośby o zaprzestanie czynności wyrażonej w bezokoliczniku), *...i odtąd żyli długo i szczęśliwie* (tradycyjna formuła bajki), *ładną mamy dziś pogodę* (zwrot fatyczny), *jeśli się tak można wyrazić* (wtrącenie metatekstowe)” [Chlebda 2001: 336–337]. Jedynym bowiem kryterium konstytutywnym frazematyki – jak to określił jej twórca, Wojciech Chlebda – jest „odtwarzalność elementu językowego w danej sytuacji i dla nazwania danej wiązki sensów”. Badacz dodaje: „przez frazem rozumie się względnie trwałą formę językową, która w danej sytuacji stała się – niezależnie od swych cech strukturalnych i semantycznych – przyjętym (nierzadko jedynym) sposobem wyrażania danego potencjału treściowego” [Chlebda 2001: 336]. Frazemu zatem nie cechują indywidualizm i doraźność, ale stanowi on wspólne dobro językowe narodu.

Opisywane w pracy jednostki poddano klasyfikacji. Wykorzystano podział związków frazeologicznych – oparty na ich funkcjach składniowych i znaczeniu – Andrzeja Marii Lewickiego i Anny Pajdzińskiej [2001: 316–321]⁸. Wyodrębniono zatem: wyrażenia rzeczownikowe, wyrażenia określające, zwroty i frazy. Jako osobną grupę frazemów dodano przysłowia.

W zakres analizy postanowiono włączyć zestawienia, które sytuują się na pograniczu frazeologizmów i grup syntaktycznych. Zaliczono je do wyrażen rzeczownikowych. Stanowią one ciekawą i dość liczną grupę zgromadzonych

⁸ Klasyfikacja ta powstała w odniesieniu do frazeologii języka literackiego. Trudno się jednak doszukiwać przeciwwskazań w zastosowaniu jej do materiału dialektalnego. Sami autorzy nie czynią takiego zastrzeżenia.

frazemów, toteż trudno byłoby pominąć je w prowadzonym opisie. W zebranych materiale są to przede wszystkim ludowe terminy botaniczne, np.: *berło świętego józefa*; *judaszowe pieniądze/talary*; *panny maryi warkoczyk*; zoologiczne, np.: *chrobak świętego jana*; *krówka pana jesus*; *żabka pana jesus*, czy astronomiczne, np.: *Droga Świętego Eliasza*; *Wóz Dawida*; *Wózek Antychrysta*.

Zgodnie z przyjętą klasyfikacją wyrażenia mające postać grupy rzeczownikowej, które funkcjonują tylko w jednej formie przypadkowej, przypisano do wyrażeń określających. W opisywanym materiale wystąpiły dwie takie jednostki: *do antychrysta* ‘bardzo dużo’; *kawał antychrysta/antykrysta* ‘ktoś bardzo zły’. W grupie wyrażeń określających znalazły się ponadto porównania, np.: *jasny jak noc po świętym Michale*; *pusty jak chłopska stodoła na święty Jan*; *zazdrośny jak Piotrowa mać*.

Konstrukcje porównawcze z członem werbalnym, np.: *ktos drze jak Adam*; *ktos kręci się jak Jonasz w wielorybie*; *ktos leży jak Łazarz*, włączono do zwrotów.

W grupie fraz umieszczono ekspresywne jednostki, takie jak wykrzyknienia, okrzyki czy przekleństwa, np.: *amen Maryja* ‘okrzyk wyrażający zwykle mocny żal po czymś, czego nie da się odwrócić’; *antykrysta twojego* ‘przekleństwo’; *o Jezu, ludzie kochani!* ‘okrzyk zdziwienia’.

Andrzej Maria Lewicki i Anna Pajdzińska wskazują granicę pomiędzy frazeologizmami a przysłowiami. Badacze stwierdzają, że związki frazeologiczne (podobnie jak wyrazy) zasadniczo są składnikami wypowiedzi i tekstów (poza szczególnymi sytuacjami). Paremia natomiast „są minimalnymi tekstami utrwalonymi w społecznym zasobie tekstów i formuł tekstowych” [Lewicki, Pajdzińska 2001: 315].

Wieloaspektową charakterystykę przysłowia przeprowadził Julian Krzyżanowski we wstępie do Nowej księgi przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich [NKPP I s. VII–VIII]. Określił on paremię jako zjawisko językowe mające swoją formę i treść. Stwierdził, że prowerbia najczęściej funkcjonują w postaci zdań, pojedynczych lub złożonych, czasem stanowią układ kilku wypowiedzi (od dwóch do czterech). Treść przysłowia z kolei – jak pisze badacz – wyróżnia je spośród wszystkich innych zdań i to tak dalece, że ona to właśnie jest czynnikiem, któremu zawdzięcza ono swą odrębną nazwę. I dodaje: „Treść ta wykazuje kilka właściwości, w innych zdaniach nie spotykanych” [NKPP I s. VII]. Oto ich zestaw:

- dwa znaczenia – dosłowne i przenośne, przy czym to drugie jest ważniejsze niż pierwsze (alegoryczność);
- obrazowość – odwoływanie się do prostych obrazów, dobitnie wyrażających abstrakcyjne treści;
- dydaktyzm;

- mała zmienność, względna trwałość w danym języku⁹;
- powszechność, internacjonalizm.

Te właściwości paremii sytuują ją na pograniczu zjawisk językowych i literackich. Proverbia „pozwalają dostrzec, jak zdanie staje się utworem literackim” [NKPP I s. VIII].

Jednostki charakteryzujące się wymienionymi cechami określa się mianem przysłów właściwych. Nie wszystkie jednak konstrukcje językowe zaliczane do paremii wyróżniają się tymi pięcioma właściwościami. Część prowerbiów posiada trzy spośród nich: dydaktyzm, małą zmienność oraz powszechność. Julian Krzyżanowski do przysłów niewłaściwych zalicza: gnomy¹⁰, aforyzmy, apoftegmaty¹¹, wypowiedzi bezimienne lub przypisywane najrozmaitszym osobistościom, przysłowia kalendarzowe, króciutki dialogi (anegdotyczne) oraz welleryzmy [por. NKPP I s. VIII–X]. Większość zebranych w tej pracy paremii sytuuje się właśnie w grupie przysłów niewłaściwych. Charakter aforystyczny mają proverbia: *Kto przyrodzenie umie zwyciężyć, więcej umie niż Samson; Kto z ludźmi nieszczerze – judaszem go witaj; Na/z Pana Jezusa się nie spuszcza, a/ale rób, co/jak (ci) każe stary obyczaj; Nie dla Jezusa, a dla chleba kusa; Wszystko się z czasem zmieni: Łazarz w niebie, bogacz w sieni*. Zróznicowaną formalnie grupę przysłów kalendarzowych tworzą m.in.: *Gdy deszcz w świętego Michała, będzie łagodna zima cała; Jak już dzień przyjdzie świętego Szymona i Judy, już to zegnać należy z pól bydło do budy; Na Jana czeladź już nie zmienia pana; Po świętym Mateuszu (każdy) chłop/ kiep/ kiep ten, co/kto chodzi w kapeluszu; Święty Bartłomiej przyniesie świeczkę nad komin*. W zebranych materiale znalazła się paremia realizowana również w formie króciutkiego dialogu: *(Na) (święty) Łuka/Łukasz, czego (jeszcze) (po polu/ w dole) szuka/szukasz? ([– (Ano/Oto) rzepy!] – A boś/Alboś (to) jej (dziadu) (w dole/sklepie) ślepy?/ Czyś i w domu ślepy?)/ (– Rachuję zagonę, który nie zasiany)*. Welleryzmy – to przysłowia, w których przywoływane są czyjeś wypowiedzi (prawdziwe lub zmyślone). Termin ten pochodzi od nazwiska bohatera powieści Charlesa Dickensa Klub Pickwicka (1837) – Sama Wellera. Wypowiadał się on zwykle, powołując się na słowa innych osób. Nierzadko jego akty mowy miały zabarwienie humorystyczne. Wskazuje się

⁹ Opiswane w niniejszej pracy przysłowia wykazują dość dużą wariantywność (w grupie tego typu jednostek obserwować można również zjawisko synonimii). Dzieje się tak z powodu specyfiki analizowanego materiału. Gwara to nieskodyfikowana, ustna odmiana języka. W związku z tym jest bardziej podatna na modyfikacje i zniekształcenia.

¹⁰ Gnoma – lapidarne sformułowanie w wierszu lub prozie, zawierające jakąś ogólną myśl, zwłaszcza o charakterze moralnym, przestrozę lub zasadę postępowania, bliskie stylistycznie przysłowiu [STL 183]. Ani NKPP, ani STL nie podają przykładów tego typu konstrukcji.

¹¹ Apoftegmat – zwięzłe i dobitne powiedzenie, trafnie dostosowane do sytuacji, często nawiązujące do przysłowia (zarówno formalnie, jak i treściowo), zwykle przypisywane komuś autorsko [STL 38]. Ani NKPP, ani STL nie podają przykładów tego typu konstrukcji.

na dawność tego typu konstrukcji. Julian Krzyżanowski stwierdza, że w polskiej paremiologii są one rzadkie [NKPP I s. X; por. też: Kopaliński 2003: 1400–1401]. Wśród zgromadzonych prowerbiów znalazły się trzy tego typu: *Mówił święty Toma, że najlepiej doma; Powiada święty Toma: wszędzie dobrze, a najlepiej doma; Święty Paweł tak powiada: Kto nie robi, niech nie jada.*

Jedną, najbardziej rozbudowaną jednostkę w zebranych materiale: *Diabeł Ewę po włosku zwodził/ zwiódł Ewę niby po włosku, Ewa Adama (słowy) po czesku, (Bóg ich po niemiecku gromił), anioł ich wygnał: halt – po niemiecku, z rajy ich wygnał już po węgiersku/ anioł zaś po węgiersku wygnał*, określono mianem mikrotekstu (grupa frazemów związanych z Ewą).

Cytaty z Biblii przytaczano z BT [wyd. IV, por. Literatura (wersja tradycyjna i internetowa)].

6. Status nazw osobowych, ich form pochodnych i derywatów w opisywanych frazematyzmach

W zgromadzonych w niniejszej pracy frazematyzmach nazwy osobowe, ich formy pochodne i derywaty mają trojaki status:

- występują w swojej prymarnej, onomastycznej funkcji, np.:
ktos całuje/ ktos kogos kocha jak Judasz Chrystusa/ Pana Jezusa 'ktos zachowuje się fałszywie, nieszczerze'; *ktos spi jak Łazarz* 'ktos spi twardym snem, jak zabity [?]' (*Jale*) *kto się z Boga nie spuści, to go i Pan Jezusek nigdy nie opuści*; *ktos rzuca/trzepie się jak Piotrowa mać* 'ktos jest nieopanowany, impulsywny w gniewie (jak – według ludowej opowieści apokryficznej – matka św. Piotra Apostoła)';
- pojawiają się w użyciach metaforycznych, np.:
Niech chucha chudeusza, kto zabył Mateusza – przysłowie mówiące o sytuacji człowieka, który nie zaopatrzył się w porę w ciepłe ubranie przed nadchodzącą jesienią i zimą (w dzień liturgicznego wspomnienia św. Mateusza – 21 września – odbywały się jarmarki, na których można było kupić ciepłą odzież); *Święty Bartłomiej muchy potłumi* – przysłowie mówiące o tym, że od dnia liturgicznego wspomnienia św. Bartłomieja – 24 sierpnia – muchy, często uprzykrzające życie ludziom i zwierzętom hodowlanym, przestają być aktywne; *Święty Jan na wsi wielki pan* – przysłowie dotyczące służby: około uroczystości Narodzenia św. Jana Chrzciciela (24 czerwca) zawierano nowe umowy przed kolejnym, najważniejszym etapem prac gospodarskich w ciągu roku – przed żniwami; wiązało się to z chwilową przerwą w zatrudnieniu; *Czasem święty Józek przywiezie trawy pełen wózek* – przysłowie mówiące

o nieprzewidywalności pogody oraz budzącej się do życia przyrody w dzień liturgicznego wspomnienia św. Józefa (19 marca); *Jaki się Bartek wydarzy, taką jesień uwarzy* – przysłowie prognozujące pogodę na jesień na podstawie aury panującej w dzień liturgicznego wspomnienia św. Bartłomieja (24 sierpnia);

- wreszcie – jako nazwy zapelatywizowane, np.:
ktoś *chodzi po herodach//z herodem/herodami* ‘ktoś obchodzi domy z widowskim ludowym przedstawiającym wydarzenia związane z narodzeniem Chrystusa w okresie Bożego Narodzenia i czasie około niego’; ktoś/coś robi coś *jak/jako/kie (prawdziwy) antychryst/antykryst (zatracony)* ‘ktoś lub coś robi coś bardzo intensywnie’; *panna maria/maryja* ‘biedronka (Coccinella)’; *sucha ewa/ewka* ‘chuda kobieta’, ~ ‘i zła’; *święty janik* ‘robaczek świętojański (Lampyrus noctiluca)’; *judaszowe pieniądze/talary* ‘bliżej nieokreślona roślina ozdobna używana do wieńców’; *salomonowa głowa* ‘o bardzo mądrym człowieku’.

Różny status nazw osobowych, ich form pochodnych i derywatów ma swoje konsekwencje w zapisie wyabstrahowanych postaci frazemów. Szczegółowo kwestie te przedstawiono niżej (punkt 8. Zapis cytatów gwarowych).

7. Lokalizowanie materiału gwarowego. Sprawa kaszubszczyzny

Analizowany materiał gwarowy pochodzi z terenu całego kraju. W pracy stosuje się podstawowy w dialektologii podział na pięć głównych dialektów: śląski, małopolski, mazowiecki, wielkopolski oraz kaszubski. Ponadto uwzględnia się materiały z Kresów Północno- i Południowo-Wschodnich oraz gwarowe relacje, przy których nie podano informacji geograficznych (bl.). Wyjaśnienia wymaga tu sprawa kaszubszczyzny. Obecny język kaszubski¹² był powszechnie traktowany w językoznawstwie jako jeden z pięciu głównych dialektów polskich. W prowadzonym w pracy opisie podtrzymuję ten punkt widzenia.

Sposób i zasady lokalizowania materiału językowego (zarówno w sensie geograficznym, jak i w odniesieniu do źródeł drukowanych) przejąłem – z drobnymi modyfikacjami – z SGP¹³.

---

¹² Status języka regionalnego nadała dialektowi kaszubskiemu Ustawa Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym (DzU 2005 nr 17, poz. 141).

¹³ Rozwiązanie skrótów źródeł i lokalizacji materiału językowego zamieszczono w końcowej części pracy. Zgodnie z przyjętymi założeniami odnoszę się do podziału administracyjnego kraju z 1952 r. (według stanu z 1 lipca tegoż roku). Podstawową jednostką podziału obszaru braną pod uwagę przy określaniu lokalizacji jest powiat.

8. Zapis cytatów gwarowych

Cytaty gwarowe podaje się w pisowni ogólnopolskiej, bez względu na to, jak zostały one zapisane w źródłach. Wprowadzono kilka znaków dodatkowych, które nie występują w zapisie języka literackiego (by bardziej precyzyjnie oddać ważne dialektalne zjawiska fonetyczne), a które nie komplikują zbytnio pisowni. Są to:

- á – na oznaczenie *a pochylonego* [różnie w gwarach polskich realizowanego – jako *jasne a, o, e*, a nawet *u i y*; jako dźwięki pośrednie między samogłoskami *a i o, o i u, e i y* czy *o i e*; też dyftongicznie (patrz niżej) – zagadnienie to dobrze ilustruje mapa 151 w MAGP];
- é – na oznaczenie *e pochylonego* [różnie w gwarach polskich realizowanego – jako *jasne e, y* lub *i*; jako dźwięki pośrednie między samogłoskami *e i y* oraz *y i i*; też dyftongicznie (patrz niżej) – zagadnienie to dobrze ilustruje mapa 201 w MAGP];
- ý – na oznaczenie realizacji *y* różnych od *czystego y* (jako dźwięki pośrednie między samogłoskami *y i i* oraz *y i u*; por. Standard, 2004);
- ə – na oznaczenie kaszubskiej samogłoski *szwa* (różnie w gwarach kaszubskich realizowanej; zagadnienie to zostało omówione w monografii Hanny Popowskiej-Taborskiej [1961])¹⁴.

Osobnej uwagi wymaga znak ó, który występuje w podwójnej roli. Po pierwsze oddaje głoskę *u*, np. *przemówiela*, po drugie – dźwięk pośredni między *o i u*, np. *wypómnie* (wypomni).

Konsekwencją tych założeń jest nieuwzględnianie zmian fonetycznych wynikających z procesów, które występują w języku literackim. Nie bierze się zatem pod uwagę ubezdźwięcznień w wygłosie absolutnym czy upodobnień w grupach spółgłoskowych. Zapisuje się więc np. *chleb, sad*, a nie *chlep, sat*, oraz *przekręcać, trzeba*, a nie *pszekręcać, tszeba*.

W szczegółach zasady pisowni przedstawiają się następująco:

- uwzględnia się mazurzenie;
- labializację – w różnych pozycjach w wyrazie (nagłos, śródgłos, wygłos) – oznacza się przez ł (-ło-, -łu-);
- oddaje się w zapisie protezy – w tym prejotację – przed samogłoskami;
- samogłoski nosowe (różnie w gwarach realizowane) zapisuje się dwoma znakami przyjętymi w pisowni ogólnopolskiej – *ą i ę*;
- honoruje się dyftongiczną realizację samogłosek, np. *kartołfle*;
- pokazuje się uproszczenie grup spółgłoskowych;
- zachowuje się udźwięcznienie i brak udźwięcznienia między wyrazami.

---

¹⁴ Głoski te są w źródłach oddawane różnymi znakami.

Fonetyka przywoływanych cytatów jest zatem przedstawiona w takim stopniu, na jaki pozwalają przyjęte założenia.

Na problem pisowni (wielką czy małą literą) nazw własnych i ich derywatów we frazeologizmach zwrócili uwagę i zaproponowali rozwiązanie tej kwestii Stanisław Bąba i Krzysztof Skibski [2003; por. też: Skudrzykowa, Urban 2002; Cieślikowa 2003, 2007; Kosek 2006, 2007; Bąba 2012]. Jego powodem jest wątpliwość co do statusu tego typu komponentów. Chodzi o odpowiedź na pytanie, czy mamy w danym przypadku do czynienia z *nomen proprium*, czy z apelatywem. W praktyce językowej panuje w tym zakresie rozchwianie. Brak też jednoznacznych uregulowań ortograficznych. Przywołani badacze postulują, by takie składniki frazeologizmów, będących konstrukcjami nieregularnymi znaczeniowo, zapisywać małą literą, w odróżnieniu od konstrukcji regularnych, dosłownych. Jednakże rozwiązanie to nie jest pozbawione trudności. Bąba i Skibski piszą: „Oprócz bowiem tych frazeologizmów, które odczytuje się przez nałożenie interpretacyjnego schematu porównania (np. *coś jest dla kogoś tym, czym była pięta dla Achillesa = pięta achillesa/achillesowa*), występują takie, które schemat porównania mają zawarty już w swojej strukturze formalnej (np. *pleść jak Piekarski na mękach, wyjść na czym jak Zabłocki na mydle* [...]), a także inne, których struktura formalno-znaczeniowa różni się znacznie od dotychczas tu rozpatrywanych przykładów, np. *odkrywać na nowo Amerykę, pójść do Canossy/Kanossy, udawać Greka, czekać na Godota* [...]. W porównaniach właściwych przenośne znaczenie nie nadweręża wciąż aktywnego wskazania na konkretną, mityczną, historyczną bądź literacką postać, a ponadto struktura formalna spowolnia przesunięcia znaczeniowe, które w innego typu wyrażeniach dokonują się nierzadko intensywnie, np. *sodoma i gomora, być między scyllą i charybdą* [...]. Należałoby zatem przy tego typu frazeologizmach opowiedzieć się za pisownią zgodną z regułą ortograficzną dla nomina propria. W przypadku pozostałych frazeologizmów o odmiennej strukturze formalno-znaczeniowej orzekanie w sprawie zapisu wymagałoby raczej jednostkowych analiz” [2003: 293]. W niniejszej pracy starano się respektować (nie bez wątpliwości) te postulaty¹⁵. W związku z tym wyabstrahowane postaci frazemów zapisywano np.: *chytry/istny* z kogoś *judasz* ‘ktoś nieszczerzy, fałszywy’; *dzwonki najświętszej marii panny/ panny marii* ‘dziurawiec zwyczajny (*Hypericum perforatum*)’; *grunt kaina* ‘pustkowie, gdzie nic nie rośnie’. W zapisie terminów astronomicznych postąpiono zgodnie z zasadą ortograficzną sformułowaną dla tego

¹⁵ W przypadkach trudnych do rozstrzygnięcia (czasem też przy braku informacji o znaczeniu danego frazemu) przyjmowano kryterium etymologiczne i stosowano wielką literę, np. *Ewa dała, Adam wziął* (brak def. zn. w źródle); *ktoś (już) poszedł grać na Dawidowej harfie/ z Dawidem na harfie grać* ‘ktoś (już) umarł’.

typu jedno- i wielowyrazowych nazw i zastosowano wielką literę: *Droga Pana Jezusa*, *Droga Świętego Eliasza* ‘Droga Mleczna’; *Eliaszów Wóz*, *Wóz Dawida*, *Wóz Salomona*, *Wózek Antychrysta* ‘Wielki Wóz’; *Warsztat Świętego Józefa* ‘część gwiazd z gwiazdozbioru Małej Niedźwiedzicy’.

Ze względu na fakt, że w przedstawionych w tej pracy przysłowiaach mamy zwykle odniesienia do konkretnych postaci, zachowywano w ich zapisie zasadę ortograficzną dotyczącą nazw własnych.

Cytatów źródłowych w zakresie użycia wielkiej i małej litery w komponentach odantroponimicznych analizowanych frazemów nie modyfikowano. W razie konieczności wprowadzano w nich inne poprawki ortograficzne i interpunkcyjne (biorąc pod uwagę aktualnie obowiązującą normę).

***

Niniejsza praca jest nieco zmodyfikowaną wersją rozprawy doktorskiej obronionej w grudniu 2012 r. w Instytucie Języka Polskiego PAN w Krakowie. Jej promotorką była prof. dr hab. Anna Tyrpa (Instytut Języka Polskiego PAN), na recenzentów wyznaczono prof. dr. hab. Waclawa Twardzika (Instytut Języka Polskiego PAN)¹⁶ oraz prof. dr. hab. Stanisława Koziarę (Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie). Poza wymienionymi osobami pracę recenzował przed oddaniem jej do druku prof. dr hab. Bogusław Nowowiejski (Uniwersytet w Białymstoku).

Książka ta stanowi podsumowanie etapu mojej drogi naukowej oraz doświadczeń badawczych, jakie krocząc nią zdobyłem. Etap ten to trwająca blisko dekadę praca w Zakładzie Dialektologii Polskiej Instytutu Języka Polskiego PAN w Krakowie, kierowanym przez prof. dr hab. Joannę Okoniową, praca głównie nad Słownikiem gwar polskich. Dzięki niej miałem dostęp do największego zbioru leksyki obecnej w dialektach (i jednego z największych, jeśli chodzi o rodzime słownictwo). Funkcjonując w środowisku krakowskim, mogłem uczestniczyć w licznych spotkaniach naukowych (konferencjach, dyskusjach, referatach), z udziałem wybitnych uczonych, podczas których kształtowała się moja lingwistyczna świadomość. Możliwości takie stwarzała przede wszystkim moja macierzysta jednostka – Instytut Języka Polskiego PAN – w której prowadzi się i podejmuje różnorodne badania nad polszczyzną w wielu jej odmianach i aspektach.

---

¹⁶ Profesor Waclaw Twardzik, przede wszystkim nieustrudzony badacz staropolszczyzny, zmarł 25 kwietnia 2014 r.

CZĘŚĆ II

PREZENTACJA I ANALIZA MATERIAŁU

Sposób prezentacji materiału

Analizowany materiał został uporządkowany ze względu na obecność danej nazwy osobowej (jej form pochodnych, derywatów) w składzie leksykalnym poszczególnych frazemów. Pod kolejnymi nagłówkami, którymi są nowotestamentowe antroponimy¹, zaprezentowano zebrane jednostki oraz zamieszczono ich opisy. Kolejność tych materiałowo-analitycznych modułów wyznacza porządek alfabetyczny wyjściowych nazw osobowych. W sumie sporządzono 48 mikroopisów.

W obrębie każdej cząstki, budującej centralną część niniejszej pracy, wypracowano pewien sposób postępowania z materiałem językowym. Najpierw podaje się podstawowe informacje o danej postaci, na które składają się:

- dane o tym, kim była w Biblii;
- miejsca w tekście Nowego Testamentu, w których występuje odnosząca się do niej nazwa osobowa (wszystkie lub dziesięć wybranych)²;

---

¹ Zdarzają się złożone zapisy nagłówkowe:

1. Poza nazwą osobową w formie podstawowej w nawiasie podaje się dość dobrze zaświadczoną w historii polszczyzny jej postać pochodną (w jednym przypadku dwie i w jednym przypadku trzy postaci pochodne), ujawniającą się w materiale: AARON (ARON), ABRAHAM (ABRAM), ANDRZEJ (JĘDRZEJ), ANTYCHRYST (ANTYKRYST), CHRYSZTUS (KRYST, KRYSTUS), HIOB (JOB), JOZAFAT (JÓZEFAT, JÓZAFAT, JOZAF), ŁUKASZ (ŁUKA), MARIA (MARYJA), SZYMON (SYMEON).

2. W celu oddzielenia frazemów związanych z dwiema osobami o tym samym imieniu stosuje się określenia dodatkowe dotyczące danej postaci: JAKUB MNIEJSZY (MŁODSZY), JAKUB WIĘKSZY (STARSZY), JAN (APOSTOŁ), JAN CHRZCICIEL, ŁAZARZ Z BETANII (obok nagłówka ŁAZARZ).

3. Jeden raz wystąpiła złożona nazwa osobowa: JUDA TADEUSZ.

² Przyjąłem tutaj rozwiązanie, jakie zastosował w swoim słowniku Rafał Zarębski (2005). W nawiasie podaję całkowitą liczbę wystąpień według tłumaczenia BT. Jeśli nie przekracza ona dziesięciu, wymieniam je wszystkie. W pozostałych przypadkach ograniczam ją do dzie-

- święta ku jej czci i dni ich obchodów oraz ewentualnie kiedy i przez którego papieża była kanonizowana³.

Następnie przywołuje się zebrane frazemy, zgodnie z podziałem Andrzeja M. Lewickiego i Anny Pajdzińskiej (2001: 316–321), zapowiadając je kolejnymi terminami: „wyrażenia rzeczownikowe”, „wyrażenia określające”, „zwroty”, „frazy” oraz „przysłowia”⁴.

Jednostki w ramach wskazanych typów podaje się w porządku alfabetycznym. W obrębie wyrażen rzeczownikowych oraz przysłów wyodrębniają się pod różnymi nagłówkami grupy tematyczne. Są one wypunktowywane (np. nazwy roślin, dotyczące pogody), a w ich ramach zachowuje się również układ alfabetyczny.

Każdy frazem prezentuje się w jednakowy sposób. Najpierw przedstawia się uogólnioną jego postać (zapisaną **boldem**⁵), wyabstrahowaną z gwarowych cytatów⁶. Komponenty fakultatywne ujmuje się w nawias okrągły, natomiast człony wariantywne, na ogół podawane alfabetycznie, oddziela się ukośnikiem: / (w zapisie bardziej złożonych struktur stosuje się podwójny ukośnik: //)⁷. Pod

---

sięciu i przytaczam te miejsca, które z namysłem wybrał wspomniany badacz (zdarza się, że interesująca nas nazwa osobowa występuje dwukrotnie w jednym wersecie biblijnym; w celu uproszczenia zapisu nie sygnalizuję takich faktów). Wykaz wszystkich lokalizacji poszczególnych nowotestamentowych nazw osobowych podaje w swoim opracowaniu leksykograficznym o. Czesław P. Bosak (1991), którym wspomagam się, korzystając ze słownika Zarębskiego.

³ Nie wszystkie postacie z Nowego Testamentu przywoływane w tej pracy doczekały się świąt liturgicznych. Nie dla wszystkich też da się wskazać datę wyniesienia na ołtarze, jeśli stały się przedmiotem kultu. Instytucję kanonizacji w Kościele katolickim powołano dopiero w 1234 r., natomiast zasady warunkujące beatyfikację i kanonizację (dla kultu lokalnego i dla kultu w całym Kościele) ustalono aż cztery wieki później – kolejno w latach 1625 i 1632. Wcześniej za święte uznawano osoby, które w sposób wyróżniający się realizowały w swoim życiu naukę Jezusa. W ten sposób narodził się np. kult apostołów. Zanim powołano instytucję kanonizacji, o czczeniu poszczególnych osób dyskutowano na synodach. Później odwoływano się do autorytetu papieży.

Podaję tu święta i terminy zgodnie z kalendarzem liturgicznym Kościoła katolickiego w Polsce. Do nich bowiem znajdujemy odwołania w zebranych frazematy (głównie przysłowia).

⁴ Jedynie w grupie frazemów związanych ze św. Janem Chrzcicielem wystąpiły wszystkie wymienione typy jednostek.

⁵ Z wyjątkiem komponentów uogólnionych do zaimków nieokreślonych: *ktoś, coś, jakiś* czy formy czasownika *być* uogólnionej do *jest*. Często mamy do czynienia z takimi członami w zwrotach.

⁶ By nie komplikować tej uogólnionej postaci, zrezygnowano z pokazywania przestawnego szyku pojedynczych komponentów bądź kilkuskładnikowych członów danego frazemu.

⁷ Dwukrotnie zrezygnowano z alfabetycznego porządku podawania komponentów wariantywnych na rzecz umieszczenia jeden po drugim (również w porządku alfabetycznym) przedrostkowych derywatów od tego samego czasownika: *Święty Maciej zimę straci/traci abo/albo/ale/lub (czasem) (j) bogaci/wzbogaci/podskaci* lub komponentów z tego samego pola tematycznego: *(tak) mądry/chytry jak Salamonijowa/Salomona/Salomonowe buchy/buksy/buty/gać/portki/kozy*. Kilkakrotnie przy skomplikowanych uogólnionych zapisach frazemu

tym hasłowym zapisem zamieszcza się pełną dokumentację gwarową. Materiał językowy przyporządkowuje się pięciu głównym dialektom: śląskiemu (Śl), małopolskiemu (Mp), mazowieckiemu (Maz), wielkopolskiemu (Wp) oraz kaszubskiemu (Kasz). Cytaty gwarowe pochodzące z Kresów Północno- i Południowo-Wschodnich (Kresy) oraz takie, dla których nie podano geograficznej lokalizacji (bl.), zamieszczono po prezentacji materiału z wymienionych dialektów (o ile się takie pojawiły; czasem jednak były to jedyne poświadczenia). Materiał z każdego ze wskazanych obszarów przytacza się od nowego wiersza w określonym porządku. Po skrócie danego dialektu następuje cytat gwarowy, w dalszej kolejności lokalizacja geograficzna oraz źródłowa (w przypadku źródła drukowanego; podaje się ją w nawiasie kwadratowym). Średnikiem oddziela się kolejne relacje materiałowe sytuujące się w ramach jednego dialektu. Ich kolejność jest taka sama jak w SGP, zgodnie z założeniami opisanymi we wstępnej części pracy⁸. W przypadku poświadczeń bez geograficznej lokalizacji o kolejności przytaczania cytatów decyduje data wydania źródła (wszystkie pochodzą z druków)⁹.

Frazemy, w strukturze których wystąpiły dwie nazwy osobowe będące nagłówkami dwóch różnych częściowych opisów, zamieszczano wśród jednostek z pierwszym w kolejności antroponimem. Zatem przysłowie *Gdy w świętego Piotra i Pawła deszcz leje, to jeden z tych świętych grzyby sieje* znalazło się w grupie frazemów związanych z Piotrem Apostołem. Wśród jednostek zamieszczonych pod nagłówkiem *Paweł* dla tej paremii stworzono odsyłacz: *Gdy w świętego Piotra i Pawła deszcz leje, to jeden z tych świętych grzyby sieje* → PIOTR¹⁰. Analogicznie postępowano w każdym innym tego typu przypadku¹¹.

---

w celu uczynienia go bardziej przejrzystym dzielono jednostkę na dwa wersy. O tym, jaką postać miały poszczególne wersje danego frazemu, można się dowiedzieć z prezentowanych kolejnych jej poświadczeń.

- ⁸ Cytaty z kilku miejscowości znajdujących się w jednym powiecie są prezentowane zgodnie z kolejnością alfabetyczną nazw wsi. W przypadku kilku poświadczeń z lokalizacją odnoszącą się do całego powiatu (np. N-tar) przytacza się je – tak jak cytaty bl. – od najstarszych do najnowszych.
- ⁹ Dwukrotnie – w grupie frazemów związanych z Janem Chrzcicielem i Markiem – nie udało się umieścić wszystkich realizacji danego przysłowia pod jedną wyabstrahowaną postacią. Dla bardziej odmiennych wariantów stworzono – po prezentacji materiału ze wszystkich dialektów – dział: inna wersja/ inne wersje tego przysłowia, w którym przytacza się poświadczenia w opisany sposób.
- ¹⁰ Szybkiej orientacji w materiale ma służyć także Indeks omówionych frazemów zamieszczony w końcowej części pracy.
- Dwukrotnie – w grupie frazemów związanych z Markiem i Michałem – ze względu na znaczne podobieństwo strukturalno-semantyczne opisywanych jednostek (w obrębie jednego bądź dwóch osobnych mikroopisów) zastosowano odsyłacze porównawcze.
- ¹¹ W strukturze jednego frazemu *Na święty Filip i Jakub jak wiśnia zakwitnie, to na drugi Jakub stanie sto kup* wystąpiły trzy nazwy osobowe otwierające osobne częściowe opisy w tej pracy.

Ze względu na przejrzystość opisu osobno potraktowano nazwy osobowe *Chrystus* oraz *Jezus*, mimo że odnoszą się one do jednej postaci i czasem – w badanym materiale – występują jako zestawienie.

W przypisach zamieszczono objaśnienia mniej zrozumiałych wyrazów i związków leksykalnych oraz inne uwagi czy dopowiedzenia mające na celu jak najpełniejsze przedstawienie analizowanych frazemów.

Założono, że prezentacja materiału ma stanowić integralną część czynionych analiz. Podejmowano zatem starania, by sposób i kolejność przytaczania frazemów miały ścisły związek z ich opisem.

AARON (ARON)¹²

W Biblii: starszy brat i pomocnik Mojżesza, arcykapłan.

Miejsca występowania nazwy osobowej w NT (5): Łk 1, 5; Dz 7, 40; Hbr 5, 4; 7, 11; 9, 4.

Zwrot:

arona komuś nie trzeba

brak def. zn. w źródle

Śl: *Aróna mu nie trzeba* Ciesz [OndrPrzysł 15; MPTL XV 2 s. 21]

Zwrot *arona komuś nie trzeba* nawiązuje do faktu z życia tego arcykapłana, który znamy (tak jak niemal całą historię jego życia) ze starotestamentowej Księgi Wyjścia. Mojżesz, młodszy brat Aarona, powołany przez Boga na przywódcę narodu wybranego otrzymał misję wyprowadzenia Izraelitów z Egiptu. Najpierw – zgodnie ze wskazaniami Jahwe – miał on się udać ze starszymi przedstawicielami swego narodu do faraona. Mojżesz wzbraniał się jednak przed wykonaniem tego zadania, tłumacząc się brakiem zdolności pięknego przemawiania. W końcu Bóg jako pomoc dał mu Aarona, o którym powiedział:

Przysłowie to zaprezentowano w ten sam sposób jak jednostki z dwoma antroponimami. Znalazło się ono zatem wśród frazemów związanych z Filipem Apostołem, natomiast w grupach jednostek zawierających w swoim składzie leksykalnym nazwę osobową odnoszącą się do Jakuba Mniejszego (Młodszego) oraz do Jakuba Większego (Starszego) zamieszczono stosowny odsyłacz.

¹² W materiale gwarowym znalazło się również wyrażenie rzeczownikowe:

aronowe brody

‘szczaw górski (Rumex arifolius)’

Mp: *Aronowe brady* [!] zach ok. Szczawnicy n-tar [SGGR 21].

Trudno jednak znaleźć związek tej nazwy botanicznej z osobą biblijnego arcykapłana. Por. Ssn I 72.

„Wiem, że on ma łatwość przemawiania. [...] on będzie dla ciebie ustami, a ty będziesz dla niego jakby Bogiem” [Wj 4, 14, 16]. Poświadczenia omawianego zwrotu pochodzą z dwóch źródeł tego samego autora. Świadczy on o dobrej znajomości treści Pisma Świętego wśród ludu na Śląsku Cieszyńskim.

ABRAHAM (ABRAM)¹³

W Biblii: pierwszy z hebrajskich patriarchów. Żył ok. III tysiąclecia p.n.e. Podjął wezwanie Boga, który się mu ukazał, i wyruszył wraz ze swą żoną Sarą oraz bratankiem Lotem w nieznane strony. Ostatecznie osiadł na ziemi izraelskiej. Następnie Bóg nadał mu imię Abraham (wcześniej nosił imię Abram), a jego żonie Sara (wcześniej miała na imię Saraj). Zapowiedział również, że narodzi im się syn, mimo podeszłego wieku kobiety. Zgodnie ze słowami Boga na świat przyszedł chłopiec, któremu rodzice nadali imię Izaak. Wiara Abrahama została wystawiona na próbę, kiedy Bóg zażądał, by złożył on w ofierze swego syna. Nie zawahał się tego uczynić, jednakże Bóg go przed tym aktem powstrzymał, przekonując się o wielkiej wierze Abrahama. Uznawany jest za ojca narodu żydowskiego. Miejsca występowania nazwy osobowej w NT (73), np.: Mt 1, 1–2; Mk 12, 26; Łk 1, 73; 3, 8; 13, 16; J 8, 33, 57; Dz 13, 26; Rz 4, 1.

¹³ W materiale gwarowym znalazły się poza prezentowanymi jeszcze dwa inne frazemy z komponentem *Abram (Abramek)*:

Wyrażenie określające:

suchy jak Abram

‘bardzo chudy’

Maz: *Un ot tyj roboty to ju suchy jak Abram* Huszcza biał-podl

Mikrotekst:

Dziękuję Ci, Panie Boże, żeś mię/mnie nie stworzył ani psem, ni kotem, bo to diabli potem/po tym, ale pocziwym Abramkiem, żebym siedział za kramkiem, fajeczkę kurzył i ludzi durzył

Mp: *Dziękuję Ci, Panie Boże, żeś mnie nie stworzył ani psem, ni kotem, bo to diabli potem, ale pocziwym Abramkiem, żebym siedział za kramkiem, fajeczkę kurzył i ludzi durzył* [Krak IV 276]

bl: *Dziękuję Ci, Panie Boże, żeś mię nie stworzył ani psem, ni kotem, bo to diabli po tym, ale pocziwym Abramkiem, żebym siedział za kramkiem, fajeczkę kurzył i ludzi durzył* [NKPP I 4]

W przypadku wyrażenia określającego występująca w jego składzie leksykalnym nazwa osobowa *Abram* odnosi się zapewne do jakiejś konkretnej postaci z danej społeczności wiejskiej, a nie do biblijnego *Abrahama*. Wszak imię to funkcjonuje w systemie antroponimicznym.

W dwukrotnie zaświadczonym anegdotycznym mikrotekście interesującą nas tu nazwę osobową również trudno odnieść do bohatera z kart Pisma Świętego. Jednakże pobrzmiewają w nim echa – na co wskazuje NKPP [I 4] – modlitwy faryzeusza zapisanej w Ewangelii według świętego Łukasza: „Boże, dziękuję Ci, że nie jestem jak inni ludzie, zdierycy, oszuści, cudzołożnicy, albo jak i ten celnik. Zachowuję post dwa razy w tygodniu, daję dziesięcinę ze wszystkiego, co nabywam” [Łk 18, 11–12].

Zwroty:

któs **siedzi na Abrahama łonie**

‘któs przebywa po śmierci w niebie’

Maz: *A Łazarz na Abrahama łonie / Szedzy i w niebże rozkoszy zażywa. [...]*

Łazarz szedzy na Abrahama łonie, Raduje sze wielce z nagrody w niebże [pśn]

Bredynki resz [StefZ II 91]

któs **już patrzy/zaziera do/na Abrahama/Abrama**

‘któs jest senny’

Śl: *Położ go, łón jus patrzy na Abrahama Jędrysek lubl*

Kasz: *Biáj¹⁴ le¹⁵ do łózka, bo tã ju zazérasz do Ábrama* ok. Pucka wej [S VII 1]

któs **pojechał/pojedzie/poszedł do Abrahama/Abrama (na piwo)**

‘któs umrze, umarł’

Śl: *Pojechoł do Abrahama na piwo* Ciesz [OndrPrzysł 102; MPTL XV 2 s. 167];

Wszyscy pojedymy do Abrahama Ciesz [OndrPrzysł 132; MPTL XV 2 s. 221]

bl: *Poszedł do Abrahama. Poszedł do Abrahama/Abrama na piwo* [Psl I 1]

któs **poszedł na łono Abrahama**

‘któs umarł’

Śl: *Poszoł na łono Abrahama* Ciesz [OndrPrzysł 103; MPTL XV 2 s. 169]; *Poszedł na łono Abrahama* Racibórz [MPTL XV 1 s. 100]

któs **uwidział Abrahama**

‘któs skończył 50 lat’

Śl: *Już uwidzioł Abrahama* Sucha Górna (Cieszyn Cz) [NKPP I 4]; *Uwidzioł Abrahama* Ciesz [OndrPrzysł 128; MPTL XV 2 s. 215]

któs **wziera do Abrama**

‘któs jest ciężko chory’

Kasz: *Wzerac do Abrama* Wej [S I 1]

Frazy:

gęsi zdrzą do Abrama

‘spragnione gęsi patrzą w niebo i otwierają dzioby’

Kasz: *Gąse zdrzą¹⁶ do Obrama* Kasz [Ram 129]

komuś **już Abram zaziera do oczu**

‘któs jest już senny’

Kasz: *Tobie ju Abram zaziera do oczu* ok. Pucka wej [S VII 1]

---

¹⁴ *Biáj!* ‘idź, ruszaj się’: Kasz [S I 98] (wykrzyknik).

¹⁵ *Le* ‘partykula o charakterze ekspresywnym, używana zwłaszcza jako wzmocnienie trybu rozkazującego lub jego równoważników’: Kasz [S II 339].

¹⁶ *Zdřec, -q* ‘patrzeć’: [Ram 268].

Przysłowie:

- dotyczące pracy na roli:

Jak nie będziem prosić Abrahama, to nam ziemia nie zrodzi sama

Maz: *Jak nie bandziem prosić Abrahama, to nam ziemia nie zrodzi sama* Białka radz-podl [Wisła XVIII 122]

Wśród frazemów związanych z nazwą osobową *Abraham (Abram)* odnoszącą się do biblijnego patriarchy znalazły się: zwroty (6), frazy (2) oraz przysłowie.

W dwóch jednostkach z pierwszej z wyodrębnionych grup – ktoś *siedzi na Abrahama łonie* oraz ktoś *poszedł na łono Abrahama* pobrzmiewają echa słów z Ewangelii według św. Łukasza: „Umarł żebrak, i aniołowie zanieśli go na łono Abrahama” [Łk 16, 22a].

Wykazującym semantyczne podobieństwo zwrotem jest frazem ktoś *pojechał/pojedzie/poszedł do Abrahama/Abrama (na piwo)*. Jego wariant z finalnym, fakultatywnym komponentem ma zabarwienie żartobliwe.

Dwie inne jednostki – zwrot ktoś *już patrzy/zaziera do/na Abrahama/Abrama* oraz fraza komuś *już Abram zaziera do oczu* określają stan, kiedy ktoś jest senny.

Natomiast zwrot ktoś *wziera do Abrama* znaczy, że ktoś jest ciężko chory.

Zupełnie inne znaczenie ma notowany w Cieszyńskim frazem ktoś *uwi-dział Abrahama* ‘ktoś skończył 50 lat’. Jego motywacji dopatrywać się można w słowach Żydów skierowanych do Jezusa, a zapisanych w Ewangelii według św. Jana: „Pięćdziesięciu lat jeszcze nie masz, a Abrahama widziałeś?” [J 8, 57].

Obserwacje zwierząt utrwaliły się w kaszubskiej frazie *gęsi zdrzą do Abrama* ‘spragnione gęsi patrzą w niebo i otwierają dzioby’.

Jedynie w tej grupie przysłowie *Jak nie będziem prosić Abrahama, to nam ziemia nie zrodzi sama* nawiązuje do religijnej pieśni „Królu, Boże Abrahama” wyrażającej prośbę o pomyślną pogodę:

Królu, Boże Abrahama,
Tyś jest moc i dobroć sama!
Wejrzyj na to ludzkie plemię,
A daj pogodę¹⁷ na ziemię.

Niechaj zna lud prawowierny,
Żeś Ty jest Bóg miłosierny,
A my Cię za ten dar wielki
Będziem wielbić na czas wszelki.

¹⁷ Żywny deszcz, urodzaj (objaśnienie za źródłem).

Zlitujże się nad strapionym,
Drogą Krwią Twą odkupionym;
Zlitujże się, zlituj Panie!
Niech się łaska Twoja stanie¹⁸.

Widzimy zatem, że u podstaw frazemów zawierających w swojej strukturze biblijną nazwę osobową *Abraham (Abram)* mogły leć różne motywacje: wersety z Pisma Świętego, tekst pieśni religijnej czy obserwacje przyrody.

ADAM

W Biblii: pierwszy człowiek stworzony przez Boga na Jego obraz i podobieństwo [por. Rdz 1, 27]. W Nowym Testamencie mianem Nowego Adama określa się Jezusa Chrystusa. Miejsca występowania nazwy osobowej w NT (9): Łk 3, 38; Rz 5, 14; 1 Kor 15, 22, 45; 1 Tm 2, 13, 14; Jud 14.

Święto liturgiczne: wspomnienie pierwszych rodziców Adama i Ewy obchodzone jest 24 grudnia.

Wyrażenia rzeczownikowe:

- dotyczące człowieka i relacji między ludźmi:

krewny po Adamie (i Ewie)

‘o kimś nienależącym do rodziny’

Śl: *Krewny po Adamie i Ewie Śl* [MPTL XV 1 s. 63]

Mp: *Krewny po Adamie Krak* [Krak IV 257]

Kasz: *Krewni po Jadamie i Jewie Kasz* [S II 254]

zakon Adama

‘stan małżeński’

Mp: *Zakon Adama Krak* [Krak IV 283]

żebro adamowe

‘o kobiecie’

Mp: *Żebro adamowe Krak* [Krak IV 283]

- dotyczące zachowania człowieka:

jak na Adama nań

‘składać coś na kogoś, obarczać kogoś czymś’

Mp: *Jak na Jadama nań Krak* [Krak IV 277]

---

¹⁸ Cyt. za: Siedlecki 1908: 339. Źródło nie podaje autora tekstu i muzyki.

- nazwy części ciała człowieka (mężczyzny):

adamowe jabłko/ jabłko Adama/ ogryzek Adama

‘grdyka u mężczyzny’

Mp: *Adamowe jabłko* Lipnica Wielka, Orawka, Piekielnik, Podwilk n-tar (Orawa) [KąśŚl I 2]; *Jabłko Adama* Sokolniki tarnob; *Łogryzek Jadama* Mała Wieś radomsz

adamowy korzeń¹⁹

‘penis’

bl.: *Adamowy korzeń* [Psl I 1]

- dotyczące ubioru:

taki sagi Adam²⁰

brak def. zn. w źródle

Śl: *Taki sagi*²¹ *Adam Ciesz* [MPTL XV 2 s. 196]

w adamowym ubraniu²²

‘nago’

Śl: *W adamowym ubraniu Śl* [MPTL XV 1 s. 119]

- termin rolniczy:

adamowa ziem/ziemia²³

‘warstwa jałowej gleby pod ziemią orną, nigdy niedotykana pługiem; podglebie’

Mp: *Jadamowá ziyim* Podsarnie n-tar (Orawa) [KąśŚl I 356]; *Adamowa ziemia* ok. Olkusza [K I 3]

- termin religijny:

stary Adam

‘grzech pierworodny’

Mp: *Stary Adam. Złóćcie tego Adama starego* Krak [Krak IV 282]

Zwroty:

ktos **drze jak Adam**

¹⁹ W SW I 7: *korzeń adamowy* żart. ‘penis’, bez cytatu. Wyrażenie to w słowniku języka polskiego, wydanym w podobnym czasie (1900–1929) co Psl (1931–1933), opatrzone kwalifikatorem stylistycznym, a nie gwarowym (odnotowano je w odwrotnym szyku niż w Psl, ale nie miałyby to przecież znaczenia przy użyciu kwalifikatora). Wydaje się – nie tylko na podstawie tego przykładu – że sprawą wymagającą zbadania jest zakres dialektalnej kwalifikacji jednostek w Psl.

²⁰ Por. wyrażenie *taka saga Ewa*.

²¹ *Sagi ‘nagi’*: [MPTL XV 2 s. 309]. Tak samo w SCiesz 279.

²² SGP notuje poświadczony jeden raz z Zaolzia przymiotnik *adamowy* ‘w adamowym ubraniu, nago’: [I 34].

²³ W tym samym znaczeniu funkcjonuje również wyraz *adamówka* (który jest być może efektem uniwerbizacji wyrażenia *adamowa ziem/ziemia*). SGP [I 34] notuje go w tym znaczeniu z Zaolzia, nowszy SGŚ [I 18] – również ze Śląska Cieszyńskiego.

‘ktoś ciężko, intensywnie, ponad siły pracuje; ktoś haruje’²⁴

Śl: *Drze jak Adam* Ciesz [OndrPrzysł 35; MPTL XV 2 s. 55]

ktoś **od Adama rozpoczyna/zaczął/zaczyna** coś//ktoś **zaczyna od Adama** coś

‘ktoś zaczyna coś od początku, od pierwotnego stanu rzeczy’

Śl: *Zaczynij od Adama* Ciesz [MPTL XV 2 s. 227]; *Zaczyna od Adama* (opowiadanie) Ciesz [Wisła II 312]; *Od Adama zaczyna* Bytom [MPTL XV 1 s. 93]

Mp: *Od Adama zaczyna* Krak [Krak IV 280]

Kasz: *Tə wsəstko od Jadama rozpoczynasz, a niczégó nie skuńczisz* Kasz [S II 68]

ktoś **pamięta Adama i Ewę**

‘ktoś jest bardzo stary’

Śl: *Ón pamiynto Adama i Ewe* Ciesz [NKPP I 6]

ktoś **prawi o tem i o owem – o Adamie i Ewie, i o jabłku, i o drzewie**

‘ktoś mówi o wszystkim, ale bez sensu’²⁵

Mp: *Prawił o tém i o owém – o Adamie i Ewie, i o jabłku, i o drzewie* Krak [Krak IV 281]

ktoś **wstąpił do zakonu adamowego**

‘ktoś zawarł związek małżeński’

Śl: *Wstąpił do zakonu Adamowego* Śl [MPTL XV 1 s. 125]

Frazy:

dla jabłka Adam stracił rajowe dostatki

brak def. zn. w źródle

Mp: *Dla jabłka Adam stracił rajowe dostatki* Krak [Krak IV 276]

Ewa dała, Adam wziął → EWA

ni ma Adamowi samociąż, dy z Ewką ciągnie

brak def. zn. w źródle

Śl: *Ni ma Jadamowi samociónż²⁶, dy z Jewkóm cióngnie* Ciesz [OndrPrzysł 92; MPTL XV 2 s. 150]

zebro adamowe nie przynosi tak wiele pożytku jak szkody

‘kobieta bardziej szkodzi, niż przynosi pożytek’

Mp: *Żebro Adamowe nie przynosi tak wiele pożytku jak szkody* Krak [Krak IV 283]

---

²⁴ Takie znaczenie przypisuje temu frazemowi SGP [VI 388]. W obu źródłach, z których on pochodzi, brak jakichkolwiek objaśnień.

²⁵ Tak zwrot ten definiuje NKPP [I 6]. W Krak IV brak objaśnienia.

²⁶ *Samociąż* ‘samotne ciągnięcie’: [MPTL XV 2 s. 309]. *Samociónż* ‘ciągnąć wózek samemu, zamiast konia’: [SCiesz 280].

Przysłowia:

- dotyczące pogody:

Gdy w dzień Adama i Ewy mróz i pięknie, zima wcześniej pęknie

Mp: *Gdy w dzień Adama i Ewy mróz i pięknie, zima wcześniej pęknie* Mp pd [Zb VI 182]

Słota w dzień Adama i Ewy – strzeż od zimna chlewy; a jak mróz i pięknie – zima wcześniej pęknie

Mp: *Słota w dzień Adama i Ewy – strzeż od zimna chlewy; a jak mróz i pięknie – zima wcześniej pęknie* Mp pd [Zb VI 182]

- dotyczące życia (ludzi) zgodnego z cyklem przyrody:

Na (świętego) Adama i/, Ewy czas przyszyć/ noś długie cholewy

Mp: *Na świętego Jadama i Jewy noś długie cholewy* ok. Bochni i Gdowa myślen [Święt 576]

Wp: *Na Adama, Ewy czas przyszyć cholewy* Wp [BibWarsz 1861 III 639]

bl.: *Na Adama, Ewy czas przyszyć cholewy* [StarPrzysł 67]

- dotyczące sytuacji bytowej człowieka:

Gdy Ewa kądział przędła, Adam ziemię kopał, kto tam był szlachcic wtenczas i kto komu chłopiał → EWA

- dotyczące codziennego życia człowieka:

(On) nie służy/służyłeś Adamowi/Panu Bogu, ino/jeno/tylko (świętej) Ewie, (bo) nie chodzi/chodziłeś na/w butach/napiętku/obcasie/podeszwie, ino/jeno/tylko na cholewie

Mp: *Nie służyłeś Panu Bogu, ino święty Jewie; nie chodziłeś w butach, ino na cholewie* Maków Podhalański wad [Zb VII 100]; *Un nie służy Jadąmowi, jęno Jewie, bo nie chodzi na napiętku, jęno na cholewie* Skawica wad [Zb VII 102]; „Jeżeli kto ma krzywe buty: *Nie służy Panu Bogu, ino święty Ewie, nie chodzi na obcasie, ino na cholewie*” Przebieczany krak [ME IV 207]; „Jeżeli ktoś ma buty powykrzywiane, mówią: *On nie służy Panu Bogu, tylko świętej Ewie, bo nie chodzi na podeszwie, tylko na cholewie*” ok. Hrubieszowa i Zamościa [Gluz 574–575]

- niejasne:

Na Adama, Ewy dobre bydłu plewy

Śl: *Na Adama, Ewy dobre bydłu plewy* Ciesz [MPTL XV 2 s. 135]

Mikrotekst:

Diabeł Ewę po włosku zwodził/zwiódł Ewę niby po włosku, Ewa Adama (słowy) po czesku, (Bóg ich po niemiecku gromił), anioł ich wygnał: halt – po niemiecku, z rajy ich wygnał już po węgiersku/ anioł zaś po węgiersku wygnał → EWA

Wśród frazemów związanych z biblijnym Adamem znalazły się jednostki różnorodne formalnie: wyrażenia rzeczownikowe (10), zwroty (5), frazy (3), przysłowia (5). Odnoszą się one do różnych kręgów tematycznych.

W grupie wyrażen rzeczownikowych można wyodrębnić te, które dotyczą ludzi i relacji między nimi. Jednostka z fakultatywnym komponentem *krewny po Adamie (i Ewie)* nawiązuje do starotestamentowych bohaterów jako do pierwszych ludzi na ziemi. Zatem *krewny po Adamie (i Ewie)* to ktoś nienależący do danej rodziny, ktoś, wobec kogo nie da się ustalić jakiegokolwiek związku pokrewieństwa. Humorystyczne wyrażenie *zakon Adama* nazywa stan małżeński. Natomiast frazem *żebro adamowe* ‘o kobiecie’ odnosi się do biblijnego opisu stworzenia kobiety z żebra mężczyzny [por. Rdz 2, 21–23].

Objaśnienie jednostki *jak na Adama nań* ‘składać coś na kogoś, obarczać kogoś czymś’, obecnej w historii polszczyzny²⁷, podaje NKPP: „wszyscy jednego oskarżają, składają nań winę. Pogłos facecji średniowiecznej o żaku, pustelniku i kobiecie, oskarżających Adama jako sprawcę nieszczęść ludzkich na ziemi” [I 6].

Dwa wyrażenia rzeczownikowe *adamowe jabłko/ jabłko Adama/ ogryzek Adama* oraz *adamowy korzeń* nazywają części ciała mężczyzny. Jeden komponent pierwszego z nich uległ zabawnej ewolucji: od leksemu *jabłko* do leksemu *ogryzek*.

Nagość dostrzeżona przez pierwszych ludzi po dokonaniu aktu nieposłuszeństwa wobec Boga również znalazła odbicie we frazematyce – *taki sągi Adam; w adamowym ubraniu*. W drugiej jednostce wyraźnie widać klasyczną ironię polegającą na odwrotności sensu: *w adamowym ubraniu* – nago, bez ubrania.

Wyrażeniem rzeczownikowym mieszczącym się w zakresie terminologii rolniczej jest dwukrotnie zaświadczona z gwar małopolskich *adamowa ziem/ ziemia* ‘warstwa jałowej gleby pod ziemią orną, nigdy niedotykana pługiem; podglebie’. SW gwarowy wyraz *adamówka*²⁸, funkcjonujący w tym znaczeniu, opatruje następującą notatką etymologiczną: „od imienia Adama, którego ciało z gliny powstało” [I 7]²⁹.

Frazem *stary Adam* ‘grzech pierworodny’ wpisuje się w krąg terminologii religijnej.

W różnych polach tematycznych sytuują się też zaprezentowane zwroty. Prawdopodobnie podstawę jednostki ktoś *drze jak Adam* ‘ktoś ciężko, intensywnie, ponad siły pracuje; ktoś haruje’ stanowią słowa z biblijnego opisu stworzenia świata. Po popełnieniu grzechu pierworodnego Bóg przemówił do pierwszego mężczyzny: „przeklęta niech będzie ziemia z twego powodu: w trudzie będziesz

²⁷ Najstarsze jej poświadczenie, jakie podaje NKPP [I 5], pochodzi ze słownika Knapskiego (1632).

²⁸ Por. przypis 23. Definicja znaczeniowa z SW: ‘ziemia pod próchnicą, glina’: [I 7].

²⁹ Por. „Pan Bóg ulepił człowieka z prochu ziemi” [Rdz 2, 7]. Być może jednak pobrzmiewają w tym wyrażeniu konotacje związane z pierwotnością, podstawą, początkiem.

zdobywał od niej pożywienie dla siebie po wszystkie dni twego życia. [...] W po-
cie więc oblicza twego będziesz musiał zdobywać pożywienie” [Rdz 3, 17–19]³⁰.

Frazem ktoś *od Adama rozpoczyna/zaczął/zaczyna coś*// ktoś *zaczyna od Adama* coś ‘ktoś zaczyna coś od początku, od pierwotnego stanu rzeczy’ opiera się na przekazanym w Piśmie Świętym fakcie o pierwszym człowieku na ziemi – Adamie.

Do czasów najdawniejszych odwołuje się również zwrot ktoś *pamięta Adama i Ewę* ‘ktoś jest bardzo stary’.

Bohaterowie oraz istotne rekwizyty starotestamentowej opowieści o stworzeniu świata posłużyły do wyrażenia innych jeszcze treści: ktoś *prawi o tem i o owem – o Adamie i Ewie, i o jabłku, i o drzewie* ‘ktoś mówi o wszystkim, ale bez sensu’.

Jednostka ktoś *wstąpił do zakonu adamowego* stanowi rozszerzenie do postaci zwrotu przywoływanego wcześniej humorystycznego wyrażenia rzeczownikowego *zakon Adama*.

Wyraźne odniesienia do Księgi Rodzaju uwidaczniają się w zebranych frazach: *dla jabłka Adam stracił rajowe dostatki; ni ma Adamowi samociąg, dy z Ewką ciągnie; żebro adamowe nie przynosi tak wiele pożytku jak szkody*. Pierwsza z nich obrazuje postawę Adama mającą skutki dla całej ludzkości. Druga nawiązuje do słów wypowiedzianych przez Boga w akcie stwarzania kobiety: „Nie jest dobrze, żeby mężczyzna był sam, uczynię mu zatem odpowiednią dla niego pomoc” [Rdz 2, 18]. Trzecia jednostka mieści w swojej strukturze opisywane wcześniej wyrażenie rzeczownikowe *żebro adamowe*. Poza tym – odwołując się do zachowania Ewy w raju – wyraża ogólny pogląd na temat kobiet³¹.

Zaprezentowane przysłowia wiążą się z dniem wspomnienia w liturgii pierwszych rodziców przypadającym na 24 grudnia. W dziejach chrześcijaństwa uważano ich nieraz za świętych, co przejawia się też w gwarowych paremiach. Nigdy jednak nie kanonizowano Adama³² i Ewy. Proverbia te dotyczą różnych

³⁰ Mniej prawdopodobną motywacją niniejszego frazemu wydaje się postrzeżenie biblijnego Adama jako chłopca (w odróżnieniu od szlachcica). Echa takiego spojrzenia pobrzmiewają w słowach: „Adam nie był szlachcicem, bo o nim śpiewają: *Adamie! Ty boży kmieciu*” Krak [Krak IV 274]. Przywołuje je m.in. ze wskazanego źródła NKPP [I 5], opatrując krótkim objaśnieniem. Nie traktuję ich jako frazemu, dlatego nie znalazły się one w podstawie materiałowej niniejszej pracy. Reperkusje wspomnianego postrzeżenia biblijnego bohatera można dostrzec w przysłowiu: *Gdy Ewa kądziel przędła, Adam ziemię kopał, kto tam był szlachcic wtenczas i kto komu chłopcał*, którego opis znajdzie się w grupie jednostek związanych z pierwszą kobietą.

³¹ W prowadzonym w niniejszej pracy opisie abstrahuję od weryfikacji poglądów zawartych w przywoływanych frazematkach.

³² Por. wyrażenie *na święty Adam* ‘nigdy (gdyż nie ma świętego Adama)’ : [Linde I 4; SW I 7].

obszarów egzystencji człowieka: pogody (2), życia zgodnego z cyklem przyrody (1) oraz codziennego funkcjonowania (1).

Jednostki odnoszące się do aury mają charakter prognostyków – *Gdy w dzień Adama i Ewy mróz i pięknie, zima wcześniej pęknie; Słota w dzień Adama i Ewy – strzeż od zimna chlewy; a jak mróz i pięknie – zima wcześniej pęknie.*

Jedno z przysłów zawiera wskazanie w zakresie obuwia na czas zimowej pory: *Na (świętego) Adama i/, Ewy czas przyszyć/ noś długie cholewy.*

W związku z nim pozostaje żartobliwa paremia z wariantywnymi komponentami, zaświadczona z gwar małopolskich (*On nie służy/służyłeś Adamowi/Panu Bogu, ino/jeno/tylko (świętej) Ewie, (bo) nie chodzi/chodziłeś na/w butach/napiętku/obcasie/podeszwie, ino/jeno/tylko na cholewie.* Dotyczy ona osób chodzących w powykrzywianych butach, kiedy trwa śnieżna i mroźna pora roku.

Należy jeszcze wspomnieć o zagadkowym proverbium odnoszącym się do zwierząt gospodarskich: *Na Adama, Ewy dobre bydłu pleywy.* Wszak pod koniec grudnia nie powinno brakować już pożywienia nie tylko ludziom, lecz także hodowanym przez nich zwierzętom.

ANDRZEJ (JĘDRZEJ)³³

W Biblii: pierwszy apostoł powołany przez Jezusa [według J 1, 35–41]. Początkowo był uczniem Jana Chrzciciela. Miał brata, również apostoła, Piotra, z którym zajmował się rybactwem. Za głoszenie nauki Chrystusa skazano go na śmierć męczeńską, którą poniósł na krzyżu w kształcie litery X (ten typ krzyża został później nazwany krzyżem św. Andrzeja)³⁴.

---

³³ W gwarach polskich notowano również wyrażenie rzeczownikowe:

pyszny andrzej

1. ‘łubin trwały (*Lupinus polyphyllus*)’

Maz: Pyszny andrzej Aug [K IV 460]

2. ‘bliżej nieokreślona roślina’

Maz: Pyszny andrzej – bez płoty tak przerasta i wygląda Stawiguda olsz [SGOWM I 124]

Trudno jednak wiązać je z postacią Andrzeja Apostoła.

³⁴ Wśród apostołów powołanych przez Jezusa znaleźli się – poza Andrzejem – także: Piotr, Jakub Większy, Jan, Filip, Bartłomiej, Tomasz, Mateusz, Jakub Mniejszy, Szymon, Juda Tadeusz, Judasz, Maciej. Wszyscy – oprócz Judasza – zostali uznani za świętych. Odnoszące się do nich nazwy osobowe znalazły się w składzie leksykalnym frazemów notowanych w gwarach polskich (por. kolejne mikroopisy). Poza wymienionymi postaciami, w Nowym Testamencie, mianem apostoła tytułowano następujące osoby: Andronika, Barnabę, Łukasza, Pawła, Sylasa i Tymoteusza. Każdego z nich uznano za świętego. W strukturze zebranych frazemów pojawiły się antroponimy odnoszące się do Łukasza, Pawła i Tymoteusza (por. odpowiednie jednostki).

Miejsca występowania nazwy osobowej w NT (13), np.: Mt 4, 18; 10, 2; Mk 1, 16, 29; 13, 3; Łk 6, 14; J 1, 40, 44; 6, 8; 12, 22.

Święto liturgiczne: wspomnienie św. Andrzeja Apostoła obchodzone jest 30 listopada.

Przysłowia:

- dotyczące pogody:

Miękko na Andrzeja/Jędrzeja, (oj,) niedobra nadzieja

Śl: *Miękko na Andrzeja, oj, niedobra nadzieja* Ciesz [KalCiesz 23]; *Miękko na Andrzeja, niedobra nadzieja* Ciesz [NKPP I 19]³⁵

Mp: *Miękko na Andrzeja, oj, niedobra nadzieja* Mp pd [Zb VI 181]

bl.: *Miękko na Jędrzeja, oj, niedobra nadzieja* [StarPrzysł 65]

(O świętej Katarzynie pomyśl o pierzynie), na świętego Andrzeja/Jędrzeja trza kożucha dobrodzieja

Śl: *Na świętego Andrzeja trza kożucha dobrodzieja* Ciesz [NKPP I 19]; *Na św. Andrzeja trza kożucha dobrodzieja* Bytom [MPTL XV 1 s. 80]

Mp: *Na św. Andrzeja trza kożucha dobrodzieja* Bóbrka kroś [Zb VI 181]; *Na świętego Jędrzeja trza kożucha dobrodzieja* ok. Bochni i myślen [Święt 575]; *O świętej Katarzynie pomyśl o pierzynie, na świętego Jędrzeja trza kożucha dobrodzieja*; „Dobrą jest rzeczą przykryć się pierzyną, a na dzień odziać się kożuchem, gdy już mrozy dokuczają” ok. Hrubieszowa i Zamościa [Gluz 573–574]

Maz: *Na świętego Andrzeja trza kożucha dobrodzieja*; „Dla wszystkich zaś, iż wówczas już zimno dokuczać poczyna [...], urosło przysłowie” Maz pd-zach [Maz I 196]

- dotyczące pracy w gospodarstwie i pogody:

Na świętego Andrzeja śnieg, szukaj dla zboża leg

Śl: *Na św. Andrzeja śnieg, szukaj dla zboża leg*³⁶ Bytom [MPTL XV 1 s. 80]

Śnieg na/w świętego Andrzeja/Jędrzeja, dla żyta zła/niewielka w życie nadzieja

Śl: *Śnieg na świętego Andrzeja, niewielka w życie nadzieja* Ciesz [NKPP I 19];

Śnieg w świętego Jędrzeja, dla żyta zła nadzieja Brzozowice-Kamień tar-gór [MPTL XV 1 s. 110]

- dotyczące życia (ludzi) zgodnego z cyklem przyrody:

Jak je na Jędrzeja mróz, to sobie siedlak ma gotować wóz

³⁵ NKPP przywołuje to przysłowie ze Śląska Cieszyńskiego w takim samym brzmieniu z dwóch rękopiśmiennych źródeł. W zbiorze tym część jednostek mających w swoim składzie lek-sykalnym nazwę osobową *Andrzej (Jędrzej)* znalazło się pod hasłem *Katarzyna św. (25 XI)* [NKPP II 45].

³⁶ W źródle, z którego pochodzi to przysłowie, znajduje się również objaśnienie wyrazu *leg* ‘legowisko’: [MPTL XV 1 s. 156].

Śl: *Jak je na Jędrzeja (30 listopada) mróz, to sobie siedlak³⁷ ma gotować wóz* Ciesz [ZarŚl VI 4 s. 220]

- dotyczące przedzenia lnu:

Na święty Jędrzej szukają baby przędzy

Wp: *Na święty Jędrzej szukają baby przędzy; „Gdyż rozpoczyna się w tę porę czas przedzenia kądzieli, podczas długich wieczorów zimowych”* Wp [BibWarsz 1861 III 638]

bl: *Na święty Jędrzej szukają baby przędzy* [StarPrzysł 65]

Nie jędrusić, a na koszule gnusić

Maz: *Nie jędrusić³⁸, a na koszule gnusić³⁹* Białka radz-podl [Wisła XVIII 123]

- dotyczące religii:

(Święta) Katarzyna adwent nadarzyła/zaczyna/założyła/zawiazuje,

(a) (święty) Jędrzej go na węzeł zaciągnie/ go potwierdza/ jeszcze mędrzej

Śl: *Święta Katarzyna adwent nadarzyła, a święty Jędrzej jeszcze mędrzej* Pracze mil (Tumlin kiel) [MPTL XXV 2 s. 109]

Mp: *Święta Katarzyna jamwięt (adwent) zawiazuje, a święty Jędrzej gło płotwierdza* Brzozowa tarn [ŚwiętBrzoz 63]⁴⁰; *Świętá Katarzyna jadwent zawiazuje, a święty Jędrzej go na wezoł zaciągnie* ok. Bochni i myślen [Święt 575]; *Święta Katarzyna adwent zaczyna (25 listopada), święty Jędrzej jeszcze mędrzej (30 listopada); „Adwent się zaczyna od św. Katarzyny, ale zazwyczaj uroczystości adwentowe – od św. Jędrzeja”* ok. Hrubieszowa i Zamościa [Gluz 573]

Maz: *Święta Katarzyna adwent zaczyna, święty Jędrzej jeszcze mędrzej (ściśle)* Maz pd-zach [Maz I 196]; *Katarzyna jagwint załozela, a Jandrzej jesce mondrzy* Turów radz-podl [Wisła XIV 193]

bl: *Święta Katarzyna adwent zaczyna, święty Jędrzej jeszcze mędrzej* [StarPrzysł 65]; *Święta Katarzyna adwent zaczyna (25 listopada), święty Jędrzej jeszcze mędrzej (30 listopada)* [GlogSkar 321]

Święta Katarzyna klucze pogubiła, święty Jędrzej znalazł, zamknął adwent zaraz

Mp: *Święta Katarzyna klucze pogubiła, święty Jędrzej znalazł, zamknął adwent zaraz* Rzesz [NKPP II 45]

---

³⁷ Siedlok ‘bogaty rolnik’: [SCiesz 282].

³⁸ Jędrusić ‘bawić się w święto św. Andrzeja, które kończy zabawy poźniwne, a rozpoczyna prace przy przedzeniu lnu’: [Wisła XVIII 123].

³⁹ Gnusić ‘międlić len’: [Wisła XVIII 123].

⁴⁰ W tym źródle etnograficznym spotykamy się ze specyficznym zapisem tekstów gwarowych. Por. też cytaty umieszczone pod nagłówkami: BARTŁOMIEJ, JAKUB WIĘKSZY (STARSZY), JAN CHRZCICIEL, JEZUS, JÓZEF, JUDASZ, MACIEJ, MAREK, MATEUSZ, MICHAŁ, PAWEŁ, SZYMON (SYMEON); w opisie frazemów związanych ze św. Piotrem oraz w przypisie 50.

Święta Katarzyna śmiechem, święty Andrzej/Jędrzej grzechem

Mp: *Święta Katarzyna śmiechem, święty Andrzej grzechem* Sier [Kal I 107]

Maz: *Święta Katarzyna śmiechem, święty Andrzej grzechem* Maz pd-zach [Maz I 196]

Wp: *Święta Katarzyna śmiechem, święty Andrzej grzechem;* „Gdyż świętego Andrzeja przypada zwykle w adwent, kiedy grzechem byłoby zbyt wiele się weselić”
Wp [BibWarsz 1861 III 638]

bl.: *Święta Katarzyna śmiechem, święty Jędrzej grzechem* [StarPrzysł 65]

Święta Katarzyna zakazuje/zawiazuje, święty Andrzej zakazuje/zawiazuje

Śl: *Święta Katarzyna zakazuje, święty Jędrzej zawiazuje*⁴¹ Śl [NKPP II 45]

Mp: *Święta Katarzyna zawiazuje, święty Andrzej zakazuje* Sier [Kal I 107]

bl.: *Święta Katarzyna zawiazuje, święty Andrzej zakazuje* [NKPP II 45]

Święty Jędrzej adwent przytwierdzi

Wp: *Święty Jędrzej adwent przytwierdzi* Wp [BibWarsz 1861 III 638]

bl.: *Święty Jędrzej adwent przytwierdzi* [StarPrzysł 65]

- dotyczące obrzędów:

Dzień/na świętego Andrzeja/Jędrzeja, dziewczkom z wróżb/wróżby nadzieja

Maz: *Na świętego Andrzeja dziewczkom z wróżby nadzieja* Maz pd-zach [Maz I 196]

Wp: *Na świętego Andrzeja dziewczkom z wróżb nadzieja* Wp [NKPP I 19]

bl.: *Dzień świętego Jędrzeja, dziewczkom z wróżby nadzieja* [NKPP I 19]

W święto Katarzyny są pod poduszką dziewczyny, w wigilię świętego Jędrzeja jest dla dziewcząt nadzieja

Mp: *W święto Katarzyny są pod poduszką dziewczyny, w wilię świętego Jędrzeja jest dla dziewcząt nadzieja;* „W te święta, to jest na św. Katarzynę, pisze młodzieź karteczki z imionami dziewcząt i kładzie pod poduszki. W nocy wyciąga jedną karteczkę, a według napisu, tę się spodziewa dostać za żonę. Na wilię św. Jędrzeja to samo robią dziewczęta” ok. Hrubieszowa i Zamościa [Gluz 574]

Imię jednego z apostołów – Andrzeja stanowi komponent kilkunastu przysłów kalendarzowych. Wszystkie one wiążą się z dniem liturgicznego wspomnienia tego świętego, który przypada 30 listopada. Zebrane paremia można podzielić na kilka grup, biorąc za kryterium podziału fragment rzeczywistości, do którego się odnoszą: dotyczące pogody (2), dotyczące pracy w gospodarstwie i pogody (2), dotyczące życia (ludzi) zgodnego z cyklem przyrody (1), dotyczące przędzenia lnu (2), dotyczące religii (5), dotyczące obrzędów (2).

⁴¹ W źródle mamy dodany w nawiasie w odpowiedniej formie fleksyjnej wyraz *muzyka*. Potraktowałem go jako objaśnienie, a nie część przysłowia. W innych poświadczeniach tej jednostki brak takiego komponentu.

Nazwa osobowa *Andrzej* pochodzi z greki (gr. Ἀνδρέας [*Andréas*]). W procesie przejmowania jej do polszczyzny ulegała różnym przekształceniom i przystosowaniu do polskiej fonetyki. Jednym z wariantów tego imienia jest *Jędrzej*, pojawiający się w zaprezentowanym materiale⁴². Z czasem ta oboczna forma zyskała status odrębnej nazwy osobowej. W przywołanych frazematycznie funkcjonuje ona jako wersja imienia *Andrzej*. Odnosi się bowiem do tej samej osoby – jednego z apostołów.

Osobną sprawą jest odantroponimiczny derywat *jędrusić*⁴³ występujący w jednym z przysłów. Czasownik ten został utworzony od deminutiwum *Jędrus*.

W pierwszej z wyodrębnionych grup przysłów znalazła się jednostka *Miękko na Andrzeja/Jędrzeja, (oj,) niedobra nadzieja*. Można by się zastanawiać, czy inicjalny wyraz określa jesienne błotniste powierzchnie ziemi czy też nawiązuje do pierwszych śniegów. Źródła nie precyzują znaczenia tej paremii. Nasuwa się jednakże porównanie jej z innym przysłowiem: *Śnieg na świętego Andrzeja, niewielka w życie nadzieja*, notowanym przez to samo opracowanie⁴⁴ i z tego samego terenu – Śląska Cieszyńskiego. Zestawienie obu prowerbiów daje pewną odpowiedź na tę kwestię.

Kolejna paremia wiążąca się z warunkami atmosferycznymi i odnosząca się bezpośrednio do życia człowieka ma budowę złożoną: *(O świętej Katarzynie pomyśl o pierzynie), na świętego Andrzeja/Jędrzeja trza kożucha dobrodzieja*. Obok świętego Andrzeja w strukturze przysłowia pojawia się postać świętej Katarzyny, której liturgiczne wspomnienie wypada kilka dni przed świętem apostoła (25 listopada). W zgromadzonym materiale tego typu jednostki nie są rzadkością: *(Święta) Katarzyna adwent nadarzyła/zaczyna/zakończyła/zawijakuje, (a) (święty) Jędrzej go na węzeł zaciągnie/go potwierdza/jeszcze mędrzej; Święta Katarzyna klucze pogubiła, święty Jędrzej znalazł, zamknął adwent zaraz; Święta Katarzyna śmiechem, święty Andrzej/Jędrzej grzechem; Święta Katarzyna zakazuje/zawijakuje, święty Andrzej zakazuje/zawijakuje; W święto Katarzyny są pod poduszką dziewczyny, w wigilię świętego Jędrzeja jest dla dziewcząt nadzieja*. Odnoszą się one, poza aurą, do religii i obrzędów. Część z nich to przykłady na zjawisko łączenia się dwóch przysłów w jedno, część – to pojedyncze prowerbia. Do jednostek złożonych z dwóch różnych należą – *(O świętej Katarzynie pomyśl o pierzynie), na świętego Andrzeja/Jędrzeja trza kożucha dobrodzieja; W święto Katarzyny są pod poduszką dziewczyny, w wigilię świętego Jędrzeja jest dla dziewcząt nadzieja*. Dowodów na samo-

⁴² Por. syntetyczny opis historii tego imienia w polszczyźnie w: Fros, Sowa 1997: 160–161.

⁴³ W kartotece SGP wyraz ten stanowi hapax legomenon. Znajduje poświadczenie jedynie w przywołanej paremii.

⁴⁴ Mówiąc dokładniej, NKPP przywołuje z jednego rękopisu oba omawiane przysłowia.

dzielne funkcjonowanie członów z komponentem (*święta*) *Katarzyna* (również realizowanych wariantywnie), w języku literackim i gwarach, dostarcza chociażby NKPP [II 45–46]. Pozostałe paremia, w składach leksykalnych których występują imiona obojga świętych, zdają się pojedynczymi frazematami. Trudno bowiem wyobrazić sobie autonomicznie funkcjonujące ich człony odnoszące się do świętego Andrzeja czy świętej Katarzyny: *święta Katarzyna klucze pogubiła* oraz *święty Jędrzej znalazł, zamknął adwent zaraz*; *święta Katarzyna śmiechem* oraz *święty Andrzej/Jędrzej grzechem*; *święta Katarzyna zakazuje/zawija* oraz *święty Andrzej zakazuje/zawija*.

Z nieco inną sytuacją mamy do czynienia w przysłowiu (*Święta*) *Katarzyna adwent nadarzyła/zaczyna/założyła/zawija*, (*a*) (*święty*) *Jędrzej go na węzeł zaciągnie/ go potwierdza/ jeszcze mędrzej*. Istnieją bowiem poświadczenia (w różnych wersjach, również z gwar) na samodzielne funkcjonowanie pierwszego członu [np. NKPP II 45]. Natomiast druga część jednostki stanowi dopowiedzenie, rozwinięcie części z komponentem (*święta*) *Katarzyna* i nie może istnieć niezależnie. Prawdopodobnie paremia ta ewoluowała formalnie.

Wśród prowerbiów dotyczących pracy w gospodarstwie i pogody znalazły się dwa, zapisane na tym samym obszarze dialektalnym, które sobie przeczą – *Na świętego Andrzeja śnieg, szukaj dla zboża leg* oraz *Śnieg na/w świętego Andrzeja/Jędrzeja, dla żyta zła/niewielka w życie nadzieja*. Może obserwacje zachowań przyrody prowadzone w różnych czasach skłaniały chłopów do odmiennych wniosków?

Prognostyczna paremia *Jak je na Jędrzeja mróz, to sobie siedlak ma gotować wóz*, notowana w Cieszyńskim, wynika z obserwacji życia przyrody. Chodzi w niej o to, że kiedy w święto św. Andrzeja temperatura powietrza spada poniżej 0 stopni Celsjusza, zapowiada to łagodną zimę. W związku z tym sanie się nie przydadzą, a jako środek transportu będzie służył wóz⁴⁵.

Charakterystyczną grupę zaprezentowanych tu przysłów stanowią dwie jednostki dotyczące przędzenia lnu – *Na święty Jędrzej szukają baby przędzy; Nie jędrusić, a na koszule gnusić*. W czasie kiedy przypada liturgiczne wspomnienie św. Andrzeja Apostoła, nie prowadzi się już żadnych prac polowych. Kobiety na wsiach porę tę zwykle wykorzystywały na przędzenie lnu. Pojawiło się nawet napomnienie, które przybrało formę prowerbium. Chodzi o drugą z przytoczonych jednostek. Pobrmiewają w niej również echa ludowej obrzędowości. Źródło, z którego pochodzi opisywana paremia, przynosi informację, że święto

⁴⁵ Konsultacja z prof. Jadwigą Wronicz z Instytutu Języka Polskiego PAN, badaczką gwar cieszyńskich, redaktorką m.in. dwukrotnie wydawanego Słownika gwarowego Śląska Cieszyńskiego [1995, 2010], pochodzącą z Koniakowa, przyczyniła się do właściwego odczytania sensu niniejszego przysłowia.

św. Andrzeja kończyło zabawy poźniwne, a rozpoczynało właśnie prace przy przedzeniu lnu [por. Wiśla XVIII 123]. Odantroponimiczny derywat *jędrusić* znaczy zatem ‘bawić się w święto św. Andrzeja, które kończy zabawy poźniwne, a rozpoczyna prace przy przedzeniu lnu’.

Fakt, że liturgiczne wspomnienie interesującego nas tutaj świętego łączy się w czasie z początkiem jednego z okresów roku kościelnego – Adwentu, stał się powodem do sformułowania kolejnych kilku przysłów odnoszących się do religii: *(Święta) Katarzyna adwent nadarzyła/zaczyna/założyła/zawijazuje, (a) (święty) Jędrzej go na węzeł zaciągnie/ go potwierdza/ jeszcze mędrzej; Święta Katarzyna klucze pogubiła, święty Jędrzej znalazł, zamknął adwent zaraz; Święta Katarzyna śmiechem, święty Andrzej/Jędrzej grzechem; Święta Katarzyna zakazuje/zawijazuje, święty Andrzej zakazuje/zawijazuje; Święty Jędrzej adwent przytwierdzi*. Niemal w każdym z nich, jak widzimy (z wyjątkiem ostatniego), przywoływana jest również postać św. Katarzyny, której liturgiczne wspomnienie – jak nietrudno się domyśleć z treści paremii – wypada przed świętem św. Andrzeja (dokładnie 25 listopada). Proverbia te miały stać na straży przestrzegania moralnych zasad dotyczących Adwentu, podczas którego należało się powstrzymać od hucznych zabaw. Jedno ze źródeł wiąże dwa z tych przysłów – *Święta Katarzyna śmiechem, święty Andrzej/Jędrzej grzechem* oraz *Święta Katarzyna zakazuje/zawijazuje, święty Andrzej zakazuje/zawijazuje* – z zakazem zawierania małżeństw we wspomnianym okresie liturgicznym [por. Kal I 107]. W przywołanych paremiach ujawnia się ludowe obrazowanie. Najwyraźniej widoczne jest ono w jednostce *Święta Katarzyna klucze pogubiła, święty Jędrzej znalazł, zamknął adwent zaraz*. Można też zaobserwować konsekwencję semantyczną w formułowaniu tych prowerbiów: *Święta Katarzyna jadwent zawijazuje, a święty Jędrzej go na wezeł zaciągnie* ok. Bochni i myślen [Święt 575].

Z dniem poświęconym św. Andrzejowi (podobnie w przypadku święta św. Katarzyny) bądź z dniem go poprzedzającym wiążą się obrzędowe wróżby matrymonialne. Zwyczaje te również dały asumpt do powstania kilku przysłów – *Dzień/na świętego Andrzeja/Jędrzeja, dziewczkom z wróżb/wróżby nadzieja; W święto Katarzyny są pod poduszką dziewczyny, w wigilię świętego Jędrzeja jest dla dziewcząt nadzieja*. W drugiej jednostce, zgodnie ze źródłowymi wyjaśnieniami, zachował się zwyczaj umieszczania pod poduszką przez chłopców karteczek z imionami dziewcząt w dzień liturgicznego wspomnienia św. Katarzyny. W nocy wyciągali oni jedną z nich, a zapisane na niej imię miało być wróżbą, kto będzie żoną. Podobnie czyniły dziewczęta, kilka dni później, w wigilię święta św. Andrzeja [por. Gluz 574].

W przedstawionej grupie frazemów zwraca uwagę brak materiału z dialektu kaszubskiego.

ANNASZ

W Biblii: arcykapłan mianowany w 6 r. przez Kwiryniusza. W 15 r. został pozbawiony urzędu. Odegrał istotną rolę w procesie Jezusa z Nazaretu [J 18, 13–24]. W jego pałacu odbyło się pierwsze przesłuchanie. Według Dziejów Apostolskich Annasz jako członek Sanhedrynu brał udział w przesłuchaniu apostołów Piotra i Jana, gdy uzdrowili chromego w okolicy świątyni jerozolimskiej [Dz 4, 6]. Procesowi temu przewodził jego zięć – Kajfasz. Miejsca występowania nazwy osobowej w NT (4): Łk 3, 2; J 18, 13, 24; Dz 4, 6.

Wyrażenie rzeczownikowe:

- dotyczący zachowania człowieka:
od annasza do kajfasza (od kajfasza do annasza/ od kajfasza do judasza, od judasza do piekła)

‘odsyłanie, wodzenie kogoś od jednego do drugiego’

Śl: *Od annasza do kajfasza, od kajfasza do annasza* Ciesz [MPTL XV 2 s. 154]

Mp: *Od Anása do Kajfása, od Kajfása do Judása, od Judása do piekła* ok. Bochni i Gdowa myślen [Święt 668]; *Od annasza do kajfasza* Krak [Krak IV 280]

Zwroty:

ktos **chodzi od annasza do kajfasza**

‘ktos chodzi od jednego do drugiego, nie mogąc nic załatwić’

Śl: *Chodzi od annasza do kajfasza* Ciesz [MPTL XV 2 s. 33]

Kasz: *Tak muszele chłedzec let Annosza do Kajfosza* Kasz [Ram 66]

ktos **odsyła kogoś od annasza do kajfasza**

‘ktos odsyła, wodzi kogoś od jednego do drugiego’

Śl: *Odsyła go od annasza do kajfasza* Bytom i ok. [MPTL XV 1 s. 94]

Podstawą zaprezentowanych tu wyrażen i zwrotów jest zaadaptowany we frazematycznym zasobie polszczyzny (i innych języków) werset z Ewangelii według św. Jana: „Następnie Annasz wysłał Go [Jezusa – przyp. EP] związanego do arcykapłana Kajfasza” [J 18, 24]. Wydarzenie poprzedzające męczenną śmierć Chrystusa odniesiono do ludzkiego życia, a konkretnie do sytuacji, kiedy, chcąc coś załatwić, jesteśmy odsyłani od jednego człowieka do innego, z jednego miejsca w inne.

Wyrażenie rzeczownikowe *od annasza do kajfasza* znane z języka literackiego, w gwarach – w jednym ze swych wariantów – uległo podwojeniu: *od annasza do kajfasza (od kajfasza do annasza)*. Rozwój tej jednostki miał jeszcze swój ciąg dalszy. Został rozszerzony o kolejny człon i antroponimiczny komponent: *od annasza do kajfasza, od kajfasza do judasza, od judasza do piekła*.

W zaprezentowanych zwrotach wymianie ulega tylko składnik werbalny, pociągając za sobą drobną zmianę znaczeniową: *chodzić – odsyłać kogoś*.

ANTYCHRYST (ANTYKRYST)

W Biblii: przywoływany jest tylko w obu listach św. Jana Apostoła. Kłamca, zwodziciel, mający na celu zerwanie więzi człowieka z Chrystusem i z Bogiem. Według wierzeń chrześcijańskich – przeciwnik, wróg Chrystusa, mający przed końcem świata wystąpić przeciw chrześcijaństwu.

Miejsca występowania nazwy osobowej w NT (5): 1 J 2, 18, 22; 4, 3; 2 J 7.

Wyrażenia rzeczownikowe:

- termin religijny:

antychryst/antykryst z piekła (rodem)

‘o diable, złym duchu’

Śl: *Jancykryst z piekła* Dzierżysławice prud [PlutaDzierż 10]; *Antychryst z piekła rodom* Piekary Śląskie tar-gór [SGŚ I 59]

Wp: *Ancykryst z piekła* Ciechocin lip; *Sum ancykryst z piekła* Siemoń tor [MacŚl 256]

- dotyczące kultury materialnej:

ogniwy antykryst

‘o pierwszym pociągu w Cieszyńskim’

Śl: *Ogniwy jancykryst jedzie* Poręba (Cieszyn Cz) [Kell II 127]

- termin astronomiczny:

Wózek Antychrysta⁴⁶

‘Wielki Wóz’

Mp: *Wózek Antychrysta* Żyw [BHKM IV 55]

Wyrażenia określające:

do antykrysta

‘bardzo dużo’

Śl: *Blota było do ancykrysta wszyndzi* Koszarzyska (Cieszyn Cz) [KadGaw 209]

---

⁴⁶ W tym wyrażeniu komponent *antychryst* wykazuje wariantywność. Bywa wymieniany na inny zapelatyzowany antropomim nazywający diabła, złego ducha – *lucyfer*. Informację tę podaje to samo źródło, z tego samego terenu – powiatu żywieckiego. Warto dodać, że sam wyraz *wózek* funkcjonuje w gwarach Wielkopolski w znaczeniu ‘Wielki Wóz’ (uogólnioną informację na ten temat podaje MSGP 323).

ktos jest jakis jak antykryst

‘emocjonalnie o kimś, kto charakteryzuje się jakąś cechą w bardzo dużym stopniu’
Mp: *Zgrzyndná byla jak jancykryst, to mi tu nie polóz, to mi tu nie weż, to mi tu nie rus, no to jako z takiym jancykrystym miały wysiedzieć Jabłonka n-tar (Orawa) [KąśŚ I 362]*

kawał antychrysta/antykrysta

‘ktoś bardzo zły’

Maz: *Nie zyrń się z nim, bo to kawał ancyrkrysta. Z niego to kawał ancychrysta Adamowo mław*

zły jak antykryst z piekła

‘o kimś (czymś?) bardzo złym’

Mp: *Zły jag ancyrkrys z piekła Niepołomice boch [MPTL X 1 s. 216]*

Zwrot:

ktos/coś robi coś jak/jako/kie (prawdziwy) antychryst/antykryst (zatracony)

‘ktoś lub coś robi coś bardzo intensywnie’

Śl: *Góni jako ancyrkryst Ciesz [SCiesz 40]; Niepotrzebnie lón tak bluźni, jak prawdziwy jańcykryst Chróścice opol [KoszPog 19]*

Mp: *Prawučko tak krzycoł na nos kie⁴⁷ jancykryst zatracony N-tar [ZborŚl 134]; Wadziyli sie jak jancykryst Piekielnik n-tar (Orawa) [KąśŚ I 362]; Idzie jak jancykrys (o bystrym koniu) Jasionka rzesz; Leciól jak ancyrkrys Samocice dąb-tar*

Kresy: *Bliuzgasz na księdza jak ancychryst Łopatowszczyzna (Wilno Lit) [PJPAN 61 s. 112]*

Frazy:

antykrysta twojego

‘przekleństwo’

Mp: *Stará wyleciała chej padá: Jancykrysta twójego, jesce mi bes dzieci zganiól, mało jik más? Jurgów n-tar (Spisz) [ZNUJ 278 s. 60]*

do antykrysta⁴⁸

‘przekleństwo wyrażające gwałtowne, negatywne uczucia i emocje mówiącego’

Mp: *Do jancykrysta, bo wás tu syćkiyk wyzabijom! Piekielnik n-tar (Orawa) [KąśŚ I 164]; Do jancykrysta Jabłonka, Zubrzyca Górna n-tar (Orawa) [KąśŚ I 164]*

⁴⁷ Kie ‘jak’: [ZborŚl 148].

⁴⁸ W tej frazie komponent *antykryst* też wykazuje wariantywność. Bywa wymieniany na wyraz *antyjasz (ancyjás)*, który jest zapożyczeniem z gwar słowackich: *anciáš* 1. ‘zosobnienie zła, čert, diabol (v kliatbach a nadávkach)’; 2. ‘zły človek; samopašné dieťa, lapaj’ [Ssn I 65]. Wariantywność tę pokazuje KąśŚ I 164.

W zaprezentowanych frazematkach komponent *antychryst* (*antykryst*) funkcjonuje jako apelatyw⁴⁹. Wśród jednostek tych znalazły się: wyrażenia rzeczownikowe (3), wyrażenia określające (4), zwrot oraz frazy (2).

Każde z wyrażen rzeczownikowych sytuuje się w innym kręgu tematycznym. Frazem z fakultatywnym komponentem *antychryst/antykryst z piekła (rodem)* stanowi rozbudowaną, a przez to ekspresywnie silniejszą nominację diabła, złego ducha. Semantycznie odpowiada ona jednemu ze znaczeń apelatywu *antychryst*, zarówno w gwarach [por. SGP I 139, zn. 2.; też Popławski 2011: 129–130], jak i w języku literackim [por. np. SDor I 154, zn. przen. a]. Krótszy wariant tego wyrażenia stał się podstawą dla innej z prezentowanych tu jednostek: *zły jak antykryst z piekła*. Można dodać, że frazemu *antychryst/antykryst z piekła (rodem)* nie odnotowano w dialekcie małopolskim, z którego pochodzi przywołane porównanie.

Wyrażenie *ogniwy antykryst* wiąże się z początkami kolejnictwa na Zaolziu. W ludowej wyobraźni widok pociągu musiał się kojarzyć ze złem i z ogniem. Do takich asocjacji mogły skłaniać duże rozmiary tego pojazdu oraz wydobywający się z niego dym i hałas wywołany ruchem ciężkiego mechanizmu. Widok ten mógł przywoływać z wyobraźni obrazy piekła i rządzącego w nim diabła⁵⁰.

Wózek Antychrysta – to jednostka mieszcząca się w grupie dialektalnej terminologii astronomicznej. Jest nazwą siedmiu najjaśniejszych gwiazd gwiazdozbioru Wielkiej Niedźwiedzicy, czyli Wielkiego Wozu. Władysław Kupiszewski [1974:

⁴⁹ W tekście Nowego Testamentu (polskich przekładów) trudno jednoznacznie określić status wyrazu *Antychryst* (*antychryst*). Można sądzić, że w niektórych kontekstach funkcjonuje on jako nazwa osobowa [1 J 2, 18; 4, 3], w innych [1 J 2, 18 (drugie z kolei użycie); 22; 2 J, 7] jako apelatyw (abstrahując od zapisów wielką czy małą literą).

⁵⁰ Z podobnym językowym postrzeganiem przez lud tego nowego środka transportu spotykamy się w innej relacji gwarowej pochodzącej z terenu bardzo odległego od Zaolzia – z Podlasia: *Cudeńka [...] nam [...] gadali [...] o tej masynie, co to jo później pociongiem nazywali. Leci to [...] po zielaznych latach taki wielżny ('wielki') zielazny piec i ciongnie za sobo kilkadziesiąt ogromnych wozow. [...] tak ze az ziemia stęka od cienzaru! Ale piec nic – leci bystro, jakby nic nie ciongnol i tylko kopci z takiego dymnika i poświstuje od casu do casu, jakby chciał pokazać, ze nie ciężko. Nic tylo cary – mowili ludzi. [...] Miemcy [...] narod premysłny, nałapali giabłów i powsadzali jech do takiech zielaznych wozow. Jak chco potem, ze ten giaból ciongnol wozy, to palo jemu pod ogonem ogień i giaból z bolu leci jak salony i ciongnie te wozy. Jak chco, ze bystanoł, to tylo ogień prygaso i ten juz staje Dobrzyniewo Duże białos [JP XXXVIII 221]. Świadczy więc ona o tym, że obrazy z ludowej wyobraźni dotyczące pierwszego pociągu zachowane w wyrażeniu *ogniwy antykryst* nie ograniczały się do Zaolzia, ale miały szerszy zasięg. Być może do skojarzenia *Antychrysta* (*antychrysta*) z wymienionym środkiem zbiorowej komunikacji przyczyniła się ludowa wiedza o tej postaci znana z relacji z okolic wsi Brzozowa w powiecie tarnowskim: „Dopiero przed końcem świata wyjedzie *Jancykryst* na ziemię i będzie jeżdżiuł rozpalnąm do cerwężna piecēm, będzie kusiul ludzi, zeby w nieguo uwierzyli i puoddali sie mu; kto sie mu puodda, to teguo zabierze ze sobqm” [ŚwiętBrzoz 160].*

112] stwierdza: „Na terminologię astronomiczną duży wpływ wywarła kultura chrześcijańska. Kościół starał się, aby nazwy pogańskie i bogatą mitologię z nimi związaną zastąpić albo przynajmniej nasycić elementami chrześcijańskimi. Źródłem nowych inspiracji treściowych była przede wszystkim Biblia”. Omawiany frazem stanowi gwarowe exemplum tego ogólnego wniosku badacza.

Z kolei wyrażenia *do antykrysta* oraz *kawał antychrysta/antykrysta*, określające dużą ilość czegoś i intensywność czyjejs negatywnej cechy, są realizacjami schematów strukturalno-semantycznych, w których pierwszy komponent nie podlega zmianom (w przypadku drugiej jednostki możliwa inwersja)⁵¹. W gwarach i w języku literackim można znaleźć inne ich przykłady: *do biedy* (Huszczka białopodl), *do czechmana*⁵² (Istebna ciesz [PEŚ III 47]), *do diabła* (Zawada [Cieszyn Cz] [Kell II 149]), a w języku literackim: *do cholery* [SDun 178], *do licha* [SDun 185] – wszystkie jednostki w znaczeniu ‘bardzo dużo’; *kawał babiska* ‘duża kobieta’ (Opęchowo ostroł), *kawał obździdraga* ‘nicpoń, nierób’ (Samocice dąb-tar), *kawał rarożnika* ‘człowiek kapryśny, rozpieszczony’ (pog. Wej i Lęb [S IV 297]), *psubrata kawał* ‘łajdak, niegodziwiec’ (Janki Młode ostroł), a w języku literackim: *kawał chłopa* ‘duży mężczyzna’ [SDor III 628], *kawał drania* ‘wielki drań’ [SDor III 628], *kawał próźniaka* ‘wielki próźniak’ [SSkor I 321].

Frazem ktoś jest jakiś *jak antykryst* określa dużą intensywność czyjejs negatywnej cechy.

Najlepiej zaświadczony spośród prezentowanych jednostek zwrot *coś/ktoś* robi *coś jak/jako/kie (prawdziwy) antychryst/antykryst (zatracony)* odnosi się do intensywności czyjejs czynności lub stanu.

Obie zaprezentowane frazy – *antykrysta twojego* i *do antykrysta* – to przekleństwa. Odnotowano je tylko na terenie polskiej części Spiszu (w jednym punkcie) i Orawy (w trzech punktach)⁵³.

⁵¹ Struktura obu tych jednostek ulega też rozbudowywaniu, zarówno w gwarach, jak i w języku literackim, np.: *do diabła i trochę* ‘dużo’: Ciesz [Cinc 18], *do sto diabłów* ‘bardzo dużo, mnóstwo’: Ciesz [MPTL XV 2 s. 199], a w języku literackim: *do cholery i trochę* ‘mnóstwo, bardzo wiele’: [SDun 178], *do licha i trochę* ‘bardzo dużo, mnóstwo’: [SDun 185]; *kawał szatana bez ikrów* ‘o człowieku niegodziwym’: Kasz [S II 150] (w języku literackim nie znalazłem rozbudowanej jednostki z komponentem *kawał*).

⁵² Wyraz *czechman* w gwarach polskich jest synonimiczny wobec *antychrysta* [por. SGP V 48–49].

⁵³ Szerzej o adaptacji nazwy osobowej *Antychryst (Antykryst)* w polskiej leksyce gwarowej drogą apelatywizacji i derywacji słowotwórczej oraz we frazematyce dialektalnej pisałem w artykule zamieszczonym w „LingVariach” [Popławski 2011: 127–139]. Szczegółowy opis na gruncie leksykografii dialektalnej wyraz ten, zarówno w funkcji antroponimu, jak i apelatywu, uzyskał w SGP [I 138–140]. Por. też uwagi na temat tej nazwy w monografii Renaty Dźwigoł (2004: 97–98) o polskim ludowym słownictwie mitologicznym.

BARTŁOMIEJ

W Biblii: apostoł powołany przez Jezusa. Spośród ewangelistów nie wspomina o nim tylko św. Jan. Wymienia on natomiast Natanaela [J 1, 45–51; 21, 2], z którym utożsamia się Bartłomieja.

Miejsca występowania nazwy osobowej w NT (4): Mt 10, 3; Mk 3, 18; Łk 6, 14; Dz 1, 13. Święto liturgiczne: wspomnienie św. Bartłomieja Apostoła obchodzone jest 24 sierpnia.

Wyrażenie rzeczownikowe:

- nazwa miesiący:

bartłomiejski miesiąc⁵⁴

1. 'sierpień'

Mp: *Bartłomiejski miesiąc* N-tar [Wrześ 3]

2. 'wrzesień'

Mp: *Bartłomiéjski miesiąc* N-tar [SKJ V 342]; *Bartłomijski miesionc* N-tar [HodSł 16]; *Pod koniec lata, w miesiącu bartłomijskim* Złatna żyw [MiesPog 99]

3. 'bliżej nieokreślona część sierpnia i września'

Mp: *Bartłomijski miesionc* N-tar [HodSł 16]

Przysłowia:

- dotyczące pogody:

Bartłomieja cały wrzesień naśladuje a/i z nim jesień

Śl: *Bartłomieja cały wrzesień naśladuje a z nim jesień* Ciesz [NKPP I 65]; *Bartłomieja cały wrzesień naśladuje i z nim jesień* Dąbrówka Wielka tar-gór [MPTL XV 1 s. 21]

Mp: *Bartłomieja cały wrzesień naśladuje i z nim jesień* Ropczyce [Zb VI 175]

(Gdy) (susza) na/w (świętego) Bartłomieja, mroźnej zimy jest nadzieja

Śl: *Gdy susza na Bartłomieja, mroźnej zimy jest nadzieja* Ciesz [NKPP I 65]

Mp: *Susza w św. Bartłomieja – mroźnej zimy jest nadzieja* Mp pd [Zb VI 175]

Maz: *Na świętego Bartłomieja mroźnej zimy jest nadzieja*; „Znaczną już wtedy lud spostrzeża zmianę w temperaturze, osobiwie z rana. W dniu tym zaczynają siewy ozime” Maz pd-zach [Maz I 188]

⁵⁴ W gwarach Małopolski południowej oraz na Kaszubach notowano wyraz *bartłomiejski*: 1. 'wrzesień'; 2. 'sierpień'; w okolicach Żywca – *bartłomiejskie* 'wrzesień' [patrz SGP I 409]. Jeden z badaczy przekazał etymologię ludową dotyczącą nazwy *bartłomiejski*: *sirpiejń* = *bartłomiejski*, bo w nim święty Bartłomiej daje rękę na płomień (tj. na słońce, przestają się wtedy kąpać i liczą po południu *górską jesiejń* – do polednia lato, po poledniu *jesiejń*) Ujsoły żyw [Małecki 1936: 37]. O gwarowych nazwach miesięcy, mających czasem postać frazemów, pisała Teresa Gołębiowska [1965: 177–189]. W niniejszej pracy, obok wyrażenia rzeczownikowego *bartłomiejski miesiąc*, omawiana będzie jednostka *józefski miesiąc* (wśród frazemów związanych ze św. Józefem).

Jak się Bartłomiej sprawi, taką jesień pozostawi

Śl: *Jak się Bartłomiej sprawi, taką jesień pozostawi* Groszowice opol [MPTL XV 1 s. 51]

Jaki Bartek niesie dzień, takąż będzie i jesień

Mp: *Jaki Bartek niesie dzień, takąż będzie i jesień* Ropczyce [Zb VI 175]

Jaki Bartek, taki wrzesień; jaki Marcin, taka zima

Mp: *Jaki Bartek, taki wrzesień; jaki Marcin, taka zima* Tarnów [Zb VI 175]

Jaki dzień na świętego Bartłomieja do południa, taka będzie jesień do grudnia, a jaki po południu, taka jesień w grudniu

Mp: *Jaki dzień na świętego Bartłomieja do południa, taka będzie jesień do grudnia, a jaki po południu, taka jesień w grudniu* Rzesz [NKPP I 65]

Jaki się Bartek wydarzy, taką jesień uwarzy

Śl: *Jaki się Bartek wydarzy, taką jesień uwarzy* Ciesz [NKPP I 65]

Na święty Bartłomiej już/ włoży ręce/rękę/ z rękami na płomień

Śl: *Na święty Bartłomiej z rękami na płomień* Ciesz [NKPP I 66]

Kasz: *Na święti Bartłomin włożą rąką na płomin* pn ok. Swarzewa wej [S I 21]

bl.: *Na święty Bartłomiej już ręce na płomień* [NKPP I 66]

Na święty Bartłomiej lezie/uciekaj (stara) baba/babo z dupą/tyłem na płomień

Mp: *Na św. Bartłomij uciekoj stara babo z d... na płomij* Przebieczany krak [ME IV 120]; *Na święty Bartłomiej (24 sierpnia) lizie baba z tyłem na płomień* od Sandomierza po Kolbuszową [Zb XIV 195]

Na święty Bartłomiej słońce żywy płomień

bl.: *Na święty Bartłomień słońce żywy płomień* [NKPP I 66]

Po Bartłomiej trzymaj, chłopie, suknię na rzemieniu, a ty, babo, rzyć na płomieniu

Kasz: *Płe Bartłomieniu trzəmé, chłopie, səkniq⁵⁵ na remieniu, a tə, babłe, rzəc na płomieniu* Puzdrowo kar [S I 21]

Po Bartłomiej trzymaj rękawice w kieszeni

Kasz: *Płe Bartłomieniu trzəmé rąkawice w czeszeni* Miechucino kar [S I 21]

Święty Bartłomiej, wypnij dupę na płomień

Śl: *Święty Bartłomiej, wypnij dupę na płomień* Śl [NKPP I 66]

- dotyczące pracy na roli:

(Na [święty]) Bartłomiej (owsy/wszystko/żyto) (z pola) ciapie/potłumi/potumiej/tłumiej/utłumi

⁵⁵ *Səkniq* 'dawniej sukmana, obecnie surdut': [S V 30].

Śl: *Na świantyj Bartłómiej z pola potumiej* Błażejowice prud [KwOp XII 3 s. 94]; *Bartłómiej, z pola potumiej* Dzierżysławice prud [KwOp XII 3 s. 94]; *Świantyj Bartłómiej, wszystko z pola potumiej*⁵⁶ Rozkochów prud [KwOp XII 3 s. 95]

Mp: *Święty Ba(r)tłomięń łowsy ciapie*⁵⁷ Brzozowa tarn [ŚwiętBrzoz 63]; *Św. Bartłomij, owsy tłumiej* Przebieczany krak [ME IV 120]; *Święty Bartłomi żyto potłumi*; „Jest to ostrzeżenie dla tych gospodarzy, którzy się ze zbiorem żyta opóźniają. W tej porze źdźbła i kłosa kolankują się, łamią i zginają ku ziemi, a przeto szkoda plonu, który opieszała ręka dotąd nie zbiera” ok. Hrubieszowa i Zamościa [Gluz 570]

Wp: *Święty Bartłomięj wszystko z pola utłumi* Wp [BibWarsz 1861 III 634]

- dotyczące pracy na roli i pogody:

Jak Bartłómiej nie zasieje, nie pokropi Idzi [1 września], to się zboża, głównie żyta/ to się żyta mało w polu widzi

Śl: *Jak Bartłómiej nie zasieje, nie pokropi Idzi, to się zboża, głównie żyta, mało w polu widzi* Ciesz [NKPP I 66]

Mp: *Jak Bartłomij nie zasieje, nie pokropi Idzi, to się zboża, to się żyta mało w polu widzi* Krak [Krak IV 287]

Na Bartłómieja deszcz, siedlaczku siej, kiej chcesz

Śl: *Na Bartłómieja deszcz, siedlaczku*⁵⁸ *siej, kiej chcesz* Ciesz [NKPP I 66]

- dotyczące pracy na roli i życia przyrody:

Na świętego Bartłómieja czajka uciecze i chłop już zboża w polu nie usiecie⁵⁹

Śl: *Na św. Bartłómieja czajka uciecze i chłop już zboża w polu nie usiecie* Śl [MPTL XV 1 s. 82]

- dotyczące pracy w gospodarstwie, na roli i życia zgodnego z cyklem przyrody:

Bartosz każe jaja składać w kosz

Kasz: *Bartosz każe jaja składać w kosz*; „Pod koniec sierpnia chowają jaja na zimę” Kasz [S I 21]

Na świętego Bartłómieja otwiera się siew i knieja

Śl: *Na św. Bartłómieja otwiera się siew i knieja* Bytom [MPTL XV 1 s. 80]

Mp: *Na świętego Bartłómieja (24 sierpnia) otwiera się siew i knieja*; „Pierwszy siew żyta w tych dniach się zaczyna i polowanie po kniejach zaczynają odby-

⁵⁶ *Potumieć* ‘pozwoić’: [KwOp XII 3 s. 96]; *potumieć* rzd. ‘pozwoić zboże z pola’: Dzierżysławice prud [PlutaDzierż 125].

⁵⁷ Inna etnograficzna monografia Jana Świętka, opisująca kulturę ludową z sąsiedniego terenu, zawiera słownik wyrazów gwarowych, wśród których znalazł się czasownik *ciapać* ‘z wolna rąbać; strącać kijem lub kamieniami owoce z drzewa’: ok. Bochni i Gdowa myślen [Święt 691]. Por. też SGP IV 250.

⁵⁸ *Siedlok* ‘bogaty rolnik’: Ciesz [SCiesz 282] (derywatu *siedloczek* w tym słowniku brak).

⁵⁹ Wariant tego przysłowia bez nazwy osobowej: *Jak czajka uciecze, chłop zboża nie siecze* Wp [BibWarsz 1861 III 635].

wać myśliwi. Mówią oni, że po świętym Bartłomieju nawet lis ma dobre futro” ok. Hrubieszowa i Zamościa [Gluz 570]

Na święty Bartłomiej śmiało żyto siej!

Mp: *Na święty Bartłomiej śmiało żyto siej!*; „Wszelako średnie siewy, to jest w połowie września, czasem są lepsze jak wcześniejsze, a to stosownie do pory czasu” ok. Hrubieszowa i Zamościa [Gluz 570]

- dotyczące pogody i życia zgodnego z cyklem przyrody:

Bartłomiej (ci) zwiastuje, jaka jesień następuje (i czy w przyszłym latku dożyjesz dostatku)

Śl: *Bartłomiej (ci) zwiastuje, jaka jesień następuje i czy w przyszłym latku dożyjesz dostatku* Ciesz [NKPP I 65]

Mp: *Bartłomiej zwiastuje, jaka jesień następuje* Rzeszów [Zb VI 175]

Święty Bartłomiej robaka przytlumi

Kasz: *Święti Bartłomniej robáka przatłumni*; „Robi się zimniej tak, że mięsu nie grozi zepsucie” Kasz pd-wsch [S I 21]

- dotyczące życia (ludzi i zwierząt) zgodnego z cyklem przyrody:

Już po świętym Bartłomieju, jedź już kluski na oleju

Mp: *Już po świętym Bartłomieju, jedź już kluski na oleju* Rzesz [NKPP I 66]

Na święty Bartek owocu dostatek

Mp: *Na święty Bartek owocu dostatek* ok. Bochni i Gdowa myślen [Święt 574]

Od świętego Bartłomieja uciekają bociany po kolei

Maz: *Od świantygo Bartłomieja uciekajo bocianie*⁶⁰ *po koleja* Turów radz-podl [Wisła XIV 192]

Święty Bartłomiej muchy potłumi

Wp: *Święty Bartłomiej muchy potłumi* Wp [BibWarsz 1861 III 634]

Święty Bartłomiej przyniesie świeczkę nad komin

Śl: *Święty Bartłomiej przyniesie świeczkę nad komin* (tzn. wcześniej zaczyna się zmierzch) Ciesz [NKPP I 66]

- dotyczące edukacji szkolnej:

Na Bartłomieja Apostoła bocian do drogi dzieci woła

Śl: *Na Bartłomieja Apostoła bocian do drogi dzieci woła* Ciesz [NKPP I 65]

- dotyczące służby:

Święty Bartłomiej podwieczerek/śniadanie potłumi/przytlumi

Maz: *Święty Bartłomiej śniadanie przytlumi*; „Od dnia tego począwszy zmniejszano miejscami czeladzi ilość stawy dziennej” Maz pd-zach [Maz I 188]

Wp: *Święty Bartłomiej podwieczerek potłumi. Święty Bartłomiej śniadanie potłumi*; „Od świętego Bartłomieja w wielu miejscach czeladź nie dostaje podwieczorku,

⁶⁰ Por. dział form w haśle *bocian* w SGP II 322. Znajdują się tam m.in. zapisy typu *bociań*.

a nieraz tak się trzeba spieszyć ze sprzętem, że i śniadania zjeść nie ma czasu”
Wp [BibWarsz 1861 III 634]

bl.: *Święty Bartłumi śniadanie potłumi* [NKPP I 67]

Wśród frazemów zawierających w swoim składzie leksykalnym nazwę osobową *Bartłomiej*, jej formy pochodne oraz derywaty, odnoszące się do jednego z apostołów, znalazły się wyrażenie rzeczownikowe oraz liczna grupa przysłów. Wszystkie te jednostki nawiązują do dnia liturgicznego wspomnienia św. Bartłomieja przypadającego 24 sierpnia.

W zaprezentowanych paremiach, obok podstawowej postaci imienia apostoła, wystąpiły także formy *Bartek* (4 razy) oraz *Bartosz* (1 raz). Ta ostatnia realizacja jest wariantem nazwy *Bartłomiej*, który się usamodzielniał. Forma *Bartek* natomiast to pochodna zarówno od imienia *Bartłomiej*, jak i *Bartosz* [por. Grzenia 2008: 68–69]. W wyrażeniu rzeczownikowym pojawił się przymiotnikowy derywat *bartłomiejski* (realizowany ze zwężoną artykulacją samogłoski *e* – *bartłomiéjski* lub *bartłomiyjski*).

Frazem *bartłomiejski miesiąc* to gwarowa nazwa miesiąca. Jednakże wyrażenie to nie odnosi się – jak można by się spodziewać – wyłącznie do sierpnia, ale również do kolejnego miesiąca, czyli do września. Co więcej – jednostkę tę odnotowano w jeszcze jednym znaczeniu, a mianowicie: ‘bliżej nieokreślona część sierpnia i września’. Prawdopodobnie wiąże się ono z innym podziałem czasu, warunkowanym specyfiką życia na wsi, podporządkowanego cyklowi przyrody.

Wśród zebranych tu przysłów można wyodrębnić grupy tematyczne dotyczące: pogody (13), pracy na roli (1), pracy na roli i pogody (2), pracy na roli i życia przyrody (1), pracy w gospodarstwie, na roli i życia zgodnego z cyklem przyrody (3), pogody i życia zgodnego z cyklem przyrody (2), życia (ludzi i zwierząt) zgodnego z cyklem przyrody (5), edukacji szkolnej (1), służby (1).

Większość paremii z najliczniejszej ich grupy, czyli dotyczących pogody, ma charakter prognostyków. Opierają się one na zestawieniu warunków meteorologicznych panujących w święto św. Bartłomieja Apostoła z aurą w następnych miesiącach. Prognozy te zwykle odnoszą się do kolejnej pory roku: *Bartłomiej cały wrzesień naśladowe a/i z nim jesień; Jak się Bartłomiej sprawi, taką jesień pozostawi; Jaki Bartek niesie dzień, taką będzie i jesień; Jaki dzień na świętego Bartłomieja do południa, taka będzie jesień do grudnia, a jaki po południu, taka jesień w grudniu; Jaki się Bartek wydarzy, taką jesień uwarzy*. Jedno proverbium zawiera przepowiednię meteorologiczną na kolejny miesiąc po wspomnieniu świętego: *Jaki Bartek, taki wrzesień; jaki Marcin, taka zima*. W drugiej jego części z kolei prognozuje się pogodę na zimę. Ma jednak ona związek ze świętem

św. Marcina wypadającym w liturgii 11 listopada. Prognozy na najzimniejszą porę roku dotyczy również przysłowie (*Gdy*) (*susza*) *na/w* (*świętego*) *Bartłomieja*, *mroźnej zimy jest nadzieja*.

Część paremii związanych z aurą odnosi się do niższych temperatur powietrza w drugiej połowie sierpnia i daje wskazania, jak człowiek ma sobie radzić z ochłodzeniem: *Na święty Bartłomiej już/włóży ręce/rękę/z rękami na płomień; Na święty Bartłomiej lezie/uciekaj (stara) baba/babo z dupą/tyłem na płomień; Po Bartłomieju trzymaj, chłopie, suknię na rzemieniu, a ty, babo, rzyć na płomieniu; Po Bartłomieju trzymaj rękawice w kieszeni; Święty Bartłomiej, wypnij dupę na płomień*. W jednym proverbium natomiast utrwaliły się ludzkie odczucia dotyczące słońca świecącego późniejszym latem: *Na święty Bartłomiej słońce żywy płomień*.

Druga połowa sierpnia to czas, w którym zboża jare powinny być już zebrane z pól i zwiezione do stodół. Ten porządek spraw oddaje następujące przysłowie: (*Na [święty]*) *Bartłomiej (owsy/wszystko/żyto) (z pola) ciapie/potłumi/potumiej/tłumiej/utłumi*. Jedno ze źródeł, w którym odnotowano tę jednostkę, zawiera przestrożę: „W téj porze źdźbła i kłosa kolankują się, łamią i zginają ku ziemi, a przeto szkoda plonu, który opieszala ręka dotąd nie zbiera” [Gluz 570].

Przed odwiekaniem koszenia zboża do wspomnienia św. Bartłomieja przestrzega jeszcze inna paremia: *Na świętego Bartłomieja czajka uciecze i chłop już zboża w polu nie usiecie*.

Święto św. Bartłomieja stanowiło także czasowy punkt orientacyjny w kolejnych po żniwach pracach na roli – zasiewach oziminy. Wskazówkę tę zawierają prowerbia – *Jak Bartłomiej nie zasieje, nie pokropi Idzi, to się zboża, głównie żyta/to się żyta mało w polu widzi; Na Bartłomieja deszcz, siedlaczku siej, kiej chcesz*. Pierwsze z nich odwołuje się ponadto do nieodległego wspomnienia św. Idziego, wypadającego 1 września. Ze względu na dwa znaczenia w Cieszyńskim gwarowego przyimka *kiej*: 1. ‘kiedy’; 2. ‘gdy, jeśli’: [SCiesz 146] – możliwe jest dwojake rozumienie drugiego przysłowia. Koniec sierpnia to bardzo wczesny termin siewu zbóż ozimych, toteż rolnik ma jeszcze pewien czasowy zapas i nie powinna go martwić niesprzyjająca aura.

O możliwości podejmowania zasiewów pól przypominają też dwie inne paremie – *Na świętego Bartłomieja otwiera się siew i knieja; Na święty Bartłomiej śmiało żyto siej!*

Okazuje się, że święto św. Bartłomieja wiąże się nie tylko z gromadzeniem uzyskanych plonów ziemi, lecz także ze zbiorem innych dóbr natury. Informuje o tym proverbium z Kaszub: *Bartosz każe jaja składać w kosz*. W źródle,

w którym je odnotowano, czytamy jeszcze: „Pod koniec sierpnia chowają jaja na zimę” [SI 21]⁶¹.

Pogodę panującą w dzień liturgicznego wspomnienia tego apostoła odnieszono także do urodzaju w kolejnym roku: *Bartłomiej (ci) zwiastuje, jaka jesień następuje (i czy w przyszłym latku dożyjesz dostatku)*. Ustające w tym czasie upały umożliwiały natomiast przechowywanie mięsa bez narażania go na zepsucie: *Święty Bartłomiej robaka przytlumi*.

W czasie kiedy już zebrano plony, można się cieszyć obfitością jedzenia. Znalazło to swoje odbicie w dwóch przysłowiach – *Już po świętym Bartłomieu, jedz już kluski na oleju; Na święty Bartek owocu dostatek*. Zmiany następują również w życiu zwierząt. Chłodniejsze dni i noce skłaniają bociany do odlotów w cieplejsze miejsca: *Od świętego Bartłomieja uciekają bociany po kolei*. Muchy, często uprzykrzające życie ludziom i zwierzętom hodowlanym, przestają być aktywne: *Święty Bartłomiej muchy potłumi*. Da się zaobserwować, że zmierzch zapada coraz wcześniej, co utrwaliło się w paremii: *Święty Bartłomiej przyniesie świeczkę nad komin*.

Święto św. Bartłomieja wiąże się także z nadchodzącym końcem wakacji w szkołach. W ludowej wyobraźni powrót dzieci i młodzieży do nauki złączył się z zauważanymi w tym czasie odlotami bocianów: *Na Bartłomieja Apostoła bocian do drogi dzieci woła*.

Zakończenie sezonu głównych prac w gospodarstwie skutkuje zmianami w warunkach pracy służby: *Święty Bartłomiej podwieczorek/śniadanie potłumi/przytlumi*. Źródła informują: „Od dnia tego począwszy zmniejszano miejscami czeladzi ilość strawyiennej” [Maz I 188] oraz „Od świętego Bartłomieja w wielu miejscach czeladź nie dostaje podwieczorku” [BibWarsz 1861 III 634].

Stosunkowo duża liczba przysłów związanych ze św. Bartłomiejem Apostołem wynika stąd, że jego liturgiczne wspomnienie wypada w czasie przełomowym w cyklu rolniczo-przyrodniczym: jest już po żniwach i otwiera się perspektywa nowych zasiewów (zboż ozimych), lato (i zarazem okres wakacji) dobiega końca oraz nadchodzą chłodniejsze i krótsze jesienne dni. Z podobną sytuacją mamy do czynienia w grupie frazemów odnoszących się do św. Jana Chrzyciela (skądinąd najliczniejszej w badanym materiale), tylko w tym wypadku chodzi o przełom wiosny i lata.

⁶¹ Postępowanie takie rodzi wątpliwości, czy możliwe jest tak długie przechowywanie jaj.

CHRYSTUS (KRYST, KRYSTUS)⁶²

W Biblii: patrz JEZUS.

Miejsca występowania nazwy osobowej w NT (ok. 530), np.: Mt 1, 1, 17; Mk 1, 1; Łk 2, 11; J 1, 17; Dz 2, 31; Rz 1, 6; 5, 6; 1 Kor 15, 31; 2 Kor 4, 4.

Wyrażenia rzeczownikowe:

- termin religijny:

Chrystusa męka [?]

‘figura ukrzyżowanego Chrystusa [?]’

Maz: *Pod Chrystusem męką*⁶³ Olsztyn [PF XXII 263]

- nazwa rośliny:

laska chrystusowa⁶⁴

‘zawciąg pospolity (Armeria maritima)’

Wp: *Laska chrystusowa* Poz [Lud XXXI 98]

- nazwa części szkieletu ryb:

męka chrystusowa⁶⁵

‘układ kości w głowie szczupaka’

Mp: *Menka chrystusowa* Sławatycze włod

- dotyczące cech charakteru człowieka:

osioł krystów

‘z niechęcią o osobie tępej, wybitnie niechętniej do nauki’

Mp: *Cóś za osieł krystow, có się telo ni mozes nauczyć! Nody, się jyno nie uc, to bes taki osieł krystow* Jabłonka n-tar (Orawa) [KąśŚl I 782]

Zwrot:

któs **całuje**/ któs kogoś **kocha jak Judasz Chrystusa/ Pana Jezusa** → JUDASZ

Frazy:

Jeziszi (Kryste)! → JEZUS

⁶² W tekście polskich przekładów Nowego Testamentu nie występuje skrócony wariant tej nazwy osobowej – *Kryst* (brak też *Chryst*). Por. Zarębski 2005: 32.

⁶³ W źródle znajdujemy interpretację tego typu gwarowych konstrukcji: „inwersyjny szyk, jak i rozszerzenie się rekcji przyimków *po, przed* również na pierwsze człony, jest spowodowane przewagą realnej treści tych wyrażen [...] nad ich budową” [PF XXII 263].

⁶⁴ Roślina ta w Wielkopolsce nosi nazwę *pana jezusa laska* (por. w grupie frazemów związanych z Jezusem).

⁶⁵ Por. wyrażenie rzeczownikowe *męka pana jezusa* w grupie frazemów związanych z Jezusem.

Kryste Panie

‘wykrzyknik’

Śl: *Kryste Panie! Każ tam jadziecie? Koniaków ciesz* [SCiesz 165]

krystowa godzina⁶⁶

‘okrzyk wyrażający różne stany emocjonalne, zwykle oburzenie, zdziwienie, zaskoczenie’

Mp: *No Krystową godziną, że je to nie zostawią w dómą, baba się ledwo rusá* (jest w zaawansowanej ciąży), *a tu worki* (z ziemniakami) *ji kazują dźwigać* Jabłonka n-tar (Orawa) [KąśŚl I 489]

Kryście chrań

‘Chryste broń!’

Mp: *Kieby tak znašli moje flincisko, Kryście hrań, juz byk seł na siubiénice abo pod ściane* N-tar [ZborŚl 165]

Kryść Pana Boga

‘na Pana Boga, jak mi Bóg miły’

Mp: *Kryść Pana Boga, przecie prowde godom. Kryść Pana Boga, coż wy robicie!?* N-tar [ZborŚl 165]

Kryść (Panie) Boże

‘niech Bóg broni, Boże broń!, broń Boże’

Mp: *Kryść Boże mieć takiego norémnego hłopa. Kryść Boże, cobys seł do karcmy! Z piérwocasu bęł zgodliwy, ba pote, Kryść Panie Boże, biéda bęło dójńś(ć) z nim do rzéndu* N-tar [ZborŚl 165]; *Krzyść Boże* N-tar [ZborŚl 167]

Io Krysta Boga/Pana⁶⁷

‘okrzyk przerażenia’

Śl: *Lo Krysta Boga, coś ty, synku* (‘chłopcze’), *narobił! Lo Krysta Pana, lón sie topi, retujcie!* Ciesz [SCiesz 177]

na rany Chrystusa

‘okrzyk wyrażający prośbę, ostrzeżenie’

Mp: *Na rąne Chrystusa* Przewrotne rzesz

niech/niechże będzie pochwalony Jezus Chrystus → JEZUS

---

⁶⁶ Por. biblijne frazemy notowane w polszczyźnie literackiej *wybiła czyjaś ostatnia chwila/godzina* ‘nadeszła chwila czyjejś śmierci’ oraz *wybiła godzina* ‘nadszedł czas; ważny, szczególnie, przełomowy moment dla czegoś’ (oba podaje Godyń 2006: 197). Źródłowe fragmenty Biblii, będące zapisami słów Jezusa, brzmią: dla pierwszej jednostki – „Śpicie dalej i odpoczywacie? Dosyć! Przyszła godzina, oto Syn Człowieczy będzie wydany w ręce grzeszników” [Mk 14, 41] oraz dla drugiej – „A kiedy zabrakło wina, Matka Jezusa mówi do Niego: »Nie mają już wina«. Jezus Jej odpowiedział: »Czyż to moja lub Twoja sprawa, Niewiasto? Czyż jeszcze nie nadeszła godzina moja?«” [J 2, 3–4].

⁶⁷ Wyrażenie to uległo uproszczeniu do jednowyrazowej postaci *lokryjana: Lokryjana! Stodoła gore!* Ciesz [SCiesz 177].

nie daj Kryste Jezu

‘okrzyk wyrażający przerażenie, zgorszenie, oburzenie [?]’

Maz: *Nie daj Kryste Jezu Adamowo mław (gm. Ratowo); Jaki to mściwi, to nie daj Kryste Jezu Janki Młode ostroł*

**pochwalon/pochwalony (bądź) (Pan) Jezus Chrystus → JEZUS
pre Krysta Pana**

‘formuła wyrażająca zdumienie, zaskoczenie, oburzenie itp.’

Mp: *Pre Krysta Pana N-tar [ZborSł 301]*

Przysłowia:

- dotyczące pogody:

**Jeśli pola zielone, gdy się Chrystus rodzi, na Wielkanoc/ (to) gdy zmar-
twychwstaje, śnieg z mrozem/ zima kołaczom przeszkodzi**

Mp: *Jeśli pola zielone, gdy się Chrystus rodzi, na Wielkanoc zima kołaczom prze-
szkodzi Żywiec [Zb VI 184]*

Maz: *Jeśli pola zielone, gdy się Chrystus rodzi, to gdy zmar-
twychwstaje, śnieg z mrozem kołaczom przeszkodzi; „Przepowiadano, że gdy nie ma zimy (mrozu)
na Boże Narodzenie, zima pokaże się na Wielkanoc, i przeciwnie” Maz pd-zach
[Maz I 73]*

bl.: *Jeśli pola zielone, gdy się Chrystus rodzi, gdy zmar-
twychwstaje, śnieg z mrozem kołaczom przeszkodzi [StarPrzysł 69]*

- dotyczące pracy na roli:

**Gdy się Chrystus przed pełnią/ w południe rodzi, w następny rok urodzaj
dogodzi**

Śl: *Gdy się Chrystus w południe rodzi, w następny rok urodzaj dogodzi Stanowice⁶⁸
ryb [MPTL XV 1 s. 42]*

Mp: *Gdy się Chrystus przed pełnią rodzi, w następny rok urodzaj dogodzi Mp
pd [Zb VI 183]*

W strukturze zaprezentowanych frazemów, obok podstawowej postaci nazwy osobowej (pojawiającej się w dwóch formach fleksyjnych – *Chrystus* i *Chrystusa*), występują historyczne, zachowane w gwarach formy pochodne *Kryst* i *Krystus* (również w kilku formach odmiany). Poza tym spotykamy derywaty przymiotnikowe utworzone od podstawowej postaci antropo-
nimu – *chrystusowy* lub od form pochodnych – *krystowy*, a także jego wariant historyczny – *krystów*.

⁶⁸ W źródle podano prawdopodobnie błędnie nazwę wsi: *Stonice* zamiast *Stanowice*.

Większość zebranych w tej grupie frazemów to ekspresywne jednostki wyrażające różne emocje mówiącego. Wyróżniają się wśród nich związki będące wyrazem negatywnych uczuć – oburzenia, zdziwienia, zdumienia, zaskoczenia (*krystowa godzina; pre Krysta Pana*) czy przerażenia (*lo Krysta Boga/Pana; nie daj Kryste Jezu*). Wśród zebranych jednostek znajdujemy też frazem wyrażający prośbę i ostrzeżenie (*na rany Chrystusa*) czy podobny – niosący treść zapewnienia i ostrzeżenia (*Kryść Pana Boga*). Dwie jednostki, zapisane na jednym terenie – Podhalu (i w jednym źródle), wyrażają prośbę skierowaną do Boga, by uchronił On przed czymś złym, co mogłoby spotkać człowieka (*Kryście chrań; Kryść (Panie) Boże*). Wykrzyknienie *Kryste Panie* może się wiązać z różnymi emocjami mówiącego.

Oprócz przywołanych jednostek znalazły się w analizowanej grupie frazemów cztery wyrażenia rzeczownikowe i dwa przysłowia.

Związek wyrazowy *osioł krystów* piętnuje negatywną cechę młodego człowieka – niechęć do nauki. Zupełnie jasne jest wystąpienie w tym wyrażeniu nazwy zwierzęcia powszechnie kojarzonego z uporem. Określający ją przymiotnik wzmacnia siłę ekspresji jednostki. Nie dziwi również pojawienie się tej nazwy osobowej. W czasach Jezusa był to przecież jeden z podstawowych środków transportu.

Wyabstrahowane z krótkiego kontekstu wyrażenie *Chrystusa męka* prawdopodobnie nazywa figurę ukrzyżowanego Chrystusa. Trudno powiedzieć coś więcej na jego temat wobec braku informacji w źródle.

Charakter prognostyku ma przysłowie *Jeśli pola zielone, gdy się Chrystus rodzi, na Wielkanoc/ (to) gdy zmartwychwstaje, śnieg z mrozem/ zima kołaczom przeszkodzi*. Z kolei paremia *Gdy się Chrystus w południe rodzi, w następny rok urodzaj dogodzi* formą przypomina proverbium kalendarzowe. Jej treść natomiast jest zagadkowa.

DAWID

W Biblii: król Izraela na przełomie XI i X w. p.n.e., ojciec i poprzednik na tronie Salomona. Zjednoczył społeczeństwo izraelskie w jeden naród. Dbał o zachowywanie sprawiedliwości społecznej. Uchodził za doskonałego dowódcę wojskowego. Uznaje się go za inicjatora kultu Jahwe w Jerozolimie. Poza tym był poetą i pieśniarzem. Grywał na cytrze i flecie. Przypisuje się mu autorstwo 73 utworów (niemal połowę) z biblijnej Księgi Psalmów. Jego dzieje opisują starotestamentowe: Księga Samuela, Pierwsza Księga Królewska i Pierwsza Księga Kronik.

Miejsca występowania nazwy osobowej w NT (59), np.: Mt 1, 1, 6, 17, 20; 9, 27; 12, 3, 23; 15, 22.

Wyrażenie rzeczownikowe:

- termin astronomiczny:

Wóz Dawida⁶⁹

‘Wielki Wóz’

Mp: *Wóz Dawida* Chotel Czerwony piń

Zwroty:

ktos (już) poszedł grać na Dawidowej harfie/ z Dawidem na harfie grać

‘ktos (już) umarł’

Śl: *Już poszedł z Dawidym na harfie grać* Sucha Górna (Cieszyn Cz) [NKPP I 414];

Poszoł grać na Dawidowej harfie Ciesz [OndrPrzysł 103; MPTL XV 2 s. 169]

ktos żałuje z Dawidem

brak def. zn. w źródle

bl: *Żałuje z Dawidem* [NKPP I 415]

Frazy:

synie dawidów, bierz kij a bij Żydów

brak def. zn. w źródle

Śl: *Synie Dawidów, bierz kij a bij Żydów* Ciesz [OndrPrzysł 116; MPTL XV 2 s. 191]

szeroko o tem Dawid pisał

‘o niepewnej rzeczy’

Mp: *Szeroko o tém Dawid pisał* Krak [Krak IV 282]

Frazemy z nazwą osobową *Dawid* bądź jej derywatem, odnoszące się do króla Izraela opisywanego w Biblii, reprezentują trzy formalne typy: wyrażenie rzeczownikowe, zwroty (2) i frazy (2).

⁶⁹ Wyrażenie to przywołuje z ust ludu litewskiego Adam Mickiewicz w *Panu Tadeuszu* [Mickiewicz 1968, księga VIII „Zajazd”, w. 77–86]:

Nieco wyżej *Dawida wóz*, gotów do jazdy,

Długi dyszel kieruje do Polarnej Gwiazdy.

Starzy Litwini wiedzą o rydwanie owym,

Że niesłusznie pospólstwo zwie go Dawidowym,

Gdyż to jest wóz Anielski. Na nim to przed czasy

Jechał Lucyper, Boga gdy wyzwał w zapasy,

Mlecznym gościńcem pędząc w cwał w niebieskie progi,

Aż go Michał zbił z wozu, a wóz zrzucił z drogi.

Teraz, popsuty, między gwiazdami się wala,

Naprawiać go archanioł Michał nie pozwala.

Jednostka *Wóz Dawida* jest kolejnym przykładem gwarowej terminologii astronomicznej i jednocześnie kolejną dialektalną nazwą siedmiu najjaśniejszych gwiazd gwiazdozbioru Wielkiej Niedźwiedzicy, czyli Wielkiego Wozu.

Zaświadczony z Zaolzia oraz z Cieszyńskiego wariantywny zwrot *ktos (już) poszedł grać na Dawidowej harfie/ z Dawidem na harfie grać* 'ktos (już) umarł' przywołuje skojarzenia z dwoma frazami związanymi z Abrahamem – *pojechać/ pójść do Abrahama/Abrama (na piwo); pójść na łono Abrahama* (pochodzącymi również z dialektu śląskiego). W jednostce tej pojawia się nazwa instrumentu muzycznego. Nie dzieje się tak przypadkiem. Król Dawid uchodził bowiem za poetę i pieśniarza grającego na cytrze, flecie i harfie⁷⁰. Przypisuje mu się autorstwo 73 utworów z Księgi Psalmów.

Do artystycznej działalności tej postaci nawiązuje zapewne jednokrotnie poświadczona z Krakowskiego fraza: *szeroko o tem Dawid pisał* 'o niepewnej rzeczy'⁷¹.

Z kolei zwrot *ktos żałuje z Dawidem* odnosi się być może do psalmów pokutnych występujących w Księdze Psalmów. Autorstwo niemal każdego z nich tradycja oddaje właśnie Dawidowi⁷².

Tajemniczą pozostaje fraza *synie dawidów, bierz kij a bij Żydów*. NKPP, która również ją przywołuje, opatruje tę jednostkę krótkim komentarzem: „zwrot żartobliwy” [I 415]. Należy wspomnieć, że król Dawid jest dla Żydów symbolem tożsamości narodowej i wzorcem idealnego władcy⁷³. Położył wielkie zasługi w procesie jednoczenia społeczeństwa izraelskiego w jeden naród. Uchodził za przywódcę sprawiedliwego i dbającego o poddanych.

ELIASZ

W Biblii: jeden z proroków Starego Testamentu. Żył w IX w. p.n.e. O jego życiu opowiadają Pierwsza i Druga Księga Królewska. Zabiegał o to, by ludzie zaniechali czczenia pogańskich bożków, a wyznawali wiarę w jedyne Boga. Prorok Eliasz został żywy

---

⁷⁰ Uważa się, że wystąpienie tego instrumentu jest efektem błędnego tłumaczenia tekstu Pisma Świętego.

⁷¹ NKPP podaje inną, uogólnioną definicję tej jednostki: 'nic nowego, dawno to już było'. Odnosi się ona, poza Krak IV, jeszcze do kilku innych źródeł przynoszących materiał z języka literackiego.

⁷² Do psalmów pokutnych zalicza się następujące utwory z Księgi Psalmów: 6, 32, 38, 51, 102, 130, 143. Jedynie psalmu 130 (tzw. szóstego psalmu pokutnego) nie przypisuje się królowi Izraela.

⁷³ Łączy się z nim, choć wciąż wywołuje to kontrowersje, sześcioramienną gwiazdę (heksagram), zwaną gwiazdą Dawida, umieszczoną na fladze Izraela, która symbolizuje ojczyznę Żydów.

wzięty do nieba, dokąd wznosił się na wozie zaprzężonym w ogniste konie [2 Krl 2, 11]. Jego towarzyszem, a później następcą był prorok Elizeusz. Wydarzenia z życia Eliasza często przywołuje się w Nowym Testamencie.

Miejsca występowania nazwy osobowej w NT (29), np.: Mt 11, 14; 16, 14; 17, 3, 4, 10, 11, 12; 27, 47, 49; Mk 6, 15.

Święto liturgiczne: wspomnienie św. Eliasza obchodzone jest 20 lipca (tak samo w liturgii prawosławnej).

Wyrażenia rzeczownikowe:

- terminy astronomiczne:

Droga Świętego Eliasza

‘Droga Mleczna’

Śl: *Droga świętego Eljasza* Pawłów Trzebnicki trzeb (Lackowoła Lwów Ukr)

[Kup 104]

Eliaszów Wóz

‘Wielki Wóz’

Wp: *Eliaszów wóz* ok. Wielenia czar [SO XIV 126]

Fraza:

Eliasz kamienie rozwozi/toczy

‘grzmi’

Maz: *To Eliasz kamiynie rozwozi, jak grzmi. Eliasz kamiynie tocy* Huszcza biał-podl

Przysłowia:

- dotyczące pracy na roli:

Ilij! nie psuj roli

Maz: „U Rusinów (pod Białymstokiem, Bielskiem [Podlaskim] itd.) jest przysłowie [...]: *Ilij! nie psuj roli*. Od dnia bowiem św. Eliasza (20 lipca) nie czas już przeorywać, tj. drugi raz orać pod żyto, ale trzeba już w zagon orać, tj. trzeci raz” Mr [Maz V 54]

Na święty Eliasz do południa przeoruj, po południu w zagon orz

Maz: *Na święty Eljósż do południa przeoruj, po południu w zagon órz* Maz pn-wsch [Maz V 54]

- dotyczące życia (ludzi) zgodnego z cyklem przyrody:

Na świętego Eliasza z nowego użątka/wątku/wziątku kasza

Śl: *Na św. Eliasza z nowego wziętku⁷⁴ kasza* Śl [MPTL XV 1 s. 80]

⁷⁴ Należy sądzić, że rzeczownik *wziętek* został użyty w tym przysłowiu (w świetle innych jego wersji) w znaczeniu ‘plon, zbiór, żniwo’.

Mp: *Na świętego Eliasza (20 lipca) z nowego użętku*⁷⁵ *kasza*; „Już wtenczas szczęśliwy gospodarz pożywiać się może z przednowku, rznie żyto i jęczmień lubo nie dość dojrzałe, suszy i kruszy, miele ziarno w żarnach, czyli ręcznym młynie, i głód mu już nie dokuczy, jak w czasie kwitnięcia bobu” ok. Hrubieszowa i Zamościa [Gluz 568]

Maz: *Na świętego Eliasza z nowego wątku*⁷⁶ *kasza Maz pd-zach* [Maz I 185]

Wśród frazemów zawierających w swojej strukturze nazwę osobową *Eliasz*, apelatyt utworzony na jej podstawie i przymiotnikowy derywat (w historycznej formie) *eliaszów*, odnoszące się do biblijnego proroka, znalazły się: wyrażenia rzeczownikowe (2), fraza oraz przysłowia (3).

Jednostki zaliczone do pierwszego ze wskazanych rodzajów są przykładami gwarowych terminów astronomicznych – *Droga Świętego Eliasza* ‘Droga Mleczna’ oraz *Eliaszów Wóz* ‘Wielki Wóz’. Pobrzmiwiają w nich echa niezwykłych wydarzeń towarzyszących śmierci wielkiego proroka. Druga Księga Królewska podaje, że Eliasz został żywy wzięty do nieba, dokąd wzniósł się na wozie zaprzężonym w ogniste konie (2 Krl 2, 11). W monografii Władysława Kupiszewskiego, dotyczącej polskiego słownictwa z zakresu astronomii i miar czasu, znalazły się relacje gwarowe z różnych dialektów tłumaczące przywołane nominacje: *Droga nazywali, Elijas jęchał to drogo do nieba* Sztumska Wieś szt [Kup 104]; *Na tym wozie dużym to jeździ Eliasz i on przyjedzie tom drogom na ziemie, i będzie trobił na sod, on tam jeździ po ty droze osiołami* Wyżyce boch [Kup 104].

Wątek cudownych zjawisk u kresu życia biblijnego proroka można również dostrzec we frazie *Eliasz kamienie rozwozi/toczy* ‘grzmi’. Badacz kultury Słowian, Kazimierz Moszyński, pisze: „Współzawodnikiem Boga jako Pana nieba jest na znacznych obszarach wschodniej i południowej Słowiańszczyzny oraz Kaukazu, Armenji etc. św. Eljasz. [...] wzmianka o wniebowstąpieniu proroka na ognistym wozie [2 Krl 2, 11] wystarczyła, by uczynić zeń władcę nad ogniem niebieskim i grzmotami, jak również nad deszczami, rosami i urodzajem” [1934: 715].

Wszystkie trzy zaprezentowane przysłowia wpisują się w grupę paremii kalendarzowych. Odnoszą się one do dnia liturgicznego wspomnienia św. Eliasza

⁷⁵ *Użętek* daw. ‘to, co zżęto, zżęte zboże; plon, zbiór’: [SDor IX 793]. W kartotece SGP zaświadczone jeden raz z przednią nosówką (również z gwar pogranicza wschodniego, ale na północy): *użętek* ‘ilość zboża użętego w jednym dniu’: *Użętek* ok. Jeżewa wys-maz [PF IV 889] (u K [VI 58] hasło *użętek* z tym jednym odniesieniem źródłowym; w SDor brak hasła *użętek*).

⁷⁶ Rzeczownik *wątek* został użyty w tym przysłowiu w znaczeniu metaforycznym (przeniesionym z terminologii tkackiej).

Proroka, wypadającego 20 lipca. Dwie jednostki dotyczą uprawy ziemi – *Ilij! nie psuj roli* oraz *Na święty Eliasz do południa przeoruj, po południu w zagon orz*. Pierwsze proverbium – na co wskazuje źródło – ma proveniencję wschodniosłowiańską. Do gwar polskich trafiło w wyniku kontaktów grup etnicznych. Zachowała się w nim oryginalna postać nazwy osobowej (ros. *Илья*; scs. *Ilija, Illja, Elija, Olija*; stukr. *Илья, Илюа, Илия*). Oskar Kolberg objaśnia, że instruuje ono gospodarza w zakresie wykonywania odpowiedniej orki w stosownym czasie [Maz V 54]⁷⁷. Do tych samych prac polowych odnosi się drugi z przywołanych frazemów.

Lepiej zaświadczone przysłowie *Na świętego Eliasza z nowego użątku/wątku/wziątku kasza* nawiązuje do życia człowieka zgodnego z cyklem przyrody. W drugiej połowie lipca pozyskiwano plony. Kończył się zarazem przednówek, podczas którego doświadczano największej biedy.

Znaczną część zaprezentowanych jednostek notowano w gwarach pogranicza wschodniego bądź wśród ludności przesiedlonej z Kresów Wschodnich. Tereny te licznie zamieszkują wyznawcy prawosławia, a to właśnie oni darzą od wieków proroka Eliasza szczególną czcią.

EWA

W Biblii: pierwsza kobieta, stworzona przez Boga z żebra Adama. Była jego żoną. Mieli trzech synów: Kaina, Abla oraz Seta. Uznaje się ją za matkę rodzaju ludzkiego. Skuszona przez szatana (pod postacią węża) namówiła Adama do spróbowania owocu (zwykle wyobrażanego jako jabłko) z zakazanego drzewa. Tym czynem sprowadzili oni na ziemię śmierć i skazali się na wygnanie z raju.

Miejsca występowania nazwy osobowej w NT (2): 2 Kor 11, 3; 1 Tm 2, 13.

Święto liturgiczne: wspomnienie pierwszych rodziców Adama i Ewy obchodzone jest 24 grudnia.

Wyrażenia rzeczownikowe:

- dotyczące ludzi i relacji między nimi:
    krewny po Adamie (i Ewie) → ADAM
- dotyczące wyglądu i charakteru człowieka (też: jedzenia):

⁷⁷ NKPP wiąże je z pogodą, tłumacząc: „Tzn. nie daj deszczu, bo już czas kończyć orkę pod nowy zasiew” [I 554] (NKPP przywołuje tę paremię tylko z kolbergowskiego źródła oraz z K, który z kolei również przytacza materiał z Maz V 54).

chuda ewa⁷⁸

1. ‘chuda i zła kobieta’

Śl: *Tako chudo Jewa* Sucha Górna (Cieszyn Cz) [NKPP I 555]

Mp: *Chuda Ewa* Zaryte-Rabka n-tar; *Chuda Ewa* Krzepice kłob

2. ‘postna zupa’

Śl: *Uwarzyła chudóm jewe* Karwina (Cieszyn Cz); *Na wielki pióntek mama warzi jyny chudóm jewe* Puńców ciesz; *Chuda ewa* Wisła ciesz [Lud II 128]; *Wczora była na obiod chudo jewa* Ciesz [SCiesz 69]; *Chudo jewa to mówióm w Pruchnej*⁷⁹ *na czosnówka*⁸⁰, *wodziónke* Zabrzeg biel

sucha ewa/ewka

‘chuda kobieta’

Mp: *Tako sucho jewa. Sucho jewka* Niepołomice boch [MPTL X 1 s. 217]; *Ze Staszki Jozkowej to tako sucho jewa* Bóbrka kroś

Maz: *Ty sucho jowo!* ‘na wysoką, szczupłą kobietę’ Łęgonice raw-maz [RŁTN XXVIII 251]

Wp: *Sucha Ewka* Kramsk koniń

~ ‘i zła’

Mp: *Tako sucho jewa. Sucho jewka* Niepołomice boch [MPTL X 1 s. 217]; *Sucho jewa* Wiel [PKJP X 47]

Wp: *Sucho jewa* Łopienno wąg [PKJ XVI 133]

zielona ewka

‘chudy i zły człowiek’

Mp: *Un to taká zieloná jewka* Samocice dąb-tar

- dotyczące ubioru:

taka saga Ewa⁸¹

brak def. zn. w źródle

⁷⁸ Poza wskazanymi znaczeniami wyrażenia rzeczownikowe *chuda ewa* (też: *ewka*) oraz *sucha ewa/ewka* notowano w gwarach polskich jako nazwy różnych gatunków grzybów [patrz SGP VII 373, 376–377]. Renata Kucharzyk [2010: 113] pisze, że w przypadku tych znaczeń trudno wskazać motywację. Badaczka wysuwa hipotezę o „metaforycznym przeniesieniu nazw z konkretnych ludzi na grzyby”. Barbara Bartnicka-Dąbkowska, autorka monografii o polskich ludowych nazwach grzybów, tego typu nominacje określa jako „nazwy-przezwiska” czy „nazwy-dowcipy” [1964: 73]. Wobec braku biblijnych konotacji w przywołanych botanicznych znaczeniach wyrażen *chuda ewa* (też: *ewka*) oraz *sucha ewa/ewka* wyłączono je z pola badawczego niniejszej pracy.

Dla przejrzystości opisu postanowiono nie traktować jako jedną, wariantywną jednostkę za-prezentowane tu osobno wyrażenia rzeczownikowe: *chuda ewa*, *sucha ewa/ewka*, *zielona ewka*.

⁷⁹ Pruchna – nazwa wsi w sąsiednim (wobec bielskiego) powiecie – cieszyńskim.

⁸⁰ *Czosnówka* ‘zupa czosnkowa’: Zabrzeg biel [patrz SGP V 158].

⁸¹ Por. wyrażenie *taki sagi Adam*.

Śl: *Tako sago*⁸² *Jewa Ciesz* [OndrPrzysł 119; MPTL XV 2 s. 197]

Zwroty:

ktoś **naśladuje Ewę**

brak def. zn. w źródle

Śl: *Naśladuje Ewę* *Mikołów pszcz* [MPTL XV 1 s. 125]

ktoś **pamięta Adama i Ewę** → ADAM

ktoś **prawi o tem i o owem – o Adamie i Ewie, i o jabłku, i o drzewie** → ADAM

Frazy:

Ewa dała, Adam wziął

brak def. zn. w źródle

Śl: *Ewa dała, Adam wzión* *Ciesz* [NKPP I 556]; *Ewa dała, Adam wzión* *Ciesz* [MPTL XV 2 s. 61]

i pani Ewa nie była ciekawsza

brak def. zn. w źródle

Mp: *I pani Ewa nie była ciekawsza* *Krak* [Krak IV 277]

ni ma Adamowi samociąż, dy z Ewką ciągnie → ADAM

wszystkiemu Ewa winna

brak def. zn. w źródle

Śl: *Wszystkiemu Ewa winna* *Śl* [MPTL XV 1 s. 125]

Przysłowia:

- dotyczące pogody:

Gdy w dzień Adama i Ewy mróz i pięknie, zima wcześniej pęknie → ADAM

Słota w dzień Adama i Ewy – strzeż od zimna chlewy; a jak mróz i pięknie – zima wcześniej pęknie → ADAM

- dotyczące życia (ludzi) zgodnego z cyklem przyrody:

Koło świętej Ewy noś/obuj długie cholewy

Mp: *Koło św. Ewy noś długie cholewy* *Mp pd* [Zb VI 182]; *Koło świętej Ewy* (24 grudnia) *noś długie cholewy*; „Może to dlatego, że wielkie są wtenczas śniegi” ok. *Hrubieszowa i Zamościa* [Gluz 574]

Maz: *Koło świętej Ewy noś długie cholewy* *Maz pd-zach* [Maz I 199]

Kasz: *Kole swiętę Jewę obuj długie cholewę* *Kasz* [S I 218]

Na (świętego) Adama i/, Ewy czas przyszyć/ noś długie cholewy → ADAM

⁸² *Sagi* ‘nagi’: [OndrPrzysł 156]. Tak samo w MPTL XV 2 s. 309 oraz w SCiesz 279.

- dotyczące sytuacji bytowej człowieka:
Gdy Ewa kądziel przędła, Adam ziemię kopał, kto tam był szlachcic wtenczas i kto komu chłopał⁸³
Mp: Gdy Ewa kądziel przędła, Adam ziemię kopał, kto tam był szlachcic wtenczas i kto komu chłopał Krak [Krak IV 276]
- dotyczące codziennego życia człowieka:
(On) nie służy/służyłeś Adamowi/Panu Bogu, ino/jeno/tylko (świętej) Ewie, (bo) nie chodzi/chodziłeś na/w butach/napiętku/obcasie/podeszwie, ino/jeno/tylko na cholewie → ADAM
- niejasne:
Na Adama, Ewy dobre bydłu plewy → ADAM

Mikrotekst:

Diabeł Ewę po włosku zwodził/ zwiódł Ewę niby po włosku, Ewa Adama (słowy) po czesku, (Bóg ich po niemiecku gromił), anioł ich wygnał: halt – po niemiecku, z rajy ich wygnał już po węgiersku/ anioł zaś po węgiersku wygnał

Mp: Diabeł Ewę po włosku zwodził, Ewa Adama po czesku, Bóg ich po niemiecku gromił, anioł zaś [po – przyp. EP] węgiersku wygnał. Diabeł zwiódł Ewę niby po włosku, Ewa Adama słowy po czesku, anioł ich wygnał: halt – po niemiecku, z rajy ich wygnał już po węgiersku Krak [Krak IV 276]

Wśród frazemów związanych z biblijną Ewą znalazły się różnorodne formalnie jednostki: wyrażenia rzeczownikowe (4), zwrot, frazy (3), przysłowia (2), a nawet mikrotekst.

Pierwsza wyodrębniona grupa, obok wyrażen odnoszących się do płci żeńskiej, zawiera również takie, które nazywają cechy człowieka, bez ograniczenia do kobiet. Chodzi tu o negatywne lub negatywnie wartościowane aspekty charakteru czy wyglądu. Zapewne z tego powodu pojawia się w tych związkach wyrazowych zgrubiała, zapelatyzowana forma pochodna interesującego nas imienia – *Ewka*. Jednostki *chuda ewa* oraz wariantywna *sucha ewa/ewka* odnoszą się m.in. do szczupłej kobiety. W przypadku pierwszego wyrażenia ta cecha wyglądu łączy się ze złym charakterem. W drugim – da się wyodrębnić treść dotyczącą negatywnego usposobienia. Należy dodać, że *chudą ewę* odnotowano jeszcze w znaczeniu kulinarnym jako ‘postną zupe’. Jedno ze źródeł

---

⁸³ Por. słowa: „Adam nie był szlachcicem, bo o nim śpiewają: *Adamie! Ty boży kmieciu*” Krak [Krak IV 274]. Nie traktuję ich jako frazemu – mimo że podaje je NKPP [I 5], m.in. z przywołanego źródła – dlatego nie znalazły się one w podstawie materiałowej niniejszej pracy.

tak ją opisuje: „wrząca woda zaprawiona wodą i smażoną słoniną, którą *jadują zakiele gorąca z kobzolami (ziemniakami) lub chlebem*” [Lud II 128]. Znaczenie to powstało zapewne w procesie rozwoju semantycznego opisywanego frazemu. Z nieco inną sytuacją mamy do czynienia w przypadku jednostki *zielona ewka* ‘chudy i zły człowiek’. Ilustrujący ją cytat wyraźnie pokazuje, że nastąpiło tu nominacyjne rozszerzenie na płęć męską⁸⁴.

Wyrażenie *taka saga Ewa* stanowi symetryczne dopełnienie podawanego przez to samo źródło [MPTL XV 2] frazemu *taki sagi Adam*.

Wobec braku informacji trudno wyrokować, które ze znaczeń konotacyjnych podejmuje zanotowany na Śląsku zwrot ktoś *naśladuje Ewę*.

Zaprezentowane frazy nawiązują do zachowania i jego oceny pierwszej kobiety w raju: *Ewa dała, Adam wziął; i pani Ewa nie była ciekawsza; wszystkiemu Ewa winna*.

Z kolei jedno z przysłów wiąże się z dniem wspomnienia w liturgii pierwszych rodziców, Adama i Ewy, przypadającym na 24 grudnia⁸⁵. Zawiera ono wskazanie dotyczące ubioru stosownego do zimowej pory: *Koło świętej Ewy noś/obuj długie cholewy*.

Wskazuje się na długie dzieje paremii: *Gdy Ewa kądziel przędła, Adam ziemię kopał, kto tam był szlachcic wtenczas i kto komu chłopał*. W NKPP [I 5] znajdujemy taką oto notatkę na jej temat: „Do Polski przysłowie to przyszło zapewne w redakcji łac. lub niem. Korczewski [W. Korczewski, *Rozmowy polskie łacińskim językiem przeplatane, rytmy ośmiorzeczniemi złożone przez...*, 1553 – przyp. EP] obok wersji polskiej podaje również wersję łac.: *Quum Adam ligna finderet, Eva vero, uxor, neret, Ecquis, obsecro, nobilis Erat in diebus illis?* – oraz zapis w języku niem.: *Da Adam hack't und Eva spann, Wer war da ein Edelmann?* Przysłowie to w XIV w. było w Anglii hasłem buntowników chłopskich, lollardów. Już w 1340 r. brzmiało ono: *When Adam delved and Eve span, who was then a gentleman?*”. Widzimy więc, że proverbium to przeniknęło do języka mieszkańców wsi z polszczyzny literackiej, zapewne jeszcze przed XIX w.

Przez pryzmat konwencji humoru należy spojrzeć chyba na mikrotekst stanowiący swoiste streszczenie wydarzeń z raju: *Diabeł Ewę po włosku zwodził/ zwiódł Ewę niby po włosku, Ewa Adama (słowy) po czesku, (Bóg ich po niemiecku gromił), anioł ich wygnał: halt – po niemiecku, z raju ich wygnał już po węgiersku/ anioł zaś po węgiersku wygnał*.

⁸⁴ O procesie apelatyzacji imion w gwarach polskich, m.in. o *Ewie*, pisał Alfred Zaręba [1957: 434].

⁸⁵ Por. przysłowia związane z Adamem.

EZAW⁸⁶

W Biblii: syn Izaaka i Rebeki, starszy brat bliźniak Jakuba. Sprzedał pierworództwo bratu za miskę soczewicy [Rdz 25, 34].

Miejsca występowania nazwy osobowej w NT (3): Rz 9, 13; Hbr 11, 20; 12, 16.

Zwrot:

ktos jest kudłaty jak Ezaw

‘ktos jest obrośnięty włosami, ktos jest kudłaty’

Śl: *Je kudłaty jak Ezaw Ciesz* [OndrPrzysł 59]

Zwrot *ktos jest kudłaty jak Ezaw* nawiązuje do wyglądu tej biblijnej postaci. W Księdze Rodzaju znajdujemy słowa potwierdzające obfite owłosienie Ezawa: „I wyszedł pierwszy syn czerwony, cały pokryty owłosieniem, jakby płaszczem; nazwano go więc Ezaw” [Rdz 25, 25] oraz „Ale Jakub rzekł do swej matki: »Przecież mój brat, Ezaw, jest owłosiony, ja zaś gładki«” [Rdz 27, 11]. Należy dodać, że przymiotnik: gr. *Ἰσαύ*, łac. *Esau*, hebr. *Ésav* ma znaczenie ‘najeżony, potargany, owłosiony, włochaty’. Również ten frazem, obok związku wyrazowego *aron* komuś *nie trzeba*, świadczy o szczegółowej znajomości treści Pisma Świętego wśród ludu na Śląsku Cieszyńskim.

FILIP

W Biblii: apostoł powołany przez Jezusa, wymieniany jako piąty z kolei [J 1, 43]. Początkowo był uczniem Jana Chrzciciela. Za przyjaciela miał innego apostoła – Andrzeja. Ostatnia relacja o nim w Piśmie Świętym dotyczy jego wypowiedzi skierowanej do Jezusa podczas Ostatniej Wieczerzy w wieczerzniku: „Panie, pokaż nam Ojca, a to nam wystarczy” [J 14, 8].

Miejsca występowania nazwy osobowej w NT (32), np.: Mt 10, 3; Mk 3, 18; Łk 6, 14; J 1, 43, 44, 45, 46, 48; 6, 5, 7.

Święto liturgiczne: wspomnienie św. Filipa Apostoła obchodzone jest 6 maja [razem ze wspomnieniem św. Jakuba Mniejszego (Młodsze) Apostoła].

---

⁸⁶ Z postacią Ezawa wiąże się wariantywny biblizm, niemający w swojej strukturze komponentu onomastycznego *oddać coś/ sprzedać coś/ zdradzić za żyżkę/miskę soczewicy* ‘wyrzec się czegoś dla doraźnego zysku, niewspółmiernego z wartością rzeczy utraconej’. Podaje go Koziara [2001: 332] oraz – z krótkim opisem – Godyń [2006: 170]. Por. też Bąba 2001. Brak poświadczenia tego frazemu w kartotece SGP oraz ze źródeł gwarowych w NKPP.

Przysłowia:

- dotyczące życia przyrody:

Gdy na świętego Filipa wiśnie nie zakwitną, to na świętego Jakuba nie ma żniw

Śl: *Gdy na świętego Filipa wiśnie nie zakwitną, to na świętego Jakuba nie ma żniw*
Strzel-opol, Opol [MPTL XV 1 s. 41]

Na świętego Filipa to już krowa trawę ścipa

Maz: *Na świantygo Filipa to już krowa trawę ścipa (skubie)* Turów radz-podl [Wisła XIV 192]

Na święty Filip i Jakub jak wiśnia zakwitnie, to na drugi Jakub stanie sto kup

Mp: *Na św. Filip i Jakub jak wiśnia zakwitnie, to na drugi Jakub (25 lipca) stanie sto kup (w stodole zboża)*⁸⁷ Przebieczany krak [ME IV 119]

- dotyczące pracy na roli:

Benedykt w pole z grochem, Wojciech z owsem jedzie, Marek ze lnem, Filip tatarkę wywiedzie → MAREK

Benedykt w pole z grochem, Wojciech z owsem jedzie, Stanisław ze lnem, Filip tatarkę wywiedzie

Wp: *Benedykt w pole z grochem, Wojciech z owsem jedzie, Stanisław ze lnem, Filip tatarkę wywiedzie* Wp [BibWarsz 1861 III 626]

bl.: *Benedykt w pole z grochem, Wojciech z owsem jedzie, Stanisław ze lnem, Filip tatarkę wywiedzie* [StarPrzysł 41]

Zaprezentowane przysłowia dotyczą dwóch kręgów tematycznych – życia przyrody oraz pracy na roli. Wszystkie one nawiązują do dnia liturgicznego wspomnienia św. Filipa Apostoła, obchodzonego, razem ze świętem św. Jakuba Mniejszego (Młodszeo) Apostoła⁸⁸, 6 maja. Odwołanie jednocześnie do obu kanonizowanych uczniów Chrystusa nastąpiło w jednej paremii: *Na święty Filip i Jakub jak wiśnia zakwitnie, to na drugi Jakub stanie sto kup*. We frazemie tym przywołany został ponadto trzeci apostoł – Jakub Większy (Starszy), którego w liturgii wspomina się 25 lipca⁸⁹.

Dwa prowerbia dotyczące życia przyrody wykazują duże podobieństwa: *Gdy na świętego Filipa wiśnie nie zakwitną, to na świętego Jakuba nie ma żniw; Na*

⁸⁷ Wyraz *kupa* (oraz derywaty *kupeczka*, *kupka*) ma w gwarach m.in. znaczenie 'pewna liczba snopów zboża ustawionych w określony sposób'. Jest to też jedno ze znaczeń leksemu *kopa* zarówno w języku literackim, jak i w polszczyźnie dialektalnej. Stosownych poświadczeń gwarowych dostarcza kartoteka SGP.

⁸⁸ Frazezy zawierające w swoich składach leksykalnych nazwę osobową odnoszącą się do tej postaci tworzą osobną grupę, prezentowaną i opisywaną w niniejszej pracy.

⁸⁹ Por. grupę kilkunastu jednostek z nim związanych.

święty Filip i Jakub jak wiśnia zakwitnie, to na drugi Jakub stanie sto kup. Inne przysłowie z tego kręgu tematycznego wyraża bezpośrednią obserwację: *Na świętego Filipa to już krowa trawę ścipa*.

Jednostkę odnoszącą się do pracy na roli: *Benedykt w pole z grochem, Wojciech z owsem jedzie, Stanisław ze lnem, Filip tatarkę wywiedzie* również możemy zestawić z podobną: *Benedykt w pole z grochem, Wojciech z owsem jedzie, Marek ze lnem, Filip tatarkę wywiedzie*, która znajdzie swój opis wśród frazemów związanych z postacią św. Marka Apostoła i Ewangelisty.

HEROD

W Biblii: Herod Wielki, najpierw namiestnik Galilei, później król Judei. Uchodził za sprawnego władcę. Zainicjował budowę wielu monumentalnych budowli (np. portu w Cezarei, twierdzy Antonii). Święty Mateusz przedstawia go w Ewangelii m.in. jako inicjatora rzezi niewiniątek (nie wspominają o niej inni ewangelści ani wczesne apokryfy czy część źródeł historycznych). Wiadomo jednak, że pod koniec swego życia dopuścił się wielu mordów w celu wyeliminowania rzeczywistych czy domniemanych rywali mogących pozbawić go władzy.

Miejsca występowania nazwy osobowej w NT (56), np.: Mt 2, 15, 16; 14, 6; 22, 16; Mk 3, 6; 6, 21; 12, 13; Łk 8, 3; Dz 12, 21; 23, 35.

Wyrażenia rzeczownikowe:

- dotyczące cech charakteru człowieka:

kobieta herod

‘kobieta zła, kłótniwa’

Mp: *Kobita hedód* [!] – *bardzo zła, ze trudno se z niom dać rady* Wólka Łętowska niż

- dotyczące obrzędowości religijnej:

król herod

1. ‘przebrany kolędnik chodzący w kilkusobowej grupie w okresie Bożego Narodzenia po domach z szopką, współodgrywający z towarzyszami sceny teatralne o narodzeniu Jezusa’

Maz: „Chętnie ubierała się (młodzież) za *Króle czy króla Heroda na gody* (okres Bożego Narodzenia)” ok. Myszyńca ostroł [ChŻycie 157]

2. ‘widowisko ludowe przedstawiające wydarzenia związane z narodzeniem Chrystusa wystawiane w okresie Bożego Narodzenia i czasie około niego’

Mp: *Król Heród* ok. Bochni i Gdowa myślen [Święt 92]⁹⁰

---

⁹⁰ Źródło to podaje tekst przedstawienia [Święt 92–99].

Maz: „Dawniej, przed 1939 r. chodzili chłopcy z *królem Herodem*” Domanice sied [LL IV 2–3 s. 50]; „Chodzącym w *króla Heroda* dają tylko pieniądze, ponieważ przedstawienie takie nie jest *dziadowaniem*, jak chodzenie z gwiazdą” Krp [PKE XVI 106]

Wp: „W święto Trzech Króli chodzono z *Herodem*” Dębniaki włoc [LL VII 4 s. 21]
3. ‘snop zboża ustawiany w kącie izby w Wigilię’

Mp: (*Na wilię*) *choinki nie ma. Stoi snob zboża w kuće – król herud* Jakubowice Końskie lub

Wyrażenie określające:

zła baba jak Herod

‘o złej, dokuczliwej kobiecie’⁹¹

Mp: *Zła baba jak Heród* Krak [Krak IV 283]

Zwrot:

ktos **chodzi po herodach//z herodem/herodami**

‘ktoś obchodzi domy z widowiskiem ludowym przedstawiającym wydarzenia związane z narodzeniem Chrystusa w okresie Bożego Narodzenia i czasie około niego’

Mp: *Chodzą łód Bożygo Narodzynieá do czech króli, chodzą z gwiazdám, z herodám* Przędzel niż; *Z hyrodem chodzo, chodzo z hyrodem* Tryńcza przew; *Chudzili z hyrodami* Białowola zam

Maz: *Po herodach chodzili* (chłopcy) *Żdźary łuk; Z herodamy* (chodzili kolędniczy) Podnieśno sied; *Chłopaki mniejsze chodzo z szopko, a wienksze z herodami* Miłkowice-Janki, Miłkowice-Maćki, Miłkowice-Paszki siem; *Chłopcy chodzą z herodamy* Kręgi Stare pułt

Frazemy zebrane w tej grupie odnoszą się do ludowej obrzędowości bożonarodzeniowej bądź do negatywnych cech charakteru kobiety. Król Judei, Herod, był postacią wyrazistą w czasie, kiedy narodził się Chrystus. Wszak to on na wieść o przyjściu na świat Mesjasza usiłował Go zgładzić, by w ten sposób mieć stale poczucie bycia jedynym władcą. To z jego rozkazu dokonano mordu na wszystkich nowo narodzonych dzieciach płci męskiej w całym kraju, który nazwano rzezią niewiniątek (taką wersję wydarzeń zawiera Ewangelia według św. Mateusza, por. wyżej). Król Herod stał się główną postacią ludowych przedstawień w różnych częściach Polski, odgrywanych w okresie Bożego Narodzenia.

⁹¹ Wyrażenie to zamieszczono w źródle bez objaśnienia. Definicję można sformułować na podstawie informacji podanej przy jednostce *herod baba*: „zła, dokuczliwa” [Krak 277].

Świadczą o tym m.in. zaprezentowane jednostki: *król herod* (w znaczeniu 1. i 2.) oraz ktoś *chodzi po herodach//z herodem/herodami*. W zebranych frazematyzmach znalazł również odbicie zły charakter tego władcy, jednak jednostki te odnoszą się wyłącznie do kobiet – *kobieta herod*; *zła baba jak Herod*.

Wyrażenie rzeczownikowe *kobieta herod* odnosi się do kobiety kłótlivej. Natomiast wyrażenie określające *zła baba jak Herod* stanowi formalnie frazematyczne rozwinięcie zrostu *herod-baba*⁹² zaświadczonego w różnych znaczeniach odnoszących się do pozytywnych lub negatywnych cech charakteru (kłótlivość, dokuczliwość, stanowczość, energiczność) oraz wyglądu (masywna budowa ciała) kobiety w gwarach polskich. Podaje go również to samo źródło, które notuje opisywane wyrażenie określające: *Herod baba* (zła, dokuczliwa) Krak [Krak IV 277].

Inne wyrażenie rzeczownikowe – *król herod* – jest nominacyjnym rozszerzeniem wobec pojedynczego wyrazu *herod*, który w gwarach polskich funkcjonuje m.in. w znaczeniach ‘przebrany kolędnik chodzący w kilkuosobowej grupie w okresie Świąt Bożego Narodzenia po domach z szopką, współodgrywający z towarzyszami sceny teatralne o narodzeniu Jezusa’ czy ‘widowisko ludowe przedstawiające wydarzenia związane z narodzeniem Chrystusa wystawiane w okresie Bożego Narodzenia i czasie około niego’. W jednym ze źródeł znajdujemy informację dotyczącą przebranych kolędników: „byli to jakby żołnierze ubrani po wojskowemu, adiutanci, ułani, król w koronie, mieli szable i szpady przy bokach” [ChŻycie 157].

Znaczenie, w którym nie notowano apelatYWu *herod*, a w którym – poza dwoma przywołanymi – funkcjonuje w gwarach frazem *król herod*, ma definicję ‘sноп zboża ustawiany w kącie izby w Wigilię’. Wiąże się ono z ludowym zwyczajem bożonarodzeniowym zaobserwowanym na jednej z lubelskich wsi, gdzie nie przystrajano tradycyjnej choinki, tylko w rogu mieszkania umieszczano sноп zboża.

Zwrot ktoś *chodzi po herodach//z herodem/herodami* odnosi się do obrzędu obchodzenia domów z widowiskiem ludowym przedstawiającym wydarzenia związane z narodzeniem Chrystusa w okresie Bożego Narodzenia i czasie około niego. Natrafiamy tu – obok formy w liczbie pojedynczej – na formę liczby mnogiej zapelatYWizowanego imienia biblijnego. Zwykle w takiej postaci było ono w gwarach notowane w znaczeniu widowiska. Frazem ten wpisuje się w schemat strukturalno-semantyczny, który realizują liczne zwroty odnoszące się do ludowych obrzędów, m.in. związanych z religią, np.: *chodzić po allelujach* ‘obchodzić domy

⁹² Jako zrost jednostkę tę traktuje Morfologia [1998: 456]. Podtrzymując ten pogląd, a więc widząc ją poza polem badawczym frazematyki, w niniejszej pracy pomijam jej analizę. Podobna jednostka – *kobieta herod* – formalnie jest zestawieniem. Zgodnie z przyjętymi założeniami zestawienia włączam w pole badawcze, zaliczając je do wyrażen rzeczownikowych.

w okresie wielkanocnym'; *chodzić po gaiku, z gaikiem* 'obchodzić z przystrojoną zieloną gałęzią lub pękiem gałązek drzewa iglastego domy w okresie świąt wielkanocnych'; *chodzić po nowym chlebie* 'chodzić po kolędzie na Nowy Rok'; *chodzić po śmigusie* 1. 'obchodzić domy w okresie wielkanocnym, zbierając podarunki (głównie jajka); czasem zwyczajowi temu towarzyszy wzajemne oblewanie się wodą lub bicie różgami'; 2. 'chodzić po wsi, oblewając się nawzajem wodą, w Poniedziałek Wielkanocny' oraz *chodzić z gaikiem-maikiem* 'obchodzić z przystrojoną zieloną gałęzią lub pękiem gałązek domy w Zielone Świątki'; *chodzić z gwiazdą* 'o kolędnikach: obchodzić domy w okresie Bożego Narodzenia, nosząc gwiazdę'; *chodzić z kłapaczem, turokiem* 'obchodzić domy w okresie Bożego Narodzenia z człowiekiem przebranym za rogate zwierzę, kłapiące szczęką'; *chodzić z kogutem, kogutkiem* 'chodzić po wsi w okresie wielkanocnym ze sztucznym kogutem na kijku'; *chodzić z konopielką* 'obchodzić domy w Wielkanoc ze śpiewem, zbierając datki, najczęściej w postaci jajek'⁹³.

HIOB (JOB)⁹⁴

W Biblii: bohater jednej z ksiąg dydaktycznych Starego Testamentu (Księgi Hioba). Żył w dostatku, miał liczne potomstwo (siedmiu synów i trzy córki). Uchodził za człowieka prawego i mądrego. Wyróżniał się spośród innych ludzi. Jego życie stało się przedmiotem zakładu między Bogiem a szatanem, w wyniku którego Hiob został pozbawiony swoich dóbr, a jego ciało pokrył trąd. Nieszczęścia te miały wystawić na próbę wiarę tego szlachetnego człowieka. W rezultacie – wbrew radom żony i przekonaniom przyjaciół – Hiob pozostał do końca wierny Panu. Spotkała go za to wielka nagroda. Jego majątkość zostały pomnożone dwukrotnie, a on sam dożył głębokiej starości, ciesząc się oglądaniem kolejnych pokoleń swego rodu.

Miejsce wystąpienia nazwy osobowej w NT: Jk 5, 11.

Fraza:

ktos siedzi jak Job na kupie gnoju

'ktos przeżywa wielkie nieszczęścia, tragedie'

⁹³ Przykłady te pochodzą z SGP III 628–647 (dział *Frazeologia* pod hasłem *chodzić*, autorstwa Anny Krawczyk). Znajduje się tam, oprócz wielu innych podobnych zwrotów, pełna dokumentacja przywołanych jednostek, zawierająca cytaty użycia oraz lokalizacje geograficzne i źródłowe. Por. też Krawczyk-Tyrpa 1988.

⁹⁴ W strukturze prezentowanego frazemu występuje – z synchronicznego punktu widzenia – pochodna forma tego imienia. Ze względu jednak na zachowanie jednolitości w nagłówkach utrzymano w nim podwójny zapis.

Śl: *Siedzi jak Job na kupie gnoja* Ciesz [OndrPrzysł 111; MPTL XV 2 s. 182]

Kasz: *Sedzec jak Job na kupie gnoju* Kasz [S II 299]

Hiob (Job) w Biblii jest przede wszystkim bohaterem jednej z ksiąg dydaktycznych Starego Testamentu. Jeden raz pojawia się również w Nowym Testamencie – w Liście świętego Jakuba [5, 11]. W przywołanej frazie imię tej postaci występuje w formie *Job*⁹⁵. Odnosi się ona do konkretnego miejsca Księgi Hioba: „[Hiob] wziął więc skorupę, by się nią drapać siedząc na gnoju” [2, 8]. Chodzi tu o czas, kiedy prorok cierpiał na trąd.

JAKUB MNIEJSZY (MŁODSZY)

W Biblii: apostoł powołany przez Jezusa. Był synem Alfeusza. Biblia nie przynosi o nim wielu informacji.

Miejsca występowania nazwy osobowej w NT (15), np.: Mt 13, 55; 27, 56; Mk 6, 3; 15, 40; Łk 24, 10; Dz 12, 17; 1 Kor 15, 7; Ga 1, 19; Jk 1, 1; Jud 1.

Święto liturgiczne: wspomnienie św. Jakuba Mniejszego (Młodszego) Apostoła obchodzone jest 6 maja (razem ze wspomnieniem św. Filipa Apostoła).

Wyrażenie rzeczownikowe⁹⁶:

- termin rolniczy:
Jakubówka – przyorówka

---

⁹⁵ Hebr. *’ijjōb (Hijjōb)* ‘prześladowany, doświadczony; gdzie jest ojciec (Bóg)?’ przejęte do gr. *’Ιώβ*, łac. *Iob*, scs. *Iovb, Ijev̄, Iob̄*, czes. *Job*, niem. *Hiob*, rus. *Иов*. W Polsce imię poświadczane od XV w. w formach: *Job* i *Jow* [por. Malec 1994: 19, 35, 254; 1995: 64; Fros, Sowa 1998: 79; Zarębski 2005: 45]. Można zatem sądzić, że w analizowanym frazemie wystąpiła starsza, wcześniej zaadaptowana do polszczyzny postać tej nazwy osobowej.

⁹⁶ W materiale gwarowym znalazły się też następujące wyrażenia rzeczownikowe:

Bryczka Świętego Jakuba

‘Wielki Wóz’

Kresy: *Bryczka świętego Jakuba* ok. Wołożyna (Wilno Lit) [BHKM IV 55]

Droga Jakuba

‘Droga Mleczna’

Mp: *Droga Jakóba* Tarn [Zb VI 174]

Gwiazda Jakubowa

‘Orion’

Mp: „*To jest jakubowa gwiazda, jak się patrzy na nią dobrze, to się widzi cztery żądki gwiazdek, układających się niejako w pręty, laski*” Zapałów jaros (ok. Kolbuszowej) [Kup 93]

Jeśli chodzi o tę ostatnią nazwę, to Władysław Kupiszewski [1974: 93] w swoich analizach dochodzi do wniosku, że jest ona zapewne kalką niem. *Jakobstab* ‘Orion’. Stwierdza ponadto,

brak def. zn. w źródle

Maz: *Jakóbówka – przyorówka* Turów radz-podl [Wisła XIV 77]

Przysłowia:

- dotyczące życia przyrody:

Na święty Filip i Jakub jak wiśnia zakwitnie, to na drugi Jakub stanie sto kup → FILIP

- dotyczące pracy na roli:

Na świętego Jakuba już się w polu dłuba

Maz: *Na świątego Jakóba już się w polu dłuba (orze)* Turów radz-podl [Wisła XIV 77]

Na świętego Jakuba ostatnia siewu próba

Śl: *Na św. Jakuba ostatnia siewu próba* Śl [MPTL XV 1 s. 81]

Mp: *Na św. Jakuba ostatnia siewu próba* Żywiec [Zb VI 170]

Maz: *Na świętego Jakuba ostatnia siewu próba;* „Już wtedy siewy główne zwykle są ukończone” Maz pd-zach [Maz I 157]

- dotyczące życia (ludzi) zgodnego z cyklem przyrody:

Na święty Jakub, kiedy już zjadłeś, to kup

Mp: *Na święty Jakub (1 maja⁹⁷), kiedy już zjadłeś, to kup;* „Wtenczas to u gospodarzy uboższych zaczyna się przednówek” ok. Hrubieszowa i Zamościa [Gluz 564]

- dotyczące służby [?]:

Na święty Jakub początek rachub

Śl: *Na św. Jakub początek rachub* Siemianowice Śl [MPTL XV 1 s. 82]

W strukturze zaprezentowanych frazemów obok imienia *Jakub* odnoszącego się do św. Jakuba Mniejszego (Młodszego) Apostoła pojawia się utworzony od niego derywat *Jakubówka* ‘święto św. Jakuba Mniejszego (Młodszego) obchodzone 6 maja’.

Kilka jednostek odnosi się do prac polowych właściwych dla początku maja – orki: *Jakubówka – przyorówka*; *Na świętego Jakuba już się w polu dłuba* oraz ostatnich siewów zbóż jarych: *Na świętego Jakuba ostatnia siewu próba*.

że wywodzi się ona z Biblii, „gdzie właśnie gwiazda *Jakuba* jest użyta przenośnie, oznacza króla żydowskiego z pokolenia Jakuba [...]: „Wznidzie *Gwiazda z Jakuba* [...] i pobije księżętą Moab, i spustoszy wszystkie syny Seth” [z Biblii Wujka] (Lb 24, 17)” [Kupiszewski 1974: 93–94]. Można zatem sądzić, że we wszystkich przywołanych gwarowych terminach astronomicznych znalazły się odniesienia do wskazanej starotestamentowej postaci. W związku z tym nie będą one analizowane w niniejszej pracy.

⁹⁷ W przysłowiu tym zachował się jeszcze wcześniejszy termin święta św. Jakuba Mniejszego (Młodszego) Apostoła.

Znalazło się też tu przysłowie, w którym odzwierciedla się ubogie życie ludu: *Na święty Jakub, kiedy już zjadłeś, to kup*⁹⁸. Nowe plony zostaną pozyskane za mniej więcej trzy miesiące. W przypadku wyczerpania się zapasów żywności zgromadzonych w poprzednim roku chłopci muszą dokupować brakującego im pożywienia. Bieda na przednówku to znany problem mieszkańców wsi.

Zapisana na Śląsku paremia *Na święty Jakub początek rachub* dotyczy być może najmowania służby na kolejny etap prac w gospodarstwie w ciągu roku.

JAKUB WIĘKSZY (STARSZY)

W Biblii: apostoł powołany przez Jezusa. Był synem Salome (towarzyszącej i posługującej Jezusowi) i rybaka Zebedeusza oraz starszym bratem św. Jana Apostoła i Ewangelisty. Był świadkiem wskrzeszenia córki Jaira, przemienienia na górze Tabor oraz modlitwy Jezusa w Ogrójcu. Jakuba Większego (Starszego) oraz jego brata Jana cechował porywczy charakter, toteż Chrystus nazwał ich „synami gromu”. Apostoł poniósł śmierć męczeńską. Herod Agryppa I kazał ściąć go mieczem podczas prześladowania chrześcijan. Zginął jako pierwszy z dwunastu apostołów.

Miejsca występowania nazwy osobowej w NT (21), np.: Mt 4, 21; 10, 2; 17, 1; Mk 1, 19, 29; 3, 17; Łk 5, 10; 6, 14; Dz 1, 13; 12, 2.

Święto liturgiczne: wspomnienie św. Jakuba Większego (Starszego) Apostoła obchodzone jest 25 lipca.

Fraza:

u kogoś zawsze przed świętym Jakubem

‘ktoś stale boryka się z biedą’

Wp: *U niego zawsze przed świętym Jakóblem*; „Przed świętym Jakóblem zwykle największa biada, otóż u kogo zawsze biada, u tego zawsze przed świętym Jakóblem” Wp [BibWarsz 1861 III 633]

Przysłowia:

- dotyczące pogody:

Jaki Jakub do południa, taka zima aż/też do grudnia; jaki Jakub po południu, taka zima też po grudniu

Mp: *Jaki Jakób do południa, taka zima téż do grudnia; jaki Jakób po południu, taka zima téż po grudniu* Żywiec [Zb VI 174]

---

⁹⁸ Por. podobną paremię: *(Czasem i) na święty Jakub chleba jeszcze sobie/sobie (jeszcze) nakup*, która wiąże się z dniem liturgicznego wspomnienia św. Jakuba Większego (Starszego).

Maz: *Jaki Jakób do południa, taka zima aż do grudnia. Jaki Jakób po południu, taka zima też po grudniu* Maz pd-zach [Maz I 185]

Parno na Jakuba, przyda się na Gody szuba

Mp: *Parno na Jakóba, przyda się na Gody szuba* Mp pd [Zb VI 174]

Święty Jakubie, zamknij chmury w kadłubie

Mp: „Jeżeli w dzień św. Jakuba płochmurno, będzie wielga zima, a jeżeli pługłoda – to leka (lekka). Stąd przysłowka: *Święty Jakubie, zamknij chmłytry w kadubie*”⁹⁹
Brzozowa tarn [ŚwiętBrzoz 62]

W dzień świętego Jakuba chmury, będą śniegu fury¹⁰⁰

Mp: *W dzień św. Jakóba chmury, będą śniegu fury* N-tar [Zb VI 174]

- dotyczące życia przyrody:

Gdy na świętego Filipa wiśnie nie zakwitną, to na świętego Jakuba nie ma żniw → FILIP

Na świętego Jakuba bierze się kapusta do czuba

Maz: *Na świantygo Jakóba bierze się kapusta do czuba* Turów radz-podl [Wisła XIV 192]

Na święty Filip i Jakub jak wiśnia zakwitnie, to na drugi Jakub stanie sto kup → FILIP

- dotyczące pracy na roli:

Na świętego Jakuba bywa już z żytem próba

Mp: *Na świętego Jakóba bywa już ze żytem próba* ok. Bochni i Gdowa myślen [Święt 574]

Na/przyjdzie święty Jakub, stanie (w stodole żyta) sto kup¹⁰¹

Mp: *Na święty Jakub stanie sto kuyup* Brzozowa tarn [ŚwiętBrzoz 62]; *Przyjdzie św. Jakób, stanie w stodole żyta sto kup* Przebieczany krak [ME IV 120]

- dotyczące pracy na roli i pogody:

Na Jakuba deszcz, złych żniw wieszcz

Śl: *Na Jakuba deszcz, złych żniw wieszcz* Ciesz [NKPP I 820]

- dotyczące życia (ludzi) zgodnego z cyklem przyrody:

(Czasem i) na święty Jakub chleba jeszcze sobie/sobie (jeszcze) nakup

Śl: *Czasem i na święty Jakub chleba jeszcze nakup* Dąbrówka Wielka tar-gór [MPTL XV 1 s. 32]; *Na św. Jakub chleba jeszcze sobie nakup* Śl [MPTL XV 1 s. 82]

⁹⁹ Słowo *kadłub* jest użyte w tym przysłowiu zapewne w znaczeniu ‘gruby kłoc drzewa wewnątrz wydrążony, używany dawniej jako naczynie, głównie na rzeczy sypkie, np. ziarno zbóż’. Notuje je również SDor.

¹⁰⁰ W materiale gwarowym znalazło się prognostyczne stwierdzenie, którego nie zaliczam do paremii, nawiązujące formą i treścią do przywołanego przysłowia: *Na św. Jakób pochmurno, to w zimie duże śniegi* Przebieczany krak [ME IV 120].

¹⁰¹ Znaczenie komponentu *kupa* – patrz przypis 87.

Wp: *Na święty Jakób chleba sobie nakup*; „Często bowiem jeszcze na święty Jakub nie można żniwować, a więc nie ma chleba nowego” Wp [BibWarsz 1861 III 633]

Na święty Jakub chleba sobie nie kup

Wp: *Na święty Jakób chleba sobie nie kup*; „Jeżeli jest już nowe żyto” Wp [BibWarsz 1861 III 633]

Na święty Jakub grochu/kartofli naskub

Mp: „*Na świnty Jakób kartofli naskub* znaczy, że na św. Jakuba można już podbierać kartofle” Stradom-Częstochowa [Zb XVII 42]

Mp i Wp: *Na święty Jakub grochu naskub*; „Nadejście św. Jakuba radością gospodarzy [...] napelniało” pog. Mp pn-zach i Wp pd-wsch [Kal I 101]

Po (świętym) Jakubie każdy (już) (kartofle/ w swoim garnku) dłubie

Śl: *Po świantym Jakubie każdy kartofle dubie* Dobra prud [KwOp XII 3 s. 95];

Po Jakubie każdy dubie Wróblin prud [KwOp XII 3 s. 95]; *Po św. Jakóbie każdy*

już kartofle dłubie Piekary Śląskie tar-gór [MPTL XV 1 s. 98]

Mp: *Po świętym Jakubie* (25 lipca) *każdy w swoim garnku dłubie* od Sandomierza po Kolbuszową [Zb XIV 195]; *Po świętym Jakóbie każdy w swoim garnku dłubie*; „To jest, że każdy już gospodarz ma swój chleb. Mówią także, iż święty Jakób chodzi po lesie i maliny z gałązek swoją laseczką otrząsa. Ustają wtenczas jagody, które dobroczynne przyrodzenia na opędzenie biedy ludzkiej udzieliło, i mają już zasilek ze zboża” ok. Hrubieszowa i Zamościa [Gluz 568]

Pożywaj ze świętym Jakubem, a bierz łyżkę z czubem

Wp: *Pożywaj ze świętym Jakubem, a bierz łyżkę z czubem*; „Używane mianowicie, jeżeli kto komu życzy podczas jedzenia zamiast zwykłego u ludu *Przeżegnał Pan Bóg*. Zapewne ztąd powstało, że po świętym Jakóbie, niepotrzeba się już obywać, bo jest chléb, jarzyna itd., a więc można brać łyżkę z czubem” Wp [BibWarsz 1861 III 633]

- dotyczące pogody i życia (ludzi i roślin) zgodnego z cyklem przyrody:

Gdy deszcz w Jakubówkę, nie zobaczysz dębówkę

Mp: *Gdy deszcz w Jakubówkę, nie zobaczysz dębówkę*¹⁰² Mp pd [Zb VI 174]

Gdy deszcz w święty Jakub będzie lub przed nim, giną żołędzie

Mp: *Gdy deszcz w św. Jakób będzie lub przed nim, giną żołędzie* Mp pd [Zb VI 174]

- dotyczące edukacji szkolnej:

Święty Jakub – ze szkół wykup

Mp i Wp: *Święty Jakub – ze szkół wykup*; „Nadejście św. Jakuba radością [...] młodzież napelniało [...] po mozolnych naukach wzdychali” pog. Mp pn-zach i Wp pd-wsch [Kal I 101]

¹⁰² *Dębówka* ‘owoc dębu; żołędź’: [SGP V 497]. Z terenu Małopolski południowej poświadczona z powiatu rzeszowskiego.

W strukturze zaprezentowanych frazemów obok imienia *Jakub* odnoszącego się do św. Jakuba Większego (Starszego) Apostoła pojawia się – podobnie jak w przypadku jednostek związanych ze św. Jakubem Mniejszym (Młodszym) – utworzony od niego derywat *Jakubówka* znaczący tym razem ‘święto św. Jakuba Większego (Starszego) obchodzone 25 lipca’.

Dzień liturgicznego wspomnienia św. Jakuba Większego (Starszego) stanowi jeden z terminów granicznych w życiu społeczności wiejskich. W tym czasie kończą się zapasy żywności z poprzedniego roku, a zaczynają się nowe plony. Nie zawsze jednak starcza do tego momentu zgromadzonego pożywienia. Zdarza się i tak, że plody rolne pojawiają się z jakimś opóźnieniem. Problemy te odbijają się w zaprezentowanych związkach wyrazowych – frazie (z elipsą czasownika *jest*) *u kogoś zawsze przed świętym Jakubem* oraz przysłowia: *Na świętego Jakuba bywa już z żytem próba; Na/przyjdzie święty Jakub, stanie (w stodole żyta) sto kup; (Czasem i) na święty Jakub chleba jeszcze sobie/sobie (jeszcze) nakup; Na święty Jakub chleba sobie nie kup; Na święty Jakub grochu/kartofli naskub; Po (świętym) Jakubie każdy (już) (kartofle/ w swoim garnku) dłubie; Pożywaj ze świętym Jakubem, a bierz łyżkę z czubem.*

Mieszkańcy wsi dostrzegali zależność pogody między tą, jaka jest w lipcowe święto Jakuba Apostoła, a kolejną zimą. Obserwacje te skłoniły ich do sformułowania takich oto prognozyków: *Jaki Jakub do południa, taka zima aż/też do grudnia; Jaki Jakub po południu, taka zima też po grudniu; Parno na Jakuba, przyda się na Gody szuba; W dzień świętego Jakuba chmury, będą śniegu fury.* Wśród frazemów dotyczących aury znalazła się również jednostka mająca formę apostrofy do świętego: *Święty Jakubie, zamknij chmury w kadłubie.* Biorąc pod uwagę wcześniej przywołaną paremię, widzimy, że ten bezpośredni zwrot do apostoła jest w istocie prośbą o mało śnieżną, a przez to łagodną zimą.

Prognozyki, dla których podstawą była pogoda z dnia święta Jakuba Większego Apostoła, dotyczyły nie tylko odległych miesięcy, lecz także najbliższej przyszłości: *Na Jakuba deszcz, złych żniw wieszcz.*

Deszczowa aura 25 lipca bądź w czasie go poprzedzającym nie wróżyła również dobrze owocom dębu. Przekonanie to znalazło wyraz w przysłowia: *Gdy deszcz w Jakubówkę, nie zobaczysz dębówkę; Gdy deszcz w święty Jakub będzie lub przed nim, giną żołędzie.*

Proverbium *Na świętego Jakuba bierze się kapusta do czuba* ‘około dnia liturgicznego wspomnienia św. Jakuba Większego (Starszego) Apostoła kapusta zawiązuje się w główki’¹⁰³ wpisuje się w grupę jednostek – zawierających inne

¹⁰³ Objaśnienie za NKPP I 821 (brak w źródle). Por. informacje na temat zbioru kapusty (odmiany średnio wczesnej) na: <http://uprawy.rolnicy.com/uprawa-kapusty/> (dostęp: 20 sierpnia 2012).

biblijne nazwy osobowe – w których odbija się ludowa wiedza o uprawie wymienionego warzywa. Dzięki nim możemy prześledzić cały proces hodowli tej rośliny – od siewu przez wzrost i fazę kwitnięcia po zbiór, a nawet przechowywanie (w główkach – w specjalnym dole, poszatkowanej w celu ukiszenia – w beczce). Obok bowiem przywołanej paremii mamy następujące: *Na święty Wawrzyniec* [10 sierpnia] *dostaje kapusta wieniec, a od Tadeusza* [28 października] *dostaje kapelusza*; *Na świętego Mateusza* [21 września] *dostaje/dostanie kapusta kapelusza*; *Święty Michał* [29 września] (*już*) (*do beczki*) *kapustę (do dołu) spychał/wpychał*¹⁰⁴. Treść tych frazemów jest zgodna z wiedzą fachową o uprawie różnych odmian tej rośliny w Polsce¹⁰⁵. Zagadkową wydaje się metafora *kapusta dostaje kapelusza*. Występuje ona w dwóch przysłowiach i odnosi się do dwóch nieodległych od siebie terminów – 21 września (dzień liturgicznego wspomnienia św. Mateusza) oraz 28 października (dzień liturgicznego wspomnienia św. Judy Tadeusza). Na czas jesienny przypada zbiór tego warzywa. Niejasna metafora nawiązuje być może do etapu, kiedy poszatkowana już kapusta, przeznaczona do kiszenia, znajduje się w beczce, którą się przykrywa, chroniąc przed zanieczyszczeniami. Zabieg ten może się kojarzyć z nakładaniem przez człowieka kapelusza.

Dzień liturgicznego wspomnienia św. Jakuba Większego Apostoła to także termin graniczny w edukacji szkolnej. Dawniej wakacje zaczynały się miesiąc później. Realia te utrwaliły się w krótkim przysłowiu: *Święty Jakub – ze szkół wykup*.

JAN (APOSTOŁ)

W Biblii: najmłodszy z apostołów powołanych przez Jezusa wraz ze św. Piotrem i św. Andrzejem w czasie, gdy wszyscy trzej łowili ryby (byli rybakami). Uchodzi za umiłowanego ucznia Chrystusa. Najpierw towarzyszył św. Janowi Chrzcicielowi. Był synem Salome (towarzyszącej i posługującej Jezusowi) i rybaka Zebedeusza oraz młodszym bratem Jakuba Większego (Starszego) Apostoła. Był świadkiem wskrzeszenia córki Jaira, przemienienia na górze Tabor oraz modlitwy Jezusa w Ogrójcu. Według tradycji chrześcijańskiej autor Ewangelii, trzech listów apostoelskich oraz Apokalipsy (ostatniej księgi Pisma Świętego). Jana oraz jego brata Jakuba Większego (Starszego) cechował porywczy charakter, toteż Chrystus nazwał ich „synami gromu”. Jako jedyny z apostołów nie poniósł śmierci męczeńskiej.

---

¹⁰⁴ Na Śląsku zanotowano ponadto frazę, której nie traktuję jako przysłowie, informującą o terminie siewu rośliny: *przed Zwiastowaniem Najświętszej Marii Panny* [25 marca] *musi być kapusta zasiana* [MPTL XV 1 s. 102].

¹⁰⁵ Por. np. <http://uprawy.rolnicy.com/uprawa-kapusty/> (dostęp: 20 sierpnia 2012).

Miejsca występowania nazwy osobowej w NT (34), np.: Mt 4, 21; 10, 2; Mk 1, 19, 29; Łk 5, 10; 6, 14; Dz 1, 13; 3, 1; Ga 2, 9; Ap 1, 1.

Święto liturgiczne: wspomnienie św. Jana Apostoła i Ewangelisty obchodzone jest 27 grudnia.

Fraza:

na kogoś święty Jan spojrzął

‘mówi się tak o tzw. chłopskich filozofach’

bl.: *Na niego święty Jan spojrzął* [NKPP I 825]

Przysłowie:

- dotyczące pogody:

Wigilia jasna, święty Jan ciemny – obiecują rok przyjemny

Śl.: *Wigilia jasna, św. Jan ciemny – obiecują rok przyjemny* Śl [Zb VI 182]

Jedynie dwa frazemy – w odróżnieniu od bardzo licznej grupy jednostek wiążącej się z postacią św. Jana Chrzyciela – zawierają w swoim składzie leksykalnym nazwę osobową *Jan* odnoszącą się do św. Jana Apostoła.

Dialektałną frazę *na kogoś święty Jan spojrzął* przechowała literatura. Natrafiamy na nią w opowiadaniu Marii Konopnickiej *Głupi Franek* [Konopnicka 1902: 301–302]: „Już to ogólnym typem głupich jest, że nie wiadomo, jakie im dać lata. Czasem wyrostek wygląda jak starzec; czasem stary, stary człowiek ma w sobie młodość niespożyta, zgoła niepodlegającą zwiędnięciu.

O takim mówią, że na niego *Święty Jan spojrzął*; jakoż wiadomo jest, że ewangelista ten, orłu przyrównany, orłową też młodość miał, na skałach prorokując, a dziewiczym ciałem chowając się wieczności”.

Jednostkę tę rejestruje NKPP z jedyną (przywołaną) lokalizacją źródłową. Ponadto w niniejszym paremiologicznym zbiorze opisywana fraza została opatrzona komentarzem, zredagowanym zapewne na podstawie kontekstu literackiego: „Tak mówią na wsi o tzw. chłopskich filozofach i nazywają ich nieraz głupimi lub pomyłonymi. Powiedzenie to wiąże się z symbolem ewangelicznym świętego Jana Apostoła – orłem” [NKPP I 825].

Przysłowie kalendarzowe o charakterze prognostycznym *Wigilia jasna, święty Jan ciemny – obiecują rok przyjemny* odnosi się do dnia liturgicznego wspomnienia ewangelisty przypadającego 27 grudnia. Drugim terminem występującym w paremii jest – jak się nietrudno domyślić – Wigilia świąt Bożego Narodzenia (24 grudnia). Obserwacje pogody w wymienione dwa dni przy końcu roku kalendarzowego oraz zestawienie ich z aurą w roku kolejnym utrwaliły się w zaprezentowanym prowerbiu, odnotowanym na terenie Śląska.

JAN CHRZCICIEL

W Biblii: rodzicami Jana Chrzciciela byli Elżbieta, krewna Maryi, matki Jezusa, oraz Zachariasz. Jego narodzenie zostało zapowiedziane Elżbiecie podczas nawiedzenia Maryi, po zwiastowaniu. Zachariaszowi natomiast przyjście na świat syna objawił anioł w świątyni jerozolimskiej. Jan Chrzciciel wiódł pustelnicze życie. Na pustyni został powołany przez Boga na proroka. Miał przygotować lud na przyjęcie Mesjasza – Jezusa. Słuchaczom swoich nauk udzielał chrztu w rzece Jordan. Niedługo po tym, kiedy Jan Chrzciciel spotkał Chrystusa i Go ochrzcił, został uwięziony za publiczne krytykowanie niemoralnego małżeństwa Heroda Antypasa. Pojął on bowiem za żonę swoją bratową, która porzuciła męża. Związek ten wywoływał również oburzenie wśród Żydów, gdyż był niezgodny z prawem. Następnie, na skutek spisku Herodiady, żony Heroda, więzionemu Janowi Chrzcicielowi ucięto głowę.

Miejsca występowania nazwy osobowej w NT (92)¹⁰⁶, np.: Mt 3, 1; 11, 11, 12; 14, 2, 8; 16, 14; 17, 13; Mk 1, 4; 6, 14, 24.

Święta liturgiczne: uroczystość Narodzenia św. Jana Chrzciciela obchodzona jest 24 czerwca, zaś Męczeństwo św. Jana Chrzciciela (zwane czasem – od rodzaju zadanej mu śmierci – Ścięciem św. Jana) – 29 sierpnia.

Wyrażenia rzeczownikowe:

- nazwy roślin:

batogi świętego jana

‘cykoria zwyczajna (*Cichorium intybus*)’

Kresy: *Batogi św. Jana* Dziewiętniki (Lwów Ukr) [Zb VI 243]

głowa świętego jana

1. ‘obrazki plamiste (*Arum maculatum*)’

bl.: *Głowa ś[więte]go Jana* [SWil I 351]¹⁰⁷

2. ‘bliżej nieokreślona roślina’

Mp: „Modrak z *głową św. Jana*, zebrane przed św. Janem, przeciwko *zółtaczce*”
ok. Sieradza [Wisła VIII 136]

główka świętego jana

‘złocien właściwy (*Chrysanthemum leucanthemum*)’

---

¹⁰⁶ Określenie *Chrzciel*, występujące w Ewangeliach synoptycznych, pojawia się 15 razy – 14 w zestawieniu z imieniem *Jan* i jeden raz samodzielnie [por. Bosak 1991: 150; Zarębski 2005: 33, 50].

¹⁰⁷ W SWil brak jakiegokolwiek informacji o „gwarowości” niniejszego frazemu. Za taką jego kwalifikacją opowiada się Jan Karłowicz, umieszczając go w swoim słowniku [K II 87] za dwoma przywołanymi źródłami. W tego typu przypadkach respektuję kompetencję językową twórcy największego dotąd, pełnego słownika gwar polskich.

bl.: *Główka ś. Jana* [SWil I 352]¹⁰⁸; *Główka św. Jana* [SW II 143]

pasek świętego jana

‘widłak goździsty, babimór (*Lycopodium clavatum*)’

Mp: „*Kulibaba v. widłak babimór v. pasek św. Jana* [...] w wódce, na bóle żołądkowe i słabości kobiece” ok. Turobina kras, ok. Żółkiewki kras, ok. Krasnegostawu [Lub II 160]

ścięcie świętego jana

‘przetacznik ożankowy (*Veronica chamaedrys*)’

Mp: *Ścięcie św. Jana* Koniówka (część wsi Chochołów) n-tar [SGGR 62]

świętojańskie ziele

‘szczodrzenica sitowata (*Spartium junceum*)’

Mp: „*Świętojańskie ziele, żarnowiec* [...]. Korzeń wymoczony w wódce służy na słabości, osobliwie kobiece” ok. Turobina kras, ok. Żółkiewki kras, ok. Krasnegostawu [Lub II 161]

- nazwy zwierzęcia (owada):

chrobak świętego jana

‘robaczek świętojański (*Lampyrus noctiluca*)’

Śl: *Chrobołk swinyntygo jóna* Góra św. Anny strzel-opol [OIW 31]

święty janik¹⁰⁹

‘robaczek świętojański (*Lampyrus noctiluca*)’

Śl: *Świenty jonik* Paczyna gliw [AJŚ IV s. 28]

- dotyczące zwyczaju [?]:

długi jan

‘uosobienie przysłowiowej biedy na przednówku (wyobrażanej jako wysoki, chudy mężczyzna, który odwiedza chaty i prosi o żywność)’

Kasz: *Długi Jan* Brodnica, Czaple, Ramleje kar [S I 219]

Wyrażenie określające:

pusty jak chłopska stodoła na święty Jan

brak def. zn. w źródle

Wp: *Pusty jak chłopska stodoła na święty Jan* Wp [BibWarsz 1861 III 632]

bl.: *Pusty jak chłopska stodoła na święty Jan* [StarPrzysł 52]

¹⁰⁸ Źródło to podaje prezentowane wyrażenie w zupełnie innym znaczeniu: „*Główki ś. Jana*, tak lud w niektórych miejscach nazywa wykopywane u nas rzymskie pieniądze” [SWil I 352]. Trudno je łączyć jednak z osobą Jana Chrzciciela.

¹⁰⁹ W gwarach polskich na określenie tego owada znajdujemy także zuniwerbizowaną zapewne nazwę *janik* oraz derywowane od niej hipocoristicum – *janiczek* (obie głównie ze Śl). Por. AJŚ IV m. 603 s. 27–28; Kucharzyk 2010: 88–91.

Zwrot:

ktos jest tak dlugi jak na swiety Jan dzien

brak def. zn. w źródle

Kasz: *Ten je tak dlugi jak na swiati Jan dzien* Luboń, Prądzonka chojn [S II 79]

Frazy:

jak na swiatego Jana mdze lod

‘nigdy’

Kasz: *Jak na swiatego Jana mdze¹¹⁰ lod* Kasz [S II 79]

nie kap sie, poki swiety Jan wody nie ochrzcil

brak def. zn. w źródle

bl.: *Nie kap sie, poki swiety Jan wody nie ochrzcil* [StarPrzysl 52]

swiety Jan chrzci/ochrzcil wode

‘od swiata Narodzenia sw. Jana Chrzciela (24 czerwca) mozna juz sie kapać w rzece’

Mp: *Swiety Jan krzci wlode* Brzozowa tarn [SwietBrzoz 62]

Wp: *Swiety Jan ochrzcil wode* Wp [BibWarsz 1861 III 632]

swiety Jan wiedno te biedę sle

Kasz: *Swiati Jan wiedno¹¹¹ ta bieda sle* Leбно wej [S II 79]

ty tak marzniesz jak Hejszow kot na potegowskich pustkach, co na swiety Jan na piecku zmarzl

brak def. zn. w źródle

Kasz: *Ta tak miarzniesz jak Hejszow klet na pletaglewszczach¹¹² plustkach¹¹³, co na swiati Jon na piecklu zmiorz* Linia wej [S II 79]

Przysłowia:

- dotyczące pogody:

Czasem swietojanki sa brzegom tyranki

Sl: *Czasem swietojanki (deszcze) sa brzegom tyranki* Ciesz [KalCiesz 13]

bl.: *Czasem swietojanki sa brzegom tyranki* [StarPrzysl 52]

Gdy/jak/kej/kiedy sie Jan/Janek/Jasio/Jas go) rozbeczy/rozcuzli/rozkwili/rozplacze, (a) Mac/Marys/Matka/Matula (go) nie utuli, (to) bedzie (ciagle) beczal/plakac/plakal/poplakawal (az/aze) do (swietej) Urszuli

---

¹¹⁰ Forma 3. os. lp cz. przysz. czasownika *być* [por. SGP III 193; S I 27].

¹¹¹ *Wiedno* ‘zawsze, stale, ciagle’: Kasz [S VI 128].

¹¹² Forma przymiotnika utworzonego od nazwy wsi Potęgowo w powiecie wejherowskim.

¹¹³ *Pustki* ‘gospodarstwo, niekiedy kilka gospodarstw, oddalonych od siebie bliżej lub dalej, poza wsią’: Kasz [S IV 233].

Śl: *Gdy się Jan rozplacze, Matka nie utuli, będzie popłakiwał do świętej Urszuli Ciesz* [NKPP I 826]

Mp: *Jak się Jan rozchwili, a Matula go nie utuli, to będzie płakać do św. Ursuli Przebieczany krak* [ME IV 120]; *Kiedy się Jasio rozplacze* (24 czerwca), *Matka go nie utuli* (16 lipca), *to będzie płakał do świętej Urszuli* (21 października); *Jak się Janek rozbecy, a Maryś go nie utuli, będzie ciągle becał aż do świętej Ursuli*; „To jest: kiedy deszcz zacznie padać na św. Jan, a nie przestanie padać na Najświętszą Pannę Szkaplerzną, potrwać może słotny czas prawie bez przerwy do świętej Urszuli (tak się u nas sprawdziło w roku 1840 i 1847)” ok. Hrubieszowa i Zamościa [Gluz 568]

Maz: *Kej się Jaś rozbecy, a Mać go nie utuli, będzie ciągle becał aze do Ursuli Maz* [Zb VI 172]

inne wersje tego przysłowia:

Gdy się Jaś rozczuli, a Magdalena go nie utuli, będzie płakał do Urszuli

Mp: *Gdy się Jaś rozczuli, a Magdalena* [22 lipca – przyp. EP] *go nie utuli, będzie płakał do Urszuli Rzeszów* [Zb VI 172]

Gdy się rozplacze święty Jan, to go nie utuli aż święta Anna

Mp: *Gdy się rozplacze święty Jan, to go nie utuli aż święta Anna* [26 lipca – przyp. EP] Kiel [NKPP I 826]

Gdy się (święty) Jan rozczuli, w Nawiedziny się utuli

Śl: *Gdy się Jan rozczuli, w Nawiedziny* [2 lipca – przyp. EP] *się utuli Lubsza lubl* [MPTL XV 1 s. 42]

Mp: *Gdy się św. Jan rozczuli, w Nawiedziny się utuli Krosno* [Zb VI 172]

Maz: „*Gdy się święty Jan rozczuli, w Nawiedziny się utuli*, to jest, że padać wówczas zwykł przez cały tydzień, do 2 lipca, święta Nawiedzenia N. Panny” Maz pd-zach [Maz I 184]

Jeżeli Jasia Matka nie utuli, to będzie płakał do świętej Urszuli

Kresy: *Jeżeli Jasia Matka nie utuli, to będzie płakał do św. Urszuli Brody* (Lwów Ukr) [Zb VI 172]

Jak/kiedy się Jasio/ święty Jan rozczuli, dopiero go/ to go dopiero Najświętsza Panna otuli/utuli

Maz: *Kiedy się Jasio rozczuli, dopiero Go N. Panna otuli Maz pd-zach* [Maz I 184]

Wp: *Jak się święty Jan rozczuli, to go dopiero Najświętsza Panna utuli*; „To znaczy, że jak zacznie padać w dzień św. Jana, to dopiero w Nawiedzenie Najświętszej Maryi Panny 2 lipca ustanie” Wp [BibWarsz 1861 III 631]

bl.: *Jak się święty Jan rozczuli, to go dopiero Najświętsza Panna utuli* [Star-Przysł 52]

Jak święty Jan się obwieści, takich będzie dni trzydzieści

Śl: *Jak św. Jan się obwieści, takich będzie dni trzydzieści Śl* [Zb VI 172]

**Przed świętym Janem o deszcz prosić trzeba/ trzeba prosić//prosić o deszcz
potrzeba/trzeba, (a) po świętym Janie (sam rad ciecze z nieba/to)/ potem (i)
nieproszony pada/ i sam będzie rosić (aż go będzie dosyć)**

Maz: „Miesiąc ten zwykle jest ciepły i suchy, skąd poszło u ludu przysłowie: *Przed św. Janem prosić o deszcz trzeba, a po św. Janie i nieproszony pada*” Maz pd-zach [Maz I 167]; *Przed świętym Janem o deszcz trzeba prosić, po świętym Janie i sam będzie rosić, aż go będzie dosyć* Maz pd-zach [Maz I 184]

Wp: *Przed świętym Janem o deszcz prosić trzeba, a po świętym Janie to i nieproszony pada* Wp [BibWarsz 1861 III 632]

Kresy: *Przed św. Janem prosić o deszcz potrzeba, a po św. Janie nieproszony pada* Sambor (Lwów Ukr) [Zb VI 172]; *Przed św. Janem o deszcz trzeba prosić, potem i sam będzie rosić* Stryj (Lwów Ukr) [Zb VI 172]

bl.: *Przed świętym Janem o deszcz prosić trzeba, po świętym Janie sam rad ciecze z nieba* [StarPrzysł 52]

Wiele deszczu przed Janem, tela pogody po nim

Śl.: *Wiele deszczu przed Jónym, tela¹¹⁴ pogody po nim* Ciesz [NKPP I 830]

- dotyczące życia przyrody:

Jak nie wylinieje koń do świętego Jana, niech idzie do drugiego pana

bl.: *Jak nie wylinieje koń do świętego Jana, niech idzie do drugiego pana* [StarPrzysł 53]

Jana Chrzciela – już kwiecia wiele

bl.: *Jana Chrzciela – już kwiecia wiele¹¹⁵* [StarPrzysł 52]

Skoro ochrzci wodę Janek, tuli światło swoje dzionek

Śl.: *Skoro ochrzci wodę Jánek, tuli światło swoje dzionek* Ciesz [KalCiesz 13]

bl.: *Skoro ochrzci wodę Jonek, tuli światło swoje dzionek* [StarPrzysł 52]

Święty Jan żołądz sadzi, a święty Wawrzyniec [10 sierpnia] gładzi

Wp: *Święty Jan żołądz sadzi, a święty Wawrzyniec gładzi* Wp [BibWarsz 1861 III 631]

bl.: *Święty Jan żołądz sadzi, a święty Wawrzyniec gładzi* [StarPrzysł 53]

Święty Jan żołądz zawiązał, a święty Michał pospychał

Wp: *Święty Jan żołądz zawiązał, a święty Michał pospychał* Wp [BibWarsz 1861 III 631]

bl.: *Święty Jan żołądz zawiązał, a święty Michał pospychał* [StarPrzysł 53]

Święty Janie, głuchy na kukanie

¹¹⁴ *Wiele, wielaż* ‘ile, jak dużo’: Ciesz [SCiesz 346]; *Tela, telo* ‘tyle’: Ciesz [SCiesz 327]. Jest to zatem konstrukcja składniowa typu *Ile..., tyle...*

¹¹⁵ Jest to prawdopodobnie historyczna forma dopełniacza od *wiele*. Por. SDor IX 1027; por. też MSGP 316 (hasło *wiele* w zn. 1.).

Maz: „Na święty Jan kukulka przestaje kukać, stąd przysłowie [...] *Święty Janie, głuchy na kukanie*. Używają go wtedy, gdy o co prosi jeden drugiego, a ten do prośby nie chce się nakłonić ani o niej słyszeć” Mr [WójcZD II 137]

bl.: *Święty Janie, głuchy na kukanie* [StarPrzysł 52]

- dotyczące życia przyrody i pogody:

Gdy w święty Jan/ w święty Jan, gdy deszcze pluszczą, orzechy się nie wyłuszcza¹¹⁶

Mp: *W św. Jan gdy dęszcze pluszczą, orzechy się nie wyłuszcza* Mp pd [Zb VI 172]

Wp: *Gdy w święty Jan deszcze pluszczą, orzechy się nie wyłuszcza* Wp [BibWarsz 1861 III 631]

bl.: *W święty Jan, gdy deszcze pluszczą, orzechy się nie wyłuszcza* [StarPrzysł 52]

- dotyczące pracy na roli:

Do świętego Jana Chrzciela nie ruszaj jęczmienia

Śl: *Do świętego Jana Chrzciela nie ruszaj jęczmienia* Prudnik [MPTL XV 1 s. 36]

Gdy święty Jan nastąpi, to i trawy koszą, jedni furami wożą, drudzy płachtami na górę wnoszą

Wp: *Gdy święty Jan nastąpi, to i trawy koszą, jedni furami wożą, drudzy płachtami na górę wnoszą* Wp [BibWarsz 1861 III 620]

Już/na (świętego) Jana ruszajmy/ruszamy do siana/ pierwsze kopy siana/ zabierz są do siana

Śl: *Na świętego Jana ruszamy do siana* Ciesz [NKPP I 827]

Mp: *Na świętego Jana pierwsze kopy siana* Rzesz [NKPP I 827]; *Już świętego Jana, ruszajmy do siana*; „Tak mówią gospodarze do siebie, gdyż już wtenczas powszechnie sianokos się zaczyna” ok. Hrubieszowa i Zamościa [Gluz 567]

Kasz: *Na Jana zabierz są do sana* Prokowo kar [S II 79]

- dotyczące pracy na roli i pogody:

Chrzest Jana w deszczowej wodzie trzyma zbiory na przeszkodzie

Śl: *Chrzest Jana w deszczowej wodzie trzyma zbiory na przeszkodzie* Śl [MPTL XV 1 s. 27]

Mp: *Chrzest Jana w deszczowej wodzie trzyma zbiory na przeszkodzie* Mp pd [Zb VI 172]

Wp: *Chrzest Jana w deszczowej wodzie trzyma zbiory na przeszkodzie* Wp [BibWarsz 1861 III 631]

bl.: *Chrzest Jana w deszczowej wodzie trzyma zbiory na przeszkodzie* [StarPrzysł 52]

Gdy Jan Chrzciel skropi, mokre będą kopy

¹¹⁶ W materiale gwarowym znalazło się stwierdzenie, którego nie zaliczam do paremii, nawiązujące formą i treścią do przywołanego przysłowia: *W św. Jon, gdy disc leje, orzechy sie zamoco* Przebieczany krak [ME IV 120].

Śl: *Gdy Jan Chrzyciel skropi, mokre będą kopy* Śl [Zb VI 173]

bl: *Gdy Jan Chrzyciel skropi, mokre będą kopy* [NKPP I 826]

Gdy święty Jan łąkę kosi, lada baba deszcz uprosi

Śl: *Gdy święty Jan łąkę kosi, lada baba deszcz uprosi* Ciesz [NKPP I 826]

Gdy święty Jan łąkę rosi, to chłop siano kosi (suszy, zwozi, a czasami i z wody wynosi)

Śl: *Gdy święty Jan łąkę rosi, to chłop siano kosi* Ciesz [NKPP I 826]

bl: *Gdy święty Jan łąkę rosi, to chłop siano kosi, suszy, zwozi, a czasami i z wody wynosi* [StarPrzysł 71]

Kiedy deszcz przed świętym Janem, to po żniwach gbur jest panem

Śl: *Kiedy deszcz przed św. Janem, to po żniwach gbur jest panem* Śl [Zb VI 173]

Świętojanki kiedy padną, zboża w równiach się pokładną

Mp: *Świętojanki kiedy padną, zboża w równiach się pokładną* Jas [KalLiw 31]¹¹⁷

- dotyczące pracy na roli, w gospodarstwie i życia zgodnego z cyklem przyrody:

([Jak] przyjdzie/na) święty Jan, (da nam/niesie/przyniesie/zbiera) jagodów/jagod/mleka/oleju (pełen) dzban

Śl: *Święty Jan zbiera mleka dzban* Ciesz [NKPP I 829]

Mp: *Na św. Jon jagód zbor* [!] Przebieczany krak [ME IV 120]; *Na święty Jon jagód zbon* Zaw [Fed 362]; „Zwykle już o tym czasie zbierają jagody, toż i przysłowie mówi: *Przydzie św. Jan da nam jagód dzbán*” Stradom-Częstochowa [Zb XVII 42]

Maz: *Na św. Jan jagodów dzban* Turów radz-podl [Wisła XIV 192]

Wp: *Jak przyjdzie święty Jan, przyniesie jagód pełen dzban; Święty Jan przyniesie mléka pełen dzban; Święty Jan przyniesie oleju pełen dzban; „Gdyż na święty Jan dojrzewają jagody, krowy dobrze doją, a z rzepiku już można mieć olej”* Wp [BibWarsz 1861 III 631]; „*Święty Jan przyniesie oleju dzban* (bo na św. Jan Chrzyciel rzepak się sprząta)” Kuj [Kuj I 202]; *Święty Jan niesie jagód dzban* Kuj [NKPP I 827]

Kasz: *Święti Jón niesie jagodów zbón* Kasz [S II 79]

bl: *Jak przyjdzie święty Jan, przyniesie jagód pełen dzban; Jak przyjdzie święty Jan, przyniesie mleka pełen dzban; Jak przyjdzie święty Jan, przyniesie oleju pełen dzban* [StarPrzysł 53]; *Święty Jan – jagód dzban* (24 czerwca) [GlogSkar 320]

Na/od świętego Jana jagody/ mamy jagód do (pełni) dzbana

Śl: *Od świętego Jana jagody do dzbana* Ciesz [NKPP I 827]; *Na św. Jana mamy jagód do pełni dzbana* Miasteczko Śląskie tar-gór [MPTL XV 1 s. 81]

Świętojański owies, marcinkowe żytko – warte licha wszystko

¹¹⁷ Objasnienie przysłowia zawarte w NKPP: „O deszczach padających około św. Jana” [I 829].

Mp: *Świętojański owies, marcinkowe żytko – warto*¹¹⁸ *licha wszystko*; „Kto o świętym Janie owies sieje, a żyto na św. Marcin, niech się nie spodziewa dobrego plonu. Wszelako widziano prześliczne urodzaje oziminy, która po siejbie nie zesłała przed zimą, ale ją zaraz śnieg pokrył” ok. Hrubieszowa i Zamościa [Gluz 573]

Zbieraj rumianek, bo święty Janek

bl.: *Zbieraj rumianek, bo święty Janek* [NKPP I 830]

- dotyczące życia (ludzi i zwierząt) zgodnego z cyklem przyrody:

Gdy bliżej świętego Jana kukułka zakuka, nadzieja zbóż sprzedaży z pewnością nas oszuka

Śl: *Gdy bliżej świętego Jana kukułka zakuka, nadzieja zbóż sprzedaży z pewnością nas oszuka* Śl [MPTL XV 1 s. 40]

Jak bulwy kwitną na święty Jan, to z gospodarza będzie pan

Kasz: *Jak bulwa*¹¹⁹ *kwitną na święti Jón, to z gęspledorza będzie pón* pd i pn ok. Żarnowca wej [S II 79]

Na świętego Jana Chrzyciela ostatek żyta na chleb mielą

Mp: *Na świętego Jana Krzciciela ostatek żyta na chleb mielą* Rzesz [NKPP I 827]

Po świętym Janie na musze sadło jak na baranie

Maz: *Po świantym Janie na muse sadło jak na baranie* Turów radz-podl [Wisła XIV 193]

- dotyczące życia człowieka:

(Nie udawaj, biedo, pana [bo]) nie każdego dnia/ nie wiedno/ nie zawsze (wigilia) świętego Jana (i nie zawsze łaska u pana)

Śl: *Nie udawaj, biedo, pana, nie zawsze świętego Jana* Ciesz [NKPP I 828]¹²⁰; *Nie każdego dnia wigilia św. Jana* Śl [LompaPrzysł 25]

Wp: „*Nie zawsze świętego Jana*. Tj. nie zawsze się wszystko udaje” Wp [BibWarsz 1861 III 632]; *Nie udawaj, bido, pana, bo nie zawsze świętego Jana* Kuj [NKPP I 828]

Kasz: *Nie wiedno*¹²¹ *św. Jąna* Sławoszyno wej [CenSKS 3]

bl.: *Nie zawsze świętego Jana i nie zawsze łaska u pana* [NKPP I 828]; *Nie każdego dnia wigilia świętego Jana. Nie zawsze świętego Jana* [StarPrzysł 52]

- dotyczące służby:

Na Jana czeladź już nie zmienia pana

¹¹⁸ Jest to historyczna forma mianownika lp rodzaju nijakiego przymiotnika *warty*. Notują ją Linde (w cytacie): „Oh, oh! to djabła warto!” [VI 139] oraz SWil: *warty*, *-a*, *-e* lub *-o* (używany w funkcji orzecznika): „To nic niewarto” [SWil 1811]. Forma *warto* figuruje również w SXVII jako mianownik lp rodzaju nijakiego przymiotnika *wart* (hasło ma status: w opracowaniu).

¹¹⁹ *Bulwa* ‘ziemniak’: Kasz [S I 89].

¹²⁰ NKPP przywołuje to przysłowie ze Śląska Cieszyńskiego w takim samym brzmieniu z dwóch rękopiśmiennych źródeł.

¹²¹ Patrz przypis 111.

Kasz: *Na Jana czeladz ju nie zmiéniá pana pog.* Wej i Lęb [S II 79]

Na świętego Jana pozbędę się pana

Mp: *Na świętego Jana pozbędę się pana*; „Tak mówią służący, którzy od świętego Jana służbę przyjęli i wtedy im się rok kończy, a dalej w tym samym miejscu służyć sobie nie życzą” ok. Hrubieszowa i Zamościa [Gluz 566]

Na święty Jan każdy se/sobie pan

Śl: *Na święty Jan każdy sobie pan* Ciesz [NKPP I 827]

Mp: *Na święty Jan kazdy se pan* Brzozowa tarn [ŚwiętBrzoz 62]; *Na święty Ján kozdy sobie pán* ok. Bochni i Gdowa myślen [Święt 573]

Maz: *Na święty Jan kazdy sobie pan* Maz pd-zach [Maz I 184]

Wp: *Na święty Jan każdy sobie pan*; „Przysłowie używane od ludzi dworskich, służących itd.” Wp [BibWarsz 1861 III 632]; *Na święty Jan każdy sobie pan* Kuj [NKPP I 827]

bl: *Na święty Jan każdy sobie pan* [StarPrzysł 53]

Święty Jan na wsi wielki pan

Mp: *Świenty Ján* (24 czerwca) *na wsi wielgi pén* [!] od Sandomierza po Kolbuszową [Zb XIV 195]

- dotyczące obrzędów:

Na świętego Jana ustrój barana

Kasz: *Na świętego Jana ustrój barana* Kasz [NKPP I 827]¹²²

Z osobą św. Jana Chrzciciela wiąże się w niniejszej pracy najlichniesza grupa frazemów. Wśród jednostek mających w składzie leksykalnym nazwę osobową *Jan*, jej formy pochodne – deminutiwa i hipokorystyka: *Janek*, *Jasio*, *Jaś*, oraz derywaty: *janik*, *świętojanka*, *świętojański*, odnoszące się do tej nowotestamentowej postaci, znalazły się: wyrażenia rzeczownikowe (9), wyrażenie określające, zwrot, frazy (5) oraz liczne przysłowia (35). Czterokrotnie w zaprezentowanych frazematkach wystąpił również – obok nazwy osobowej *Jan* – przydomek hagiomiczny¹²³ *Chrzciel*.

W pierwszej wskazanej grupie jednostek możemy wyodrębnić: nazwy roślin (6), owada (2) oraz wyrażenie dotyczące prawdopodobnie zwyczajów.

Motywację frazemu *batogi świętego Jana* ‘cykoria zwyczajna’ można łączyć z czasem, w którym roślina ta zaczyna kwitnąć. Ma to miejsce w drugiej połowie czerwca, a zatem wtedy, kiedy przypada święto Narodzenia św. Jana Chrzciciela (24 czerwca)¹²⁴.

---

¹²² „W dniu tym przystrajają się zwyczajowo w zieleń zabudowania i zwierzęta” [NKPP I 827].

¹²³ Tak określa go Maria Malec [1997].

¹²⁴ Do takiego objaśnienia tej nazwy skłania się Renata Kucharzyk [2010: 105]. Por. wyrażenie *batoki świętego piotra* ‘cykoria zwyczajna (Cichorium intybus)’ (w grupie frazemów związanych z Piotrem Apostołem).

Wyrażenie rzeczownikowe *głowa świętego jana* ‘bliżej nieokreślona roślina’ formą nawiązuje do okrutnej śmierci proroka. Z dwóch przekazów ewangelicznych wiemy, że uwięzionemu Janowi Chrzcicielowi – na rozkaz Heroda Antypasa¹²⁵ – ucięto głowę [Mt 14, 3–11; Mk 6, 17–28]. Być może też wygląd tej rośliny lub jej części kojarzył się z głową człowieka.

W podobnej strukturalnie jednostce *główka świętego Jana* ‘złocien właściwy’ poza wskazanymi motywacjami nasuwa się jeszcze zbieżność terminu święta św. Jana Chrzciciela z początkiem okresu kwitnienia tej rośliny¹²⁶.

Możliwe też, że we frazemie *pasek świętego Jana* ‘widlak goździsty, babimór’ uwidaczniają się inspiracje związane z wyglądem tej rośliny przypominającej pas oraz z początkiem czasu jej kwitnienia¹²⁷.

W nazwie *ścięcie świętego Jana* ‘przetacznik ożankowy’ Maciej Rak dostrzega motywację apokryficznymi legendami: „głowa upadła pomiędzy łopian i bylicę, a z krwi wyrósł przetacznik. Inna legenda głosi, że Matka Boża użyła łopianu i bylicy, aby połączyć odciętą głowę św. Jana z jego ciałem” [Rak 2009b: 451]. Badacz dodaje, że trzy pojawiające się w tej opowieści rośliny stosuje się na ból głowy.

Z kolei wyrażenie *świętojańskie ziele* ‘szczodrzenica sitowata’ wiąże się być może z końcem fazy kwitnienia tego dość wysokiego krzewu¹²⁸.

Dwie, notowane na Śląsku, nazwy robaczka świętojańskiego – *chrobak świętego Jana* oraz *święty Janik* – łączą się z czasem szczególnej aktywności tego owada pod koniec czerwca¹²⁹.

Pochodzący z dialektu kaszubskiego frazem *długi jan* określa personifikację biedy na przednówku. Był to wysoki, chudy mężczyzna, który odwiedzał chaty i prosił o żywność. Sam wygląd postaci mógł motywować inicjalny komponent jednostki. „Ponadto – jak pisze Renata Kucharzyk [2010: 130] – okres przednówka mógł być bardzo długi i przypadał na tę część roku, w której dzień się coraz bardziej wydłużał (*długi jak dzień na przednówku* – NKPP I 440)¹³⁰. Dodajmy, że około święta Narodzenia św. Jana Chrzciciela wypada najdłuższy dzień w roku.

¹²⁵ Był on synem Heroda Wielkiego, który usiłował zgładzić nowo narodzonego Jezusa (frazemy z nim związane tworzą osobną grupę) oraz stryjem Heroda Agryppy (por. frazę *niech jest zgoda jak z Piotrem u Heroda* w grupie jednostek związanych z Piotrem Apostołem).

¹²⁶ Por. np. http://pl.wikipedia.org/wiki/Jastrun_w%C5%82a%C5%9Bciwy (dostęp: 20 sierpnia 2012).

¹²⁷ Por. np. <http://zielnik.bystrzyca.pl/spis/widlak-gozdzyty,213> (dostęp: 20 sierpnia 2012).

¹²⁸ Por. np. <http://www.edukateria.pl/praca/szczodrzenica-sitowata/> (dostęp: 20 sierpnia 2012).

¹²⁹ Jednostki te były już omawiane w monografii o słownictwie odantroponimicznym w gwarach polskich [Kucharzyk 2010: 91].

¹³⁰ Por. zamieszczone tam uwagi o – poświadczonym też z Kaszub – *długim jachimie*.

Wyrażenie określające *pusty jak chłopska stodoła na święty Jan* odnosi się do wspomianej przed chwilą biedy na przednówku. W niniejszym frazemie obrazuje ją pusta stodoła.

Z kolei zapisany na Kaszubach zwrot *ktos jest tak długi jak na święty Jan dzień* odwołuje się do przytaczanego faktu, że około wymienianego święta św. Jana Chrzciciela ma miejsce przesilenie letnie.

Nawiązania do warunków meteorologicznych panujących w drugiej połowie czerwca uwidaczniają się w zaprezentowanych frazach: *jak na świętego Jana mdze lód 'nigdy'*; *nie kąp się, póki święty Jan wody nie ochrzczi*; *święty Jan chrzci/ ochrzczył wodę* 'od święta Narodzenia św. Jana Chrzciciela (24 czerwca) można już się kąpać w rzece'; *ty tak marzniesz jak Hejszów kot na potęgowskich pustkach, co na święty Jan na piecku zmarzł*. Wiadomo, że na początku lata temperatura powietrza nigdy tak się nie obniża, by zamarzła woda. W naturalnych zbiornikach i rzekach staje się ona coraz cieplejsza, tak że można już się w niej kąpać, co wyraża zapewne trzeci z przywołanych frazemów. Jest też jednostka, która przestrzega przed takimi kąpielami, zanim nie minie 24 czerwca. Ostatnia z tych fraz, zawierająca krótką opowieść, żartobliwie zaprzecza możliwości zamarznięcia w święto św. Jana Chrzciciela.

Fraza z północnych Kaszub *święty Jan wiedno tę biedę śle* nawiązuje zapewne do kończącego się przednówka, kiedy to najbardziej doskwiera brak pożywienia.

Liczną grupę przysłów możemy tematycznie podzielić na paremie dotyczące: pogody (5), życia przyrody (6), życia przyrody i pogody (1), pracy na roli (3), pracy na roli i pogody (6), pracy na roli, w gospodarstwie i życia zgodnego z cyklem przyrody (4), życia (ludzi i zwierząt) zgodnego z cyklem przyrody (4), codziennego życia człowieka (1), służby (4) oraz obrzędów (1).

Część prowerbiów dotyczących aury ma charakter prognostyków. Przewidywania w nich zawarte sięgają jesieni: *Gdy/jak/kej/kiedy się Jan/Janek/Jasio/Jaś rozbeczy/rozczeni/rozkwili/rozpłace, (a) Mac'/Maryś/Matka/Matula (go) nie utuli, (to) będzie (ciągle) beczał/płakać/płakał/popłakiwał (aż/aże) do (świętej) Urszuli; Jak święty Jan się obwieści, takich będzie dni trzydzieści; Wieli deszczu przed Janem, tela pogody po nim*. Prognozy te odnoszą się głównie do opadów deszczu. Z punktu widzenia mieszkańców wsi to najważniejszy wyznacznik pogody na czas zbliżających się żniw. Pierwsze z przywołanych przysłów poza licznymi wariantami (uwidocznionymi w przytoczonym zapisie) funkcjonuje w gwarach polskich w wielu odmianach. Tak dużej liczby realizacji nie ma żaden frazem w badanym materiale. W swojej najbardziej rozbudowanej i jednocześnie najlepiej zaświadczonej postaci składa się on z trzech członów. Pierwszy wiąże się ze świętem Narodzenia św. Jana Chrzciciela, drugi – ze świętem Matki Boskiej z góry Karmel, zwanym świętem Matki Boskiej Szkaplerznej (16 lipca), trzeci

zaś – z liturgicznym wspomnieniem św. Urszuli z Kolonii (21 października). W wersji tej paremii pochodzącej z gwary południowokresowej nastąpiło skrócenie dwóch pierwszych członów w jeden: *Jeżeli Jasia Matka nie utuli, to będzie płakał do świętej Urszuli*. W innej natomiast, zanotowanej w gwarze z dialektu małopolskiego, w drugim członie święto maryjne zastąpiono obchodzonym prawie tydzień później wspomnieniem św. Marii Magdaleny (22 lipca): *Gdy się Jaś rozczuli, a Magdalena go nie utuli, będzie płakał do Urszuli*. Pozostałe odmiany tego proverbium składają się z dwóch części. W pierwszej odnoszą się zawsze do Narodzenia św. Jana Chrzciciela, w drugiej natomiast – albo do święta Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny (2 lipca¹³¹): *Gdy się (święty) Jan rozczuli, w Nawiedziny się utuli; Jak/kiedy się Jasio/ święty Jan rozczuli, dopiero go/ to go dopiero Najświętsza Panna otuli/utuli*; albo do wspomnienia św. Anny (26 lipca): *Gdy się rozplacze święty Jan, to go nie utuli aż święta Anna*. Wszystkie te wariantywne terminy w obrębie drugiego członu opisywanego frazemu sytuują się w jednym miesiącu.

Dwa inne przysłowia dotyczące pogody mają również związek z deszczem. Paremia *Czasem świętojanki są brzegom tyranki* przestrzega przed powodziami powodowanymi obfitymi opadami około święta Narodzenia św. Jana Chrzciciela. Obserwacje aury legły u podstaw różnorodnie realizowanego proverbium *Przed świętym Janem o deszcz prosić trzeba/ trzeba prosić//prosić o deszcz potrzeba/ trzeba, (a) po świętym Janie (sam rad ciecie z nieba/to)/ potem (i) nieproszony pada/ i sam będzie rosić (aż go będzie dosyć)*. Opady są bardzo wskazane, kiedy dojrzewają zboża, a w czasie żniw uniemożliwiają zbiór plonów. Nie zawsze jednak pogoda odpowiada potrzebom gospodarzy.

Przysłowia dotyczące życia przyrody odnoszą się do różnych jej obszarów. Część z nich wiąże się ze światem roślin. O tym, że w drugiej połowie czerwca roślinność już w pełni rozkwitła, informuje paremia: *Jana Chrzciciela – już kwiecia wiela*. Rozwój owoców dębu od zawiązek do ich opadnięcia opisują prowerbia: *Święty Jan żołądź sadi, a święty Wawrzyńiec gładzi; Święty Jan żołądź zawiązał, a święty Michał pospychał*. Dodajmy, że liturgiczne wspomnienie św. Wawrzyńca przypada 10 sierpnia, a św. Michała – 29 września¹³². Dwa przysłowia odnoszą się z kolei do świata zwierząt – jedno do gospodarskich, drugie do

¹³¹ W tym dniu święto to obchodzono do 1969 r. Termin ten utrwalił się w opisywanych przysłowia. Reforma liturgiczna papieża Pawła VI przeniosła je na 31 maja. Chodziło bowiem o to, by święto Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny wypadło po Zwiastowaniu Najświętszej Maryi Panny (25 marca), a przed Narodzeniem św. Jana Chrzciciela (24 czerwca), co jest bliższe przekazowi ewangelicznemu.

¹³² Por. grupę frazemów związanych ze św. Michałem. Wiele jednostek ją tworzących opiera się na podobnym rymie (*Michał – pospychał*).

dziko żyjących. Paremia *Jak nie wylinieje koń do świętego Jana, niech idzie do drugiego pana* wiąże się z wyglądem sierści konia i obserwacją jego zachowania. Otóż wiosna to pora linienia tego zwierzęcia. Procesowi temu towarzyszy często znaczny spadek formy fizycznej, szczególnie u koni ciężko pracujących. Osłabione zwierzę nie okaże się wielką pomocą podczas nadchodzących zniw¹³³. Z nasłuchiwania ptaków zrodziło się proverbium w formie apostrofy: *Święty Janie, głuchy na kukanie*. Ogólnie znany jest charakterystyczny, łatwy do naśladowania głos kukułki. Ornitologia precyzuje, że wydają go samce podczas okresu godowego. Kończy się on około święta św. Jana Chrzyciela¹³⁴. Zachowała się relacja mówiąca o używaniu tego przysłowia przez lud mazurski w znaczeniu metaforycznym. Nazywano nim sytuację, w której jedna osoba zwraca się do drugiej z prośbą, a ta w żaden sposób nie chce na nią zareagować [por. WójcZD II 137]. Paremia *Skoro ochrzci wodę Janek, tuli światło swoje dzionek* odwołuje się do dwóch faktów z naturalnego porządku rzeczy, które odzwierciedlały się już we wcześniej opisywanych frazematkach. Chodzi tu o to, że woda w naturalnych zbiornikach staje się cieplejsza (por. frazy *nie kąp się, póki święty Jan wody nie ochrzci* i *święty Jan chrzci/ochrzcił wodę*), oraz o to, że około Narodzenia św. Jana Chrzyciela wypada najdłuższy dzień w roku (por. wyrażenie rzeczownikowe *długi jan* i zwrot *któs jest tak długi jak na święty Jan dzień*). W kolejnych dniach słońce zachodzi coraz wcześniej.

Zależność życia przyrody od pogody pokazuje przysłowie: *Gdy w święty Jan/ w święty Jan, gdy deszcze pluszczą, orzechy się nie wyluszczą*. Dotyczy ono prawdopodobnie owoców leszczyny.

Czerwcowe święto św. Jana Chrzyciela stanowi też wyznacznik w różnych pracach polowych. Podczas zniw w pierwszej kolejności kosi się uprawy jęczmienia ozimego. Przed zbyt wczesnym jego zbiorem przestrzega paremia: *Do świętego Jana Chrzyciela nie ruszaj jęczmienia*. Termin ten natomiast jest odpowiedni na koszenie łąk i pozyskiwanie z nich siana: *Gdy święty Jan nastąpi, to i trawy koszą, jedni furami wożą, drudzy płachtami na górę wnoszą; Już/ na (świętego) Jana ruszajmy/ruszamy do siana/ pierwsze kopy siana/ zabierz są do siana*.

Związek pracy na roli z pogodą ukazują z kolei następujące proverbia: *Chrzest Jana w deszczowej wodzie trzyma zbiory na przeszkodzie; Gdy Jan Chrzciel skropi, mokre będą kopy; Gdy święty Jan łąkę kosi, lada baba deszcz uprosi; Gdy święty Jan łąkę rosi, to chłop siano kosi (suszy, zwozi, a czasami i z wody wynosi);*

¹³³ Por. fachowe informacje na ten temat np. na: http://serwikonie.com/?id=p_s (dostęp: 20 sierpnia 2012).

¹³⁴ Por. np. http://pl.wikipedia.org/wiki/Kuku%C5%82ka_zwyczajna (dostęp: 20 sierpnia 2012).

Kiedy deszcz przed świętym Janem, to po żniwach gbur jest panem; Świętojanki kiedy padną, zboża w równiach się pokładną. Motyw aury w przywołanych jednostkach dotyczy opadów deszczu. Z punktu widzenia gospodarzy ich występowanie około święta Narodzenia św. Jana Chrzcziciela szkodzi uprawom zbóż i uniemożliwia sprawne zebranie siana z łąk przed nadchodzącymi żniwami. Natomiast deszcze padające w czasie poprzedzającym wymienione święto, kiedy dojrzewają kłosa, sprzyjają dobrym plonom. W pierwszym z przywołanych przysłów spotykamy inną, gwarową nazwę święta przypadającego 24 czerwca – *chrzest Jana*. Jak wiadomo, tego dnia wspomina się narodzenie świętego, a nie jego chrzest. Przydomek proroka w prosty sposób odniesiono do jego chrztu. Ostatnie proverbium, zgodnie z przekazem źródłowym, stanowi początek rymowanki:

Świętojanki kiedy padną – Zboża w równiach się pokładną.

Za to w górach, kieby gaje – Będą chleba urodzaje.

Gdy do Piotra trwa pogoda – To na równiach znów uroda.

Ale, bieda na górala! – Zboża, upał powypala [KalLiw 31].

Choć święto Narodzenia św. Jana Chrzcziciela wypada przed żniwami, to już można korzystać z niektórych owoców ziemi i pracy w gospodarstwie. Przyroda w tym czasie w pełni żyje po zimnych porach roku. Mieszkańcy wsi z utęsknieniem oczekują nowych plonów po długim nieraz okresie przednowka. Pierwsze płody natury są przyjmowane z radością. Takie funkcjonowanie zgodne z cyklem przyrody znalazło odbicie w kilku paremiach: (*[Jak] przyjdzie/na*) *święty Jan, (da nam/niesie/przyniesie/zbiera) jagodów/jagód/mleka/oleju (pełen) dzban; Na/od świętego Jana jagody/ mamy jagód do (pełni) dzbana; Zbieraj rumianek, bo święty Janek.*

Wśród prowerbiów dotyczących pracy na roli, w gospodarstwie i życia zgodnego z cyklem przyrody znalazł się też frazem zawierający przestrogi: *Świętojański owies, marcinkowe żytko – warte licha wszystko.* Siejąc owies jary w drugiej połowie czerwca, a żyto ozime około dnia liturgicznego wspomnienia św. Marcina (11 listopada), nie należy się spodziewać udanych zbiorów. Terminy te bowiem znacznie odbiegają od właściwych pór siewu tych zbóż¹³⁵.

W zebranych przysłowiach zachowały się również inne przejawy cyklu przyrody związane z egzystencją ludzi i zwierząt. W jednostce *Gdy bliżej świętego Jana kukułka zakuka, nadzieja zbóż sprzedaży z pewnością nas oszuka* utrwaliło się zapewne ludowe przeświadczenie o obfitych plonach, kiedy przed świętem

¹³⁵ Obecnie w Polsce za optymalny termin siewu owsa jarego przyjmuje się drugą połowę marca [por. np. http://www.uprawyekologiczne.pl/430_Siew_owsa.html (dostęp: 20 sierpnia 2012)], natomiast żyta ozimego – drugą połowę września [por. np. http://www.hrmsolice.pl/index.php?p=zyto_00 (dostęp: 20 sierpnia 2012)].

Narodzenia św. Jana Chrzciciela nie słycać już głosu kukułki (por. opisywane wcześniej przysłowie *Święty Janie, głuchy na kukanie*). Z kolei kwitnięcie ziemniaków w ten świąteczny dzień miało zwiastować dobrobyt *Jak bulwy kwitną na święty Jan, to z gospodarza będzie pan*. Fakt kończących się zapasów pożywienia zapisał się w paremii: *Na świętego Jana Chrzciciela ostatek żyta na chleb mielą*. Frazem *Po świętym Janie na musze sadło jak na baranie* z terenu południowego Podlasia obrazuje, że w tym przełomowym jeszcze dla człowieka czasie niektóre zwierzęta powróciły już do pełnej formy.

Święto Narodzenia św. Jana Chrzciciela lub dzień je poprzedzający uznawano za szczególnie szczęśliwe. Myślenie to przechowało się w różnorodnie realizowanym, rozbudowywanym o człon inicjalny i finalny, proverbium: *(Nie udawaj, biedo, pana [bo]) nie każdego dnia/ nie wiedno/ nie zawsze (wigilia) świętego Jana (i nie zawsze łaska u pana)*.

Poza wskazanymi już konotacjami związanymi z czerwcowym świętem św. Jana Chrzciciela, odbijającymi się w przysłowiaich funkcjonujących w gwarach, wiąże się jeszcze z nimi jeden z terminów granicznych w pracy służby. Około tego dnia zawierano nowe umowy przed kolejnym, najważniejszym etapem prac gospodarskich w ciągu roku – przed żniwami. Wiązało się to z chwilową przerwą w zatrudnieniu. Ten właśnie aspekt najwyraźniej odzwierciedlił się w zebranych paremiach: *Na Jana czeladź już nie zmienia pana; Na świętego Jana pozbędę się pana; Na święty Jan każdy se/sobie pan; Święty Jan na wsi wielki pan*.

Zbiór prowerbiów związanych z Janem Chrzcicielem dopełnia notowana na Kaszubach jednostka przypominająca o ludowym obrzędzie: *Na świętego Jana ustrój barana*. Źródło informuje, że w święto Narodzenia św. Jana przystrajano w zieleń zabudowania i zwierzęta [por. NKPP I 827]. Z kolei słownik ks. Bernarda Sychty przekazuje wiadomości o wierze kaszubskich chłopów w czarownice. Przypisują im oni szczególną moc w wieczór poprzedzający czerwcowe święto św. Jana. Wśród rekwizytów odstraszać działanie złych duchów znalazły się gałązki klonu: *„klónem stroją okna, kutrə, czálnə, koszki ‘ule’ itp. Wsządze, gdzie bə czarownica mogła wlezc, zatikają klón, przechowywanym zaś liściom przypisują właściwość gojenia ran. Ponadto pasturze i pasturki plotą z modraków [‘chabrow bławatków’] wińce i wsadzają krowom na rogi, gąsom na szaje, pszczołom na koszki, bo winászki strzegą od czarowniców”* [S II 79]. Na relację o podobnym zwyczaju mieszkańców okolic Zamościa natrafiamy w innym ze źródeł: *„W wigilię Świętego Jana Chrzciciela w całym froncie chałupy zatykają w szczeliny zielone gałązki z drzew i ziół [...] zapewne ma to jakiś związek z obrzędkiem puszczania w ten dzień wianków na wodę”* [Gluz 450].

JEZUS

W Biblii: centralna postać Nowego Testamentu. Najwięcej miejsca poświęcają Mu Ewangelie. Syn Boży, mający ziemskich opiekunów – Maryję i Józefa. Relacje biblijne dotyczą głównie narodzenia Jezusa i czasu Jego publicznej działalności. Niewiele wiemy o życiu Jezusa przed rozpoczęciem nauczania i nawracania ludzi. Skupił wokół siebie grono dwunastu uczniów-apostołów. Poniósł męczeńską śmierć na krzyżu za grzechy całego świata. Po trzech dniach zmartwychwstał.

Miejsca występowania nazwy osobowej w NT (923), np.: Mt 2, 23; 3, 13, 15; 21, 11; 26, 71; Mk 1, 9; Łk 1, 31; Dz 1, 21; Jud 4; Ap 1, 9.

Wyrażenia rzeczownikowe:

- nazwy roślin i ich części:

główki pana jezusa

1. 'biedrzeniec (Pimpinella)'

Mp: *Główki P. Jezusa* Tenczyn myślen [Kiel I 238]

2. 'bliżej nieokreślona roślina'

Mp: *Główki pana jezusa takie som różowe. Kwiotyski takie połki majom. To się rwie te główki i się wionki wije* Woźniki sier

gwoździki krzyżowe od pana jezusa

'goździk (Dianthus)'

Mp: „*Gwoździki krzyżowe od Pana Jezusa* [...] Wyrastają z ziemi w Wielki Piątek na pamiątkę, że P. Jezusa przybijano w ten dzień gwoździami do krzyża [...]. Na kołtun: Zerwać tylko 9 wierzchołków tego ziele, namaczać w gorzałce lub w winie i głowę tem *taplać* (maczać), a kołtun zwinie się prędzej [...]. Święcą razem z innym ziele 15 sierpnia” Radziszów krak [Lud XXX 72]

jabłuszka pana jezusa

'smagliczka pagórkowa (Alyssum montanum)'

Mp: „*Jabuszka Pana Jyzusa* – po opadnięciu płatków kwiatu tej rośliny pozostają kuleczki podobne do małych jabłek” Mszana kroś [KurJęz 134, 151]

konik pana jezusa

'bliżej nieokreślona roślina'

Wp: *Kónik P. Jezusa* Gryżyna kościan

korona pana jezusa

'berberys pospolity (Berberis vulgaris)'

Mp: *Korona P. Jezusa* Olszyny gor [Zb VI 202]

korzeń jezusa chrystusa

'kłąb rośliny orlica pospolita (Pteridium aquilinum)'

bl.: „*Korzeń Jezusa Chrystusa*, nazwa dawana u ludu kłębowi rośliny Zgasiewka pospolita [...] od podobieństwa w jego przekroju do głosek JC” [SWil I 529]

kwiaty krewka pana jezusa

‘dziurawiec zwyczajny (*Hypericum perforatum*)’

Śl.: *Krew Pana Jezusa Rogów ryb*; *Krew pana jezusa Góra Świętej Anny strzel-opol* [OIW 93]; *Krewka Pana Jezusa Jędrysek lubl*

laseczki pana jezusa

1. ‘zawciąg pospolity (*Armeria maritima*)’

Wp.: *Lósecki Pana Jezusa ok. Wielenia czar* [SO XIV 118]

2. ‘bliżej nieokreślona roślina’

Wp.: „W wilią św. Jana Chrzyciela po zachodzie słońca udają się kobiety na bezdroża, łąki i pagórki, gdzie zbierają rozmaite zioła, np.: *czarcie żebro, odczynę, czyściec, laseczki Pana Jezusa*, którym wielką moc lekarską przypisują, lecz zerwanym tylko w tej nocy” Wp, Pałuki i Kuj [TygIlustr 1861 s. 159]

oczka pana jezusa

‘niezapominajki (*Myosotis*)’

Mp.: „*Łoczka Pana Jyzusa* – roślina, której kwiaty przypominają małe oczy” Mszana kros [KurJęz 135, 153]

oset pana jezusa

‘bliżej nieokreślona roślina’

Mp.: *Oset Pana Jezusa Łuźna gor* [Zb VI 202]

paluszki pana jezusa

‘bagno zwyczajne (*Ledum palustre*)’

Mp.: „*Paluszki Pana Jyzusa* – roślina, której nasiona przypominają małe palce” Cergowa kros [KurJęz 138, 153]

pana jezusa krew

1. ‘mięta polna (*Mentha arvensis*)’

Kasz.: *Pana Jezusa krew Stężyca kar* [S II 253]

2. ‘bliżej nieokreślona roślina, prawdopodobnie dziurawiec zwyczajny (*Hypericum perforatum*)’

Mp.: *Pana Jezusa krew kwnie żółto, zapożo się i pije, to służy do płucny choroby* Giełczew kras

pana jezusa laska¹³⁶

‘zawciąg pospolity (*Armeria maritima*)’

Wp.: „*Pana Jezusa laska* [...]. Materiał na wianki; herbata przeciw krwotokom” Wp [Lud XXXI 98]

---

¹³⁶ Roślina ta w Poznaniu nosi nazwę *laska chrystusowa* [por. w grupie frazemów CHRYSTUS (KRYST, KRYSTUS)].

pana jezusa włosy

‘wełnianka pochwowata (Eriophorum vaginatum)’

Wp: *Pana Jezusa włosy* Żniń [Lud XXXI 98]

pantofelki pana jezusa

‘tojad mocny (Aconitum firmum)’

Mp: *Pantófelki Pana Jyzusa* Nowa Wieś kroś [KurJęz 135, 153]

rączka pana jezusa

‘rącznik pospolity (Ricinus communis)’

Wp: *Rączka Pana Jezusa* Wp [Pozn VII 73]

serduszka pana jezusa

‘drżączka średnia (Briza media)’

Mp: *Serduska Pana Jezusa* Jabłonka n-tar (Orawa) [KąsŚl II 303]

twarz pana jezusa

1. ‘wyżlin polny (Antirrhinum orontium)’

Śl: *Twourz pana Jezusa* Nowe Siołkowice, Stare Siołkowice opol [BHKM XII 158]

2. ‘owoce wyżlinu polnego’

Śl: *Twółtrz pana jezusa* Stare Siołkowice opol [ZNUJ 18 s. 127]

włoski pana jezusa

‘gęsiówka piaskowa (Arabis arenosa)’

Mp: „Najświętsza Maria Panna obcinała raz włoski P. Jezusowi, a wiatr włoski te porywał i roznosił daleko. Gdzie tylko padły włoski te na ziemię, tam wyrosła roślina, która się zowie *Włoski P. Jezusa*. [...] Razem z *pszenczką M. Boskiej* [‘szarota błotna (Gnaphalium uliginosum)’ – przyp. EP] i z *rękawkami M. Boskiej* [‘goryczka wąskolistna (Gentiana pneumonanthe)’ – przyp. EP] pokrajane, sparzone wrzącą wodą i wlane do napoju koniom chronią je od wielu chorób. [...] Święcą razem z innym zieleń dnia 15 sierpnia” Gaj krak [Lud XXX 40–41]¹³⁷

ziele pana jezusa

‘rodzaj roślin – przymiotno (Erigeron)’

Mp: *Ziele P. Jezusa* Dobczyce myślen [Lud XXX 48]

żeberko pana jezusa

‘bliżej nieokreślony gatunek kwiatów’

Mp: *Żeberka pana jezusa na wianki rwiom* Przedmość wiel

żytko/żyto pana jezusa

‘szarota leśna (Gnaphalium silvaticum)’

¹³⁷ W nieodległych wsiach roślina ta nosi różne nazwy: *włoski najświętszej panny marii* Brzezowa myślen, Biezanów krak [por. w grupie frazemów związanych z Marią (Maryją)]; *włoski matki boskiej* Świętniki Górne krak czy *panieńczyne włosy* Radziszów krak [Lud XXX 40].

Mp: „*Żyto lub żytko P. Jezusa*. [...] Świącą razem z innym zielem dnia 15-go sierpnia. [...] Razem z innym zielem święconem dają pić krowie odwar po ociepleniu” Brzezowa myślen [Lud XXX 51]; *Żytko Pana Jezusa* Łużna gor [Zb VI 202]; *Żyto lub żytko P. Jezusa* Gaj krak [Lud XXX 51]

- nazwy zwierząt (i części szkieletu ryb):

krówka pana jezusa

‘żuk gnojak (*Geotrupes stercorarius*)’

Wp: *Krówka Pana Jezusa* Brzeźno koniń

męka pana jezusa¹³⁸

‘układ kości w głowie szczupaka’

Wp: *Mynka Pana Jezusa* Koźle szam; *Manka Pana Jezusa* Dulsk ryp [MacSł 67]; *Manka Pana Jezusa* Siemoń tor [MacSł 67]

owieczka pana jezusa

‘biedronka (*Coccinella*)’

Mp: *Owiecka P. Jezusa* Ząb n-tar [ME VII 19]; *Owieczka P. Jezusa* Radłów brzes-mp [ME XI 62]

paluszek pana jezusa

‘belemnit’

Maz: *Paluszek Pana Jezusa* Olszanka suw [PJPAN 57 s. 70]

piesek pana jezusa

1. ‘biedronka, prawdopodobnie biedronka bledniczka (*Neomysia oblongoguttata*)’

Wp: „*Piesek P. Jezusa* – robaszek czerwony, podobny do *patrunki*¹³⁹, lecz bez kropek” Iwno śr-wp; „*Piesek Pana Jezusa* – robaszek mały, caluśki czerwony” Rogoźno ob

2. ‘czerwiec polski (*Porphyrophora polonica*)’

Maz: *Piesek p. Jezusa* Pieścidła płoń [Wiśła I 318]

żabka pana jezusa

‘rzekotka drzewna (*Hyla arborea*)’

Mp: „Rzekotka, inaczej *żabką P. Jezusa* zwana, prosi czasem o deszcz, gdy usiadłszy na gałęzi drzewa, pocznie skrzeczeć” Radłów brzes-mp [ME XI 76]

- termin astronomiczny:

Droga Pana Jezusa

‘Droga Mleczna’

---

¹³⁸ Por. wyrażenie rzeczownikowe *męka chrystusowa* w grupie frazemów CHRYSTUS (KRYST, KRYSTUS).

¹³⁹ *Patronka* ‘biedronka (*Coccinella*)’: *Partónka* Iwno śr-wp (poświadczona w kartotece SGP przez tego samego eksploratora, który zapisał nazwę *piesek pana jezusa*; kartoteka niniejsza zawiera bogatą dokumentację słowa *patronka* w rozpatrywanym znaczeniu z różnych dialektów). Por. też MSGP 185.

Śl: *Droga Pana Jezusa, służy P. Jezusowi, świętym i aniołom* Bystra biel [BHKM IV 81]

- dotyczące obrzędowości religijnej:

wieczera pana jezusa

‘wieczera wigilijna’

Maz: *Wieczero Pana Jezusa, tak sie mówielo na kolacjom we Wilie Janki gtnń*

Zwrot:

ktoś **całuje/** ktoś kogoś **kocha jak Judasz Chrystusa/ Pana Jezusa** → JUDASZ

Frazy:

ale mi też Pan Jezus nagodził

‘frazy wypowiedziana wtedy, kiedy kogoś spotka jakieś nieszczęście’

Mp: *Ale mi tyz Poniezus nagodziuł Przebieczany krak* [ME IV 206]

co Jezus Maryja

‘wyrażenie używane dla podkreślenia w sposób bardzo emocjonalny intensywności, siły jakichś negatywnych zjawisk lub właściwości’

Mp: *Teoś prziseł a tak śpiywá Marysi na przeciwy*¹⁴⁰, *có Jezus Maryjá* Jabłonka n-tar (Orawa) [KąśŚl I 129]; *Juz telo płakała, có Jezus Maryjá* Piekienik n-tar (Orawa) [KąśŚl I 129]

dał komuś Pan Jezus kogoś, coś

‘frazy wypowiedziana wtedy, kiedy kogoś spotka jakieś szczęście lub nieszczęście’

Mp: „*Dał im Pan Jezus, np. dziecko, kłopoty itp.*” Zaw [Fed 360]

droga dusza dla Jezusa

brak def. zn. w źródle

bl.: *Droga dusza dla Jezusa* [NKPP I 860]

i Pan Jezus się oszukał na świadkach fałszywych

brak def. zn. w źródle

Maz: *I Pan Jezus się oszukał na świadkach fałszywych* ok. Tykocina wys-maz [Wisła X 356]

idźta z Panem Jezusem i z Matką Boską

‘frazy wypowiedziana podczas pożegnania z kimś’

Mp: „*Zapytanie przy spotkaniu w drodze: A skąd Pan Bóg prowadzi? Odpowiedź: z N.N.; a wy skądęście? Odpowiedź: a ja z N.N. albo od pana Zdoskiego, Krocokiego itp. (zowiąc właściciela od nazwy majątku). Odchodząc: Idźta z Bogiem! Odpowiedź: Idźta z Panem Jezusem i z Matką Boską lub: Niech Pan Bóg prowadzi i Panienska Cęstochowska!*” Zaw [Fed 360]

¹⁴⁰ *Na przeciwy* ‘tak, by kogoś zdenerwować, dokuczyć komuś; na złość, na przekór’: [KąśŚl I 647].

je tu mana/ je tum/ jed mana!

‘wykrzyknik – o Jezu!’

Kresy: *Potem tak chce sie spać, je tu mana, gdzie tu schować sie, myśla sobie. Barzdo muzyka ładna była, nu i zjachali sie już tutaj družba, jak zagrali te muzykanci te, te družbanci stoju i patrzaio, mówi, jed mana Ażołajcie* (Kowno Lit) [SLit 208]; *Czy świnia powiedź, rzuci, je tum, zazłuji sie ten Żyd Lepy* (Kowno Lit) [SLit 208]

Jeziszi (Kryste)!

‘wykrzyknik – o Jezu!’

Śl: *Jeziszi, uciekejmy, bo łokropny deszcz idzie! Jeziszi Kryste! Na skiyl¹⁴¹ żeś sie tu wziół!* Ciesz [SCiesz 138]

Jezus Maria/Maryja

‘okrzyk wyrażający głównie przerażenie, oburzenie’

Mp: – *Jezus Maryjo, taćicku retujcie!* Orawa (Śl) [ZNUJ 72 s. 70]; *Jaz tu jednorazkiym rektór [‘organista’] idzie z ksiyndzym po siyni i śpiywają kolyndę, i zwónecek zbyrcy, i łóna w tym piecu dosłysała, Jezus Maryjá, cy to kolyndnicy jidá Harbakuz n-tar (Orawa) [ZNUJ 69 s. 33]; Łojzy padá: o Jezuz Maryjo, juzmé som we łódże. Spadlime do wody, já spád po pas, a Karól jednóm nogóm po koliana Lipnica Wielka n-tar (Orawa) [ZNUJ 69 s. 68]; *Kak sie ta urodziéła w Prusak, przed¹⁴² w Nymcack urodzoná. Jezuz Marja, kiebyk to tag łartko wiedziála Lipnica Wielka n-tar (Orawa) [ZNUJ 69 s. 71]; Já to tu zazył [przeżył], Jezus Maryjá, ze trzidzieści piynć roków jek robiół, alek dobrego nie zazył nic Orawka n-tar (Orawa) [KąśŚl I 389]; Jezus Maryjá! Nie wsturzáj tam palców, bo cie kopnie!*; *Jezus Maryjá, dy juz drugi tydziń leje, ty siana ludziom na amyn zgnijo!* Piekielnik n-tar (Orawa) [KąśŚl I 389]; *Jezus Maryjá* Orawa n-tar [KąśŚl I 389]*

Jezusie Maryjo!

‘zawołanie wzywające boskiej pomocy, Jezus Maria!’

Mp: *Jezusie Maryjo!* N-tar [HodŚl 84]

ka ta dusza do Jezusa

‘zwrot, którym mówiący podkreśla, że na realizację czegoś trzeba jeszcze długo czekać’

Mp: A: – *Mamo, a hnet to be trza zaconć okrąwać rzepe¹⁴³, bo ty o takim casie to juz wybiyrás sadzynieki, niy?* B: – *Dziecko, ka ta dusza do Jezusa! Nápiyrwi trza zasiać, świont jesce nie było, a ty kces is rzepe sadzić?* Jabłonka n-tar (Orawa) [KąśŚl I 412]

¹⁴¹ *Skijl* ‘skąd’: [SCiesz 284] (zestawienia *na skiyl* słownik ten nie notuje).

¹⁴² *Prec* ‘daleko’. Por. w KąśŚl.

¹⁴³ *Rzepe* ‘ziemiak’. Por. w KąśŚl.

(niech/niechże będzie) pochwalon/pochwalony (bądź) (Pan) Jezus Chrystus (nasz)/ Jezus Chrystus pochwalony

‘chrześcijańskie pozdrowienie’

Śl: *Pochwalem budź J. Chr.* Ropica (Cieszyn Cz) [MPKJ IV 112]; *Niech będzie pohwalony J. Ch...* [formuła rozpoczynająca list do księdza] Radostynia prud [MPKJ IV 279]; *Niech bądźże pochwalóni Jezus Krystus Góra Świętej Anny* strzel-opol [OIW 239]; *Niech będzie pochwalony Jezus Chrystus* Zborowskie lubl

Mp: *Pochwalien Pan Jeżisz Kristus* Mutne (Orawa Śl) [ZNUJ 72 s. 27]; *Uodpowiedzieli pofálony Jezus Krystus* Jurgów (Spisz Śl); „Wchodząc uroczyście do izby, mówi gazda: *Niek bedzie pofolony Jezus Krystus*. Gaździna odpowiada: *Na wieki wieków, amen*” Odrowąż n-tar [Lud XXIX 95]; A: – *Pofálány Jezus Krystus!* B: – *Na wieki wieków. Witájcie (do nás)*. A: – *Bóg zapłać* N-tar [ME III 163]; A: – *A jak jedyn drugiego mijál?* B: – *No to pochwálony Jezus Krystus* Chyżne n-tar (Orawa) [KąśŚl II 66]; *Dáwni to inacy było, bo ojcowie to ucyli dzieci, zeby chwálić Boga na kozdym kroku. Nie prseseleś ta koło cłowieka, zeby sie mu nie obezwać* *Pochwálony Jezus Krystus*. *A choćktó to gádál jacy pochwálony, to ludzie sie zaraz pytali: ale któ pochwálony? To trza pedzieć Pochwálony Jezus Krystus. Ale bardzo brzidko było, jak ześ sie nie obezwál. [...] A nie dej Boze, zeby ociec sie dowiedziál, ześ sie kómu nie obezwál, to cie tak wychlastál po rici, ześ nastypnym razym juz nie zabácól* Jabłonka n-tar (Orawa) [KąśŚl II 66]; *A coś taki, có cie rozumu nie naucyli? – mówi mi. Jakiégó rozumu? – powiedám. Na, có ty widzisz ksiéndza i nie powiész* *Pochwálony Jezus Chrystus* Orawka n-tar (Orawa) [ZNUJ 69 s. 88]; *Pochwálony Jezus Krystus (Chrystus)* Orawa [KąśŚl II 66]; *Pokwálony Jezus Krystus!* ok. *Ślemienia żyw* [RamŚl 52]; – *Niekze bydzie pokwalony Jezus Krystus – odzywajom sie oba, jedyn po drugim. – Na wieki wieków, jamen. Witojcie! Siadnijcie se ta na ławce i opowiyce z cymżeście haw do mnie przisli – zachęco ik jako moze ksiądz probos* *Złatna żyw* [MiesPog 55]; „Gdy wchodzi [lud] do kościoła czy do domu obcego, zawsze pierwsze powitanie: *Niek bedzie pofalony Jezus Krystus!*” Sułkowice myślen [Wisła XIV 55]; *Niech będzie pochwálony Jezus Krystus!* Brzeziny dęb [RWF VIII 223]; „Przechodząc drogą koło (mimo) drugiego, znajomego czy nieznanego, trzeba go pozdrowić słowem Bożym: *Niech będzie płokwalány Jezus Krystus!* – (wobec znajomego z dodatkiem: *dzięń dobry*). Na to odpowiedź: *Na wieki wiekóyw (względnie z dodatkiem: dzięń dobry)*” Brzozowa tarn [ŚwiętBrzoz 185]; A: – *Niek bedzie pokwálony Jezus Krystus!* [...] B: – *Na wieki wieków. Witejcie łoba razem! Siadejcie i gádejcie, coście ta keń swyseli?* Zalasowa tarn [ME I 248]; „Gdy do okien [...] zapukali kolędnicy, mówiąc: *Niech będzie pochwalony Jezus Chrystus*, z izby odpowiadano im: *Na wieki wieków, amen*” Kleparz-Kraków [ME XIV 44]; *Pirwu jak naucyciel właził (do klasy),*

to godały dzieci: niech będzie pokwalony Jezus Chrystus Poręby Majdańskie kolb; *Pokwálony Jezus Krystus!* [początek oracji weselnej] od Sandomierza po Kolbuszową [Zb XIV 180]; *Puchwalony... Jezus Chrystus* Rachanie tom-lub [Por] 1970 s. 329]; *Przysło sie do chałupy i pochwaluny Jezus Chrystus, pani młodo i pan młody proszo o błogosławiństwo* Giełczew kras; *Pochwalony Jezus Chrystus* [pśn] Ogonowice opocz [MPTL VII 267]

Maz: A: – *Niech bedzie pochwaluny Jezus Chrystus.* B: – *Na wieki wieków. Amen* ok. Przasnysza [Chełch I 62]

Wp: *Nieh bydzie pochwólony Jezus Chrystus* Łopienno wąg [PKJ XVI 130]; „Zwyczaj jest ogólny u ludu pozdrawiania się nawzajem pochwaleniem Pana Boga, choćby wchodząc do osób wyższych stanowiskiem lub urodzeniem, a nawet do niechrześcian. Spotykając zaś jeden drugiego, mówią: *Niech będzie pochwalony Jezus Chrystus* i odebrawszy zwykłą odpowiedź, dodają: *Witajże Wojciechu* (lub jakie inne imię), a spotkany na to: *Bóg zapłać, ja was także witam*” Wp, Pałuki i Kuj [TygIlustr 1861 s. 159]; *Pochwalany Jezus Chrystus* [początek oracji weselnej] Kuj [Wisła VI 80]; *Niech bedzie pochwalony J. Chrystus* [koniec oracji weselnej] Kuj [Wisła VI 82]; *Hojerka, choc Miamka* [Niemka], *zawsze dó nós mówiła: Ćneh béńdzie* [!] *pochwólóny Jezus Chrystus. Jak przechodziśz kolie starszych, téj muśisz pochwólić: Dziń dobrý abo Ćneh bąńdze* [!] *pochwólióny Jezus Chrystus* Podróżna złotow [B II 355, III 210]; *Ćneh béńdze pochwalóni Jezus Christus* Mal [GMalb II 1 s. 271]

Kasz: *Niech bądze pochwaloni Jezus Christus* Kasz [S II 53]

bl.: *Niech będzie pochwalony Jezus Chrystus nasz,/ Nie przebudzamy was* [z oracji swata do rodziców panny] [GlogSkar 122]; *Niech będzie Jezus Chrystus pochwalony,/ Przychodzim z prośbą i niesiem ukłony,/ Proszą rodzice na weselne gody,/ Prosi panna młoda i prosi pan młody* [GlogSkar 126]

nie daj Chryste Jezu → CHRYSZTUS

o Jezu, ludzie kochani!

‘okrzyk zdziwienia’

Maz: *O Jezu, ludzi kochane!* ok. Tykocina wys-maz [Wisła X 356]

o la Boga! Jezus! Jezus, Maria!

‘okrzyk podczas przest్రachu’

Maz: *O la Boga! Jezus! Jezus, Maria!* ok. Drohiczyzna siem [RWil I 109]

o mój Jezus kochany

‘okrzyk przerażenia’

Mp: *O mój Jezus kochany!* Zaw [Fed 357]

Pan Jezus więcej cierpiał

brak def. zn. w źródle

Śl: *Pan Jezus więcej cierpiał* Bytom [MPTL XV 1 s. 96]

Przysłowia:

- dotyczące zachowania człowieka:

Nie dla Jezusa, a dla chleba kusa

Maz: *Nie dla Jezusa, a dla chleba kusa*¹⁴⁴ Turów radz-podl [Wisła XIV 193]

- dotyczące religii:

(Jale) kto się z Boga nie spuści, to go i Pan Jezusek nigdy nie opuści

Mp: *Jale kto się z Boga nie spuści, to go i Pán Jezusek nigdy nie łopuści* Rychwałdek żyw [Zb VII 39]; *Kto sie z Boga nie spuści, to go i Pán Jezusek nigdy nie łopuści* Sopotnia Mała żyw [Zb VII 102]

Kto nie wierzy w Jezusa, ten musi iść pod Prusa

Śl: *Gdo nie wierzi w Jezusa, tyn musi iść pod Prusa* Ciesz [OndrPrzysł 42]

Na/z Pana Jezusa się nie spuszcza, a/ale rób, co/jak (ci) każe stary obyczaj

Mp: *Z Pániezusa sie nie spuscaj, a rób, co ci káże stary obycáj* N-tar [ME III 163]; *Na Paniezusa sie nie spuscaj, ale rób, jak kaze stary obycáj* N-tar [NKPP I 861]

Nie dziwi fakt, że bogata i różnorodna frazematyka wiąże się z nazwą osobową *Jezus*. W zbiorze tym znalazły się: wyrażenia rzeczownikowe (30), frazy (16) oraz przysłowia (4).

W pierwszej, najliczniejszej grupie jednostek można wyodrębnić: nazwy roślin i ich części (22), nazwy zwierząt i części ich budowy (6) oraz termin astronomiczny i religijny.

W większości nominacji botanicznych widać inspiracje ludowymi wierzeniami, nierzadko utrwalonymi w zapisanych apokryfach. Ewangelie przekazały nam niewiele wiadomości o życiu Chrystusa po jego narodzeniu, a przed rozpoczęciem publicznej działalności. W związku z tym w historii kultury powstało wiele opowieści dopowiadających dzieje centralnej postaci Biblii. Narracje takie funkcjonowały także na gruncie kultury ludowej. Nazwy roślin, w strukturze których zapewne odbijają się elementy świata przedstawionego apokryfów, można podzielić na dwie grupy – inspirowane leksyką z zakresu anatomii i fizjologii człowieka oraz nawiązujące do atrybutów związanych z różnymi momentami życia Jezusa. Do pierwszej z nich należą: *główki pana jezusa; krew/krewka pana jezusa; oczka pana jezusa; paluszki pana jezusa; pana jezusa krew; pana jezusa włosy; rączka pana jezusa; serduszka pana jezusa; twarz pana jezusa; włoski pana jezusa; żeberko pana jezusa*. Drugą grupę tworzą natomiast: *gwoździki krzyżowe od pana jezusa; jabłuszka pana jezusa; konik pana jezusa; korona pana jezusa; laseczki pana jezusa; pana jezusa laska; pantofelki pana jezusa*. W jednym ze źródeł znalazły się objaśnienia dwóch z wymienionych wyrażeń. Botaniczna nominacja *włoski pana jezusa* wiąże się z apo-

¹⁴⁴ *Kus* stp. 'kęs, kawałek': [NKPP IV 203].

kryfem zawierającym opis sytuacji, kiedy to Maryja strzygła swego syna. Obcięte włosy porywał wiatr i prznosił w różne miejsca. Tam, gdzie padały one na ziemię, wyrastała roślina, którą nazwano właśnie *włoski pana jesus* [por. Lud XXX 40]. Z kolei wyrażenie *gwoździki krzyżowe od pana jesus*, odnoszące się do goździków, łączy się z przekonaniem, że wyrastają one z ziemi w Wielki Piątek na pamiątkę przybicia Chrystusa gwoździami do krzyża [por. Lud XXX 72]. W niektórych jednostkach, zbudowanych m.in. z deminutiwum, odbijają się zapewne ludowe wyobrażenia o dzieciństwie Chrystusa. Uwagę zwraca strukturalno-semantyczne podobieństwo kilku frazemów. *Laseczki Pana Jezusa*, *Pana Jezusa laska* oraz *laska Chrystusowa* nazywają tę samą roślinę – zawciąg pospolity¹⁴⁵. Łączy je również występowanie na terenie jednego dialektu – wielkopolskiego.

Poza tym wśród nazw botanicznych znalazły się i takie, które w składzie komponentów zawierają leksem z pola tematycznego – rośliny: *korzeń Jezusa Chrystusa*; *oset Pana Jezusa*; *ziele Pana Jezusa*; *żytko/żyto Pana Jezusa*.

W zaprezentowanych nominacjach trudno wykluczyć asocjacje związane z desygnatem, dotyczące kształtu, wielkości czy właściwości danej rośliny.

Zdecydowanie mniej liczną grupę stanowią gwarowe nazwy zwierząt i części ich budowy. Z punktu widzenia systematyki mamy w niej trzy określenia odnoszące się do owadów: *krówka pana jesus* ‘żuk gnojak’, *owieczka pana jesus* ‘biedronka’, *piesek pana jesus* 1. ‘biedronka, prawdopodobnie biedronka bledniczka’; 2. ‘czerwiec polski’; jedno do płaza – *żabka pana jesus* ‘rzekotka drzewna’; jedno do głowonoga (dawno wymarłego) – *paluszek pana jesus* ‘belemnit’ oraz jedno odnoszące się do części szkieletu ryby – *męka pana jesus* ‘układ kości w głowie szczupaka’. Jednostka dotycząca belemnitu wykazuje formalne podobieństwo do przedstawionej wcześniej nazwy rośliny *paluszki pana jesus* ‘bagno zwyczajne’. Wyjaśnienie interesującego wyrażenia rzeczownikowego *męka pana jesus* znajdujemy w zapisanych w różnych regionach relacjach gwarowych, w których ujawniło się ludowe postrzeganie szkieletu szczupaka. Oto ciekawsze z nich: *w głowie szczupoka jes wszystko, głężdże, krzyż, cało mynka pajska* Granowo n-tom; *to so ji ksýzyki i lance, rozmaitość to systko, koruna ano je, co dla Pana Jezusa od tego tba scubła* [‘szczupaka’] Pasym szczyc [SWM X 23]; *we łbie u szczuki młotek i wszystko do menki* Dorotowo olsz [SWM X 23]; *te ości w głowie to jak na menke Pana Jezusa* Swaderki ostródz [SWM X 23]¹⁴⁶. Ks. Bernard Sychta w słowniku gwar kaszubskich zamieścił taką informację:

¹⁴⁵ Wyrażenie rzeczownikowe *laseczki pana jesus* funkcjonuje również jako nazwa bliżej nieokreślonej rośliny. Jednostka *laska chrystusowa* została opisana w grupie frazemów zwierających w swojej strukturze nazwę osobową *Chrystus* (*Kryst*, *Krystus*).

¹⁴⁶ Źródło to podaje jeszcze kilka innych podobnych relacji z terenu Warmii, Mazur i Ostródzkiego. Dostarcza ich także z różnych dialektów kartoteka SGP.

„szczuka spośród ryb cieszy się największą czcią, ponieważ nosi całą mąką pańską w głowie, dzięki czemu piorun nigdy w nią nie uderza, a diabeł nie przyjmuje jej postaci, choćby znajdował się w największym niebezpieczeństwie” [S V 233].

Dwa ostatnie z zaprezentowanych wyrażen sytuują się w innych polach tematycznych. *Droga Pana Jezusa* ‘Droga Mleczna’ wpisuje się w krąg ludowej terminologii astronomicznej, natomiast *wieczera pana jesus* ‘wieczera wigilijna’ wchodzi w zakres nominacji religijnych.

Wśród fraz dominują jednostki nacechowane emocjonalnie, często będące wykrzyknieniami, wyrażające zwykle negatywne uczucia w odniesieniu do osób i ich zachowań, sytuacji, zjawisk: *co Jezus Maryja; je tu mana/ je tum/ jed mana!*; *Jeziszi (Kryste)!*; *Jezus Maria/Maryja; Jezusie Maryjo!*; *o Jezu, ludzie kochani!*; *o la Boga! Jezus! Jezus, Maria!*; *o mój Jezus kochany*. Trudno się dziwić mnogości tego typu frazemów w gwarach. Wszak stanowią one stylowy wyznacznik mówionej odmiany języka. Komentarza wymaga forma dwóch wykrzyknień. Jednostkę *je tu mana/ je tum/ jed mana!* ‘wykrzyknik – o Jezu!’ zanotowano na obszarze funkcjonowania polszczyzny północnokresowej, w dwóch wsiach na Litwie. Jej podstawę stanowi litewska fraza *Jézaui tu màno!* ‘Jezu ty mój’ [por. SLit 208]. W procesie adaptacji w gwarach polskich uległa ona redukcji. W rezultacie powstały trzy wariantywne postaci. Z kolei we frazemie *Jeziszi (Kryste)!* ‘wykrzyknik – o Jezu!’, pochodzącym z gwar cieszyńskich, obserwujemy czeski wpływ w realizacji nazwy osobowej *Jezus* (czes. *Ježíš*).

W dwóch jednostkach wyraża się przeświadczenie o mocy sprawczej Chrystusa w ludzkim życiu – *ale mi też Pan Jezus nagodził* oraz *dał komuś Pan Jezus kogoś, coś*. Idąc za informacjami zamieszczonymi w źródle, należy stwierdzić, że pierwsza z nich ma zabarwienie ironiczne. Wypowiada się ją bowiem wtedy, kiedy kogoś spotka jakieś nieszczęście [por. ME IV 206].

Kilka fraz odwołuje się do wydarzeń z życia Syna Bożego i jego filozofii: *droga dusza dla Jezusa; i Pan Jezus się oszukał na świadkach fałszywych; Pan Jezus więcej cierpiał*.

Wśród frazemów z nazwą osobową *Jezus* znalazły się też znane formuły aktywowane w sytuacjach powitania, pożegnania, pozdrawiania itp. – *idźta z Panem Jezusem i z Matką Boską* oraz ulegająca redukcji komponentów – *(niech/ niechże będzie) pochwalon/pochwalony (bądź) (Pan) Jezus Chrystus (nasz)/ Jezus Chrystus pochwalony*¹⁴⁷.

¹⁴⁷ W mowie żywej da się czasem usłyszeć skróconą realizację tej jednostki do imiesłowu *pochwalony* (również z ust osób duchownych). Jeszcze większą redukcję można zaobserwować w slangu młodzieżowym, na gruncie którego fraza ta ulega wulgarnemu zawężeniu do *pochwa*. Fakt ten pozostaje w związku ze szczególnie silną w tej odmianie współczesnej polszczyzny tendencją do ekonomiczności i skrótu wypowiedzi.

W omawianej grupie znalazła się jeszcze jedna, zapisana na Orawie, jednostka *ka ta dusza do Jezusa*. Używa się jej w sytuacji, kiedy mówiący chce podkreślić, że na realizację czegoś trzeba jeszcze długo czekać.

Nazwa osobowa *Jezus* zaadaptowała się też w kilku przysłowiach. Odnoszą się one głównie do spraw związanych z religią i nauką z niej płynącą – (*Jale*) *кто się z Boga nie spuści, to go i Pan Jezusek nigdy nie opuści; Na/z Pana Jezusa się nie spuszcza, a/ale rób, co/jak (ci) każe stary obyczaj*. W pochodzącej z Cieszyńskiego paremii *Kto nie wierzy w Jezusa, ten musi iść pod Prusa* pobrzmiewają echa – jak informuje NKPP [I 861] – prześladowań ewangelików przez jezuitów w czasie kontrreformacji.

Proverbium *Nie dla Jezusa, a dla chleba kusa* mówi (piętnuje?) o ludzkiej postawie polegającej na działaniu w celu osiągnięcia korzyści materialnych, a nie ze względu na wartości promowane przez Chrystusa¹⁴⁸.

JONASZ

W Biblii: prorok izraelski opisywany w Księdze Jonasza (przypisuje mu się jej autorstwo). Miejsca występowania nazwy osobowej w NT (9): Mt 12, 39, 40 41; 16, 4; Łk 11, 29, 30, 32.

Zwrot:

ktos **kręci się jak Jonasz w wielorybie**

‘ktos nie jest w stanie pobyc spokojnie w jednym miejscu [?]’

Śl: *Krynci sie jak Jónasz we wielorybie* Ciesz [NKPP I 874]

Zwrot *ktos kręci się jak Jonasz w wielorybie* nawiązuje do historii biblijnego proroka, o której dowiadujemy się z Księgi Jonasza. Bóg nakazał mu udać się do Niniwy, by upomnieć jej mieszkańców, którzy prowadzili grzeszne życie. Jonasz, chcąc się uchylić od poleconej mu misji i uciec przed Panem, wsiadł na statek płynący w przeciwnym kierunku. Podczas podróży rozpuętała się wielka burza. Prorok wiedział, że to on ściągnął gniew Boga. Kazał załodze, by wyrzuciła go za burtę. Kiedy to nastąpiło, sztorm ucichł. Jonasz został połknięty przez wielką rybę, w której wnętrznościach spędził trzy dni i trzy noce. Przebywając tam, prorok zanosił modły do Pana. Zwierzę wypluło go na brzeg, a Jonasz ruszył, by wypełnić swoją misję.

---

¹⁴⁸ Inna wersja tego przysłowia zapisana przez Samuela Adalberga z polszczyzny literackiej brzmi: *Nie robi tego dla Chrystusa, ale dla chleba kusa* [1889–1894: 63].

Źródło nie podaje żadnej informacji o semantyce opisywanego zwrotu. Być może używa się go w odniesieniu do kogoś, kto nie jest w stanie pobyć spokojnie w jednym miejscu.

JOZAFAT (JÓZEFAT, JÓZAFAT, JOZAF)

W Biblii: król Judy z dynastii Dawida. Panował w IX w. p.n.e [1 Krl 22, 1–51; 2 Krl 3, 1–27; 2 Krn 17–20].

Miejsca występowania nazwy osobowej w NT (2): Mt 1, 8.

Wyrażenie rzeczownikowe:

- termin religijny:

dolina Jozafa// Józafata/Józefa dolina

‘dolina w Palestynie, położona między Jerozolimą a Górą Oliwną, na której według Starego Testamentu ma się odbyć sąd ostateczny’

Śl: *Sénd ostateczny bydzie w dolinie Jozafa* Rogów ryb

Mp: *Na Józafata dolinie* Krak [Krak IV 283]; *Mátko, moją mátko, mój różowy kwiecie,/ Just [!] cie nie zobáce, az ná támtym świecie./ W Józefa dolinie, tám sie zobácywa,/ Ráz w jedny godzinie* [pśn] od Sandomierza po Kolbuszową [Zb XIV 234]; *O, žalobni słuchacze, o frasobliwa rodzino, żegna was kum czyli sąsiad, z którym się już oglądać nie będziecie, chyba na tej okrąglicy Józefa dolinie, kiedy staniemy wraz wszyscy w jednej godzinie* Wola Załęzna opocz [Orli Lot VII 109]

Maz: *Mów im, niech nie płaczą,/ na Józafata dolinie/ z nami się zobaczą* Wilanów-Warszawa [pśn] [Maz II 122]; *Jidź ji poziédz, niech nie płacze* [matka],/ [...] *Boć w Józefata dolinie/ Tam ci go* [syna] *łobaczy* Sząbruk olsz [pśn] [StefZ I 194]

Frazy:

odda ci na sądny dzień, na Józefata dolinie

‘nigdy nie odda’

Maz: *Odda ci na sądny dzień na Józefata dolinie* Rębówko ciech [Wisła XV 366]

zobaczymy się na Józafata dolinie

‘spotkamy się na tamtym świecie’

Mp: *Zobaczymy się na Józafata dolinie (na tamtym świecie)* Krak [Krak IV 283]

Sprawą zasadniczą w opisie zebranych frazemów (wariantywnego wyrażenia rzeczownikowego oraz dwóch fraz), mających w składzie leksykalnym nazwę osobową odnoszącą się do jednego z królów Judy – Jozafata, wydaje się wyjaśnienie różnych postaci tego imienia, innych niż podstawowa, występu-

jących w zaprezentowanych jednostkach: *Józafat*, *Józefat*, *Jozaf*, a nawet *Józef*. Forma *Jozafat* nie zaadaptowała się w polszczyźnie, toteż nie spotykamy jej w przedstawionym materiale. Ta nazwa osobowa pojawia się w postaci *Józefat*, będącej zapewne kontaminacją imion *Jozafat* i *Józef*. Z kolei forma *Józafat* to zniekształcenie tej przyswojonej postaci, a *Jozaf* – skrócenie formy podstawowej. Dwukrotnie w przywołanych frazematyzacjach imię króla Judy zastąpiono inną, dobrze znaną nazwą osobową *Józef* [por. Grzenia 2008: 175].

Wyrażenie rzeczownikowe *dolina Jozafata* jest cytatem ze starotestamentowej Księgi Joela [4, 2]¹⁴⁹. W gwarach polskich, poza opisanymi innymi realizacjami antroponimu, występuje zwykle w odwrotnym szyku komponentów: *dolina Jozafa// Józafata/Józefa dolina*.

Każda z dwóch wyekscerpowanych fraz zawiera to wyrażenie w swojej strukturze: *odda ci na sądny dzień, na Józefata dolinie; zobaczymy się na Józafata dolinie*. Pierwsza jednostka skupia w sobie ponadto inny biblizm-cytat – *sądny dzień*¹⁵⁰.

JÓZEF

W Biblii: mąż (oblubieniec) Marii, ziemski ojciec Jezusa. Pochodził z Betlejem, mieszkał w Nazarecie. Trudno jednoznacznie stwierdzić, czy wykonywał zawód cieśli, stolarza, czy zajmował się jakimś pokrewnym rzemiosłem.

Miejsca występowania nazwy osobowej w NT (14), np.: Mt 1, 16, 18; 2, 13, 19; Łk 1, 27; 2, 4; 3, 23; 4, 22; J 1, 45; 6, 42.

Święto liturgiczne: wspomnienie św. Józefa obchodzone jest 19 marca (1 maja natomiast obchodzone jest wspomnienie św. Józefa Rzemieślnika).

Wyrażenia rzeczownikowe:

- nazwy roślin:

berło świętego józefa

‘lilia biała (Lilium candidum)’

Mp: „Grządki zdobią: *berła św. Józefa...*” Opocz [OrliLot X 112]

lilijka świętego józefa

‘lilia (Lilium)’

Mp: *Lelijka swiyntego Józefa* Gągolin łow [RŁTN XXIV 164]

¹⁴⁹ Sądzi się, że prorok Joel nazwał tak miejsce sądu Bożego [Jl 4, 2, 12], wykorzystując symbolikę imienia króla Judy, por. hebr. *yě (hō) šāphat (Jehosaphat, Jehosafat, Josaphat)* ‘Jahwe osądził (sądzi), Jahwe ustanawia prawo’ [Bosak 1991: 232; Fros, Sowa 1998: 341; Kopaliński 2003: 236].

¹⁵⁰ Por. Koziara [2001: 119–121], Godyń [2006: 161–162] oraz wskazywane tam miejsca biblijne: Mt 10, 15; 11, 22, 24; 12, 36; 2 P 3, 7; 1 J 4, 17.

- termin astronomiczny:

Warsztat Świętego Józefa

‘część gwiazd z gwiazdozbioru Małej Niedźwiedzicy’

Mp: „Nie bez legendowych upiększeń lud [...] wspomina o *Warstacie św. Józefa*, mieszcząc go w konstelacji Małej Niedźwiedzicy” Kryspinów¹⁵¹ krak [Lud I 173]

- dotyczące obrzędowości religijnej:

stare józefy

‘młodzi parobcy przebrani za starców z okazji świąt Bożego Narodzenia’

bl.: *Stare Józefy* [SW II 183]

- nazwa miesiąca:

józefski miesiąc

‘marzec’

Mp: *Józefski miesiąc* N-tar [ZborŚl 139]; *Józefski miesionc* N-tar [HodŚl 84]

Fraza:

modli się do świętego Jopa o/żeby (miała) dobrego chłopca (do świętej Elżbiety o dobrą kobietę)

Wp: *Modli się do świętego Jopa, żeby miała dobrego chłopca* Wp [NKPP I 784]¹⁵²

Kasz: *Do świętego Jopa modlę się o dobrego chłopca, do świętej Elżbiety o dobrą kobietę* Kasz [NKPP I 784]

Przysłowia:

- dotyczące pogody:

(Jak) święty Józef kiwnie/ruszy brodą, idzie/idźże zima/zimno na dół z wodą//pójdą/ruszą lody/rzeki na dół z wodą

Mp: *Święty Józef rusy brodąm, ruszą rzyki na dół z wodąm* Brzozowa tarn [ŚwiętBrzoz 60]; *Święty Józef kiwnie brodą: pójdą rzeki na dół z wodą* ok. Bochni i Gdowa myślen [Święt 572]; *Jak św. Józef kiwnie brodą, pójdą lody na dół z wodą* Kleparz-Kraków [ME XIV 78]; *Św. Józef kiwnie brodo, idzie zima na dół z wodą* Przebieczany krak [ME IV 119]; *Święty Józef kiwnie brodą, idzie zimno na dół z wodą* Mp pd [Zb VI 167]

Maz: *Święty Józef kiwnie brodą, idźże zimno na dół z wodą* Maz pd-zach [Maz I 128]

¹⁵¹ Dawniej wieś ta nazywała się Śmierdząca. Pod taką nazwą występuje w źródle.

¹⁵² W NKPP frazę tę błędnie skojarzono z postacią Hioba (opatrzoną ją uwagą: „Aluzja do cierpliwości i pokory Joba”), umieszczając pod hasłem szeregowym Hiob, Hiobowy. Por. przypis 155, w którym przywołano część zaskakujących form pochodnych od imienia *Józef* notowanych na Kaszubach.

Na święty Józef/Józek czasem śniegu wózek

Wp: *Na święty Józef czasem śniegu wózek* Wp [BibWarsz 1861 III 626]

bl: *Na święty Józef czasem śniegu wózek* [StarPrzysł 41]

- dotyczące życia przyrody:

Cóż święty Józef przyniesie? Kaczka pierwsze jaja/jajo zniesie

Mp: *Cóż święty Józef przyniesie? Kaczka pierwsze jaje zniesie*; „Mówią to o dzikich kaczkach, bo swojskie czasem wcześniej nieść się zaczynają” ok. Hrubieszowa i Zamościa [Gluz 563]

bl: *Cóż święty Józef przyniesie? Kaczka pierwsze jajo zniesie* [NKPP I 876]

Jak na święty Józef bocian przyleci, to na skrzydłach resztki śniegu przynosi

bl: *Jak na święty Józef bocian przyleci, to na skrzydłach resztki śniegu przynosi* [StarPrzysł 41]¹⁵³

Na świętego Józefa bocian przyleci

Mp: *Na świętego Józefa bocon przyleci* ok. Bochni i Gdowa myślen [Święt 572]

Na święty Józef kopalina, na święty Wojciech trawina

Mp: *Na św. Józef kopalina* (miejsce na halach ze śniegu opróżnione), *na św. Wojciech trawina* N-tar [Zb VI 167]

- dotyczące życia przyrody i pogody:

Czasem święty Józef przywiezie trawy pełen wózek

bl: *Czasem święty Józef przywiezie trawy pełen wózek* [StarPrzysł 41]

Gdy na święty Józef bociek przybędzie, to już śniegu nie będzie

Kresy: *Gdy na św. Józef bociek przybędzie, to już śniegu nie będzie* Lwów (Ukr) [Zb VI 167]

Święty Józef wiezie trawy wózek, ale czasem smuci, bo śniegiem przyrzuci

Maz: *Święty Józef wiezie trawy wózek, ale czasem smuci, bo śniegiem przyrzuci* Maz pd-zach [Maz I 128]

Kresy: *Św. Józef wiezie trawy wózek, ale czasem smuci, bo śniegiem przyrzuci* Borszczów (Tarnopol Ukr) [Zb VI 167]

- dotyczące pracy na roli:

Na świętego Józwa przez pole bruzda

Wp: *Na świętego Józwa przez pole bruzda*; „Ponieważ już często w tym czasie rozpoczyna się uprawa roli” Wp [BibWarsz 1861 III 626]

bl: *Na świętego Józwa przez pole bruzda* [StarPrzysł 41]

Święty Józef laską w ziemię kole, wyjeżdżajcie chłopcy orać w pole

Mp: *Św. Józef laską w ziemię kole, wyjeżdżajcie chłopcy orać w pole* Mp pd [Zb VI 167]

---

¹⁵³ W jednym ze źródeł spotykamy się z relacją z Mazur dotyczącą tego przysłowia: „O bocianie Mazury prawią, że jak przyleci na ś. Józefa (19 marca), to na skrzydłach resztki śniegu przynosi” [WójcZD II 77].

- dotyczące pracy na roli i pogody:

Na święty Józef, gdy płyną wody, na święty Wojciech rznij trawę dla trzody
Mp: *Na św. Józef, gdy płyną wody, na św. Wojciech rznij trawę dla trzody* N-tar [Zb VI 167]

Na święty Józef pogoda, będzie w polu uroda

Śl: *Na św. Józef pogoda, będzie w polu uroda* Śl [Zb VI 167]

Święty Józef pogodny, będzie roczek urodny¹⁵⁴

bl.: *Święty Józef pogodny, będzie roczek urodny* [StarPrzysł 41]

- dotyczące pracy na roli i życia przyrody:

Na święty Józef chłop wołami pochęka, a żuraw sobie pokrząka

Wp: *Na święty Józef chłop wołami pochęka, a żuraw sobie pokrząka; „To znaczy, że chłop z wołami już się szykuje do orki i że już żurawie przylatują”* Wp [BibWarsz 1861 III 626]

bl.: *Na święty Józef chłop wołami pochęka, a żoraw sobie pokrząka* [StarPrzysł 41]

W gwarach polskich znalazła się dość liczna grupa frazemów zawierających w swoim składzie leksykalnym imię *Józef*, jego formy pochodne (*Józek*, *Józwa* oraz – występująca w jednostce notowanej w Wielkopolsce i na Kaszubach – *Jop*¹⁵⁵) i derywat (*józefski*), odnoszące się do oblubieńca Maryi, ziemskiego ojca Jezusa. Wśród nich wyodrębniają się wyrażenia rzeczownikowe (5), fraza oraz przysłowia (15). Można dokonać jeszcze bardziej szczegółowych podziałów.

W obrębie pierwszej grupy jednostek wystąpiły: nazwy roślin, termin astronomiczny, wyrażenie dotyczące zwyczajów i obrzędów oraz nazwa miesiąca. Nominacje botaniczne *berło świętego józefa* oraz *lilijka świętego józefa* odnoszą się do roślin tego samego rodzaju – lilii. We frazemach tych widać inspiracje ikonograficzne. Renata Kucharzyk [2010: 108], pisząc m.in. o tych nazwach, wskazuje, że na obrazach, zdobiących często ściany świątyń i domów, biała lilia była atrybutem św. Józefa. Można powiedzieć, że omawiane wyrażenia są efektem przekładu języka obrazu na język słowa.

Jednostka *Warsztat Świętego Józefa* ‘część gwiazd z gwiazdozbioru Małej Niedźwiedzicy’ to kolejny przykład gwarowej terminologii astronomicznej. Formą nawiązuje ona do działalności zawodowej oblubieńca Maryi. Źródło łączy ją z jedną z ludowych legend o św. Józefie. Mówi ona o tym, jak to ziemski ojciec Jezusa jako stolarz robił tron dla króla Heroda. Podczas pomiarów starego mebla doszło

¹⁵⁴ Wariant tego przysłowia bez nazwy osobowej *Józef* jest taki: *Oblubieniec pogodny, rok będzie urodny* Krak [Krak IV 285].

¹⁵⁵ Na Kaszubach notowano wiele różnorodnych form pochodnych od imienia *Józef*. Obok *Jop* zarejestrowano m.in.: *Jopk*, *Jópa*, *Jópka* czy też *Jocha*, *Jochal*, *Jochin*, *Jefk*, a nawet *Ówa* i *Ówk* [por. S II 109].

zapewne do pomyłki, ponieważ nowy okazał się za wysoki i za wąski. Święty Józef znalazł się w trudnej sytuacji, zważywszy na bezwzględność władcy. Jezus, towarzyszący często ojcu w pracy, cudem wybawił go z opresji. Powiedział mu, by schwycił tron za jedną poręcz, sam złapał za drugą i ciągnąc w przeciwnie strony, obaj tak go rozciągnęli, że stał się on odpowiednio wysoki i szeroki [por. Lud I 173–174].

W przekazach ewangelicznych postać Józefa najbardziej jest wyeksponowana przy opisie wydarzeń towarzyszących narodzeniu Chrystusa. W związku z tym ziemski ojciec Jezusa często występuje w bożonarodzeniowych zwyczajach i obrzędach. Jego osoba stała się również inspiracją dla frazematyki związanej z tymi świętami. W zebranym materiale znalazło się wyrażenie *stare józefy* nazywające młodych parobków przebranych za starców z okazji świąt Bożego Narodzenia.

Z kolei frazem *józefski miesiąc* jest jednym z przykładów (obok np. opisywanego wcześniej *bartłomiejskiego miesiąca*) gwarowych nazw miesiący tworzonych na podstawie derywatów od imion. W nominacjach tych znajdujemy odniesienia do dni liturgicznych wspomnień poszczególnych świętych oraz – w porządku świeckim – do dni imienin mężczyzn noszących te imiona.

We frazie: *modli się do świętego Jopa o/żeby (miała) dobrego chłopca (do świętej Elżbiety o dobrą kobietę)* pobrzmiewa aluzja do św. Józefa jako do wzorowego męża i ojca. Wszak uchodzi on m.in. za patrona rodzin, ojców czy kobiet w ciąży. Z kolei św. Elżbieta, matka Jana Chrzciciela, krewna Maryi i żona Zachariasza, mogła być postrzegana jako ideał żony i matki. W ikonografii zwykle przedstawiano ją razem z mężem. Omawianą frazę odnotowano na dwóch sąsiadujących ze sobą obszarach dialektalnych – w Wielkopolsce i na Kaszubach. Na tym drugim terenie – w postaci rozszerzonej, niejako symetrycznie dopełnionej, uwzględniającej dwie osoby małżeńskiego związku: *Do świętego Jopa modlą się o dobrego chłopca, do świętej Elżbiety o dobrą kobietę*. Dodajmy, że obie wersje różnią się między sobą szykiem w inicjalnej części oraz konstrukcją składniową: *Modli się do świętego Jopa, żeby...* (zdanie podrzędnie złożone) oraz *Do świętego Jopa modlą się o...* (zdanie pojedyncze). Strukturalne zróżnicowanie nie pozbawiło jednak frazy tej rymów, nadających jej swoisty rytm, istotny w ustnym obiegu.

Do święta św. Józefa, wypadającego 19 marca, nawiązują wszystkie zaprezentowane przysłowia. Dotyczą one kilku pól tematycznych: pogody (2), życia przyrody (4), życia przyrody i pogody (3), pracy na roli (2), pracy na roli i pogody (3) oraz pracy na roli i życia przyrody (1).

Termin liturgicznego wspomnienia św. Józefa nieznacznie poprzedza początek kalendarzowej wiosny, a zatem wypada w czasie, w którym można się spodziewać znaczących zmian pogodowych. Myślenie to utrwaliło się w paremii czyniącej ze święta oblubieńca Maryi przełomowy dzień w aurze: *(Jak) święty Józef kiwnie/ruszy brodą, idzie/idźże zima/zimno na dół z wodą//pójdą/ruszą lody/rzeki na dół*

z *wodą*. Warunków meteorologicznych nie da się do końca przewidzieć, szczególnie w okresach zmian pór roku. Problem ten znalazł odbicie w proverbium *Na święty Józef/Józek czasem śniegu wózek*.

Ocieplenie pociąga za sobą zmiany w życiu przyrody. W zebranych materiale mamy takie oto przysłowia przekazujące obserwacje natury – *Cóż święty Józef przyniesie? Kaczka pierwsze jaja/jajo zniesie* oraz *Na świętego Józefa bocian przyleci*. Materiał paremiologiczny zwraca jednakże uwagę na fakt, że to dopiero pierwsze zmiany aury: *Jak na święty Józef bocian przyleci, to na skrzydłach resztki śniegu przynosi*¹⁵⁶. Obserwacje przyrody skłaniają także do formułowania prowerbiów o charakterze prognostyków: *Na święty Józef kopalina, na święty Wojciech trawina*. Dodajmy, że liturgiczne wspomnienie św. Wojciecha wypada 23 kwietnia.

Nieprzewidywalność pogody oraz budzącej się do życia przyrody w drugiej połowie marca odzwierciedla się w kilku innych jednostkach: *Czasem święty Józef przywiezie trawy pełen wózek; Gdy na święty Józef bociek przybędzie, to już śniegu nie będzie; Święty Józef wiezie trawy wózek, ale czasem smuci, bo śniegiem przyrzuci*.

Czas zmian w naturze skłania mieszkańców wsi do rozpoczęcia prac polowych, co również zapisało się w zebranych tu przysłowiach: *Na świętego Józwa przez pole bruzda; Święty Józef laską w ziemię kole, wyjeżdżajcie chłopcy orać w pole*. W drugiej paremii ujawnia się inspiracja wizerunkiem ziemskiego ojca Jezusa utrwalonym w sztuce. Jednym z jego atrybutów jest laska.

Warunki atmosferyczne panujące w święto św. Józefa miały zwiastować pomyślność w uprawie roli: *Na święty Józef, gdy płyną wody, na święty Wojciech rznij trawę dla trzody; Na święty Józef pogoda, będzie w polu uroda; Święty Józef pogodny, będzie roczek urodny*.

Zbiór prowerbiów związanych z oblubieńcem Maryi dopełnia jednostka obrazująca początkowy etap prac w polu podejmowanych przez gospodarza oraz scenierię, jaka temu towarzyszy: *Na święty Józef chłop wołami pochęka, a żuraw sobie pokręka*.

JUDA TADEUSZ

W Biblii: apostoł powołany przez Jezusa. Autor biblijnego Listu św. Judy.

Miejsca występowania nazwy osobowej w NT (3, 2): Juda (3) – Łk 6, 16; J 14, 22; Dz 1, 13; Tadeusz (2) – Mt 10, 3; Mk 3, 18.

¹⁵⁶ W tym miejscu przychodzi na myśl przysłowie notowane (w różnych wariantach) w języku literackim i gwarach: *Jedna jaskółka nie czyni wiosny* (por. np. NKPP I 833–834; tam też wyjaśniona jest motywacja tej paremii).

Święto liturgiczne: wspomnienie św. Judy Tadeusza Apostoła obchodzone jest 28 października (razem ze wspomnieniem św. Szymona Apostoła).

Przysłowia:

- dotyczące pogody:

Babskie lato czasem się opłaci, lecz od Judy już są grudy i ciepło się traci

Śl: *Babskie lato czasem się opłaci, lecz od Judy już są grudy i ciepło się traci* Śl [Zb VI 177]

(Na) (świętego) Szymona/Symeona i/, Judy (trza/trzeba się) spodziewać/ spodziewaj się (śniegu albo/i/,) grudy → SZYMON

Na Szymona, Judy jesień twardnie aż do grudy → SZYMON

Od świętego Judy to są śniegi i grudy

Mp: *Od św. Judy to są śniegi i grudy* Przebieczany krak [ME IV 120]

Szymona i Judy – uciekaj do budy, bo się kokosi i mróz nam przynosi → SZYMON

Święty Szymon i Juda – niedaleko śnieg i gruda → SZYMON

- dotyczące życia przyrody:

Na święty Wawrzyniec [10 sierpnia] dostaje kapusta wieniec, a od Tadeusza dostaje kapelusza

Śl: *Na św. Wawrzyniec dostaje kapusta wieniec, a od Tadeusza dostaje kapelusza* Siemianowice Śląskie [MPTL XV 1 s. 82]

Wp: *Na święty Wawrzyniec dostaje kapusta wieniec, a od Tadeusza dostaje kapelusza* Wp [BibWarsz 1861 III 634]

Żółknie w polu wciąż trawa, dla bydelka chudo, nie wesołać to sprawa, idzie Szymon z Judą → SZYMON

- dotyczące życia przyrody i pogody:

Na (świętego) Szymona i/, Judy boi się koń grudy/ koń boi się grudy// na Symeona, Judy boit sia koń grudy → SZYMON

- dotyczące pracy w gospodarstwie i pogody:

Jak już dzień przyjdzie świętego Szymona i Judy, już to zegnać należy z pól bydło do budy → SZYMON

Na Szymona i Judę czas obgacić/opatrzyć budę → SZYMON

Większość przysłów mających w swoim składzie leksykalnym nazwę osobową odnoszącą się do św. Judy Tadeusza zawiera jednocześnie imię innego apostoła – Szymona. W kolejności komponentów uprzedza ono interesujący nas tu antroponim. Zgodnie zatem z przyjętymi zasadami paremia te zostaną opisane w grupie jednostek dotyczących św. Szymona. Obecność obu nowotestamentowych postaci w obrębie jednego proverbium nie dziwi ze względu

na fakt, że tego samego dnia – 28 października – przypada ich liturgiczne wspomnienie. Każde z zaprezentowanych tu przysłów nawiązuje właśnie do tego święta.

Złożone imię *Juda Tadeusz* we wszystkich paremiach uległo skróceniu na ogół do pierwszego członu. W jednym proverbium ma postać *Tadeusz*.

Wśród jednostek, które wyłącznie zawierają nazwę osobową odnoszącą się do św. Judy Tadeusza znalazły się dwie dotyczące pogody – *Babskie lato czasem się opłaci, lecz od Judy już są grudy i ciepło się traci; Od świętego Judy to są śniegi i grudy* oraz jedna dotycząca życia przyrody – *Na święty Wawrzyniec dostaje kapusta wieniec, a od Tadeusza dostaje kapelusza*¹⁵⁷. Użycie tylko jednego z członów imienia świętego podyktowały w przywołanych paremiach względy prozodyczne – uzyskanie rytmu i rymu.

JUDASZ

W Biblii: apostoł powołany przez Jezusa. Miał przydomek Iskariota. Okazał się zdrajcą Chrystusa. Podstępnie wydał Go w ręce sędziów Sanhedrynu, dając znak oprawcom przez pocałowanie przyszej ofiary. Według relacji ewangelisty Mateusza otrzymał za to 30 srebrników [Mt 26, 15]. Krótko po wydaniu Jezusa popełnił samobójstwo przez powieszenie się [Mt 27, 5]. Według słów apostoła Piotra zapisanych w Dziejach Apostolskich Judasz „spadłszy głową na dół, pękł na pół i wypłynęły wszystkie jego wnętrzności” [Dz 1, 18]. Miejsca występowania nazwy osobowej w NT (22), np.: Mt 26, 25, 47; Mk 14, 43; Łk 22, 47, 48; J 18, 2, 3, 5; Dz 1, 16, 25.

Wyrażenia rzeczownikowe:

- dotyczące cech charakteru człowieka:

chytry/istny z kogoś judasz

‘ktoś nieszczerzy, fałszywy’

Mp: *Chytry z niego judasz* Krak [Krak IV 275]; *Istny z niego judasz* Krak [Krak IV 277]

- dotyczące zachowania człowieka:

judaszowski postępek

‘fałszywe, nieszczere, obłudne, zdradzieckie zachowanie’

Mp: *Judaszowski postępek* Krak [Krak IV 278]

¹⁵⁷ Bardziej dokładny opis tego przysłowia, uwzględniający kontekst innych tematycznie związanych z nim jednostek, znajduje się w grupie frazemów z nazwą osobową odnoszącą się do Jakuba Większego (Starszego) [zob. s. 77–78].

judaszowskie pocałowanie

‘fałszywe, nieszczerze, obłudne, zdradzieckie zachowanie’

Mp: *Judaszowskie pocałowanie* Krak [Krak IV 278]

mina/postać judasza

‘fałszywa, obłudna mina’

Mp: *Mina, postać judasza* Krak [Krak IV 279]

od annasza do kajfasza (od kajfasza do annasza/ od kajfasza do judasza, od judasza do piekła) → ANNASZ

po judaszowemu/judaszowski

‘fałszywie, nieszczerze, obłudnie, zdradziecko’

Mp: *Po judaszowemu, po judaszowski* Krak [Krak IV 281]

- nazwa rośliny:

judaszowe pieniądze/talary

‘bliżej nieokreślona roślina ozdobna używana do wieńców’

Śl: *Zasuszóne judoszowe talary sie też biere do bukietów. Judoszowe pinióndze (talary) ok. Skoczowa ciesz* [SCiesz 138]

Mp: *Judásowe piniondze* Jabłonka, Piekielnik, Podwilk, Zubrzyca Górna n-tar (Orawa) [KąśŚl I 390]

- dotyczące obrzędowości religijnej:

palenie judasza

‘ludowy obrzęd mający miejsce wieczorem w Wielki Czwartek polegający na bieganiu wśród pól przez dziewczęta i chłopców z zapalonymi snopkami słomy osadzonymi na tykach’

Mp: „W Wielki Czwartek wieczorem wydzierają ze strzechy stare *kicorki*, nabijają je na tyki i zapaliwszy, biegają z płonącymi po wzgórzach. Nazywa się *to paleniem judasa*. [...] obiegają pola chłopcy i dziewczęta z zapalonymi wiechami słomy, nasadzonymi na długie żerdzie” Brzozowa tarn [ŚwiętBrzoz 213]

Wyrażenia określające:

czerwony/ryszawy jak Judasz

‘rudy jak Judasz’

Śl: *Czyrwióny jak Judosz* Ciesz [OndrPrzysł 30; MPTL XV 2 s. 46]; *Ryszawy jak Judosz* Ciesz [OndrPrzysł 110; MPTL XV 2 s. 181]

ktos jest jakiś jak judasz

‘budzący negatywne emocje’

Mp: *Dozartyś taki jak Judás* Piekielnik n-tar (Orawa) [KąśŚl I 362]

Zwroty:

ktos **całuje**/ ktos kogoś **kocha jak Judasz Chrystusa/ Pana Jezusa**

‘ktos zachowuje się fałszywie, nieszczerze’

Śl: *Całuje jak Judasz Pana Jezusa* Bytom [MPTL XV 1 s. 24]

Mp: *Całuje jak Judasz Chrystusa* Krak [Krak IV 275]

Kasz: *Wón jeha kucho jak Judasz Christusa* Sławoszyno wej [CenSKS 20]

ktos/coś robi coś **jak judasz**

‘ktos lub coś robi coś w sposób budzący negatywne emocje’

Mp: *Dres się jak Judás. Mielimy tako krowe, có, kieź je wypuściół, to gnała jak Judás* Piekienlik n-tar (Orawa) [KąśŚl I 362]

ktos **ma nos jak judaszów krzywak**

‘ktos ma zakrzywiony nos’

Śl: *Mo nos jak judaszów krziwak*¹⁵⁸ Ciesz [MPTL XV 2 s. 127]

ktos **pali judasza**

‘ktos zgodnie z tradycją pali ognisko w Wielki Czwartek dla przypomnienia zdrady Judasza’

Mp: *W Zielony Czwartek [‘Wielki Czwartek’] [...] w kościele sie us świyneci woda aj palom Judasa, na pamjontke sie pali jako kiesig ze judasa palili* Sucha Góra (Orawa Śl) [ZNUJ 151 s. 119]

Przysłowie:

- dotyczące relacji między ludźmi:

Kto z ludźmi nieszczerze – judaszem go witaj

Mp: *Kto z ludźmi nieszczerze – judaszem go witaj* Krak [Krak IV 278]

Większość frazemów zawierających w swoim składzie leksykalnym nazwę osobową lub apelatyw *Judasz* (*judasz*) bądź przymiotnikowe derywaty *judaszowski*, *judaszowy* (czy w formie archaicznej – *judaszów*) odnoszące się do zdrajcy Jezusa nawiązuje do jego obłudy czy negatywnych odczuć i emocji, jakie wywołuje ta postać. W grupie zebranych tu jednostek znalazły się: wyrażenia rzeczownikowe (7), wyrażenia określające (2), zwroty (4) oraz przysłowie. Frazemy eksponujące negatywne cechy interesującej nas postaci to: *chytry/istny z kogoś judasz*; *judaszowski postępek*; *judaszowskie pocałowanie*; *mina/postać judasza*; *po judaszowemu/judaszowski*; ktos jest jakiś *jak judasz*; ktos *całuje*/ ktos kogoś *kocha jak Judasz Chrystusa/ Pana Jezusa*; ktos/coś robi coś *jak judasz*; *Kto z ludźmi nieszczerze – judaszem go witaj*. Wyrażenie rzeczownikowe z komponentem *pocałowanie* oraz zwrot zaczy-

¹⁵⁸ *Krzywak* ‘laska’, przen. ‘zakrzywiony nos’: [MPTL XV 2 s. 274]; *krziwok* ‘sękata i niezbyt prosta laska’: [SCiesz 166].

nający się od czasownika *całować* odnoszą się do szczegółowego faktu opisanego w ewangeliach synoptycznych: „Zdrajca zaś dał im taki znak: »Ten, którego pocałuję, to On; Jego pochwyćcie!«. Zaraz też przystąpił do Jezusa, mówiąc: »Witaj Rabbi!«, i pocałował Go” [Mt 26, 48–49]; „A zdrajca dał im taki znak: »Ten, którego pocałuję, to On; chwycie Go i prowadźcie ostrożnie!«. Skoro tylko przyszedł, przystąpił do Jezusa i rzekł: »Rabbi!«, i pocałował Go” [Mk 14, 44–45]; „Gdy On jeszcze mówił, oto zjawił się tłum. A jeden z Dwunastu, imieniem Judasz, szedł na ich czele i zbliżył się do Jezusa, aby Go pocałować. Jezus mu rzekł: »Judaszu, pocałunkiem wydajesz Syna Człowieczego?«” [Łk 22, 47–48]. W przysłowiu *Kto z ludźmi nieszczerze – judaszem go witaj* chodzi o nazywanie kogoś mianem *judasza*¹⁵⁹.

Jedno z wyrażen określających nawiązuje do wyglądu Judasza: *czerwony/ryszawy jak Judasz*. Na ten temat Biblia milczy. Jednakże postać tę często przedstawiano w średniowiecznej sztuce z rudą brodą i włosami [por. Kopański 2003: 490]. Zapewne te wizerunki legły u podstaw omawianej jednostki.

W grupie zebranych tu frazemów znalazł się jeden gwarowy termin botaniczny – *judaszowe pieniądze/talary*. Poświadczony został on na dwóch nieodległych od siebie terenach – w Cieszyńskim i na Orawie. Na Śląsku zapisano go z komponentem wariantywnym. Wiadomo, że to wyrażenie rzeczownikowe odnosi się do rośliny ozdobnej używanej do wieńców. KąśŚl precyzuje tę informację, wskazując, że chodzi o wieńce nagrobne. Przywołane źródło (w ramach definicji znaczeniowej) przynosi opis wyglądu desygnatu i motywację tej nazwy: „roślina o charakterystycznych przezroczystych, okrągłych blaszkach, trzymających się doskonale po zasuszeniu; w blaszkach tych znajduje się ok. 30 widocznych ziarenek (tj. 30 Judaszowych srebrników)”. Widzimy więc, że wyrażenie to wyraźnie nawiązuje do biblijnej historii o wydaniu Jezusa Chrystusa przez apostoła Judasza w ręce sędziów Sanhedrynu [Mt 26, 14–16; 27, 3–10].

Dwa podobne frazemy – *palenie judasza* oraz ktoś *pali judasza*, z których pierwszy formalnie należy do wyrażen rzeczownikowych, a drugi do zwrotów, odnoszą się do ludowych wielkanocnych obrzędów religijnych, dokonywanych na wsiach sytuujących się w obrębie dialektu małopolskiego. *Palenie judasza* ma miejsce wieczorem w Wielki Czwartek i polega na bieganiu wśród pól przez dziewczęta i chłopców z zapalonymi snopkami słomy osadzonymi na tykach. Źródło dopowiada, że prawdopodobnie jest to „sobótka, cofnięta do wczesnej wiosny, bądź z willi św. Jana, bądź z Zielonych Świątek”, oraz dodaje: „Byłyby to wszelako szczątki tego obrzędowego zwyczaju, skoro nie zakłada się większych

¹⁵⁹ Można by przypuszczać, że chodzi tu o judaszowy pocałunek. Brak jednak takiego znaczenia apelatywu *judasz* zarówno w gwarach [por. Kucharzyk 2005: 124–130], jak i w polszczyźnie literackiej [por. Godyń 2006: 89–90].

ognisk sobótkowych” [ŚwiętBrzoz 213]. Natomiast zwrot ktoś *pali judasza* nazywa również tradycyjny obrzęd związany z ogniem i Wielkim Czwartkiem (w miejscowej gwarze zwanym *Zielonym Czwartkiem*), z tym że chodzi tu o ognisko rozpalane na pamiątkę zdrady apostoła¹⁶⁰.

Zagadkowym pozostaje notowany w Cieszyńskim frazem ktoś *ma nos jak judaszów krzywak*. Trudno bowiem znaleźć związek między Judaszem a rekwizytem, czyli laską, pojawiającym się w strukturze tej jednostki.

KAIN

W Biblii: najstarszy syn pierwszych rodziców Adama i Ewy, brat Abła i Seta. Zajmował się rolnictwem. Po złożeniu ofiar przez Kaina i Abła Bóg przyjął tylko ofiarę młodszego brata. Kain trawiony zawiścią podstępnie zabił Abła. Bóg potępił bratobójstwo. Przeklął Kaina i uprawianą przez niego ziemię. Odtąd nie dawała już mu ona żadnych plonów, a on sam stał się tułaczem. Kain zarzucał Bogu, że nałożona na niego kara jest zbyt surowa. Bóg nazaczył go znamieniem tak, by każdy, kto chciałby zabić Kaina, wiedział, że poniesie za to siedem razy cięższą karę niż bratobójca. Kain zamieszkał w kraju Nod, na wschód od Edenu.

Miejsca występowania nazwy osobowej w NT (3): Hbr 11, 4; 1 J 3, 12; Jud 11.

Wyrażenie rzeczownikowe:

- termin rolniczy:
grunt kaina

‘pustkowie, gdzie nic nie rośnie’

Mp: *Grunt Kaina* Orawka n-tar (Orawa) [KąśŚl I 302]

Wyrażenie rzeczownikowe *grunt kaina* ‘pustkowie, gdzie nic nie rośnie’ kojarzy się z biblijnym bohaterem z dwóch powodów. Po pierwsze dlatego, że zajmował się on uprawą ziemi, o czym dowiadujemy się z Księgi Rodzaju [4, 2]. Po drugie – z powodu kary Boga, która dosięgła go za bratobójstwo: „Bądź więc teraz przeklęty na tej roli, która rozwarła swą paszczę, aby wchłonąć krew brata twego, przelaną przez ciebie. Gdy rolę tę będziesz uprawiał, nie da ci już ona więcej plonu” [Rdz 4, 11–12a]. Widzimy więc wyraźne nawiązania do treści Pisma Świętego w tym frazemie.

¹⁶⁰ Antroponim *Judasz* bardzo dobrze zaadaptował się w leksyce gwarowej drogą apelatywizacji. Dowodzi tego powstały na podstawie bogatego materiału, przywoływany już (por. przypis wcześniejszy) artykuł Renaty Kucharzyk [2005: 124–130].

KAJFASZ

W Biblii: arcykapłan żydowski w latach 18–36. Jako przewodniczący Sanhedrynu przeprowadził procesowi przeciwko Jezusowi z Nazaretu [Mt 26, 3, 57]. Według Dziejów Apostolskich prowadził także proces przeciw apostołom Piotrowi i Janowi, którzy uzdrowili chromego w okolicy świątyni jerozolimskiej [Dz 4, 6]. W procesie tym brał udział jego teść – Annasz.

Miejsca występowania nazwy osobowej w NT (8): Mt 26, 3, 57; Łk 3, 2; J 11, 49; 18, 13, 14, 24; Dz 4, 6.

Wyrażenia rzeczownikowe:

od Anasza do Kajfasza (od Kajfasza do Anasza) → ANNASZ

od Annasza do Kajfasza, od Kajfasza do Judasza, od Judasza do piekła → ANNASZ

Zwroty:

ktos **chodzi od annasza do kajfasza** → ANNASZ

ktos **odsyła kogoś od annasza do kajfasza** → ANNASZ

ŁAZARZ

W Biblii: bohater ewangelicznej Przypowieści o bogaczu i Łazarzu [Łk 16, 19–31].

Miejsca występowania nazwy osobowej w NT (4): Łk 16, 20, 23, 24, 25.

Zwroty:

jak Łazarz ktoś w nędzy umiera

‘ktos umiera w skrajnej biedzie’

Mp: *Jak Łazarz w nędzy umiera* Krak [Krak IV 277]

ktos **leży jak Łazarz**

‘ktos w nędzy i boleściach wiedzie albo kończy życie’

Śl: *Leży jak Łazarz*¹⁶¹ Ciesz [OndrPrzysł 73; MPTL XV 2 s. 116]

Mp: *Leżeć jak Łazarz* Krak [Krak IV 278]

Kasz: *Leży jak Łazarz* Sławoszyno wej [CenSKS 20]

---

¹⁶¹ Forma *Lazarz* jest prawdopodobnie w tym przypadku – ze względu na lokalizację geograficzną – cytatem z języka czeskiego [por. Malec 1995: 80]. Nie notowano jej w historii polszczyzny [por. Malec 1995: 80; Fros, Sowa 1998: 669; Grzenia 2008: 218]. W zebranych materiale wystąpiła tylko w relacjach z Cieszyńskiego (por. też zwrot związany z Łazarzem z Betanii).

Przysłowie:

- dotyczące sytuacji bytowej człowieka:

Wszystko się z czasem zmieni: Łazarz w niebie, bogacz w sieni

Śl: *Wszystko sie z czasym zmiyni: Łazarz w niebie, bogocz w siyni* Ciesz [Ondr-Przysł 133; MPTL XV 2 s. 222]

Obok wskrzeszonego Łazarza z Betanii, brata Marty i Marii – przyjaciół Jezusa, na kartach Nowego Testamentu pojawia się biedak o tym imieniu. Dowiadujemy się o nim z Przypowieści o bogaczu i Łazarzu zawartej w Ewangelii według św. Łukasza [16, 19–31]. Opowieść o nim legła u podstaw zwrotów – *jak Łazarz ktoś w nędzy umiera; ktoś leży jak Łazarz* oraz przysłowia związanego z sytuacją bytową człowieka – *Wszystko się z czasem zmieni: Łazarz w niebie, bogacz w sieni*. Oto, co na temat tej postaci przekazał nam ewangelista: „Żył pewien człowiek bogaty, który ubierał się w purpurę i bisior i dzień w dzień świetnie się bawił. U bramy jego pałacu leżał żebrak okryty wrzodami, imieniem Łazarz. Pragnął on nasycić się odpadkami ze stołu bogacza; nadto i psy przychodziły i lizały jego wrzody. Umarł żebrak, i aniołowie zanieśli go na łono Abrahama. Umarł także bogacz i został pogrzebany. Gdy w Otchłani, pogrążony w mękach, podniósł oczy, ujrzał z daleka Abrahama i Łazarza na jego łonie. I zawołał: *Ojczy Abrahamie, ulituj się nade mną i poślij Łazarza; niech koniec swego palca umoczy w wodzie i ochłodzi mój język, bo strasznie cierpię w tym płomieniu. Lecz Abraham odrzekł: Wspomnij, synu, że za życia otrzymałeś swoje dobra, a Łazarz przeciwnie, niedołą; teraz on tu doznaje pociechy, a ty męki cierpisz*” [Łk 16, 19–25].

ŁAZARZ Z BETANII

W Biblii: przyjaciel Jezusa, który został przez Niego wskrzeszony. Miał dwie siostry – Marię i Martę. Mieszkali oni razem w Betanii.

Miejsca występowania nazwy osobowej w NT (12): J 11, 1, 2, 5, 11, 14, 17, 43; 12, 1, 2, 9. Święto liturgiczne: wspomnienie św. Łazarza obchodzone jest 17 grudnia.

Zwrot:

ktoś śpi jak Łazarz

‘ktoś śpi twardym snem, jak zabity [?]’

Śl: *Spi jak Lazar*¹⁶² Ciesz [OndrPrzysł 114; MPTL XV 2 s. 187]

¹⁶² Por. wcześniejszy przypis.

Podstawą biblijną dla porównawczego zwrotu *ktoś śpi jak Łazarz* są słowa Jezusa zapisane w Ewangelii według św. Jana: „»Łazarz, przyjaciel nasz, zasnął, lecz idę, aby go obudzić«. Uczniowie rzekli do Niego: »Panie, jeżeli zasnął, to wyzdrowieje«. Jezus jednak mówił o jego śmierci, a im się wydawało, że mówi o zwyczajnym śnie. Wtedy Jezus powiedział im otwarcie: »Łazarz umarł«” [J 11, 11b–14].

ŁUKASZ (ŁUKA)

W Biblii: apostoł, jednakże nie należał do uczniów powołanych przez Jezusa. Współpracował z apostołem Pawłem i towarzyszył mu podczas wielu podróży misyjnych. Wedle tradycji autor jednej z ewangelii (pisanej na polecenie i według wskazówek apostoła Pawła) oraz Dziejów Apostolskich. Z zawodu był lekarzem [por. Kol 4, 14].

Miejsca występowania nazwy osobowej w NT (3): Kol 4, 14; 2 Tm 4, 11; Flm 24.

Święto liturgiczne: wspomnienie św. Łukasza Ewangelisty obchodzone jest 18 października.

Przysłowia:

- dotyczące pogody:

Święty Łuka włożył do buta

Mp: *Św. Łuka włożył do buta* Przebieczany Krak [ME IV 120]

- dotyczące pracy na roli:

(Na) (święty) Łuka/Łukasz, czego (jeszcze) (po polu/ w dole) szuka/szukasz? ([–(Ano/Oto) rzepy!] – A boś/Alboś (to) jej (dziadu) (w dole/sklepie) ślepy?/ Czyś i w domu ślepy?)/ (– Rachuję zagony, który nie zasiany)

Śl: *Na św. Łukasz, czego jeszcze w polu szukasz?* Bytom i ok. [MPTL XV 1 s. 82];

*Św. Łuka, czego jeszcze w polu szuka? – Rzepy!*¹⁶³ – *Czyś i w domu ślepy?* Piaseczna tar-gór [MPTL XV 1 s. 111]

Mp: *Święty Łukas! Cego sukás? – Ano – rzepy. – A boś ji, dziadu, ślepy?* ok. Bochni i Gdowa myślen [Święt 575]; *Święty Łukasz (18 października), czego po polu szukasz? – Rzepy. – Alboś jój ślepy?* Krak [Krak IV 287]; *Łukasz! Czego w polu szukasz? (18 października) Rzepy! – Alboś to jój w dole!*¹⁶⁴ *ślepy?*; „Przysłowie to

¹⁶³ Semantykę słowa *rzepa* w gwarach polskich syntetycznie ujmuje MSGP: 1. ‘burak’: Śl. 2. ‘ziemniak’: Mp pd. Na innych terenach funkcjonuje ono w takim samym znaczeniu jak w języku literackim (‘*Brassica rapa*’).

¹⁶⁴ Słowo *dół* poświadczony jest w gwarach polskich m.in. w następujących znaczeniach: ‘podziemne pomieszczenie, służące do przechowywania ziemniaków (często oparte na drewnianej konstrukcji); piwnica’: a. ‘pod domem’: Mp pd (Podhale), wsch i śr; b. ‘poza domem’: głównie Mp i Maz, sporadycznie Śl i Wp oraz ‘jama na ziemniaki zasypywana na zimę ziemią; kopiec’: głównie Mp pd, śr i pn-wsch, Maz pd, Wp pn-zach. Por. SGP VI 216–217 (znaczenia 4. i 5. hasła *I. Dół*).

jest twierdzeniem, że wtenczas nawet już rzepa jest zebraną i do dołu zakopaną” ok. Hrubieszowa i Zamościa [Gluz 572]; *Ná świenty Ukás* (Łukasza Ew. 18 paźdz.), *cego w polu sukás?* od Sandomierza po Kolbuszową [Zb XIV 195]

Mp i Wp: *Na świąty Łukasz, czego po polu szukasz? – Rzepy;* „Za nadejściem św. Jadwigi (15¹⁶⁵ października) tylko kapusty, brukwie i rzepy na polu znajdować się powinny, co weszło w przysłowie [...]. Lecz i z tych zbiorem pospieszają, w obawie śniegów i mrozów na św. św. Szymona i Judę (28 października) oczekiwanych” pog. Mp pn-zach i Wp pd-wsch [Kal I 104]

Maz: „W dniu tym już ani zbiorów, ani siejby w polu być nie powinno, stosownie do przysłowia: *Świąty Łukasz, czego po polu szukasz?* Więc nie tylko wszystko ziarno z pola winno być sprzątnięte, ale nawet i rzepa powinna być wykopaną i zachowaną w dole. *Świąty Łukasz! Czego w dole szukasz? – Oto rzepy! – Alboś to jej w dole ślepy?*” Maz pd-zach [Maz I 192–193]

Wp: *Świąty Łukasz, czego po polu szukasz? Na to odpowiada niby świąty Łukasz: Rachuję zagony, który nie zasiany albo: Rzepy. Wtedy wieśniak odpowiada: Alboś jój w sklepie¹⁶⁶ ślepy* Wp [BibWarsz 1861 III 637]; *Świąty Łukasz, czego po polu szukasz? – Rzepy. – A boś to jój w dole ślepy?* Kuj [Kuj I 202]

bl.: *Świąty Łukasz, czego w polu szukasz? – Rzepy. – Alboś jój to w dolie ślepy?* [StarPrzysł 62]

Na świąty Łuka schowaj pług i włóka

Wp: *Na świąty Łuka schowaj pług i włóka¹⁶⁷* Wp [BibWarsz 1861 III 637]

bl.: *Na świąty Łuka schowaj pług i włóka* [StarPrzysł 62]

- dotyczące życia (ludzi) zgodnego z cyklem przyrody:

Na świętego Łukasza jest w domu chleb i kasza/ obfity chleb i kasza

Śl.: *Na św. Łukasza jest w domu chleb i kasza* Rybnik [MPTL XV 1 s. 81]; *Na św. Łukasza obfity chleb i kasza* Lubl [MPTL XV 1 s. 81]

Na świąty Łukasz nadaremno grzybów szukasz

Mp: *Na świąty Łukasz nadaremno grzybów szukasz* Rzesz [NKPP II 353]

W zaprezentowanych przysłowiaach pojawiły się dwie formy imienia – funkcjonująca do dzisiaj – *Łukasz* oraz historyczna – *Łuka*¹⁶⁸. Odnoszą się one do

¹⁶⁵ Dzień liturgicznego wspomnienia św. Jadwigi Śląskiej zmieniano kilkakrotnie, głównie ze względu na kolizję z innymi świętami (np. św. Teresy z Ávila, św. Małgorzaty Marii Alacoque). Obecnie obchodzony jest on 16 października.

¹⁶⁶ *Sklep* ‘piwnica pod domem lub poza domem’: Mp pn-zach, Maz, Wp, Kasz [MSGP 255]. Por. też MAGP I m. 9 s. 24–27; XII m. 560–561 s. 35–46.

¹⁶⁷ *Włóka* ‘brona drewniana’: [K VI 138]. Objasnienie to dotyczy m.in. interesującego nas przysłowia zacytowanego z: StarPrzysł 62.

¹⁶⁸ O historii tego imienia patrz w: Malec 1995: 81; Fros, Sowa 1998: 675; Grzenia 2008: 219.

jednego z ewangelistów. Paremie te wykazują formalne i treściowe zróżnicowanie. Tematycznie można je podzielić na dotyczące: pogody (1), pracy na roli (2) oraz życia (człowieka) zgodnego z cyklem przyrody (2).

Proverbium *Święty Łuka wlaźł do buta* odwołuje się zapewne do jesiennej aury panującej już w dzień liturgicznego wspomnienia św. Łukasza (18 października). W związku z coraz chłodniejszymi dniami należy zadbać o cieplejsze ubranie, w tym i o obuwie. Być może w jednostce tej utrwalił się dawny sposób życia mieszkańców wsi. Buty – ze względu na ubóstwo – nie zawsze stanowiły obligatoryjną część garderoby. Dokąd pozwalały na to warunki atmosferyczne, chodzono boso. Święto Łukasza Ewangelisty mogło pełnić też funkcję praktyczną – być swoistą wskazówką nakazującą stosowne ubranie na trwającą już jesień.

Z nastaniem jesieni kończą się prace polowe. Do tego faktu nawiązują dwa przysłowia. Odrębną formalnie, zdialogizowaną, z wariantywnymi i fakultatywnymi komponentami jest paremia: *(Na) (święty) Łuka/Łukasz, czego (jeszcze) (po polu/ w dole) szuka/szukasz? ([– (Ano/Oto) rzepy!]* – *A boś/Alboś (to) jej (dziadu) (w dole/sklepie) ślepy?/ Czyś i w domu ślepy?)/ (– Rachuję zagony, który nie zasiany)*. Czasem proverbium to ogranicza się tylko do pytania (Bytom i ok., od Sandomierza po Kolbuszową, Maz pd-zach). Odpowiedź na nie nie jest skomplikowana: – *(Ano/Oto) rzepy!* Pojawia się jeszcze jednak kolejna kwestia, która wykazuje dość dużą wariantywność. Jedną z tych wypowiedzi: *Rachuję zagony, który nie zasiany* jest być może efektem kontaminacji z przysłowiem *Pojechał Marek//święty Marek idzie/poszedł/wyszedł na folwarek, ogląda zagony, który dobrze zasiany//obaczyć/ogłądać/zobaczyć żytko, czy/czyli (już) weszło/wyszło/wzeszło/zeszło wszystko/wszystko*¹⁶⁹. Podobne wersje obu jednostek notowano w dialekcie wielkopolskim.

Ze względu na wieloznaczność komponentu *rzepa* w gwarach polskich warianty tej paremii różnią się znaczeniowo na poszczególnych obszarach dialektalnych. W wersji notowanej na Śląsku chodzi zapewne o buraka (Piaseczna tar-gór). W południowej części dialektu małopolskiego – o ziemniaka (ok. Bochni i Gdowa myślen, Krak). Natomiast na pozostałych obszarach – po prostu o rzepę (ok. Hrubieszowa i Zamościa, pog. Mp pn-zach i Wp pd-wsch, Maz pd-zach, Wp, Kuj). Zbiór każdej z tych roślin uprawnych przypada mniej więcej około liturgicznego wspomnienia św. Łukasza. Natomiast w ramach wariantywnego komponentu *dół/sklep* występują synonimy. Oba leksemy w części gwar nazywają piwnicę pod domem lub poza domem.

Proverbium *Na święty Łuka schowaj plug i włoka* wyraźnie wskazuje na koniec pracy na roli w dzień święta św. Łukasza.

¹⁶⁹ Por. je w grupie frazemów związanych ze św. Markiem.

Po zebraniu plonów i zakończeniu sezonu prac gospodarskich można ze spokojem i radością korzystać ze zgromadzonych zapasów, co się utrzymało w notowanym na Śląsku przysłowiu: *Na świętego Łukasza jest w domu chleb i kasza/ obfity chleb i kasza.*

Październik to ostatni miesiąc na grzybobranie, w związku z tym zapewne powstała paremia: *Na święty Łukasz nadaremno grzybów szukasz.*

MACIEJ

W Biblii: apostoł wybrany do grona dwunastu uczniów Chrystusa przez ciągnięcie losów po samobójczej śmierci Judasza [Dz 1, 23–26]. Jego kontrkandydatem był Józef, zwany Barsabą, z przydomkiem Justus.

Miejsca występowania nazwy osobowej w NT (2): Dz 1, 23, 26.

Święto liturgiczne: wspomnienie św. Macieja Apostoła obecnie obchodzone jest 14 maja. Przed reformą kalendarza liturgicznego wypadało ono 24 lutego (do dziś termin ten utrzymali luteranie i starokatolicy). Do tej wcześniejszej daty odwołują się prezentowane tu przysłowia.

Przysłowia:

- dotyczące pogody:

Gdy/jak/jeśli/kiej (święty) Maciej lodu/zimy nie roztopi/stopi/topi, (będą) (jesz/jeszcze) długo będą chuchali/ chuchali długo/ chuchać będą w (zimne) ręce/rękawice chłopci/ długo będą w zimne ręce chuchali chłopci

Mp: *Gdy św. Maciej lodu nie stopi, będą długo chuchali w zimne ręce chłopci* Żywiec [Zb VI 165]; *Gdy święty Maciej lodu nie stopi, będą jesce chuchali długo w rece chłopci* ok. Bochni i Gdowa myślen [Święt 571]; *Gdy św. Maciej lodu nie stopi, bedo długo chuchali w zimne ręce chłopci* Przebieczany Krak [ME IV 118]; *Jak św. Maciej (24 lutego) zimy nie roztopi, chuchać będą w rękawice chłopci* Krak [KraK IV 285]

Maz: *Gdy święty Maciej lodu nie stopi, będą długo chuchali w zimne ręce chłopci* Maz pd-zach [Maz I 117]

Wp: *Gdy święty Maciej lodu nie stopi, długo będą w zimne ręce chuchali chłopci* Wp [BibWarsz 1861 III 623]

Kasz: *Kiej Maciej lodu nie topi, jesh długo bądq chuchalə w ręce chłopci* Kasz [S III 34]

Kresy: *Gdy św. Maciej lodu nie stopi, będą długo chuchali w zimne ręce chłopci* Brody (Lwów Ukr) [Zb VI 165]

bl.: *Jeśli święty Maciej lodu nie roztopi, będą długo chuchali w zimne ręce chłopci* [StarPrzysł 37]

Jak w święty Maciej ciepło, to się będzie długo wlekle

bl.: *Jak w święty Maciej ciepło, to się będzie długo wlekle* [StarPrzysł 37]

Jeśli mróz w święto Macieja, czterdzieści dni tegoż nadzieja

Mp: *Jeśli mróz w święto Macieja, 40 dni tegoż nadzieja* Mp pd [Zb VI 165]

Jeżeli święty Maciej lód zdławi, to go i postawi

Mp: *Jeżeli św. Maciej lód zdławi, to go i postawi* N-tar [Zb VI 165]

Mróz na Macieja – dla zimku nicdobra nadzieja

Kasz: *Mróz na Maceja – dla zimku¹⁷⁰ nicdobrá nádzaja* Kasz [S III 34]

Na Macieja zima pacieje

Kresy: *Na Macieja zima pacieje* (‘potnieje’)¹⁷¹ Bruś [Zb VI 165]

([Na] świętego) Macieja (dobra/już/lata/pierwsza) lata/wiosny/zimku nadzieja

Śl: *Na św. Macieja* (24 lutego) *dobra nadzieja* Ciesz [ZarŚl VI 4 s. 218]; *Macieja – lata nadzieja* Pisarzowice prud [KwOp XII 3 s. 94]; *Na świantygo Macieja lata nadzieja* Raclawiczki prud [KwOp XII 3 s. 94]; *Świętego* [!] *Macieja – pierwsza lata nadzieja* Śl [LompaPrzysł 30]; *Na Macieja już nadzieja* Śl [Zb VI 165]

Kasz: *Na Maceja zimku¹⁷² nádzēja* Kasz [S VI 215]

bl.: *Na świętego Macieja pierwsza wiosny nadzieja* [StarPrzysł 37]

Na święty Maciej lody wróżą długie chłody, a gdy płynie już strugą, to i zimy niedługo

Mp: *Na św. Maciej lody wróżą długie chłody, a gdy płynie już strugą, to i zimy niedługo* Cieszanów lubacz [Zb VI 165]

Maz: *Na święty Maciej lody wróżą długie chłody. A gdy płyną już strugą, to i zimy niedługo* Maz pd-zach [Maz I 117]

Święty Maciej lód z rzek (i stawów) porusza i traci

Mp: *Święty Maciej lód z rzek porusza i traci* Mp pd [Zb VI 165]

Maz: *Święty Maciej lód z rzek i stawów porusza i traci* Maz pd-zach [Maz I 117]

Święty Maciej zimę straci/traci abo/albo/ale/lub (czasem) (ją) bogaci/wzbogaci/podskaci

Śl: *Świantyj Maciej ziman traci lub bogaci* Rozkochów prud [KwOp XII 3 s. 95]; *Święty Maciej zimę traci albo ją bogaci* Pracze mil (Tumlin kiel) [MPTL XXV 2 s. 109]

Mp: *Święty Maciej zimę traci abo ją bógaci* Brzozowa tarn [ŚwiętBrzoz 60]; *Święty Maciej zimę traci abo ją bogaci* ok. Bochni i Gdowa myślen [Święt 571]; *Św. Macij zime traci albo jo bogaci* Przebieczany krak [ME IV 118]; *Święty Maci*

¹⁷⁰ *Zimk, -u* ‘wiosna’: Kasz [S VI 215].

¹⁷¹ Por. brus. *naueu* ‘potnieć’.

¹⁷² Por. przypis 170.

(*Maciej*) *zimę straci albo ją z bogaci*; „Czasem bowiem i wtenczas zima się poprawia, a jeśli się to wydarzy, mówią, że potem potrwa aż do św. Józefa (19 marca)” ok. Hrubieszowa i Zamościa [Gluz 562]; *Święty Maciej* (24 lutego) *zimę traci albo ją bogaci* od Sandomierza po Kolbuszową [Zb XIV 194]; *Św. Maciej zimę traci albo ją bogaci* Mp pd [Zb VI 165]; *Świnty Maciej zime traci abo jom z bogaci* Stradom-Częstochowa [Zb XVII 132]

Maz: *Święty Maciej zimę traci albo ją bogaci* Maz pd-zach [Maz I 117]

Wp: *Święty Maciej zimę straci albo ją z bogaci* Wp [BibWarsz 1861 III 623]

Kasz: *Śwąt Maciej zimą traci, ale czasą podskaci*¹⁷³ Kasz [S III 34]

bl.: *Święty Maciej zimę straci albo ją z bogaci* [StarPrzysł 37]; *Święty Maciej zimę traci albo ją bogaci* (25 lutego)¹⁷⁴ [GlogSkar 320]

- dotyczące życia przyrody:

Na Maciejca zniesie gęś pierwsze jajca

Kasz: *Na Macejca*¹⁷⁵ *zniese gąs piąrsze jájca* Wej [S VII 159]

Przed Maciejem jak połamie lody, po Macieju szukaj pod lodem wody

Mp: *Przed Maciejem jak połamie lody, po Macieju szukaj pod lodem wody* N-tar [Zb VI 165]

- dotyczące pracy w gospodarstwie i pogody:

Jeśli w święty Maciej zimno, to dawaj wołowi pilno (a jak ciepło, to się będzie długo wlekło)

Wp: *Jeżeli w święty Maciej zimno, to dawaj wołowi pilno, a jak ciepło, to się będzie długo wlekło*; „Bo jeżeli jest wielkie zimno, to wkrótce zima się skończy, a więc będzie można orać w polu, a jeżeli w św. Macieja jest ciepło, to długo jeszcze trzeba czekać (tak lud twierdzi), zanim uprawa roli się rozpocznie” Wp [BibWarsz 1861 III 623–624]

bl.: *Jeśli w święty Maciej zimno, to dawaj wołowi pilno* [StarPrzysł 37]

Skoro po Macieju drzewa się ogrzeją, pobiegnij do sadu, oczyść go z owadu

Śl: *Skoro po Macieju drzewa się ogrzeją, pobiegnij do sadu, oczyść go z owadu* Śl [Zb VI 165]

W każdym z zaprezentowanych przysłów pobrzmiewa temat pogody, a w większości z nich to motyw główny. Trudno się temu dziwić, bowiem dzień poświęcony św. Maciejowi Apostołowi, do którego odnoszą się powyższe paremia, wypadł w liturgii 24 lutego, a więc późną zimą. Frazemy te presupo-

¹⁷³ *Podskacac* ‘dodać paliwa do ognia’: Kasz [S V 46].

¹⁷⁴ Datę tę wskazano zapewne pomyłkowo. Powinno być 24 lutego.

¹⁷⁵ Por. *Macejc*, -a ‘Maciej tylko w przysłowiu’: [S VII 159]. Jako ilustrujący cytat przywołana jest w tym hasle ta właśnie paremia. Można zatem uznać, że forma *Maciejc* została stworzona, by w prezentowanym proverbium osiągnąć efekt rymu: *Maciejca – jajca*.

nują tęsknotę za łagodniejszą aurą po – na ogół w naszym kraju – mroźnych i śnieżnych miesiącach. Część z nich wyraża też przewidywania meteorologiczne na kolejne dni. Charakter prognostyków ma większość przysłów dotyczących głównie pogody: *Gdy/jak/jeśli/kiej (święty) Maciej lodu/zimy nie roztopi/stopi/topi, (będą) (jesz/jeszcze) długo będą chuchali/ chuchali długo/ chuchać będą w (zimne) ręce/rękawice chłopi/ długo będą w zimne ręce chuchali chłopi; Jak w święty Maciej ciepło, to się będzie długo wlekło* (chodzi tu zapewne o długą zimę); *Jeśli mróz w święto Macieja, czterdzieści dni tegoż nadzieja; Jeżeli święty Maciej lód zdławi, to go i postawi; Mróz na Macieja – dla zimku nicdobra nadzieja; Na święty Maciej lody wróżą długie chłody, a gdy płynie już strugą, to i zimy niedługo*. Okazuje się, że nie zawsze łagodniejsza aura w święto Macieja Apostoła oznacza zapowiedź wiosny. Pogoda może być zdradliwa. Najbardziej niejednoznaczność ta wybrzmiewa w – mającym formę twierdzenia – cytowanym proverbium: *Jeżeli święty Maciej lód zdławi, to go i postawi*. W innych paremiach meteorologicznych odbicie znajdują obserwacje aury ograniczone do dnia wspomnienia apostoła, wypełnione zwykle nadzieją na rychłe nadejście cieplejszej pory: *Na Macieja zima pacieje; ([Na] świętego) Macieja (dobra/ już/lata/pierwsza) wiosny/zimku nadzieja; Święty Maciej lód z rzek (i stawów) porusza i traci; Święty Maciej zimę straci/traci abo/albo/ale/lub (czasem) (ją) bogaci/wzbogaci/podskaci*.

W zebranych tu przysłowiaach ujawniają się także dostrzegane przez lud przejawy budzącej się już pod koniec lutego do życia przyrody – *Na Maciejca zniesie gęś pierwsze jajca; Przed Maciejem jak połamię lody, po Macieju szukaj pod lodem wody*. Z podobną obserwacją do zawartej w pierwszej jednostce spotykamy się również we frazemie odnoszącym się do dnia liturgicznego wspomnienia św. Józefa (19 marca): *Cóż święty Józef przyniesie? Kaczka pierwsze jaja/jajo zniesie* (zaświadczony z innych terenów niż omawiane proverbium – z Małopolski). Forma imienia apostoła *Maciejc* użyta w dopełniaczu liczby pojedynczej została zapewne utworzona w celu osiągnięcia rymu: *Maciejca – jajca*. Tym bardziej że nie mamy innego jej poświadczenia poza niniejszym przysłowiem¹⁷⁶.

Ze świętem św. Macieja wiążą się również – utrwalone w paremiologicznej formie – napomnienia dotyczące prac w gospodarstwie – *Jeśli w święty Maciej zimno, to dawaj wołowi pilno (a jak ciepło, to się będzie długo wlekło); Skoro po Macieju drzewa się ogrzeją, pobiegnij do sadu, oczyść go z owadu*.

¹⁷⁶ Por. wcześniejszy przypis.

MAREK

W Biblii: apostoł, jednakże nie należał do uczniów powołanych przez Jezusa. Towarzyszył apostołom – Piotrowi i Pawłowi. Wedle tradycji autor jednej z ewangelii, uważanej za najstarszą i jednocześnie najkrótszą spośród czterech ewangelicznych ksiąg.

Miejsca występowania nazwy osobowej w NT (8): Dz 12, 12, 25; 15, 37, 39; Kol 4, 10; 2 Tm 4, 11; Flm 24; 1 P 5, 13.

Święto liturgiczne: wspomnienie św. Marka Ewangelisty obchodzone jest 25 kwietnia.

Przysłowia:

- dotyczące życia przyrody:

Przed dniem świętego Marka ile żaba kuka, tyle dni po nim milcząc, spokojności szuka

Śl: *Przed dniem św. Marka ile żaba kuka, tyle dni po nim milcząc, spokojności szuka* Śl [MPTL XV 1 s. 101]

Święty Marek rzuci/rzucił/włoży/włożył/wraził/wrzuci do wody ogarek

Śl: *Święty Marek rzuci do wody ogarek Ciesz* [NKPP II 393]¹⁷⁷; *Św. Marek rzuci do wody ogarek Prud* [MPTL XV 1 s. 111]

Mp: *Święty Marek włoży do włody łogarek* (woda w rzekach coraz cieplejsza) Brzozowa tarn [ŚwiętBrzoz 61]; *Święty Marek wraził do wody ogarek* ok. Bochni i Gdowa myślen [Święt 572]; *Św. Marek włożył do wody ogarek Przebieczany krak* [ME IV 119]; *Święty Marek (25 kwietnia) wrzuci do wody ogarek* (tj. światła w chatach już nie używają) Krak [Krak IV 286]; *Święty Marek (25 kwietnia) rzucił do wody ogarek* od Sandomierza po Kolbuszową [Zb XIV 194]

bl.: *Święty Marek rzuci do wody ogarek* [StarPrzysł 45]; *Święty Marek (25 kwietnia) wrzuci do wody ogarek* (światła na kominach przestają w chatach palić) [GlogSkar 320]

- dotyczące życia przyrody i pogody:

Gdy na święty Marek deszcz idzie, to i na kamieniu owies zejdzie

Śl: *Gdy na święty Marek deszcz idzie, to i na kamieniu owies zejdzie* Mikołów pszcz [MPTL XV 1 s. 41]

(Jeśli) deszcz w świętego/święty Marek/Marka// na święty Marek, jak deszcz, robi z ziemi skwarek// (to) ziemia (w lecie) jak skwarek/skwarka// to ziem zeschnie na oskwarek

Śl: *Deszcz w święty Marek, to ziemia jak skwarek* Ciesz [NKPP II 391]; *Deszcz w święty Marek, to ziom zeschnie na loszkwarek* ok. Bielska-Białej [NKPP II 391]

¹⁷⁷ Poświadczony w dwóch różnych rękopiśmiennych źródłach.

Mp: *Dészcz w św. Marek, to ziemia jak skwarek* Żywiec [Zb VI 169]; *Dészcz w św. Marek, to ziemia jak skwarek* Mp pd [Zb VI 167]; *Na św. Marek, jak deszcz, to ziemia jak skwarek* (sucha) Kleparz-Kraków [ME XIV 78]; *Dysc w św. Marek, ziemia jak skwarek* Przebieczany krak [ME IV 119]

Wp: *Deszcz na święty Marek robi z ziemi skwarek* Kuj [NKPP II 391]

bl.: *Jeśli deszcz w świętego Marka, to ziemia w lecie jak skwarka* [NKPP II 391]
inna wersja tego przysłowia:

Na święty Marek ziemia jak skwarek

Mp: *Na święty Marek ziemia jak skwarek* Rzesz [NKPP II 391]

- dotyczące pracy na roli, w gospodarstwie:

Benedykt w pole z grochem, Wojciech z owsem jedzie, Marek ze lnem, Filip tatarkę wywiedzie

Maz: *Benedykt* [21 marca¹⁷⁸ – przyp. EP] *w pole z grochem, Wojciech* [23 kwietnia – przyp. EP] *z owsem jedzie, Marek ze lnem, Filip* [6 maja – przyp. EP] *tatarkę*¹⁷⁹ *wywiedzie* Maz pd-zach [Maz I 128]

Kresy: *Benedykt w pole z grochem, Wojciech z owsem jedzie, Marek ze lnem, Filip tatarkę wywiedzie* Zbaraż (Tarnopol Ukr) [Zb VI 167]

Por. **Benedykt w pole z grochem, Wojciech z owsem jedzie, Stanisław ze lnem, Filip tatarkę wywiedzie** → FILIP

(Kto) sadi/sadz (kartofle/ziemniaki) na/w (wigilię) (świętego) Marka/ na świętego Marka, (a/to) będzie (z nich)/ to (ma/miał) (duża) (pod/z) (każdego/każdym) (krzaczkim/krzakiem/rządka/rzędu) (cała/duża) miarka/miarę
Ś! *Sadz ziemniaki w Marka, a będzie pod każdym krzaczkim miarka* Ciesz [NKPP II 393]; *Kto sadi kartofle w Marka, to moł pod kożdym krzołkiem miarkan*¹⁸⁰ *Błażejowice prud* [KwOp XII 3 s. 93]; *Kto sadi na Marka, to pod krzakiem cała miarka* Pracze mil (Opoka Duża kraś) [MPTL XXV 2 s. 109]

Mp: *Kto sadi ziemniaki w świętego Marka, bedzie z nik duza miarka* Brzozowa tarn [ŚwiętBrzoz 61]; *Kto sadi ziemniaki w świętego Marka, bedzie z kozdego rżęda miarka* ok. Bochni i Gdowa myślen [Święt 572]; *Na św. Marka (kto sadi ziemniaki), to będzie pod krzakiem miarka* Kleparz-Kraków [ME XIV 78]; *Kto sadi w wiliq św. Marka, bedzie miol z kozdego rżęda miarka* Przebieczany krak

¹⁷⁸ „Wspomnienie, które do niedawna obchodzono u nas 21 marca, w nowym kalendarzu liturgicznym umieszczono 11 lipca” [Fros, Sowa 1997: 397]. „Uroczystość u benedyktynów, cystersów i trapistów obchodzona jest w dzień śmierci św. Benedykta tj. 21 marca” [http://pl.wikipedia.org/wiki/Benedykt_z_Nursji (dostęp: 20 sierpnia 2012)].

¹⁷⁹ Gryka tatarska (*Fagopyrum tataricum*) – gatunek gryki.

¹⁸⁰ O szerokiej wymowie samogłoski nosowej ę na terenie Prudnickiego i okolic pisze w swojej dwuczęściowej monografii ten sam badacz, który zebrał prezentowane przysłowie [Pluta 1963: 67–70].

[ME IV 119]; *Sadź ziemniaki w wилie świętego Marka, to będzie pod krzakiem miarka* Krak [NKPP II 393]

Na świętego Marka ostatni groch i jarka

Śl: *Na św. Marka ostatni groch i jarka* Śl [MPTL XV 1 s. 81]

Na świętego Marka późny owies// późny siew owsa/ siew owsa późny, (a) ranna/wczesna tatarka

Śl: *Na św. Marka późny owies, ranna tatarka* Lubl [MPTL XV 1 s. 81]

Mp: *Na świętego Marka późny siew owsa, a wczesna tatarka* ok. Bochni i Gdowa myślen [Święt 572]; *Na świętego Marka siew owsa późny, a wczesna tatarka* Krak [Krak IV 286]

Maz: *Na świętego Marka późny siew owsa, a wczesna tatarka. Na świętego Marka późny owies, ranna tatarka* Maz pd-zach [Maz I 155]

Wp: *Na świętego Marka późny siew owsa, a wczesna tatarka* Wp [BibWarsz 1861 III 628]

Kresy: *Na świętego Marka późny owies, a ranna tatarka* ok. Kamieńca Podolskiego (Winnica Ukr) [Roczn 201]

bl.: *Na świętego Marka późny siew owsa, a wczesna tatarka* [StarPrzysł 45]

Na świętego Marka rychły groch, późna tatarka

Mp: *Na świętego Marka rychły groch, późna tatarka* Rzesz [NKPP II 392]

Na świętego Marka siej lepiej groch do garnka

Mp: *Na świętego Marka siej lepiej groch do garnka*; „Niekórtzy już wtenczas groch siać zaczynają, ale u nas jest to zbyt wczesna pora” ok. Hrubieszowa i Zamościa [Gluz 563]

(Na) świętego Marka sieje się ostatnia jarka

Śl: *Na świętego Marka sieje się ostatnia jarka. Na swiyntego Marka sieje sie ostatnia jarka* Ciesz [NKPP II 393]¹⁸¹; *Świętego Marka sieje się ostatnia jarka* Śl [NKPP II 393]

bl.: *Na świętego Marka sieje się ostatnia jarka* [StarPrzysł 45]

Na świętego Marka wylazi groch z garnka

Śl: *Na św. Marka wylazi groch z garnka* Kędzierzyn-Koźle [MPTL XV 1 s. 81]

Pojechał Marek// święty Marek idzie/poszedł/wyszedł na folwarek, ogląda zagony, który dobrze zasiany// obaczyć/oglądać/zobaczyć żytko, czy/czyli (już) weszło/wyszło/wzeszło/zeszło wszystko/wszystko

Śl: *Św. Marek poszedł na folwarek oglądać żytko, czy wyszło wszystko* Radzionków tar-gór [MPTL XV 1 s. 111]

Mp: *Święty Marek posed na folwarek oglądać żytko, cy zesło wsytko* ok. Bochni i Gdowa myślen [Święt 572]; *Święty Marek wyszedł na folwarek, zobaczyć żytko*,

¹⁸¹ Zapisy pochodzą z dwóch różnych rękopiśmiennych źródeł NKPP.

czyli zeszło wszystko; „Po wsiach parafijalnych wychodzą dnia tego w solennych processyach na pole do krzyżów, figur lub kapliczek, błagając Stwórcy o urodzaje i hojne żniwa. Z processyj tych urosło przysłowie” Sier [Kal I 92]

Maz: *Święty Marek poszedł na folwarek oglądać żytko, czy zeszło wszystko* Maz pd-zach [Maz I 156]

Wp: *Pojechał Marek na folwarek obaczyć żytko, czy już weszło wszystko* Wp [BibWarsz 1861 III 628]; *Święty Marek idzie na folwarek, ogląda zagony, który dobrze zasiany* (zasiany) Kuj [Kuj I 202]¹⁸²

bl: *Święty Marek poszedł na folwarek oglądać żytko, czy weszło wszystko* [StarPrzysł 45]

Siew na święty Marek, dobry plon taterek

Mp: *Siew na święty Marek, dobry plon taterek*; „Tatarka, gryka, hreczka potrzebuje tylko rosnąć i dojrzewać trzy miesiące, więc i w połowie czerwca siana jeszcze się czasem udaje”¹⁸³ ok. Hrubieszowa i Zamościa [Gluz 566]

Święty Marek otwiera folwarek

Wp: *Święty Marek otwiera folwarek* (także ziemię) Wp [BibWarsz 1861 III 628]

bl: *Święty Marek otwiera folwarek* [StarPrzysł 45]

W dzień świętego Marka sieje się tatarka

Śl: *W dzień świętego Marka sieje się tatarka* Ciesz [NKPP II 393]

- dotyczące pracy na roli i pogody:

Jak deszcz w świętego Marka, będzie ziemniaków tylko miarka, a gdy w Marka pogoda, na ziemniaki uroda

Mp: *Jak deszcz w świętego Marka, będzie ziemniaków tylko miarka, a gdy w Marka pogoda, na ziemniaki uroda* Kiel [NKPP II 392]

Jak się w święty Marek przypogodzi, to sadź ziemniaki choćby w wodzie, a gdy się w Marka zachmurzy, to sadź ziemniaki na górze

Mp: *Jak się w święty Marek przypogodzi, to sadź ziemniaki choćby w wodzie, a gdy się w Marka zachmurzy, to sadź ziemniaki na górze* Kiel [NKPP II 392]

Jak w święty Marek deszcz, to jest nieurodzaju wieszcz

Mp: *Jak w święty Marek deszcz, to jest nieurodzaju wieszcz* Kiel [NKPP II 392]

- dotyczące życia człowieka zgodnego z cyklem przyrody i przyjętymi obyczajami:

Na Marka nie kidaj słoniny do garnka

---

¹⁸² Por. zdialogizowane przysłowie z wariantywnymi i fakultatywnymi komponentami: (*Na*) (*święty*) *Łuka/Lukasz, czego (jeszcze) (po polu/ w dole) szuka/szukasz? (I – (Ano/Oto) rzepy!]* – *A boś/Alboś (to) jej (dziadu) (w dole/sklepie) ślepy?/ Czyś i w domu ślepy?/ (– Rachuję zagony, który nie zasiany)*. Opisano je w grupie frazemów związanych ze św. Łukaszem.

¹⁸³ Przysłowie to błędnie umieszczono pod dniem 18 czerwca. Jednakże zawarte w komentarzu do niego informacje dotyczące uprawy gryki są prawdziwe.

Maz: *Na Marka nie kidaj*¹⁸⁴ *stoniny do garka* Sowlany białos

Na świętego Marka trawy do garnka

Śl: *Na św. Marka trawy do garka* Wichrów oles [MPTL XV 1 s. 81]

Na święty Marek w Grabowcu/Sarnowie jarmarek

Mp: *A na święty Marek w Grabowcu jarmarek* Dub tom-lub [PF V 751]; *A na święty Marek w Sarnowie jarmarek* Czerchów¹⁸⁵ łącz [PF V 751]

- dotyczące religii:

Gdy na świętego Marka Wielkanoc przypada, cały świat zawoła biada

Śl: *Gdy na świętego Marka Wielkanoc przypada, cały świat zawoła biada* Ciesz [NKPP II 392]

Liczne w tej grupie przysłowia (w sumie 23 wyabstrahowane jednostki) da się zakwalifikować do siedmiu zakresów tematycznych: dotyczące życia przyrody (2), życia przyrody i pogody (2), pracy na roli, w gospodarstwie (12), pracy na roli i pogody (3), życia człowieka zgodnego z cyklem przyrody i przyjętymi obyczajami (3) oraz religii (1). Wszystkie one odnoszą się do dnia liturgicznego wspomnienia św. Marka Apostoła i Ewangelisty, wypadającego 25 kwietnia.

Ciekawa obserwacja przyrody utrwaliła się w paremii: *Przed dniem świętego Marka ile żaba kuka, tyle dni po nim milcząc, spokojności szuka*. Świadczy ona o bliskości natury w życiu mieszkańców wsi, którzy podejmują nad nią refleksje.

Praktyka życiowa leży natomiast u podstaw innego proverbium: *Święty Marek rzuci/rzucił/włoży/włożył/wraził/wrzuci do wody ogarek z pierwszej wyodrębnionej grupy tematycznej*. Uwzględniając zapisy pojawiające się w źródłach, można by sformułować taką jego definicję: 'od dnia liturgicznego wspomnienia św. Marka nie jest już konieczne oświetlanie pomieszczeń w domach (rano i wieczorem)'. W jednej monografii, podającej jednostkę tę w postaci: *Święty Marek włoży do włody łogarek*, natrafiamy na takie oto objaśnienie: „woda w rzekach coraz cieplejsza” [ŚwiętBrzoz 61].

Przysłowia wiążące się z pogodą, a zatem mieszczące się w dwóch wskazanych grupach – dotyczące życia przyrody i pogody oraz pracy na roli i pogody, opierają się na dwóch sprzecznych zależnościach. Jedna polega na tym, że deszcz w święto św. Marka zapowiada suszę, natomiast kiedy aura dopisuje – zwiastuje to urodzaj: *(Jeśli) deszcz w świętego/święty Marek/Marka// na święty Marek, jak deszcz, robi z ziemi skwarek// (to) ziemia (w lecie) jak skwarek/skwarka// to ziem*

¹⁸⁴ *Kidać* 'rzucać, kłaść' (znane mi z mowy żywej mieszkańców Sowlan). W tym znaczeniu wyraz ten notuje Kudz 154 z ok. Knyszyna białos.

¹⁸⁵ W źródle zapisano *Cerchów*.

zeschnie na oskwarek oraz *Jak deszcz w świętego Marka, będzie ziemniaków tylko miarka, a gdy w Marka pogoda, na ziemniaki uroda; Jak w święty Marek deszcz, to jest nieurodzaju wieszcz*. Druga obserwacja odwraca ten porządek: *Gdy na święty Marek deszcz idzie, to i na kamieniu owies zejdzie oraz Jak się w święty Marek przypogodzi, to sadź ziemniaki choćby w wodzie, a gdy się w Marka zachmurzy, to sadź ziemniaki na górze*. Niezgodność ta zastanawia, zważywszy na fakt, że wszystkie paremie dotyczące pracy na roli i pogody: *Jak deszcz w świętego Marka, będzie ziemniaków tylko miarka, a gdy w Marka pogoda, na ziemniaki uroda; Jak w święty Marek deszcz, to jest nieurodzaju wieszcz czy Jak się w święty Marek przypogodzi, to sadź ziemniaki choćby w wodzie, a gdy się w Marka zachmurzy, to sadź ziemniaki na górze* zapisano na tym samym terenie (Kielecczyźnie).

Najliczniejszą grupę wśród zaprezentowanych tu prowerbiów stanowią jednostki odnoszące się do pracy na roli, w gospodarstwie. Ze względu na czas, w jakim przypada liturgiczne wspomnienie ewangelisty, większość z nich dotyczy siewu zbóż jarych oraz innych roślin. W grupie tej znalazło się przysłowie informujące o początku kolejnego sezonu prac gospodarskich: *Święty Marek otwiera folwarek*. W jednym źródle natrafiamy na dopisek: „także ziemię” [BibWarsz 1861 III 628]. Wszak kolejny rok pracy mieszkańców wsi rozpoczął się właśnie od zasiewów. Obok przywołanej paremii mamy też wariantywną jednostkę w formie miniopowiadania, poświadczoną niemal w każdym dialekcie: *Pojechał Marek// święty Marek idzie/poszedł/wyszedł na folwarek, ogląda zagony, który dobrze zasiany// obaczyć/oglądać/zobaczyć żytko, czy/czyli (już) weszło/wyszło/wzeszło/zeszło wszystko/wszytko*. Zawiera ona zatem wskazanie dla gospodarzy, że pod koniec kwietnia siewy powinny być już ukończone, a nawet powinny być widoczne ich efekty. Na inną motywację omawianego frazemu wskazuje Oskar Kolberg [Kal I 92]. Odwołuje się on do ludowej obrzędowości religijnej związanej z dniem liturgicznego wspomnienia św. Marka obecnej na wsiach w Sieradzkim. Tego dnia bowiem odbywano tam uroczyste procesje na pola oraz do przydrożnych krzyży, figur i kapliczek, prosząc Boga o błogosławieństwo w uprawie roli. Motywacja ta jednak wydaje się wtórna wobec traktowania tego prowerbium jako jednego ze wskazań w pracy na gospodarstwie.

Rozbieżność terminów w przywołanych przysłowiaach wynika prawdopodobnie stąd, że bliżej nie określono czasu wysiewu zbóż jarych. Należy jednak dokonywać go możliwie najwcześniej. W związku z tym zdarzają się lata, w których rolnicy ruszają z ziarnem w pole bardzo wczesną wiosną, ale też bywają i takie, w których warunki atmosferyczne zmuszają do opóźnienia zasiewów. W omawianych prowerbiach znajdują zapewne odbicie te fakty.

Niemal wszystkie paremiologiczne wskazania dotyczące siewów zawierają składnik wartościujący. Ocenie podlega termin wysiewu kolejnych zbóż i innych roślin. Punktem odniesienia jest zawsze liturgiczne wspomnienie apostoła bądź dzień je poprzedzający. Oto materiał ilustracyjny: (*Kto sadzi/sadź (kartofle/ziemniaki) na/w (wigilię) (świętego) Marka/na świętego Marka, (a/to) będzie (z nich)/to (ma/miał) (duża) (pod/z) (każdego/każdym) (krzaczkiem/krzakiem/rządka/rzędu) (cała/duża) miarka/miarkę; Na świętego Marka ostatni groch i jarka; Na świętego Marka późny owies//późny siew owsa/siew owsa późny, (a) ranna/wczesna tataraka; Na świętego Marka rychły groch, późna tataraka; (Na) świętego Marka sieje się ostatnia jarka; Siew na święty Marek, dobry plon tatarak; W dzień świętego Marka sieje się tataraka*). Porównanie ze sobą przedstawionych frazemów ujawnia niejednoznaczne oceny w wyrażanych wskazaniach odnoszących się do terminu siewu tej samej rośliny. Mamy bowiem następujące określenia: *ranna/wczesna tataraka, późna tataraka, dobry plon tatarak* czy neutralne stwierdzenie *seje się tataraka* oraz *ostatni groch* i *rychły groch*. Biorą się one zapewne z tego samego powodu, co opisana wcześniej rozbieżność w czasie wiosennych wysiewów zbóż. Warunki atmosferyczne panujące w danym roku regulują terminarz prac związanych z uprawą ziemi. Dodajmy, że zgodnie z wiedzą fachową nasiona grochu wykazują zdecydowanie mniejszą wrażliwość na niskie temperatury niż ziarno gryki tataraki, toteż pierwsza z tych roślin może być wysiewana znacznie wcześniej. Jeśli natomiast chodzi o termin siewu zbóż jarych, to w przywołanych prowerbiach spotykamy się z jednoznacznym wartościowaniem: *ostatnia jarka, późny owies/ późny siew owsa/ siew owsa późny, sieje się ostatnia jarka*.

Osobnych uwag wymagają przysłowia *Na świętego Marka siej lepiej groch do garnka* oraz *Na świętego Marka wylazi groch z garnka*. W NKPP znajdujemy informację objaśniającą sens obu jednostek: „Przed sianiem grochu, by ziarna napęczniały, gospodynie zasadzają go do garnka z wilgotną ziemią” [II 392]. I w tym przypadku mamy do czynienia z niezgodnością temporalną. Tym razem wynika ona zapewne z faktu osiągnięcia dojrzałości przez niektóre odmiany grochu już po upływie około dwóch miesięcy od wysiewu¹⁸⁶. W związku z tym rolnik dysponuje dość długim okresem, w którym może posiać ziarna tej rośliny.

Wśród paremii dotyczących pracy na roli, w gospodarstwie znalazła się jeszcze jednostka obejmująca w sumie cztery terminy siania poszczególnych roślin uprawnych: *Benedykt w pole z grochem, Wojciech z owsem jedzie, Marek*

¹⁸⁶ Por. np. http://pl.wikipedia.org/wiki/Groch_zwyczajny czy <http://www.groch.com.pl/> (dostęp do obu stron: 20 sierpnia 2012).

ze *lnem*, *Filip tatarkę wywiedzie*. Z bardzo podobnym proverbium zetknęliśmy się już wśród frazemów z komponentem *Filip: Benedykt w pole z grochem*, *Wojciech z owsem jedzie*, *Stanisław ze lnem*, *Filip tatarkę wywiedzie*. Różnica między tymi proverbiemi dotyczy tylko trzeciego ich członu, a właściwie – jedynie nazwy osobowej w nim użytej. Raz występuje antroponim *Stanisław*, innym razem – *Marek*. W sumie więc oba przysłowia odwołują się kolejno do dni liturgicznych wspomnień pięciu świętych: Benedykta (21 marca¹⁸⁷), Wojciecha (23 kwietnia), Stanisława (8 maja) lub Marka (25 kwietnia) oraz Filipa (6 maja). W paremiach tych natrafiamy na wcześniejszy termin siewu grochu niż wskazywany w opisywanych już frazemach. Trudno się temu dziwić, gdyż warzywo to wysiewa się jako jedno z pierwszych w ciągu roku kalendarzowego. Gryce tatarce zaleca się natomiast nieco późniejszy czas siewu niż święto św. Marka. Różnica ta wynika zapewne – na co już zwracaliśmy uwagę – z niejednakowych w poszczególnych latach warunków atmosferycznych, od których zależna jest praca na roli. Terminy siewu dwóch pozostałych, a wymienianych w opisywanych proverbiach roślin – owsa i lnu – pokrywają się mniej więcej z dzisiejszą wiedzą fachową w tym zakresie.

Kilka przysłów z onomastycznym komponentem *Marek*, odnoszącym się do nowotestamentowej postaci, mieści się w polach tematycznych słabiej reprezentowanych w badanym materiale paremiologicznym. Chodzi tu o jednostki dotyczące życia człowieka zgodnego z cyklem przyrody i przyjętymi obyczajami oraz religii. Proverbium *Na Marka nie kidaj słoniny do garnka* otwiera opowieść o jednym ze zwyczajów na podlaskich wsiach. Otóż w niektórych miejscowościach do dziś – przynajmniej częściowo – funkcjonuje przeświadczenie o tym, że dany święty przyczynił się do uratowania społeczności od jakiejś klęski. W związku z tym dzień liturgicznego wspomnienia tej postaci traktowano tak jak niedzielę. Powstrzymywano się zatem od niekoniecznych prac gospodarskich. Te dodatkowe święta „nakazane” nazywano *zakładnymi*¹⁸⁸. W Sowlanach, miejscowości graniczącej z Białymstokiem, w której zanotowano przywołane przysłowie, za orędownika przed Bogiem w sprawie odwrócenia – już dziś nie wiadomo jakiego – niebezpieczeństwa uznano św. Marka¹⁸⁹. Stało

¹⁸⁷ Por. przypis 178.

¹⁸⁸ W niektórych wsiach funkcjonowało niejedno takie święto. Spotkałem się z relacjami mówiącymi o tym, że mieszkańcy sąsiednich miejscowości czynili sobie żarty ze swoich sąsiadów obchodzących w ciągu roku kilka *święt zakładnych*. Zdarzało się, że z tych okazji zamawiano msze św. w miejscowym kościele (w kartotece SGP wyrażenie *święto (święta) zakładne* nie jest poświadczone; również brak poświadczeń na sam przymiotnik *zakładny* w interesującym nas tu znaczeniu).

¹⁸⁹ Główna ulica przebiegająca przez tę wieś nazywa się św. Marka.

się tak dlatego, że od dnia jego święta nastąpił przełom w trudnej sytuacji. Mieszkańcy wymienionej wsi dodatkowo tego dnia powstrzymywali się – tak jak w piątki – od pokarmów mięsnych, co metaforycznie zostało wyrażone słowem *ślonina*. Leksem ten odsłania jednocześnie fragment ludowej kuchni, a także ukazuje poziom zamożności chłopów.

Inną paremią, nieodbiegającą od spraw kulinarnych jest jednostka *Na świętego Marka trawy do garnka*. Wobec braku jakichkolwiek informacji w źródłach pozostaje jedynie sformułować hipotezę, która przybliży znaczenie przywołanego frazemu. Otóż liturgiczne wspomnienie św. Marka wypada w czasie przednówka. A właśnie wtedy mieszkańcom wsi najbardziej brakuje pożywienia. W związku z tym być może powstało to przysłowie, stanowiące swoisty językowy akt bezradności wobec zaistniałej sytuacji.

Z problematyką jedzenia prawdopodobnie też łączy się proverbium dotyczące religii: *Gdy na świętego Marka Wielkanoc przypada, cały świat zawoła biada*. W nim chyba też odbija się ubóstwo dotyczące nieraz lud przed zbiorom nowych plonów. Dodajmy, że ta i wcześniejsza jednostka pochodzą z tego samego dialektu – śląskiego.

Pozostaje wspomnieć jeszcze o paremii związanej z handlem: *Na święty Marek w Grabowcu/Sarnowie jarmarek*. Opiera się ona na prostym rymie interesującej nas tu nazwy osobowej do gwarowej formy fleksyjnej rzeczownika *jarmark*. Można sądzić, że przysłowie to było reprodukowane z aktualizacją toponimu i pełniło w lokalnych społecznościach funkcję przypominającego ogłoszenia.

MARIA (MARYJA)¹⁹⁰

W Biblii: matka Jezusa Chrystusa. Pochodziła z Nazaretu. Żona Józefa, krewna Elżbiety, matki Jana Chrzciciela. Wybrana przez Boga na matkę Jego Syna. Pozostawała w cieniu wielkich wydarzeń związanych z życiem Jezusa.

Miejsca występowania nazwy osobowej w NT (19), np.: Mt 1, 16, 18, 20; 2, 11; Mk 6, 3; Łk 1, 27, 30, 34, 38; Dz 1, 14.

Święta liturgiczne: Matka Boża doczekała się w liturgii wielu świąt. Wśród prezentowanych przysłów ujawniły się trzy: święto Matki Boskiej Gromnicznej (Ofiarowania Pańskiego) obchodzone 2 lutego, uroczystość Zwiastowania Pańskiego – 25 marca oraz uroczystość Narodzenia Najświętszej Maryi Panny – 8 września.

¹⁹⁰ Nie uwzględniam jednostek z synonimicznymi komponentami typu *Matka Boska (Boża)*, *Najświętsza Panna (Panienska)*.

Wyrażenia rzeczownikowe:

- nazwy roślin¹⁹¹:

dzwonki najświętszej marii panny/ panny maryi

‘dziurawiec zwyczajny (*Hypericum perforatum*)’

Mp: *Dzwonki Najświętny Marii* Nowa Wieś kros [KurJez 134, 151]; *Dzwonki Panny Maryi* Mszana kros [KurJez 134, 151]

Wp: *Dzwonki P. Maryi*; „Położnice wiejskie [...] rozkładają to ziele w izbie, gdzie leży niemowlę i przy sobie je noszą, żeby odstraszyć Boginki” Wp [Pozn VII 69]

bl: *Dzwonki Panny Marii* [Pelc 102, 104, 112]

koszyczki najświętszej panny maryi

‘werbena pospolita (*Verbena officinalis*)’

Mp: *Koszyczki N. P. Maryi*; „Ziela tego używają [...] na różne choroby bydła” Łodygowice żyw [ME VII 45]

bl: *Koszyczki Najśw. P. Maryi* [Zb VI 305]

kotki panny marii

‘bliżej nieokreślona roślina używana na ból żołądka’

Mp: *Kotki Panny Marii* Warszawice gar [PF V 770]

lenek panny maryi

‘*Linaria pospolita* (*Linaria vulgaris*)’

Wp: *Lenek P. Maryi* Wp [Pozn VII 71]

listki pannej maryi

‘bliżej nieokreślony rodzaj ziół o listkach podobnych do babki, ale dłuższych i pachnących’

¹⁹¹ W materiale gwarowym, głównie z Podhala, znalazły się jeszcze trzy inne nazwy botaniczne odnoszące się przede wszystkim do złoćenia balsamicznego:

maryi miętka

1. ‘złocień balsamiczny (*Tanacetum balsamita*)’: *Maryi miętka* Zakopane [SGGR 48]; *Maryjo miętka – spód liści gęsto, do góry łodyga wielko, kwiatek syskowaty, zielony, listki na rany* Chochołów n-tar [SGGR 48]; *Maryi miętka – na rany, jak obiro, łozmacony* [rozmozczone – przyp. EP] *liść się przykłada* Ciche n-tar [SGGR 48]; *Maryi miętka* Czarny Dunajec n-tar [SGGR 48]; *Maryi miętka* N-tar [SGGR 48], *Maryi miętka* N-tar [SK] IV 306

2. ‘mięta pieprzowa (*Mentha piperita*) [?]’: *Maryi miętka* Koniówka n-tar [SGGR 48]

miętka panny maryi

‘złocień balsamiczny (*Tanacetum balsamita*)’: *Miętka Panny Maryi* Zakopane [SGGR 48]

panna maryjeczka

‘złocień balsamiczny (*Tanacetum balsamita*)’: *Panna maryjeczka* Góra Świętej Anny strzel-opol [OIW 199]

Renata Kucharzyk [2010: 109–110] wiąże je z niemiecką nazwą *Marienblatt*. W związku z tym bezpośredni wpływ Biblii jest tu tylko pozorny, dlatego zostały one wyłączone z korpusu frazemów opisywanych w niniejszej pracy.

Śl: *Listki Pannej Maryi Kozakowice ciesz*¹⁹²

panny marii warkoczyk

‘bliżej nieokreślone zioło’

Śl: *Panny Marijy warkoczki bierum jako dobrum zielinam*¹⁹³ Sulków głub [PJS I 139]

pszenciczka najświętszej marii panny

‘szarota błotna (Gnaphalium uliginosum)’

Mp: *Pszenciczka Najświętszej Marii Panny*; „Ziele to razem z ziołami zwanemi *Włoski M. Boskiej* [‘gęsiówka piaskowa (Arabis arenosa)’ – przyp. EP] i *Rękawki M. Boskiej* [‘goryczka wąskolistna (Gentiana pneumonanthe)’ – przyp. EP] pokrajane i sparzone wrzącą wodą wlewa się do napoju koniom, bo to chroni je od wielu chorób. Święcą razem z innym zieleń w dniu 15 sierpnia” Gaj krak [Lud XXX 51]¹⁹⁴

trzewik panny marii

‘obuwik pospolity (Cypripedium calceolus)’

Mp: *Tczewik Panny Marii zach ok. Szczawnicy n-tar* [SGGR 63]

warkoczki panny marii

‘rzepik pospolity (Agrimonia eupatoria)’

Mp: *Warkoczki P. Marii Tenczyn myślen* [Kiel I 238]

włoski najświętszej panny marii

‘gęsiówka piaskowa (Arabis arenosa)’

Mp: *Włoski Najświętszej P. Marji*; „Gotują razem z innym zieleń i dają pić krowie po ocieleniu. [...] Święcą razem z innym zieleń dnia 15 sierpnia” Brzezowa myślen [Lud XXX 40]; *Włoski Najświętszej P. Marji Biezanów krak* [Lud XXX 40–41]¹⁹⁵

włosy panny marii/marij

1. ‘koniczyna polna (Trifolium arvense)’

Mp: „*Włosy Panny Marij* [...], używane za lek od febry i biegunki” Cieplice jaros [Przem 234]

2. ‘zanokcica skalna (Asplenium trichomanes)’

¹⁹² Eksplorator (Franciszek Bizoń, badacz gwary cieszyńskiej) zapisał wprawdzie w przywołanej formie nazwę tej rośliny, opatrzył ją jednak komentarzem. Wskazał w nim, że ściśle gwarową postać prezentowanej botanicznej nominacji należałoby zapisać w następujący sposób: *Listki Pannej Maryjej*.

¹⁹³ *Zelina ‘ziola’*: Sulków głub [PJS I 147].

¹⁹⁴ W nieodległej wsi – Świątyniki Górne krak roślina ta nosi nazwę *pszenciczka matki boskiej* [Lud XXX 51].

¹⁹⁵ Roślina ta w nieodległej wsi nosi nazwę *włoski pana jesusza* Gaj krak [Lud XXX 40]. Por. w grupie frazemów związanych z Jezusem.

Mp: „*Panny Marii włosy*, od bolesti głowy; gotować i głowę skrapiać” Częstochowa [Wisła II 605]

- nazwa zwierzęcia:

panna maria/maryja

‘biedronka (Coccinella)’

Wp: *Panna maria* Ciecholewy, Czarna Woda, Studzienice, Zblewo st-gdań [AJK IV m. 159 s. 69–70]; *Panna marija* Lubichowo, Trzcina st-gdań [AJK IV m. 159 s. 70]

Kasz: *Panna maria* Konarzyny kościer [AJK IV m. 159 s. 69–70]

Frazy:

amen Maryja

‘okrzyk wyrażający zwykle mocny żal po czymś, czego nie da się odwrócić’

Mp: *Amyń Maryjá, juz po pralce!* Piekielnik n-tar (Orawa) [KąsŚl I 6]

co Jezus Maryja → JEZUS

Jezus Maryja → JEZUS

Jezusie Maryjo! → JEZUS

o la Boga! Jezus! Jezus, Maria! → JEZUS

Przysłowia:

- dotyczące pogody:

Gdy/jak/kej/kiedy się Jan/Janek/Jasio/Jaś rozbeczy/rozczeni/rozkwili/rozpłacze, (a) Mać/Maryś/Matka/Matula (go) nie utuli, (to) będzie (ciągle) beczał/płakać/płakał/popłakiwał (aż/aże) do (świętej) Urszuli → JAN CHRZCICIEL

Na Narodzenie Maryi pogodnie, będzie tak cztery tygodnie

Mp: *Na Narodzenie Maryi pogodnie* (8 września), *będzie tak cztery tygodnie* Krak [KraK IV 287]

- dotyczące życia przyrody:

Na Gromniczną Maryję niedźwiedź budę rozwali lub poprawi ją¹⁹⁶

Mp: *Na Gromniczną Maryję niedźwiedź budę rozwali lub poprawi ją* Mp pd [Zb VI 163]

Maz: *Na Gromniczną Maryję niedźwiedź budę rozwali lub poprawi ją*; „Wróżba ludowa, że gdy w dniu tym zima dotrzymuje, to wiosna będzie wczesna i niedźwiedź budę swoją rozwala; gdyby zaś mróz zwalniał, to wiosna jeszcze daleko i niedźwiedź budę poprawia” Maz pd-zach [Maz I 114]

---

¹⁹⁶ W gwarze odnotowano podobne przysłowie, ale z jednowyrazową nazwą święta kościelnego przypadającego 2 lutego: *Jak na Gromnice śniegiem kurzy, to niedźwiedź swą budę burzy, a gdy taje, to ją naprawia* Ciesz [ZarŚl VI 4 s. 218].

- dotyczące pracy w gospodarstwie:

Na Zwiastowanie Panny Maryi już się próżne bydlę w polu używi

Wp: *Na Zwiastowanie Panny Maryi już się próżne bydlę w polu używi* Wp [BibWarsz 1861 III 626]

bl.: *Na Zwiastowanie Panny Maryi już się próżne bydlę w polu używi* [StarPrzysł 42]

- dotyczące religii:

Kto kocha Maryję, nie pyta się o wiliję

Mp: *Kto kocha Maryję, nie pyta się o wiliję*; „W wigilię Matki Boskiej Gromnicznej, jako też wszelkich uroczystości Boga-Rodzicy, lud pości, trzymając się przysłowia” Sier [Kal I 67]

We Wielki Piątek boleści Maryi początek

Wp: *We wielki piątek boleści Maryi początek* Wp [BibWarsz 1861 III 628]

W zaprezentowanych frazematach pojawiają się (czasem obocznie) dwie podstawowe formy antroponimu bądź równego im derywatu (w przypadku wyrażen rzeczownikowych) – starsza i częstsza – *Maryja* oraz nowsza i rzadsza – *Maria*¹⁹⁷. W jednym przysłowiu (obecnym tu tylko jako odsyłacz) występuje ekspresywna forma tego imienia – *Maryś*.

Najliczniejszą grupę frazemów z imieniem *Maria* (*Maryja*) odnoszącym się do matki Jezusa bądź utworzonym na jego podstawie apelatywem tworzą wyrażenia rzeczownikowe (12). Poza tym w zebranych materiale znalazła się fraza oraz przysłowia (5).

Wśród pierwszego typu jednostek wydzielają się przede wszystkim gwarowe nazwy roślin (11). Mamy również nominację zoologiczną. Obserwacje nazw botanicznych skłaniają do formułowania różnych interpretacji dotyczących motywacji tych frazemów. Podstawami wyrażen *lenek panny maryi* ‘Inica pospolita’ oraz *trzewik panny marii* ‘obuwik pospolity’ mogły być oficjalne określenia tych roślin. Wygląd desygnatu bądź jego części prowadził zapewne do asocjacji utrwalonych w nominacjach: *warkoczyki panny marii* ‘rzepik pospolity’, *włoski najświętszej panny marii* ‘gęsiówka piaskowa’, *włosy panny marii/maryi* 1. ‘koniczyna polna’; 2. ‘zanokcica skalna’. Rzepik pospolity wyróżnia się okazałymi kwiatostanami składającymi się z drobnych żółtych kwiatuśków, które mogą się kojarzyć z warkoczykami¹⁹⁸. Dodajmy w tym miejscu, że podobną motywację trudno przypisać roślinie określanej mianem *panny maryi warkoczyk*. Nie wiadomo bowiem, jakiego dokładnie desygnatu ono dotyczy, a ponadto oba wyrażenia pochodzą z różnych dialektów – śląskiego (*panny maryi warkoczyk*)

¹⁹⁷ O historii imienia *Maria* (*Maryja*) patrz w: Malec 1995: 88; Grzenia 2008: 230–232.

¹⁹⁸ Por. np. http://pl.wikipedia.org/wiki/Rzepik_pospolity (dostęp: 20 sierpnia 2012).

i małopolskiego (*warkoczyki panny marii*). Gęsiówka piaskowa natomiast charakteryzuje się niewielkimi, przeważnie białymi kwiatuśkami na długich, cienkich, rozgałęziających się łodygach¹⁹⁹. Widok tej rośliny stwarzał zatem możliwość do skojarzeń z kobiecą fryzurą. Z kolei obraz koniczyny polnej jak również zanokcicy skalnej, nazywanych w gwarach tą samą trójczłonową nazwą – *włosy panny marii/maryi*, mógł wywoływać podobne asocjacje. Pierwsza z wymienionych roślin ma dużą liczbę kwiatów w formie walcowatych, gęsto owłosionych główek o długości 1–2 cm²⁰⁰. Zanokcica skalna, należąca do gromady paprotników, składa się z długich cienkich łodyżek z symetrycznie umieszczonymi podłużnie jajowatymi liśćmi²⁰¹. Komponenty odnoszące się do matki Chrystusa w opisywanych frazemach mogły się pojawić przez analogię do innych tego typu botanicznych nominacji. Wyrażenia rzeczownikowe: *dzwonki najświętszej marii panny/ panny marii* ‘dziurawiec zwyczajny’, *koszyczki najświętszej panny marii* ‘werbena pospolita’ czy *pszeniczka najświętszej marii panny* ‘szarota błotna’ nie wykazują podobieństw do desygnatów. Być może pobrzmiewają w nich echa – podobnie jak w jednostkach z komponentem *jezus* – ludowych opowieści apokryficznych. Nie wiadomo, czy podobne motywacje nie legły u podstaw frazemów nazywających rośliny, których nie da się precyzyjnie określić, używając botanicznej nomenklatury: *kotki panny marii* ‘bliżej nieokreślona roślina używana na ból żołądka’, *listki pannej marii* ‘bliżej nieokreślony rodzaj ziół o listkach podobnych do babki, ale dłuższych i pachnących’ oraz wspomniany już *panny marii warkoczyk* ‘bliżej nieokreślone zioło’.

O jednoznaczne interpretacje trudno też w przypadku wyrażenia rzeczownikowego *panna maria/maryja* ‘biedronka’. Frazem ten oraz jednowyrazowe gwarowe nominacje tego owada (*mariana, marianka, maryjanka, maryjka, maryneczka, marynka, marysia, marysienka, marysiepka*) były już przedmiotem analizy w niedawno wydanej pracy Renaty Kucharzyk [2010: 90–91]. Interesującą nas tu jednostkę notowano w gwarach północnej Wielkopolski (Kociewie) oraz kaszubskiej. Warto dodać, że w wielu językach i dialektach występują nazwy biedronki nawiązujące do imienia *Maria*, np.: sch. *bubamara*, mac. *быбамара* (dosłownie ‘robak Marii’), dł. dial. *marijka*, dniem. *marikenworm* [te przykłady za: Budziszewska 1965: 160], niem. *Marienkäfer*. Wobec przedstawionych danych językowych Renata Kucharzyk tak podsumowuje swoje rozważania: „Wydaje się więc, że polskie gwarowe nazwy biedronki łączące się z imieniem *Maria* mogły być inspirowane niemiecką nazwą. Nie można jednak wykluczyć, że nominacja na

¹⁹⁹ Por. np. http://pl.wikipedia.org/wiki/Rze%C5%BCusznik_piaskowy (dostęp: 20 sierpnia 2012).

²⁰⁰ Por. np. http://pl.wikipedia.org/wiki/Koniczyna_polna (dostęp: 20 sierpnia 2012).

²⁰¹ Por. np. http://pl.wikipedia.org/wiki/Zanokcica_skalna (dostęp: 20 sierpnia 2012).

gruncie polskim dokonała się niezależnie, ponieważ i polski lud żywił przekonanie, że biedronka to owad Najświętszej Maryi Panny” [Kucharzyk 2010: 91]. Kwestii tej nie da się jednoznacznie rozstrzygnąć. Nie ma zatem wyraźnych powodów, by wyrażenie to wyłączyć z korpusu jednostek opisywanych w niniejszej pracy.

Lakoniczna, ekspresywna, jednokrotnie zaświadczona z Orawy fraza *amen Maryja* wyraża zwykle mocny żal po czymś, czego nie da się odwrócić. Ilustruje ją następujący kontekst: *Amyń Maryjá, juz po pralce!* [KąśŚl I 6].

W niewielkiej grupie przysłów można wyróżnić jednostki dotyczące: pogody (1), życia przyrody (1), pracy w gospodarstwie (1) oraz religii (2). Paremie te nawiązują do maryjnych świąt i dni świątecznych. Proverbium odnoszące się do aury: *Na Narodzenie Maryi pogodnie, będzie tak cztery tygodnie* ma charakter – jak wiele tego typu frazemów – prognostyku. Przywołana uroczystość przypada 8 września. Zapewne z obserwacjami przyrody dokonywanymi w święto Matki Boskiej Gromnicznej (2 lutego) należy łączyć jednostkę: *Na Gromniczną Maryję niedźwiedź budę rozwali lub poprawi ją*. Oskar Kolberg przytacza ludowe przeświadczenie wiążące się z tym przysłowiem. Wierzone, że gdy w dniu tego maryjnego święta utrzymuje się sroga zimowa aura, to szybko nadejdzie wiosna i w związku z tym niedźwiedź swą budę rozwała. Gdy natomiast temperatura powietrza wzrastała, to zmiana ta nie wróżyła rychłej wiosny i dlatego niedźwiedź swoje zimowe mieszkanie dociepla [Maz I 114]. W gruncie rzeczy więc również w przypadku tej paremii mamy do czynienia z przepowiadaniem pogody. Kolejne proverbium nawiązuje do Zwiastowania Pańskiego obchodzonego 25 marca: *Na Zwiastowanie Panny Maryi już się próżne bydlę w polu używi*. Uroczystość ta wypada w czasie przednówka. Przysłowie to wyraża nadzieję, że w razie kończących się zasobów paszy pod koniec marca można zaczynać wypasać zwierzęta gospodarskie na łąkach. Do święta Matki Boskiej Gromnicznej oraz do innych maryjnych uroczystości odnosi się jednostka: *Kto kocha Maryję, nie pyta się o wiliją*. W źródle znajdujemy ponadto krótki komentarz mówiący o ludowym zwyczaju poszczenia w przeddzień maryjnych świąt [Kal I 67]. Treść ostatniej paremii obejmuje wydarzenia związane z męczeńską śmiercią Chrystusa wspomniane w Wielki Piątek i udział w nich Jego matki: *We Wielki Piątek boleści Maryi początek*.

MARTA

W Biblii: siostra Marii i Łazarza. Z rodzeństwem mieszkała w Betanii. Ich rodzina cieszyła się ogólnym szacunkiem. Byli oni przyjaciółmi Jezusa. Niejednokrotnie gościli Go w swoim domu. Marta uchodziła za troskliwą gospodynię.

Miejsca występowania nazwy osobowej w NT (13), np.: Łk 10, 38, 40, 41; J 11, 1, 5, 19, 20, 21, 24.

Święto liturgiczne: wspomnienie św. Marty obchodzone jest 29 lipca.

Przysłowie:

- dotyczące służby:

Około świętej Marty płac za żniwa/żniwo, dawaj kwarty

Mp: *Około świętej Marty (29 lipca) płac za żniwo, dawaj kwarty*; „Po wielu okolicach oprócz zapłaty żniwiarkom najemnym jest zwyczaj dawania kwart, to jest: jednego dnia kwartę mąki, drugiego dnia kwartę kaszy czyli krup jęczmiennych” ok. Hrubieszowa i Zamościa [Gluz 569]

Maz: *Około świętej Marty płac za żniwa, dawaj kwarty* Maz pd-zach [Maz I 186]

Z imieniem Marty z Betanii, uznanej za świętą, siostry Marii i Łazarza wskrzeszonego przez Jezusa, wiąże się jedno przysłowie dotyczące służby: *Około świętej Marty płac za żniwa/żniwo, dawaj kwarty*. Dzień jej liturgicznego wspomnienia wypada 29 lipca. Wówczas żniwa trwają w pełni. Jedno ze źródeł przywołanej paremii wyjaśnia, że najmowanym do prac przy zbiorach plonów kobietom, poza wynagrodzeniem, dawano kwartę mąki i kaszy [por. Gluz 569]. Zwyczaj ten – jak widać – utrwalił się w zaprezentowanym proverbium²⁰².

MATEUSZ

W Biblii: apostoł powołany przez Jezusa. Pochodził z Nazaretu, był poborcą ceł i podatków w Kafarnaum (zawód celnika był wówczas pogardzany). Według tradycji jest autorem jednej z Ewangelii. Nie wiadomo, gdzie i w jaki sposób zmarł (uznaje się go jednak za męczennika).

Miejsca występowania nazwy osobowej w NT (5): Mt 9, 9; 10, 3; Mk 3, 18; Łk 6, 15; Dz 1, 13. Święto liturgiczne: wspomnienie św. Mateusza Apostoła i Ewangelisty obchodzone jest 21 września.

---

²⁰² W zebranych materiale znalazła się jeszcze jednostka: *Gospodyni Marta szeląga niewarta* bl. [NKPP II 396]. Wobec braku objaśnienia w źródle na myśl przychodzi skojarzenie z nowotestamentową Martą, którą Jezus upomniał: „Marto, Marto, troszczysz się i niepokoisz o wiele, a potrzeba <mało albo> tylko jednego. Maria obrała najlepszą część, której nie będzie pozbawiona” [Łk 10, 41–42]. Światło na treść tego frazemu rzuca jednak informacja zawarta w kolbergowskim źródle: „Pospolite było dawniej u nas to imię [Marta – przyp. EP]. Stąd różne znane przysłowia o złej, a krzającą się hałaśliwie gospodyni powstały” [Maz I 186].

Przysłowia:

- dotyczące pogody:

Do świętego Mateusza nie zdejmuj kapelusza, a po świętym Mateuszu kiej (ten), co/kto (chodzi) w kapeluszu

Śl: *Do świętego Mateusza nie zdejmuj kapelusza, a po świętym Mateuszu, kiej ten, co w kapeluszu* Śl [MPTL XV 1 s. 36]

Maz: *Do świętego Mateusza nie zdejmuj kapelusza, a po świętym Mateuszu, kiej ten, co w kapeluszu;* „Radzono [...] schować kapelusze, a włożyć czapkę” Maz pd-zach [Maz I 190]

Wp: *Do świętego Mateusza nie zdejmuj kapelusza, a po świętym Mateuszu, kiej, kto chodzi w kapeluszu* Kuj [Kuj I 202]

Już po świętym Mateuszu, a ty jeszcze w kapeluszu

Wp: *Już po świętym Mateuszu, a ty jeszcze w kapeluszu* Kuj [NKPP II 404]

Niech chucha chudeusza, kto zabył Mateusza

Maz: *Niech chucha chudeusza²⁰³, kto zabył (zapomniał) Mateusza;* „Przypadające w ten dzień jarmarki słynęły obfitością futer, czapek, kozuchów [...]. Przeważnie mówiono o takim, który nie zakupił ciepłego odzienia i obuwia” Maz pd-zach [Maz I 190]

Niech po Mateuszu chucha, kto sobie nie kupił kozucha

Śl: *Niech po Mateuszu chucha, kto sobie nie kupił kozucha* Ciesz [NKPP II 403]

Oj, mróz na chudeusza, gdy zasnął Mateusza

bl: *Oj, mróz na chudeusza, gdy zasnął Mateusza* [NKPP II 403]

Po świętym Mateuszu (każdy) chłop/ kiej/ kiej ten, co/kto chodzi w kapeluszu

Śl: *Po świętym Mateuszu każdy kiej w kapeluszu* Ciesz [NKPP II 404]; *Po św. Mateuszu każdy chłop w kapeluszu* Orzegów-Ruda Śląska [MPTL XV 1 s. 98]; *Po św. Mateuszu każdy kiej w kapeluszu* Piekary Śląskie tar-gór [MPTL XV 1 s. 98]

Mp: *Po św. Mateuszu każdy kiej w kapeluszu* Kraków [Zb VI 177]; *Po świętym Mateuszu kiej, kto chodzi w kapeluszu* Stradom-Częstochowa [Zb XVII 44]; *Po świętym Mateuszu (21 września) kiej ten, co chodzi w kapeluszu;* „Bo też już podówczas zimno, lepiej więc jest nosić czapkę” ok. Hrubieszowa i Zamościa [Głuz 571]

Wp: *Po świętym Mateuszu kiej ten, kto chodzi w kapeluszu* Wp [BibWarsz 1861 III 634]

Po (świętym) Mateuszu nie chodzi się/ nie chodź/ nie wolno chodzić (chłopie) w (słomianym) kapeluszu

²⁰³ SGP rejestruje wyraz *chudeusz* w znaczeniu ‘człowiek chudy, mizerny’ z jednym zaświadczeniem z Mp pn-zach (Domaniewek łącz [PJPN 37 s. 321]).

Śl: *Po Mateuszu nie chodź, chłopie, w kapeluszu* Ciesz [NKPP II 404]

Mp: *Pło świętym Matousu nie chodź, chłopie, w kapeluszu* (przywdziej ciepłą czapkę) Brzozowa tarn [ŚwiętBrzoz 63]; *Po świętym Mateusie nie wolno chodzić w słomianym kapelusie* ok. Bochni i Gdowa myślen [Święt 575]; *Po św. Mateuszu nie chodzi się w kapeluszu* (bo zimno już) Kraków [Zb VI 177]

- dotyczące pracy w gospodarstwie, na roli i pogody:

Na świętego Mateusza dostaje/dostanie kapusta kapelusza

Śl: *Na świętego Mateusza dostanie kapusta kapelusza* Ciesz [NKPP II 403]; *Na św. Mateusza dostaje kapusta kapelusza* Ryb, Rac [MPTL XV 1 s. 81]

Święty Mateusz dodaje chłodu i raz ostatni podbiera miodu

Śl: *Święty Mateusz dodaje chłodu i raz ostatni podbiera miodu* Ciesz [NKPP II 404]

Mp: *Św. Mateusz dodaje chłodu i raz ostatni podbiera miodu* Mp pd [Zb VI 177]

Maz: *Święty Mateusz dodaje chłodu i raz ostatni podbiera miodu*; „Dzień ten, dawnym obyczajem, o potrzebie przysposobienia się na zimę ostrzega” Maz pd-zach [Maz I 190]

Święty Mateusz – siałbym żyto – nie rychło już!

Maz: „Siew oziminy powinien już być skończony. Dlatego starzy gospodarze jako przestrożę powtarzają: *Święty Mateusz – siałbym żyto – nie rychło już!*” Maz pd-zach [Maz I 190]

Zebrane przysłowia mające w składzie leksykalnym imię *Mateusz*, odnoszące się do postaci autora Ewangelii, można podzielić na dwie tematyczne grupy: dotyczące pogody (7) oraz pracy w gospodarstwie, na roli i pogody (3). Każde z nich nawiązuje do dnia liturgicznego wspomnienia świętego, przypadającego 21 września.

Początki jesiennej aury zmuszają człowieka, by dostosował ubiór do warunków meteorologicznych. Tym bardziej odnosi się to do mieszkańców wsi, którzy wiele prac gospodarskich wykonują na podwórku, w obejściu czy na polu. W drugiej połowie września słońce grzeje już coraz słabiej i rzadziej. W związku z tym nie ma już potrzeby chronić przed nim głowy. Zapewne te zmiany pogody legły u podstaw takich oto paremii: *Do świętego Mateusza nie zdejmuj kapelusza, a po świętym Mateuszu kiej (ten), co/kto (chodzi) w kapeluszu; Już po świętym Mateuszu, a ty jeszcze w kapeluszu; Po świętym Mateuszu (każdy) chłop/ kiej/ kiej ten, co/kto chodzi w kapeluszu; Po (świętym) Mateuszu nie chodzi się/ nie chodź/ nie wolno chodzić (chłopie) w (słomianym) kapeluszu*. Niebagatelne znaczenie ma tu rym powstający między imieniem apostoła a rzeczownikiem *kapelus*. Wyzyskano go również w proverbium *Na świętego Mateusza dostaje/dostanie kapusta kapelusza*. Opis tego przysłowia, uwzględniający kontekst innych tematycznie związanych z nim jednostek,

znajduje się w grupie frazemów z nazwą osobową odnoszącą się do Jakuba Większego (Starszego).

Do paremii, w których utrwaliła się potrzeba cieplejszej odzieży związana z nadchodzącą jesienią, należą jeszcze następujące: *Niech chucha chudeusza, kto zabył Mateusza; Niech po Mateuszu chucha, kto sobie nie kupił kozucha; Oj, mróz na chudeusza, gdy zapał Mateusza*. W źródle rejestrującym pierwsze z wymienionych prowerbiów czytamy: „Przypadające w ten dzień jarmarki słynęły obfitością futer, czapek, kozuchów” oraz: „Przeto mówiono o takim, który nie zakupił ciepłego odzienia i obuwia” [Maz I 190]. Widzimy więc, że w przysłowiu tym przechowały się ponadto zwyczaje handlowe. Pozostałe dwie podobne jednostki nie musiały być inspirowane dorocznymi targami odbywającymi się w święto św. Mateusza. Mogły jedynie wyznaczać stosowny czas na zaopatrzenie się w ciepłe ubranie. W przypadku tych paremii znaczenie ma również rym: *Mateusz – chudeusz*.

Koniec lata i idąca z nim zmiana pogody pociąga za sobą różne prace w gospodarstwie. Jedno z prowerbiów informuje o ostatnim miodobraniu: *Święty Mateusz dodaje chłodu i raz ostatni podbiera miodu*. Inne stanowi ostrzeżenie przed kończącym się czasem siewu żyta ozimego: *Święty Mateusz – siałbym żyto – nie rychło już!*

MICHAŁ

W Biblii: jeden z archaniołów. Stał na czele hufców niebieskich w walce przeciwko Szatanowi.

Miejsca występowania nazwy osobowej w NT (2): Jud 9; Ap 12, 7.

Święto liturgiczne: wspomnienie św. Michała Archanioła obchodzone jest 29 września.

Wyrażenie określające:

jasny jak noc po świętym Michale

iron. ‘pozbawiony światła, pogrążony w mroku, ciemny’

Maz: „*Że noce długie a ciemne, dlatego wieśniacy mówią: Jasny jak noc po świętym Michale*” Maz pd-zach [Maz I 191]

Zwroty:

kochać/lubić kogoś jak święty Michał diabła

‘nie lubić lub nawet nienawidzić kogoś’

Mp: *Podobno tera przemówiała do nasy Wandy Hanka Kopciowa. Terá zmodrzała, ale ile óny przykrości ty Wandzie w skole zrobiły, ile sie ta kobieta upłakała, tego*

ji nikt nie wróci. Niby Wanda z niom gádá, przynájmní odpowiadá ji dziń dobry, ale já wiem, ze óna jo tak lubi jak święty Micháł diabła i cy terá, cy za tydzień, óna ji wszystko wypómnie Dębno kiel [RakŚl 73]

któs poszedł do wojska świętego Michała

‘któs poszedł do więzienia za drobne przestępstwo (przestępstwa)’

Mp: *Poszedł do wojska św. Michała* Kleparz-Kraków [ME XIV 80]

któs wygarbował komuś skórę jak święty Michał diabłu

‘któs mocno kogoś zbił’

Kasz: *Wygarbływac kłymu skyłrą jak swientéj Michol djoblu* Bór wej [S I 211]

Fraza:

Michał swaczynę pokichał/skichał

‘po dniu liturgicznego wspomnienia św. Michała gospodarze dawali służbie skromniejsze podwieczorki lub likwidowali je w ogóle’

Śl: *Michoł swaczyne*²⁰⁴ *pokichoł* Ciesz [OndrPrzysł 75; MPTL XV 2 s. 120]; *Michoł swaczyne skichoł* Ciesz [NKPP II 446]

Przysłowia:

- dotyczące pogody:

Gdy deszcz w świętego Michała, będzie łagodna zima cała

Śl: *Gdy deszcz w świętego Michała, będzie łagodna zima cała* Bytom [MPTL XV 1 s. 40]

Gdy na Michała i Waclawa jasno, nie będzie w zimie ciasno

Śl: *Gdy na Michała i Waclawa* [28 września – przyp. EP] *jasno, nie będzie w zimie ciasno* Ciesz [NKPP II 444]²⁰⁵

Gdy noc jasna na Michała, to nastąpi zima trwała

Śl: *Gdy noc jasna na Michała, to nastąpi zima trwała* Ciesz [NKPP II 444]²⁰⁶

Mp: *Gdy noc jasna na Michała, to nastąpi zima trwała* N-tar [Zb VI 177]; *Gdy noc jasna na Michała, to nastąpi zima trwała* Krak [NKPP II 444]

Jeśli/jeżeli na/w (dzień) świętego Michała wiatr północny wieje, to na pogodę nie ma/miejmy nadziei

Śl: *Jeżeli na świętego Michała wiatr północny wieje, to na pogoda nie ma nadzieje* Bytom [MPTL XV 1 s. 40]

---

²⁰⁴ *Swaczyna* ciesz. ‘podwieczerek’: [NKPP IV 244]; ‘podwieczerek’: Ciesz [MPTL XV 2 s. 315]; ‘drugie śniadanie lub podwieczerek’ (też: *swaczyć, swaczać* ‘jeść drugie śniadanie lub podwieczerek’) Ciesz [SCiesz 300].

²⁰⁵ Poświadczane z dwóch różnych (rękopiśmiennych) zbiorów rejestrujących przysłowia z tego terenu.

²⁰⁶ Por. wcześniejszy przypis.

Mp: *Jeśli w dzień św. Michała wiatr północny wieje, to na pogodę nie miejmy nadzieję* N-tar [Zb VI 177]

Święty Michał będzie ludzi w kominek wpychał

Wp: *Święty Michał będzie ludzi w kominek wpychał*, „Gdyż coraz zimniej, więc każdy powoli zbliża się do ciepłego kominka” Wp [BibWarsz 1861 III 636]

Święty Michał lato przekichał

Śl: *Św. Michał lato przekichał* Zabrze [MPTL XV 1 s. 111]

- dotyczące życia przyrody:

Święty Jan żołądź zawiązał, a święty Michał pospychał → JAN (CHRZCICIEL)

- dotyczące życia przyrody i pogody:

Jak nie odlecą ptaki do Michała, do Wilii zima nie nastąpi trwała

Śl: *Jak nie odlecą ptaki do Michała, do Wilii zima nie nastąpi trwała* Ciesz [NKPP II 445]

Ptaszki do Michała, gdzie zima została

Śl: *Ptaszki do Michała, gdzie zima została* Ciesz [NKPP II 445]

Ptaszki przed Michałem odleciały – będzie ostry grudzień cały

Mp: *Ptaszki przed Michałem odleciały – będzie ostry grudzień cały* Jarosław [Zb VI 177]

- dotyczące pracy w gospodarstwie, na roli:

Bierz, Michale, co Pan Bóg daje²⁰⁷

Mp: *Bierz, Michale, co Pąmbóg daje* (należy wszystkie plody rolne zwieźć z pola) Brzozowa tarn [ŚwiętBrzoz 63]

Kiepski/lichy ten gospodarz, co/który na święty Michał (dopiero) kopy z pola spychał

Śl: *Lichy tyn gospodarz, co na świynty Michoł kopy z pola spychał* Ciesz [NKPP II 446]

Wp: *Kiepski ten gospodarz, który na święty Michał dopiero kopy z pola spychał* Wp [BibWarsz 1861 III 636]

bl.: *Kiepski ten gospodarz, który na święty Michał dopiero kopy z pola spychał* [NKPP II 446]

Michałkowe sianko/siano, marcinkowe żytko – kata/licha warte wszystko

Mp: *Michałkowo siano, marcinkowo żytko – kata warta wsytko* ok. Bochni i Gdowa myślen [Święt 575]

²⁰⁷ NKPP nie wiąże tego przysłowia z osobą świętego Michała. Przywołanych jest w niej ponad dwadzieścia zaświadczeń niniejszej paremii (też w wersjach rozbudowanych) pochodzących również ze źródeł gwarowych, z których najstarsze sięga drugiej połowy XVIII w. W zbiorze tym znajdujemy także krótkie objaśnienie wskazanej jednostki: „nie przebieraj” [NKPP II 443].

Maz: *Michałkowe siano, marcinkowe żytko – kata warto wszystko*; „Wyśmiewano rolnika, co nie uprzętnął się wcześniej z sianem” Maz pd-zach [Maz I 191]

bl.: *Michałkowe sianko, marcinkowe żytko – licha warte wszystko* (siano suszone na święty Michał i siew żyta w listopadzie) [GlogSkar 321]

(Na) **święty Michał (kopy [do stodół]) (z pola) (wszystko) pospychał/spychał**
Śl.: *Święty Michał kopy pospychał* Ciesz [NKPP II 446]

Mp: *Święty Michał z pola pospychał* ok. Bochni i Gdowa myślen [Święt 575]; *Święty Michał kopy z pola pospychał*; „Już w tej porze niedbały lub niedołączny tylko gospodarz został się na polu z kopami zboża, a właściwie i hreczka już się zebrać była powinna” ok. Hrubieszowa i Zamościa [Gluz 571]

Maz: „Dzień św. Michała w umowach najmu jest ratą do płacenia kwoty jako kończący trzeci kwartał roku. Siew ozimy już na ten dzień powinien być skończony, tém bardziej téż żniwa. Zawsze za nieboraka był miany ten, kto dopiero: *Na święty Michał kopy z pola spychał*. Lepiej wychodził ten, o którym mówiono, iż: *Święty Michał kopy do stodół z pola pospychał*” Maz pd-zach [Maz I 190–191]

bl.: *Święty Michał z pola wszystko pospychał* (29 września) [GlogSkar 321]

Po Michale może paść i na powale, po Jadwiźce i na wieszce
Śl.: *Po Michale może paść i na powale*²⁰⁸, *po Jadwiźce i na wiyźce*²⁰⁹ Ciesz [NKPP II 445]

Po świętym Michale granic nie ma wcale
Wp: *Po świętym Michale granic nie ma wcale* Kuj [NKPP II 446]

Po świętym Michale już nikt o łąki nie staje
Mp: *Po świntym Michale juz nik o łunki nie staje* Szarbsko koniec [MPTL XIII 159]

Po (świętym) Michale już wszędzie pasali//możesz paść/ można paść/ pasie się/ wolno paść (panu) (i) (już) na/po/w (całym) kale/kawale/potrawie/ powale/skale/wale

²⁰⁸ *Powoł* ‘sufit’: Ciesz [SCiesz 250].

²⁰⁹ W kartotece SGP brak poświadczeń wyrazu *wieżka*, który można uznawać za deminutivum od *wieża*. Notuje go SDor z kwalifikatorem „rzadki” [IX 1085] (z jednym przykładem użycia). Brak takiego hasła w późniejszych słownikach języka polskiego. Dalsze poszukiwania w leksyce gwarowej prowadzą do wyrazu *wieszka* zaświadczonego w Cieszyńskim i na Zaolziu w znaczeniu, które można ująć w opisową definicję: ‘górna, płaszczyna wyższej części pieca kaflowego kuchennego, niedaleko sufitu, równoległa do niego’. Kartoteka SGP w tym zakresie dostarcza rękopiśmiennego materiału z: Karwiny (Cieszyn Cz) (trzy poświadczenia, w tym jedno z pomocną ilustracją), Suchej (Cieszyn Cz), Kozakowic ciesz i Zarzeczka ciesz oraz ze źródła drukowanego: Ciesz Cz [RWF XII 106]. Na sąsiednich terenach *wieszka* we wskazanym znaczeniu wystąpiła w Rogowie ryb (relacja rękopiśmienna) oraz w Bieńkowicach rac [MPK] IV 334]. Poza tym w kartotece SGP nie ma innych zaświadczeń na to znaczenie. Można zatem stwierdzić, że źródłowy zapis *wiyźce* w prezentowanym przysłowiu prowadzi do złego odczytania jego sensu. Nie modyfikowano go jednak, natomiast w wyabstrahowanej postaci tego frazemu komponent ten zapisano – *wieszce*.

Śl: *Po świnyntym Michale możesz paść i na powale. Po Michale możesz paść po powale* Ciesz [NKPP II 445]; *Po świantym Michale można pajś panu na kale* Dzierżysławice prud [KwOp XII 3 s. 95]; *Po św. Michale można paść na wale* Dąbrówka Wielka tar-gór [MPTL XV 1 s. 98]; *Po św. Michale wolno paść i na skale* Piekary Śląskie tar-gór [MPTL XV 1 s. 98]; *Po świętym Michali już wszędzie pasali* Miasteczko Śląskie tar-gór [MPTL XV 1 s. 98]

Mp: *Po świętym Michale wolno paść w potrawie* Rzesz [NKPP II 445]; *Po świętym Michale wolno paś w potrawie* ok. Bochni i Gdowa myślen [Święt 575]; *Po świentym Michale* (29 września) *just wsendzie pásáli* od Sandomierza po Kolbuszową [Zb XIV 195]; *Po świntym Michale pasie sie na całym kawale* Majkowice radomsz, Dąbrówka koniec, Niewierszyn opocz, Zarzęcin opocz [MPTL XIII 159]

Wp: *Po świętym Michale wolno paść i na kale* Wp [BibWarsz 1861 III 636]

Po świętym Michale siej żyto choćby i na skale

Mp: *Po świętym Michale siej żyto choćby i na skale* Kiel [NKPP II 445]

Por. Jak grzmot po świętym Michale, to siej żyto na skale

Po świętym Michale to ci w potraw wale

Maz: *Po świntym Michale to ci w potrow*²¹⁰ *wale*; „Nie raz zdarzało się, że ktoś ze wsi okazywał z tego powodu [wypasania cudzych zwierząt na jego łąkach – przyp. EP] niezadowolenie, a nawet przeciwstawiał się, broniąc wstępu ogółowi na swoją dziedzinę. Sobków takich ośmieszano, a żądań ich nie brano zupełnie pod uwagę, powołując się najczęściej na dawne prawo zwyczajowe. Kto nie skosił w porę łąki, był najczęściej stratny, gdyż postępowano wtedy zgodnie z przysłowiem” Inowłódz raw-maz [MPTL XIII 160]

Przed Michałem mają być siewy w kraju całym

Śl: *Przed Michałem mają być siewy w kraju całym*; „Dzień św. Michała był uważany w tradycji ludowej za końcowy termin siewów oziminy” Ciesz [NKPP II 445]

Święty Michał granice/ploty/wiechy porozpychał/pospychał

Mp i Maz: *Świnty Michoł granice porozpychoł*; „Zwyczaj pasienia zwierząt na ogólnych łąkach po usunięciu potrawu (po drugim koszeniu, tj. pod koniec września) był zjawiskiem powszechnym do 1914 r. [...] W tym okresie łąki rozgradzano i łączono w jedną całość z pastwiskami. [...] W ten sposób obszary te przez kilka tygodni, bo aż do pierwszych mrozów i śniegu, były wspólnotą gromadzką” Majkowice radomsz, Stara koniec, Niewierszyn opocz, Smardzewice opocz, Wólka Kuligowska opocz, Zarzęcin opocz, Barkowice

²¹⁰ Źródła gwarowe rejestrują dwojaką wymowę wyrazu *potraw* ‘trawa wyrastająca powtórnie po skoszeniu; otawa’ w powiecie rawskim – tak jak w języku literackim: *potraf* Łęgonice Wielkie raw-maz [AWK I 26]; Turobowice raw-maz [RŁTN XXVII 142] oraz ze zwężoną wymową samogłoski *a*: *potrof* Bogusławki raw-maz [AWK I 26]; Lubochnia raw-maz [AWK I 26; RŁTN XXVII 142]; Turobowice raw-maz [RŁTN XXVII 142].

p-tryb, Biała p-tryb, Kurnędz p-tryb, Paskrzyn p-tryb, Piaski p-tryb, Stobnica p-tryb, Domaniewice raw-maz, Grotowice raw-maz, Roszkowa Wola raw-maz [MPTL XIII 159–160]

Maz: „Gospodarze nasi starają się, ażeby w dzień ten już zboże było wszystko zwiezione, a bydło w polach swobodnie paść się mogło. Stąd przysłowie: *Święty Michał wiechy pospychał*. Gdyż wiechy ze słomy oznaczały miejsca, na które zabroniono puszcać bydło” Maz pd-zach [Maz I 191]

Wp: *Święty Michał płoty porozpychał. Święty Michał wiechy pospychał*; „Na znak, gdzie nie wolno chodzić lub paść, zatykają się wiechy. Po świętym Michale nie są już potrzebne” Wp [BibWarsz 1861 III 636]; *Święty Michał granice porozpychał* Kuj [NKPP II 446]; „Ze św. Michałem nastaje na pastwiskach wspólność paszenia, według przysłowia: *Święty Michał granice pospychał*” Wp, Pałuki i Kuj [TygIlustr 1861 s. 159]

Święty Michał (już) kapustę (do dołu) spychał/wpychał

Śl: *Święty Michał już do beczki kapustę spychał* Pracze mil [Brynice Zagórne (Lwów Ukr)] [MPTL XXV 2 s. 109]

Mp: *Święty Michał do beczki kapuste wpychał* Rzesz [NKPP II 445]; *Święty Michał kapustę do doły (!) wpychał* Brzozowa tarn [ŚwiętBrzoz 63]²¹¹

- dotyczące pracy w gospodarstwie i pogody:

Grzmot w dzień świętego Michała – żyźność przyszła, Bogu chwała

Mp: *Grzmot w dzień św. Michała – żyźność przyszła, Bogu chwała* Limanowa [Zb VI 177]

Maz: *Grzmot w dzień świętego Michała – żyźność przyszła, Bogu chwała!*; „Słyszany w dzień ten grzmot wróżył na rok następny wielki urodzaj” Maz pd-zach [Maz I 191]

Jak grzmot po świętym Michale, to siej żyto na skale

Mp: *Jak grzmot po świętym Michale, to siej żyto na skale* ok. Kielc [Zb III 32]

Por. Po świętym Michale siej żyto choćby i na skale

- dotyczące życia (ludzi) zgodnego z cyklem przyrody:

(Przyjdzie) święty Michał, będzie (z ludzi) ogorzelinę/ogorzelinę spychał

Maz: „Dziewczęta mawiają latem: *Przyjdzie święty Michał, będzie ogorzelinę*²¹² *spychał*” ok. Jeżewa wys-maz [PF IV 850]

---

²¹¹ Bardziej dokładny opis tego przysłowia, uwzględniający kontekst innych tematycznie związanych z nim jednostek, znajduje się w grupie frazemów z nazwą osobową odnoszącą się do Jakuba Większego (Starszego).

²¹² *Ogorzelina* ‘opalenie ciała na słońcu’: ok. Jeżewa wys-maz [PF IV 850]. W kartotece SGP znalazło się jeszcze jedno – poza przywołanym – rękopiśmienne poświadczenie tego wyrazu z kurpiowskiej wsi Kadzidło ostroł. Notuje go również SDor z kwalifikatorem „przestarzały” [V 876].

Wp: *Święty Michał będzie z ludzi ogorzeliżnę*²¹³ *spychał* Wp [BibWarsz 1861 III 636]
bl.: *Święty Michał będzie ogorzeliżnę spychał* (z twarzy opalonych podczas lata wieśniaczek) [GlogSskar 321]

- dotyczące edukacji szkolnej:

Święty Idzi do szkół pędzi, święty Michał do szkół wypycha

Mp i Wp: *Święty Idzi* [1 września – przyp. EP] *do szkół pędzi, święty Micha* [!] *do szkół wypycha* pog. Mp pn-zach i Wp pd-wsch [Kal I 101]

- dotyczące relacji między ludźmi:

Święty Michał będzie ludki do kopy spychał

Wp: *Święty Michał będzie ludki do kopy spychał*; „Na jesień kojarzy się po wsiach najwięcej małżeństw” Wp [BibWarsz 1861 III 636]

Wśród frazemów związanych ze św. Michałem znalazły się jednostki różnorodnie formalnie: wyrażenie określające, zwroty (3), fraza, liczne przysłowia (27). Większość z nich odnosi się do dnia wspomnienia archanioła, wypadającego w liturgii 29 września.

Zabarwienie ironiczne ma wyrażenie *jasny jak noc po świętym Michale*. Nawiązuje ono do coraz dłuższych i ciemniejszych nocy wraz z nastaniem jesiennej pory.

Inne konotacje zawierają zaprezentowane zwroty. Zanotowany prawie sto lat temu w Krakowie frazem *któs poszedł do wojska świętego Michała* znaczy ‘któs poszedł do więzienia za drobne przestępstwo (przestępstwa)’. Nasuwa się pytanie, dlaczego właśnie imię tej postaci zawiera przywołany zwrot. Otóż – jak podaje NKPP – dawniej więzienie mieściło się w budynku poklasztornym pod wezwaniem św. Michała [NKPP II 444]. Odniesienia militarne w omawianej jednostce uzasadnia fakt, że archanioła uznaje się m.in. za patrona żołnierzy.

Z kolei odnotowany w powiecie wejherowskim frazem *któs wygarbował komuś skórę jak święty Michał diabłu* nawiązuje do wiedzy przekazanej przez tradycję oraz do fragmentów Nowego Testamentu. Zgodnie z nauką chrześcijańską, kiedy Lucyfer wystąpił przeciwko Bogu i nakłonił do tego jedną trzecią aniołów, Michał, by powstrzymać ten bunt, zareagował jako pierwszy. Święty wypowiedział wtedy znamienne słowa: *Któż jak Bóg*²¹⁴. W Liście św. Judy [9] oraz w Apokalipsie św. Jana [12, 7] czytamy o zwycięskich walkach zastępów niebieskich pod wodzą archanioła z Szatanem i jego zwolennikami. Do tych

²¹³ W kartotece SGP *ogorzeliżna* nie jest poświadczona. Wyraz ten notuje jednak SDor w tym samym znaczeniu co *ogorzeliżna* [V 877].

²¹⁴ Por. hebr. *mikhā’el* ‘któż jest jak Bóg’.

historii odnosi się zapewne zarejestrowany w Świętokrzyskim zwrot oparty na ironii *kochać/lubić kogoś jak święty Michał diabła*.

Fraza *Michał swaczynę pokichał/skichał* dotyczy realiów pracy wiejskiej. Ścisłej rzecz ujmując – służby. W jednym ze źródeł, które podają tę jednostkę, znajdujemy jej objaśnienie: „Po świętym Michale gospodarze dawali skromniejsze podwieczorki służbie lub likwidowali je w ogóle” [NKPP II 446]. Można przypuszczać, że działo się tak z powodu coraz wcześniejszego zapadania zmierzchu na początku jesieni oraz mniej intensywnej w tym czasie pracy w gospodarstwie.

Zebrane przysłowia dzielą się ze względu na poruszane tematy na dotyczące: pogody (6), życia przyrody i pogody (3), pracy w gospodarstwie, na roli (13), pracy w gospodarstwie i pogody (2), życia (ludzi) zgodnego z cyklem przyrody (1), edukacji szkolnej (1) oraz relacji między ludźmi (1).

Część paremii związanych z aurą zawiera prognozy na zimę. Opierają się one na obserwacjach warunków meteorologicznych panujących w ciągu dnia lub nocy w święto św. Michała: *Gdy deszcz w świętego Michała, będzie łagodna zima cała; Gdy na Michała i Waclawa jasno, nie będzie w zimie ciasno; Gdy noc jasna na Michała, to nastąpi zima trwała*. Drugie z przywołanych prowerbiów poza wspomnieniem archanioła odsyła jeszcze do święta św. Waclawa, które poprzedza je o jeden dzień (wypada 28 września). Jedno przysłowie przepowiada pogodę na nieodległy czas na podstawie innego czynnika atmosferycznego: *Jeśli/jeżeli na/w (dzień) świętego Michała wiatr północny wieje, to na pogodę nie ma/miejmy nadziei*. Z kolei zanotowana na Śląsku paremia: *Święty Michał lato przekichał* stanowi konstatację niepozostawiającą nadziei na ciepło. Potwierdzenie tej konkluzji przynosi proverbium z Wielkopolski: *Święty Michał będzie ludzi w kominek wypchał*.

Obserwacje życia przyrody także skłaniały lud do formułowania prognoz dotyczących aury. Około święta św. Michała zachowanie ptaków miało świadczyć o tym, jakiej pogody należy się spodziewać zimową porą: *Jak nie odlecą ptaki do Michała, do Wilii zima nie nastąpi trwała; Ptaszki do Michała, gdzie zima została; Ptaszki przed Michałem odleciały – będzie ostry grudzień cały*.

Najliczniejszą grupę stanowią przysłowia dotyczące pracy w gospodarstwie i na roli. Koniec września to czas, w którym zboże i siano powinny się już znajdować w stodołach. W związku z tym mamy paremie: *Bierz, Michale, co Pan Bóg daje; Kiepski/lichy ten gospodarz, co/który na święty Michał (dopiero) kopy z pola spychał; Michałkowe sianko/siano, marcinkowe żytko – kata/licha warte wszystko; (Na) święty Michał (kopy [do stodół]) (z pola) (wszystko) pospychał/spychał*. Uprzątnięte po ostatnim pokosie łąki służyły za pastwiska. Nierzadko usuwano z nich płoty czy znaki graniczne dzielące ziemię poszczególnych gospodarzy i na gruntach tych, czasowo traktowanych jako wspólne, wypasano zwierzęta hodowlane. Zwyczaj te utrwaliły się w kilku prowerbiach: *Po świętym Michale granic nie*

ma wcale; Po świętym Michale już nikt o łąki nie staje; Po (świętym) Michale już wszędzie pasali// możesz paść/ można paść/ pasie się/ wolno paść (panu) (i) (już) na/po/w (całym) kale/kawale/potrawie/powale/skale/wale; Święty Michał granice/ płoty/wiechy porozpychał/pospychał. Jedno z etnograficznych źródeł podaje opis dawnych jesiennych wypasów z północno-zachodniej części obszaru dialektu małopolskiego oraz z graniczącej z nim części obszaru dialektu mazowieckiego. Okazuje się, że jeszcze na początku XX w. po zebraniu siana z drugiego pokosu teren pastwisk powiększano o uprzątnięte łąki. Na obszarach tych, aż do pory zimowej, mogli wypasać swoje zwierzęta wszyscy mieszkańcy wsi [MPTL XIII 159–160]. Zdarzało się, że nie każdy gospodarz zdążył zwieźć siano z łąk do dnia liturgicznego wspomnienia św. Michała. W takich sytuacjach nie wydłużano terminu, tylko realizowano zwyczajowe prawo: *Po świętym Michale to ci w potraw walę.* Opis etnograficzny nie pozostawia w tym względzie wątpliwości [por. MPTL XIII 160]. W związku z pełną swobodą w zakresie miejsca wypasu powstało nawet żartobliwe przysłowie: *Po Michale może paść i na powale, po Jadwiźce i na wieszce.* Jego drugi człon odnosi się do święta św. Jadwigi Śląskiej obchodzonego 16 października. Komponenty humorystyczne pojawiły się już we wcześniej przywoływanej wariantywnej paremii: *Po (świętym) Michale już wszędzie pasali//możesz paść/ można paść/ pasie się/ wolno paść (panu) (i) (już) na/po/w (całym) kale/kawale/potrawie/powale/skale/wale.*

Poza tym u schyłku września dobiegać końca powinien siew oziminy. Jedno z prowerbiów zawiera arbitralne stwierdzenie: *Przed Michałem mają być siewy w kraju całym.* Być może zatem inne przysłowie: *Po świętym Michale siew żyto choćby i na skale* – w świetle tej konstatacji – ma charakter ironiczny. Znamiona drwiny związanej z siewem żyta ozimego nosi także omawiana już paremia: *Michałkowe sianko/siano, marcinkowe żytko – kata/licha warte wszystko.* W swojej drugiej części odnosi się ona do późniejszego jeszcze terminu – liturgicznego wspomnienia św. Marcina z Tours, biskupa, które przypada 11 listopada.

Lud wierzył, że odgłos gromu w święto św. Michała zwiastuje obfite plony w kolejnym roku. Przekonanie to utrwaliło się w prowerbiu: *Grzmot w dzień świętego Michała – żyzność przyszła, Bogu chwała.* Być może więc w związku z tym przysłowiem pozostaje frazem: *Jak grzmot po świętym Michale, to siew żyto na skale.*

Z dniem poświęconym św. Michałowi wiązano też naturalne zmiany dotyczące nabytej latem opalenizny: *(Przyjdzie) święty Michał, będzie (z ludzi) ogorzelinę/ ogorzelinę spychał.*

Przysłowie *Święty Idzi do szkół pędzi, święty Michał do szkół wpycha* potwierdza, że kolejny rok nauki zaczął się na dobre. Dodajmy, że św. Idziego wspomina się w liturgii 1 września.

Ludową obyczajowość słubną utrwala paremia: *Święty Michał będzie ludki do kopy spychał*. Jesienią ustają już prace na roli, na gospodarzach nie ciążyą terminowe zadania. Sytuacja ta stwarza możliwość zajęcia się innymi życiowymi sprawami. Nic więc dziwnego, że najwięcej wesel w społecznościach wiejskich ma miejsce po zakończeniu sezonu prac polowych.

Część zaprezentowanych przysłów, zakwalifikowanych do różnych pól tematycznych, wykazuje strukturalne podobieństwo. Opierają się one na rymie powstającym między nazwą osobową *Michał* a przedrostkowymi derywatami od czasownika *pchać*: *porozpychał, pospychał, spychał, wpychał*²¹⁵.

MOJŻESZ

W Biblii: życie tego wielkiego starotestamentowego proroka można podzielić na trzy etapy (każdy trwający ok. 40 lat): od narodzin do ucieczki z Egiptu, następnie czas przebywania wśród Madianitów i wreszcie wędrówka z Izraelitami do Ziemi Obiecanej. Po urodzeniu ucalał, mimo wydanego przez faraona nakazu mordowania wszystkich nowo narodzonych chłopców izraelskich, i mógł być wychowywany przez własną matkę. Miał siostrę Miriam i brata Aarona. Z czasem adoptowała go córka faraona. Dzięki temu otrzymał gruntowne wykształcenie. Odrzucił jednakże szczęśliwe życie, chcąc być bliżej swego uciskanego narodu. Poza tym zabił jednego Egipcjanina, stając w obronie krzywdzonego rodaka. Gdy wieść ta dotarła do faraona, Mojżesz musiał uciekać z Egiptu. Po długiej wędrówce schronił się w krainie Midian, gdzie zamieszkiwali Madianicy. Zajął się, tak jak oni, pasterstwem. Poślubił też jedną z kobiet z tego plemienia o imieniu Sefora i miał z nią dwóch synów. Pewnego razu podczas wypasu stada Mojżeszowi ukazał się Bóg w postaci krzaka, który płonął, lecz się nie spalał. Wydarzenie to miało miejsce na górze Horeb (Synaj). Jahwe nakazał Mojżeszowi powrót do Egiptu i przeprowadzenie Izraelitów przez pustynię do Ziemi Obiecanej. Od tego momentu zaczyna się ostatni etap w życiu proroka – czterdziestoletnia wędrówka na czele własnego narodu, pełna wielu niebezpieczeństw, trudności i interwencji Boga. Mojżeszowi nie było dane wejść do Kanaan, mógł jednak popatrzeć na Ziemię Obiecaną z pasm górskich.

Miejsca występowania nazwy osobowej w NT (81), np.: Mt 8, 4; 17, 3, 4; 19, 7, 8; 22, 24; 23, 2; Mk 1, 44; 7, 10; 9, 4.

---

²¹⁵ Raz czasownik *wpychać* występuje w formie czasu teraźniejszego – *wpycha*. W celu osiągnięcia rymu dokładnego imię *Michał* skrócono do *Micha* (*święty Idzi do szkół pędzi, święty Micha do szkół wpycha*). W jednej paremii rym powstaje dzięki zestawieniu nazwy osobowej z formą przedrostkowego derywatu od czasownika *kichać*: *Święty Michał lato przekichał*.

Wyrażenie rzeczownikowe:

- nazwa rośliny:

gorejący krzak mojżesza

‘dyptam jesionolistny (*Dictamnus albus*)’

Mp: *Góryjóncy krzóg Mójrzesza Nowa Wieś kroś* [Kur]żęz 133, 151]

Imię proroka narodu wybranego na gruncie frazematyki gwarowej zaadaptowało się w nazwie botanicznej *gorejący krzak mojżesza* ‘dyptam jesionolistny (*Dictamnus albus*)’. Można tu mówić jedynie o biblijnej inspiracji na poziomie formy językowej. Dyptam jesionolistny ma łodygę długości 50–120 cm, zakończoną stożkowatym kwiatostanem²¹⁶. Mógł zatem mieszkańcom wsi kojarzyć się z krzakiem. Renata Kucharzyk [2010: 171] dopatruje się w tym wyrażeniu odniesień religijno-apokryficznych.

NIKODEM

W Biblii: dostojnik żydowski, faryzeusz, członek Sanhedrynu. Potajemnie, nocą spotkał się z Jezusem i odbył z Nim rozmowę opisaną w Ewangelii według św. Jana [3, 1–21]. Stał w obronie Chrystusa przed Sanhedrynem. Po Jego męczeńskiej śmierci wraz z Józefem z Arymatei zorganizował Mu pochówek.

Miejsca występowania nazwy osobowej w NT (5): J 3, 1, 4, 9; 7, 50; 19, 39.

Święto liturgiczne: wspomnienie św. Nikodema obchodzone jest 31 sierpnia.

Przysłowie:

- dotyczące pogody:

Na świętego Nikodema/ pogoda na Nikodema – (to) cały miesiąc// cztery niedziel/ niedziele deszczu/ deszczy nie ma

Śl: *Pogoda na Nikodema – cały miesiąc deszczu nie ma; Pogoda na Nikodema – cztery niedziel deszczu nie ma Ciesz* [NKPP II 625]

Mp: *Pogoda na Nikodema – cztery niedziel dęszczów nie ma Limanowa* [Zb VI 176]; *Na świętego Mikodéma stéry niedziel dęscu nie ma ok. Bochni i Gdowa myślen* [Święt 575]

Maz: *Pogoda na Nikodema, (to) cztery niedziel deszczów nie ma Maz pd-zach* [Maz I 190]

²¹⁶ Por. np. http://pl.wikipedia.org/wiki/Dyptam_jesionolistny (dostęp: 20 sierpnia 2012).

Znalazło się tu przysłowie kalendarzowe odnoszące się do dnia liturgicznego wspomnienia św. Nikodema (31 sierpnia). Stanowi ono prognostyk i wpisuje się w liczną grupę gwarowych przysłów i porzekadeł sformułowanych na podstawie bezpośrednich obserwacji ludu, orientujących go w aurze w danym okresie roku. Paremia ta funkcjonuje w kilku wariantach. Już człon inicjalny realizowany jest dwojako – *Na świętego Nikodema* oraz *Pogoda na Nikodema*. Druga część jednostki wykazuje jeszcze większe zróżnicowanie leksykalno-syntaktyczne: *cały miesiąc deszczu nie ma, cztery niedziel deszczu nie ma* (obie wersje z tego samego terenu), *cztery niedziel dęszców nie ma, stery niedziel dęscu nie ma, (to) cztery niedziel deszczów nie ma*. W jakiegokolwiek postaci przysłowie to spotykamy, informuje ono o pogodzie na wrzesień.

PAWEŁ

W Biblii: Szaweł, zwany Pawłem, był apostołem, jednak nie znalazł się w gronie uczniów powołanych przez Jezusa. Początkowo należał do gorliwych prześladowców chrześcijan. Ukazał mu się jednak zmartwychwstały Chrystus, który dokonał przemiany jego życia. Odtąd Paweł zaangażował się w głoszenie Ewangelii. Odbył wraz z towarzyszami trzy wielkie podróże misyjne do państw basenu Morza Śródziemnego. Za głoszenie nauki Jezusa wtrącono go na kilka lat do więzienia. Później znów został aresztowany, a następnie skazany na śmierć i ścięty. Paweł napisał szereg listów apostoelskich, które stały się osobnymi księgami Nowego Testamentu. W przypadku części z nich autorstwo Pawła nie jest pewne. Nazwano go Apostołem Narodów.

Miejsca występowania nazwy osobowej w NT (160), np.: Dz 13, 7, 9, 13, 16, 43, 45, 46, 50; 14, 9, 11.

Święto liturgiczne: wspomnienie św. Pawła Apostoła obchodzone jest 29 czerwca (razem ze wspomnieniem św. Piotra Apostoła). Natomiast 25 stycznia obchodzone jest święto Nawrócenia św. Pawła.

Przysłowia:

- dotyczące pogody:

Gdy/jeśli Piotr święty/ święty Piotr z (świętym) Pawłem płaczą, (to) (i) ludzie przez tydzień słońca nie zobaczą → PIOTR

(Na) Nawrócenie świętego Pawła, połowa zimy przepadła

Mp: *Nawrócenie św. Pawła: połowa zimy przepadła* ok. Bochni i Gdowa myślen [Święt 570]; *Na Nawrócenie świętego Pawła połowa zimy przepadła*; „Bez wątpienia to przysłowie trafia do przekonania, gdy u nas zima w listopadzie się zaczyna, a w marcu się kończy” ok. Hrubieszowa i Zamościa [Gluz 561]

Maz: *Nawrócenie świętego Pawła – połowa zimy przepadła;* „Znaczny to dzień, bo jaka chwila w ten dzień się zdarza, takie czasy gmin zapowiedział na cały rok. Jasny – dobre i pomyślne znaczył, wichry i burze wróżyły wojny, mgła i śniegi wróżyły choroby i śmierć. [...] Rzadki taki rok bywa, gdyż od stycznia silne trzymają mrozy” Maz pd-zach [Maz I 112–113]

- dotyczące życia przyrody i pogody:

Gdy w świętego Piotra i Pawła deszcz leje, to jeden z tych świętych grzyby sieje → PIOTR

Na święty Piotr Paweł uschnie żyta kawał → PIOTR

- dotyczące pracy na roli i pogody:

Gdy/jak na święty Paweł jasno, po żniwach w stodole ciasno

Mp: *Jak na święty Paweł jasno, po żniwach w stodole ciasno* ok. Bochni i Gdowa myślen [Święt 570]

Maz: *Gdy na święty Paweł jasno, po żniwach w stodole ciasno* Maz pd-zach [Maz I 113]

W święty Paweł pogoda – w polu piękna uroda

Mp: *W święty Paweł płołoda – w polu piękna uroda* Brzozowa tarn [ŚwiętBrzoz 59]

- dotyczące życia człowieka:

Święty Paweł tak powiada: Kto nie robi, niech nie jada

Śl: *Św. Paweł tak powiada: Kto nie robi, niech nie jada* Śl [MPTL XV 1 s. 112]

- dotyczące pracy zawodowej (człowieka) i pogody:

Kiedy Piotr i Paweł deszczem częstuje, piekarz dwakroć więcej wody potrzebuje → PIOTR

- dotyczące życia (ludzi, zwierząt i roślin) zgodnego z cyklem przyrody:

Pawła Nawrócenie – ptaszki do polski, koszula do skóry

Wp: *Pawła Nawrócenie – ptaszki do polski, koszula do skóry;* „Polska oznacza tutaj w ogóle kraj ciepły. W Nawrócenie Świętego Pawła mróz się powiększa (jak lud twierdzi), więc ptaszki uciekają do ciepłych krajów, a koszulę i w ogóle odzież trzeba przycisnąć bliżej do ciała, bo zimno” Wp [BibWarsz 1861 III 622]

Święty Paweł nawrócił się do Boga, a dzień do nas

Maz: *Święty Paweł nawrócił się do Boga, a dzień do nas. Bo dnia więcej przybywa* Maz pd-zach [Maz I 112–113]

Urbanów owies, Pawłowe żytko, kata warte wszystko

Wp: *Urbanów owies, Pawłowe żytko, kata warte wszystko* Wp [BibWarsz 1861 III 629]

W grupie frazemów związanych ze św. Pawłem znalazło się kilka przysłów mieszczących się w różnych polach tematycznych dotyczących: pogody (1),

pracy na roli i pogody (2), życia człowieka (1) oraz życia (ludzi, zwierząt i roślin) zgodnego z cyklem przyrody (3). Część z nich odnosi się do dnia liturgicznego wspomnienia apostoła przypadającego 29 czerwca (razem ze wspomnieniem św. Piotra), część – do święta Nawrócenia św. Pawła obchodzonego 25 stycznia.

Paremia związana z aurą stanowi czasowy punkt orientacyjny w trakcie trwania zimy: *(Na) Nawrócenie świętego Pawła, połowa zimy przepadła.*

W drugim wyodrębnionym polu tematycznym znalazły się jednostki o charakterze prognostyków. Lud dostrzegał zależność pomiędzy pogodą panującą w dzień liturgicznego wspomnienia apostoła a wielkością plonów: *Gdy/jak na święty Paweł jasno, po żniwach w stodole ciasno; W święty Paweł pogoda – w polu piękna uroda.*

Zrytmizowany welleryzm: *Święty Paweł tak powiada: Kto nie robi, niech nie jada* zawiera stwierdzenie apostoła zapisane w nowotestamentowym Drugim Liście do Tesaloniczan. W oryginalnym tekście brzmi ono: „Kto nie chce pracować, niech też nie je!” [2 Tes 3, 10].

Dwa kolejne proverbia nawiązują do styczniowego święta św. Pawła, a jedno – do czerwcowego. Wyjaśnienie przysłowia: *Pawła Nawrócenie – ptaszki do polski, koszula do skóry* przynosi źródło, w którym je odnotowano: „Polska oznacza tutaj w ogóle kraj ciepły. W Nawrócenie Świętego Pawła mróz się powiększa (jak lud twierdzi), więc ptaszki uciekają do ciepłych krajów, a koszulę i w ogóle odzież trzeba przycisnąć bliżej do ciała, bo zimno” [BibWarsz 1861 III 622]. Ze świętem Nawrócenia św. Pawła wiąże się także spostrzeżenie mieszkańców wsi dotyczące długości dnia. Utrwaliło się ono w paremii: *Święty Paweł nawrócił się do Boga, a dzień do nas.* Z kolei w proverbium *Urbanów owies, Pawłowe żytko, kata warte wszystko* pojawia się jeszcze odniesienie do liturgicznego wspomnienia św. Urbana, które przypada 19 maja²¹⁷. Terminy siewu owsa i żyta jarego wskazane w niniejszym przysłowiu uniemożliwiają jakiegokolwiek plony.

PIŁAT

W Biblii: Poncjusz Piłat był namiestnikiem Judei. Przewodził procesowi Jezusa i zatwierdził wyrok skazujący Chrystusa na śmierć na krzyżu. Zanim go ogłosił, dokonał przed zgromadzonymi aktu obmycia rąk na znak, że nie jest winien śmierci „tego Sprawiedliwego”. Odpowiedzialnością obarczył lud, który domagał się ukrzyżowania Jezusa.

---

²¹⁷ Przed reformą kalendarza liturgicznego św. Urbana I, papieża wspomniano 25 maja [Fros, Sowa 2004: 607].

Miejsca występowania nazwy osobowej w NT (56), np.: Mt 27, 2, 13, 17, 22, 24, 58, 62, 65; Mk 15, 1.

Wyrażenie określające:

potrzebny jak Piłat w credo

‘o kimś niepotrzebnym w danej sytuacji’

Mp: *Potrzebny jak Piłat w credo (Credo)* Krak [Kрак IV 281]

Zwroty:

ktos potrzebny jest/ wlażł/ wmieszał się jak Piłat w credo/kredzie

‘o kimś niepotrzebnym w danej sytuacji’

Mp: *Potrzebny jesteś jak Piłat w kredzie* Krak [Kрак IV 281]; *Wlażł jak Piłat w credo. Wmieszał się jak Piłat w credo* Krak [Kрак IV 283]

Kasz: *Wmieszoł sę jak Piłot w credo* Sławoszyno wej [CenSKS 6]; *Wmieszol sę jak Piłot w credo* Kasz [Ram 134, 255]

ktos wymył się od wszystkiego jak Piłat

‘ktos zaparł się wszystkiego, zrzucił z siebie odpowiedzialność’

Śl: *Wymył sie od wszystkiego jak Piłat* Ciesz [NKPP III 39]

Przysłowie:

- dotyczące religii [?]:

Wiemy to, panie Piłacie, iż ten łańcuch dawno macie

Mp: *Wiemy to, panie Piłacie, iż ten łańcuch dawno macie* Krak [Kрак IV 283]

Frazemy *potrzebny jak Piłat w credo* i *ktos potrzebny jest/ wlażł/ wmieszał się jak Piłat w credo/kredzie* różnią się tylko formą. Pierwszy zaliczamy do wyrażzeń, drugi – do zwrotów. Uwagę zwraca jeden z wariantywnych komponentów drugiej jednostki. Grecki wyraz-cytat *credo*, niepodlegający odmianie, został zaadaptowany do polskiej fleksji. W rezultacie powstała humorystyczna forma *kredzie* tożsama z analogiczną formą fleksyjną rodzimego słowa *kreda*. Drugi z zaprezentowanych zwrotów – *ktos wymył się od wszystkiego jak Piłat* – nawiązuje do aktu publicznego umycia rąk przez namiestnika Judei dokonanego podczas sądu nad Jezusem i Barabaszem. Fakt ten przekazała nam Ewangelia według św. Mateusza: „Piłat widząc, że nic nie osiąga, a wzburzenie raczej wzrasta, wziął wodę i umył ręce wobec tłumu, mówiąc: »Nie jestem winny krwi tego Sprawiedliwego. To wasza rzecz«” [Mt 27, 24].

Ostatni z zaprezentowanych tu frazemów: *Wiemy to, panie Piłacie, iż ten łańcuch dawno macie* jest nieco zmodyfikowanym cytatem z długiej kościelnej pieśni wielkopostnej, zaczynającej się od słów: „Ojcze, Boże, Wszechmogący,/

Który z miłości gorejącej,/ Zesłałeś na te niskości,/ Syna swego z wysokości”. W oryginale brzmi on: „Wszak wiemy Panie Piłacie,/ Że ten łańcuch dobrze znacie”²¹⁸. NKPP podaje objaśnienie tych słów: „łańcuch na szyi stawianego przed Piłatem więźnia jest wskazówką, iż Żydzi żądają jego śmierci” [III 931].

PIOTR

W Biblii: apostoł powołany przez Jezusa. Miał brata, również apostoła, Andrzeja, z którym zajmował się rybactwem. Uchodził za jednego z najbardziej zaufanych uczniów Chrystusa. Wraz z dwoma innymi apostołami – Janem oraz Jakubem Większym (Starszym) – towarzyszył Jezusowi na górze Tabor podczas Przemienienia. Był świadkiem uzdrowienia przez Chrystusa córki izraelskiego sędziego Jaira. Znalazł się w ogrójcu podczas modlitwy Jezusa. Mistrz przepowiedział mu, że po Jego pojmaniu Piotr trzykrotnie się Go wyprze, co później się potwierdziło. Podczas pojmania apostoł usiłował bronić Chrystusa, atakując mieczem jednego z napastników i obcinając mu ucho. Był pierwszym apostołem, który uznał Jezusa za Mesjasza. Został pierwszym papieżem. W zestawieniach apostołów jest wymieniany na pierwszym miejscu. Losy św. Piotra opisują Ewangelie oraz Dzieje Apostolskie. Przypisuje się mu autorstwo dwóch listów apostołskich stanowiących dwie księgi Nowego Testamentu (Pierwszy List św. Piotra oraz Drugi List św. Piotra). Nazwano go Księciem Apostołów.

Miejsca występowania nazwy osobowej w NT (158), np.: Mt 4, 18; 8, 14; 10, 2; 14, 28, 29; 15, 15; 16, 16, 18, 22, 23.

Święto liturgiczne: wspomnienie św. Piotra Apostoła obchodzone jest 29 czerwca (razem ze wspomnieniem św. Pawła Apostoła). Natomiast 22 lutego obchodzone jest święto Katedry św. Piotra (katedry czyli tronu, na którym miał zasiadać Piotr Apostoł – pierwszy papież).

Wyrażenia rzeczownikowe²¹⁹:

- nazwy roślin:

batożki świętego piotra

‘cykoria zwyczajna (Cichorium intybus)’

bl.: *Batożki św. Piotra* [Now 201]

klucze/kluczyki świętego piotra

‘pierzwiolatek lekarski (Primula officinalis)’

---

²¹⁸ Cyt. za: Mioduszewski [1838: 85]. Tekst niniejszej pieśni obejmuje s. 81–87.

²¹⁹ W gwarach polskich pojawiło się również wyrażenie rzeczownikowe *czarny pioter* ‘gra w karty’: Wr [Barcz 60]. Wiązanie go z osobą apostoła Piotra, który wprawdzie wyparł się Jezusa, wydaje się przesadne. Nie włączam zatem przywołanej jednostki w obręb materiału analizowanego w niniejszej pracy.

Mp: *Kluczyki świętego Piotra, bo otwierają bramy wiosny* Lub [Pelc 104, 112]

Wp: *Klucze św. Piotra* Wp [Pozn VII 71]

Kresy: *Klucze św. Piotra*; „Z kwiatów tej rośliny czynią na Litwie rozmaite wróżby. Zbierają go po nabożeństwie w dzień św. Piotra Apostoła” Lit [Pozn VII 71]

świętego piotra korzenie

‘żywiec dziewięciolistny (*Dentaria enneaphyllos*)’

Mp: *Świętego piotra korzenie*; „Korzonków ma dużo; każdy korzonek na końcu jest ugryziony tak, jak go święty Piotr ugryzł i takim będzie póki świat stoi. Gotowane, dobre są na ból zębów, które wywarem z nich płukać należy” Krak [Krak III 130]

świętego piotra ziele

‘driakiew (*Scabiosa*) [?]’

Wp: *Św. Piotra ziele*; „Odogotowane i posolone, a podane do zjedzenia bydłu oddalało czary” Wp [Pozn VII 68]

ziele świętego piotra

‘bluszczyk kurdybanek (*Glechoma hederacea*)’

Mp: *Ziele św. Piotra Łużna gor* [Zb VI 259]

- nazwy zjawisk przyrody:

święty piotr

‘wir wodny’

Maz, Wp i Kasz: *Św. Piotr* Wr, Wp pn-wsch i Kasz [Lud XVI 179]

woda świętego piotra

‘wir wodny’

Maz, Wp i Kasz: *Woda św. Piotra* Wr, Wp pn-wsch i Kasz [Lud XVI 179]

Wyrażenie określające:

zazdrosny jak Piotrowa mać

brak def. zn. w źródle

Mp: *Zazdrosny jak Piertowe mać* Rogoźnik n-tar

Zwrot²²⁰:

ktoś rzuca/trzepie się jak Piotrowa mać

‘ktoś jest nieopanowany, impulsywny w gniewie’

²²⁰ Poświadczony w gwarach polskich zwroty:

mieć piotrka koło tyłka

‘być przestraszonym’

Maz: *Ma piotrka koło tyłka* ok. Tykocina wys-maz [Wisła X 621]

piotra komuś napędzić

‘wywołać w kimś strach, bojaźń’

Mp: *Piotra komu napędzić* Krak [Krak IV 281]

Mp: *Rzucá sie jak Pietrowa mać* ok. Bochni i Gdowa myślen [Święt 681]; *Trze-
pie sie jak Pietrowa mać* ok. Bochni i Gdowa myślen [Święt 683]; *Rzucá się jak
Piotrowa mać* Krak [Krak IV 282]

Frazy:

darzy się nieborakowi jak świętemu Piotrowi

brak def. zn. w źródle

Mp: *Darzy się nieborakowi jak świętemu Piotrowi* Rzesz [NKPP II 935]

niech jest zgoda jak z Piotrem u Heroda

brak def. zn. w źródłach

Śl: *Niech je zgoda jak z Pietrym u Heroda* Ciesz [OndrPrzysł 87; MPTL XV 2 s. 141]

święty Piotr korzonek w życie/żyto podpala/suszy

‘w czasie około dnia liturgicznego wspomnienia św. Piotra Apostoła (29 czerwca;
wspominany razem ze świętym Pawłem Apostołem) dojrzewa żyto’

Mp: *Święty Piotr żyto podpálá* ok. Bochni i Gdowa myślen [Święt 573]; *Św. Piotr
korzonek w życie podpalo* Przebieczany krak [ME IV 120]; *Święty Piotr korzonek
w życie susy* (tj. już dojrzewa) Zaw [Fed 362]

Przysłowia:

- dotyczące pogody:

**Gdy/jeśli Piotr święty/ święty Piotr z (świętym) Pawłem płaczą, (to) (i)
ludzie przez tydzień słońca nie zobaczą**

Śl: *Gdy święty Piotr z świętym Pawłem płaczą, to ludzie przez tydzień słońca nie
zobaczą* Dąbrówka Wielka tar-gór [MPTL XV 1 s. 42]

Mp: *Gdy św. Piotr z Pawłem płaczą, ludzie przez tydzień słońca nie zobaczą* Rze-
szów [Zb VI 173]; *Jeśli Piotr święty z świętym Pawłem płaczą, to i ludzie przez
tydzień słońca nie zobaczą* Krak [Krak IV 286]

---

nie są w literaturze wiązane z osobą św. Piotra Apostoła. Andrzej Bańkowski w Etymolo-
gicznym słowniku języka polskiego [2000] przywołuje frazeologizm *napędzić* komuś *Piotra*
i odnosi go do bohatera popularnej legendy o cudach św. Stanisława biskupa – Piotra Pio-
trawieńskiego [II 585]. Przekazał on biskupstwu krakowskiemu wieś Piotrawin, położoną
nad Wisłą, w województwie lubelskim. Po jego śmierci św. Stanisław miał go powołać na
świadka, by potwierdził swoją ustnie wyrażoną wolę. Według legendy stał się on w sądzie
w rok albo dwa lata po swojej śmierci.

Zupełnie inną motywację tego typu frazemów zaproponował Julian Krzyżanowski [1960:
418–419]. Wskazywał on na ich związek z francuskim czasownikiem *petrifier* ‘przerażać,
strachem doprowadzać do stanu osłupienia czy skamienienia’, który został skojarzony
z łacińskim rzeczownikiem *petra* ‘skała’ i apostołem Piotrem (łac. Petrus).

Zwrotu *Pietra* (*Piotra*) komuś *napędzić* z postacią ucznia Chrystusa nie łączy również Ko-
paliński [2003: 973].

Jeśli/jeżeli o/w świętego/świętym Piotra/Piotrze w lutym ciepło służy, do Wielkiejnocy zima czasu swe przedłuży

Śl.: *Jeśli o św. Piotrze w lutym ciepło służy, do Wielkiejnocy zima czasu swe przedłuży* Śl [Zb VI 164]

Wp.: *Jeżeli w św. Piotra w lutym ciepło służy, do Wielkiejnocy zima czasu swe przedłuży* Wp [BibWarsz 1861 III 623]

bl.: *Jeśli o świętym Piotrze w lutym ciepło służy, do Wielkiejnocy zima czasu swe przedłuży* [StarPrzysł 37]

Jeżeli ciepło w dzień świętego Piotra, to zima do Wielkiejnocy potrwa

Mp.: *Jeżeli ciepło w dzień św. Piotra, to zima do Wielkiejnocy potrwa* Mp pd [Zb VI 165]

Piotr, gdy katedrę zasiądzie, mrozów już nie będzie

Mp.: *Piotr, gdy katedrę zasiądzie, mrozów już nie będzie* Mp pd [Zb VI 164]

Święty Piotr, gdy się rozgrzeje, wiosna prędko nie przyspieje

Śl.: *Św. Piotr, gdy się rozgrzeje, wiosna prędko nie przyspieje*²²¹ Śl [Zb VI 164]

bl.: *Święty Piotr, gdy się rozgrzeje, wiosna prędko nie przyspieje* [StarPrzysł 37]

- dotyczące życia przyrody:

Jak jest/ kiedy w pszenicy/życie kostrzewa, będzie/ to jest chleba, co/ile potrzeba/trzeba, a jak/jeżeli jest miotła, (to) tylko do (świętego) Piotra

Wp.: *Kiedy w życie kostrzewa*²²², *będzie chleba, ile trzeba, a jak mietła, tylko do świętego Pietra* Wp [BibWarsz 1861 III 641]; *Jak jest w pszenicy kostrzewa, to jest chleba, co potrzeba, a jeżeli jest mietła, to tylko do Pietra* Kuj [Kuj I 202]

- dotyczące życia przyrody i pogody:

Gdy w świętego Piotra i Pawła deszcz leje, to jeden z tych świętych grzyby sieje

²²¹ W kartotece SGP znajdujemy poświadczenia na czasownik *przyspieć*, również w wariantcie *przyspiąć*. Brak jednakże materiału ze Śląska. Zapisy pochodzą z Podlasia, Kurpiów oraz z Kaszub i Słupskiego (w obu ostatnich lokalizacjach tylko *przyspiąć*). W poświadczeniach tych wyodrębnia się kilka znaczeń: 'przynaglić'; 'przybiec, nadbiec'; 'o zbożu: dojrzeć'. Czasownik ten notowany jest również w dawnych słownikach języka polskiego: L – *przyspiąć* 1. 'śpiesznie przybyć, śpieszyć się, by stanąć'; 2. 'nadto dojrzewać' [IV 687]; SWil – *przyspiąć*, *przyspiąć* 1. 'śpiesznie przybyć, pośpieszyć się, by stanąć'; 2. 'przybliżyć się, zbliżyć się, nadejść'; 3. nieos. 'pilno, trzeba śpieszyć'; 4. prow. (= wyraz prowincjonalny) '(o zbożu) dojrzewać' [II 1316]; SW – *przyspiąć* oraz z kwalifikacją staropolski i gwarowy *przyspieć* 1. 'przybyć śpiesznie, pośpieszyć, zdążyć, pokwapić się'; 2. jako gwarowe 'dojrzeć (o zbożu)'; 3. jako staropolskie (nieos.) 'skrupiło się (= padło, dostało się komus), padło' [V 386] (SDor już go nie notuje). Wobec przytoczonych danych należy uznać, że wyraz *przyspiąć* (*przyspieć*) jest archaizmem. W prezentowanym przysłowiu zachował się w znaczeniu 'nadejść, nastąpić, nastąpić' (zn. 2. z SWil).

²²² Kostrzewa – rodzaj roślin z rodziny wiechlinowatych, charakteryzujących się wiechowatym kwiatostanem.

Śl: *Gdy w świętego Piotra i Pawła deszcz leje, to jeden z tych świętych grzyby sieje Zielona lubl* [MPTL XV 1 s. 43]

Na święty Piotr, Paweł uschnie żyta kawał

Wp: *Na święty Piotr, Paweł uschnie żyta kawał Wp* [BibWarsz 1861 III 632]

- dotyczące pracy zawodowej i pogody:

Kiedy Piotr i Paweł deszczem częstuje, piekarz dwakroć więcej wody potrzebuje

Śl: *Kiedy Piotr i Paweł deszczem częstuje, piekarz dwakroć więcej wody potrzebuje Śl* [Zb VI 173]

Wśród frazemów z nazwą osobową *Piotr*, odnoszącą się do jednego z apostołów, jak również z derywatem – *Piotrowy* znalazły się: wyrażenia rzeczownikowe (7), wyrażenie określające, zwrot, frazy (3) oraz, najliczniej reprezentowane, przysłowia (9).

W pierwszej ze wskazanych grup jednostek wyodrębniają się nazwy roślin (5) i nazwy zjawisk przyrody (2). Uruchamiają one różne możliwości interpretacyjne w zakresie dociekania ich motywacji.

Jednostka *batożki świętego piotra* ‘cykoria zwyczajna’ doczekała się już swego objaśnienia [Now 201]. Autorka wiąże tę nazwę z czasem, kiedy cykoria zaczyna kwitnąć. Wypada to około terminu liturgicznego wspomnienia św. Piotra (wspominanego razem ze św. Pawłem), które ma miejsce 29 czerwca²²³. Inicjalny komponent apelatywny mógł być inspirowany wyglądem cykorii – cienkimi, rozgałęziającymi się, stosunkowo długimi łodygami z osadzonymi na nich niewielkimi niebieskimi kwiatkami. Możliwe też, że znaczenie miały fizyczne właściwości tej rośliny. Kiedy, przechodząc obok, ktoś się o nią zaczepiał, jej odgięte w jedną stronę łodygi, wracając na właściwe położenie, chłostały po ciele.

Wariantywne wyrażenie *klucze/kluczyki świętego piotra* ‘pierwiosnek lekarski’ nawiązuje do atrybutów apostoła. Ewangelia według św. Mateusza zarejestrowała m.in. następujące słowa Jezusa skierowane do Piotra: „tobie dam klucze królestwa niebieskiego” [Mt 16, 19a]. W ikonografii św. Piotra często przedstawia się z dwoma kluczami w dłoniach, srebrnym i złotym, symbolizującymi klucze Królestwa Bożego. Zapewne więc przekaz słowno-malarski legł u podstaw omawianego frazemu. Być może też asocjacje, jakie wywoływał zarys pierwiosnka lekarskiego, miały udział w motywacji tej nazwy²²⁴.

---

²²³ Por. nazwę *batogi świętego jana* ‘cykoria zwyczajna (Cichorium intybus)’ (w grupie frazemów związanych ze św. Janem Chrzcicielem).

²²⁴ Por. np. http://pl.wikipedia.org/wiki/Pierwiosnek_lekarski (dostęp: 20 sierpnia 2012).

Z kolei w jednostce *świętego piotra korzenie* ‘żywiec dziewięciolistny’ zachowała się zapewne ludowa opowieść apokryficzna. Źródło podaje bowiem: „korzonków ma dużo, każdy korzonek na końcu jest ugryziony tak, jak go święty Piotr ugryzł i takim będzie póki świat stoi” [Krak III 130].

Wyrażenia *świętego piotra ziele* ‘driakiew’ oraz *ziele świętego piotra* ‘bluszczyk kurdybanek’ być może również wiążą się z terminem kwitnięcia tych roślin. Pierwsza z nich zaczyna kwitnąć około końca czerwca, a druga – kończy wtedy tę fazę swego rozwoju²²⁵.

Frazemy nazywające wir wodny – *święty piotr* oraz *woda świętego piotra* – wiążą się zapewne z niemiecką nazwą *Petruswasser* [por. Lud XVI 179]. Jednakże odbijają się w nich jednocześnie wątki apokryficzne. Zachowała się opowieść, zapisana z relacji flisaków warszawskich pod koniec XIX w., wyjaśniająca te wyrażenia: „Kiedy św. Piotr stanął pewnego razu nad rzeką i ujrzał flisaków, zajętych mozolną pracą holowania statków w górę, ulitował się nad nimi i prosił Chrystusa, aby ten swą mocą cudowną ulżył im w owej pracy. Chrystus wysłuchał prośby św. Piotra i rozkazał wodzie płynąć miejscami w przeciwnym kierunku, tj. wstecz, iżby flisacy mogli wypoczywać” [Lud XVI 179].

Treści apokryficzne utrwaliły się również w wyrażeniu określającym *zazdrosny jak Piotrowa mać* i wariantywnym zwrocie *ktos rzuca/trzepie się jak Piotrowa mać*. Warto przytoczyć opowieści gwarowe stanowiące podstawę przywołanych frazemów (wszystkie pochodzą z terenu dialektu małopolskiego, tak jak obie jednostki):

Zazdrosny jak Pietrowa mać

„Matka św. Piotra była bardzo zła, tak, że w niej było *więcej złości jak w cłowieku kości*. Gdy umarła dostała się do piekła. Święty Piotr chciał swoją matkę do nieba wciągnąć, spuścił jej nitkę, ona zaraz uchwyciła się jej, ale gdy inne dusze poczepiały się jej, chcąc się razem z nią z piekła wydobyć, ona o to zazdrosna *otrzepała się* i spadła na dno piekła.” *Przebieczany krak* [ME IV 192–193]²²⁶

Otrząsa się jak Pietrowa mać

„Matka św. *Pietra* była bardzo skąpą i nieuczynną. Przez całe życie żadnemu biedakowi nic nie dała. Raz tylko jednemu biedakowi, który ją natrętnie prosił, dała *bączek cebuli* (nać z cebuli). Po śmierci poszła do piekła, a syn jej tymczasem zasługiwał sobie na ziemi na niebo. Gdy umarł św. Piotr, prosił Pana Boga,

²²⁵ Por. np. http://pl.wikipedia.org/wiki/Scabiosa_columbaria oraz http://pl.wikipedia.org/wiki/Bluszczyk_kurdybanek (dostęp do obu stron: 20 sierpnia 2012).

²²⁶ W tej samej wsi zanotowano również frazę *zazdrosny nie podzie do nieba* [ME IV 204].

widząc męki swej matki w piekle, ażeby też Pan Bóg wyprowadził duszę matki z piekła do nieba.

Poczęli święci szukać, co ona też dobrego zrobiła, żyjąc na ziemi i nic nie znaleźli. Św. Piotr kazał im drugi raz patrzeć do tych ksiąg, co ona dobrego zrobiła i znaleźli o tym *bączku cebuli* zapisane.

Spuścili ten *bączek* do piekła, *Pietrowa* mać uchwyciła się *bączka*, inne dusze z lamentem pochwytały się jej, wołając: »Weź mnie też z sobą«. Ale ona dumna, otrzęsła się, wołając: »Nie wezmę! Nie wezmę!«. Kiedy się zaczęła otrzepować, *bączek* się zerwał, a ona wpadła do piekła i tam już na wieki została.» Kleparz-Kraków [ME XIV 48]

O matce św. Piotra

„Św. Piotr prosił Pana Jezusa, żeby wybawił mu matkę z piekła, a Pan Jezus mu powiedział, że ona jest w piekle przez zazdrość, że ona z tego i w piekle się nie poprawiła i że kto do piekła się dostanie, to stamtąd nie wyjdzie. Ale św. Piotr na tym nie poprzestał, tylko prosił o wybawienie matki. Tak Pan Jezus kazał mi iść do piekła i wyprowadzić matkę. Jak zaszedł, tak zawołał na matkę i podał jej rękę, żeby ją wyciągnąć. A do niej przyczepiło się więcej dusz, co chciały z piekła wyjść. Ale ta matka gada tak tym duszom: »Mnie syn Piotr uprosił wybawienie, nie wam«. I jak trzepała sobą, co chciała, żeby dusze się od niej oderwały, tak ręka się jej wysliznęła Piotrowi i wpadła głębiej jeszcze do piekła. Przyszedł św. Piotr do Pana Jezusa i opowiedział cały interes z płaczem, a Pan Jezus mu powiedział: »Widzisz, że i w piekle zazdrość ją nie odstąpiła.«” Brzozowa tarn [ŚwiętBrzoz 188]

Kopaliński [2003: 974] przytacza fabułę ludowej opowieści podobną do drugiej z cytowanych relacji.

Nieznany bliżej apokryf dał podstawę dla frazy *darzy się nieborakowi jak świętemu Piotrowi*. W źródle znajdujemy tylko krótką informację, że chodzi o ludową legendę o Jezusie i apostołach na weselu [NKPP II 935].

Jednostka zanotowana w Cieszyńskim *niech jest zgoda jak z Piotrem u Heroda* nawiązuje zapewne do wydarzeń z życia Piotra Apostoła. W *Dziejach Apostolskich* czytamy o prześladowaniach niektórych przedstawicieli Kościoła, w tym Piotra, przez Heroda Agryppę²²⁷ [Dz 12]. Apostoła tego wtrącono do więzienia, skuto i strzeżono pod okiem licznej straży, by w krótkim czasie wydać go na stracenie. Wielu modliło się o ocalenie Piotra. Cud dokonał się w nocy poprzedzającej dzień

---

²²⁷ Był on wnukiem Heroda Wielkiego, który usiłował zgładzić nowo narodzonego Jezusa (frazemy związane z Herodem Wielkim tworzą osobną grupę), oraz siostrzeńcem Heroda Antypasa (por. wyrażenie rzeczownikowe *głowa świętego Jana* w grupie frazemów związanych ze św. Janem Chrzcicielem).

zabicia apostoła. Anioł Pański wyprowadził go na wolność. Powstało wielkie zamieszanie z powodu ucieczki bacznie strzeżonego ucznia Chrystusa. Niedługo później zginął Herod Agryppa rażony przez anioła Pańskiego. W związku z tą historią można sądzić – wobec braku definicji w źródłach – że fraza *niech jest zgoda jak z Piotrem u Heroda* dotyczy sytuacji, kiedy nie ma zgody między ludźmi, ostatecznie jednak zwyciężają prawda i dobro. Jednostka ta świadczy o szczegółowej znajomości treści Biblii. W badanym materiale to już nie pierwszy taki przypadek wśród frazemów pochodzących ze Śląska Cieszyńskiego.

Z kolei wariantywna fraza *święty Piotr korzonek w życie/żyto podpala/suszy* kilkakrotnie notowana na terenie, który obejmuje dialekt małopolski, jest bliska pracy na roli. Wypowiada się ją bowiem w związku z dojrzwaniem żyta jarego, co ma miejsce około dnia wspomnienia św. Piotra (i św. Pawła).

Zebrane przysłowia można tematycznie podzielić na jednostki dotyczące: pogody (5), życia przyrody (1), życia przyrody i pogody (2) oraz pracy zawodowej i pogody (1). Paremie meteorologiczne mają charakter prognostyków. Odnoszą się one do terminów dwóch świąt związanych ze św. Piotrem. Jedno – podobnie jak niektóre wcześniej opisane frazemy – odwołuje się do wspomnienia obchodzonego 29 czerwca: *Gdy/jeśli Piotr święty/ święty Piotr z (świętym) Pawłem płaczą, (to) (i) ludzie przez tydzień słońca nie zobaczą*. Chodzi tu o przewidywanie aury na podstawie deszczu padającego w święto obu apostołów. Pozostałe prowerbia prognostyczne odnoszą się do święta Katedry św. Piotra przypadającego na 22 lutego. Wspomina się wówczas katedrę, tzn. tron, na którym miał zasiadać ów apostoł, uznawany za pierwszego papieża. Przewidywania pogody zawarte w tych przysłowiacz dotyczą czasu przejściowego pomiędzy zimą i wiosną: *Jeśli/ jeżeli o/w świętego/świętym Piotra/Piotrze w lutym ciepło służy, do Wielkiejnocy zima czasy swe przedłuży; Jeżeli ciepło w dzień świętego Piotra, to zima do Wielkiejnocy potrwa; Piotr, gdy katedrę zasiądzie, mrozów już nie będzie; Święty Piotr, gdy się rozgrzeje, wiosna prędko nie przyspieje*.

Zapewne z obserwacji rosnących zbóż porównywanych z późniejszymi plonami powstała paremia *Jak jest/ kiedy w pszenicy/życie kostrzewa, będzie/ to jest chleba, co/ile potrzeba/trzeba, a jak/jeżeli jest miotła, (to) tylko do (świętego) Piotra*. Chodzi w niej prawdopodobnie o podobieństwo łądyg i kwiatostanów żyta i pszenicy oraz roślin o nazwie kostrzewa²²⁸. Zachowanie tej odpowiedniości, a więc jeśli kłosa zboża są bujne i obfitują w ziarno, zapewnia dostatek pożywienia do kolejnych zniw. Kiedy natomiast kwiatostany zasianych zbóż przypominają miotłę, tzn. są wątłe i ubogie w ziarno, stan ten nie gwarantuje wystarczającej ilości plonów.

²²⁸ Wygląd kostrzewy zob. np. <http://pl.wikipedia.org/wiki/Kostrzewa> (dostęp: 20 sierpnia 2012).

Proverbium *Gdy w świętego Piotra i Pawła deszcz leje, to jeden z tych świętych grzyby sieje* utrwała ludowe przekonanie o tym, że padający w dzień liturgicznego wspomnienia apostołów św. Piotra i Pawła deszcz zwiastuje urodzaj grzybów. W gwarach Małopolski natrafiamy na relację odpowiadającą treści tego przysłowia: *Święty Piet(r) jes siewcām grzybóyw. Jak w tęt dzień dys idzie, to święty Piet(r) grzyby sieje* Brzozowa tarn [ŚwiętBrzoz 62].

Trudna do ustalenia pozostaje motywacja przysłowia dotyczącego życia przyrody i pogody: *Na święty Piotr, Paweł uschnie żyta kawał*.

Paremia *Kiedy Piotr i Paweł deszczem częstuje, piekarz dwakroć więcej wody potrzebuje* utrzymała przekonanie o tym, że deszczowa aura w święto apostołów zapewnia obfite plony, a w konsekwencji daje wiele pracy piekarzom.

SALOMON

W Biblii: prorok, król Izraela w X w. p.n.e., syn i następca króla Dawida. W czasie jego panowania monarchia przeżywała największą świetność. Salomon swój dwór uczynił ośrodkiem kultury, głównie literatury. Zasłynął również jako wielki budowniczy. Doprowadził m.in. do wzniesienia świątyni w Jerozolimie, którą później określano jako pierwszą świątynię jerozolimską, czy wystawnego pałacu – siedziby władzy królewskiej. Odznaczał się wielką mądrością.

Miejsca występowania nazwy osobowej w NT (11), np.: Mt 1, 6, 7; 6, 29; 12, 42; Łk 11, 31; 12, 27; J 10, 23; Dz 5, 12.

Wyrażenia rzeczownikowe:

- dotyczące cech charakteru człowieka:

salomonowa głowa

‘o bardzo mądrym człowieku’

Mp: *To trza salamónowy głowy, żeby to wszystko zapamiytać, coś mi powiedziała Brzozów*; *Salamonowá głowa* Wilków kiel

- termin astronomiczny:

Wóz Salomona

‘Wielki Wóz’

Maz: *Wóz Salomona* Banie Mazurskie węgorz (Wilno Lit) [Kup 83]

Wyrażenia określające:

mądry jak Salomon

‘o bardzo mądrym człowieku’

Śl: *Mądry jak Salomon* Śl [MPTL XV 1 s. 76]

Mp: *Mądry jak Salomon* Krak [Krak IV 279]

Wp: *Łun taki mondry jak Salamun* Kramsk koniń; *Móndri jak Salamón* Jeleń tcz
(tak) **mądry/chytry jak Salamonijowa/Salomona/Salomonowe buchy/
buksy/buty/gać/portki/kozy**

‘o głupim człowieku’

Śl: *Chytry*²²⁹ *jak Salamónowe portki* Ciesz [MPTL XV 2 s. 35]

Mp: *Mądry jak salamunijowá gać*²³⁰ Piekelnik n-tar (Orawa) [KąśŚl I 598];
Mądry jak Salomonowe portki (buty) Kleparz-Kraków [ME XIV 75]; *Mądry jak
Salomonowe kozy* Krak [Krak IV 279]

Wp: *Mądry jak salomonowe portki* Kramsk koniń

Kasz: *Mądri jak Salamona buche*²³¹ Sławoszyno wej [CenSKS 20]

Zwrot:

ktos jest **mądry jak Salomon/ nad króla Salomona**

‘ktos jest bardzo mądry’

Śl: *Je móndry nad króla Salamóna* Ciesz [OndrPrzysł 59; MPTL XV 2 s. 93]; *Tyż
je mądry jak Salamón* Rogów ryb

Frazy:

(czasem) i klecha/organista bywa Salomonem między ratajami

‘ktos mało kompetentny uchodzi czasem za bardzo mądrego człowieka wśród
prostych ludzi’

²²⁹ Słowo *chytry* w znaczeniu ‘mądry’ znane jest w gwarach polskich. SGP IV 226 ilustruje je licznymi zaświadczeniami, głównie ze Śląska, Kaszub i pn-wsch części kraju. Z Cieszyńskiego innego kontekstu jego użycia dostarcza MPTL XV 2 s. 35: *Chytry żyje z głupigo*. Z kolei SCiesz 70 notuje derywat *chytrok* w znaczeniu ‘człowiek pojętny’ oraz jako ‘kombinator’ (hasła *chytry* brak w tym słowniku). Por. MAGP IX m. 450 („Co znaczy *chytry*?”) s. 148–151. Znaczenie to nieobce jest też polszczyźnie historycznej. SStp I 275 rejestruje przymiotnik *chytry*, *chytry* (hasło szeregowe) m.in. jako ‘przemysłny, pomysłowy, callidus, subtilis’. Znaczenie to odnotowuje SXVI III 392. Jego poświadczenia znaleźć również można w Linde I 283. SW I 314 zawiera m.in. taką definicję wyrazu *chytry*: ‘ostrożny, przezorny, opatrny, mądry, roztropny’. Opatruje ją kwalifikatorem „staropolski”. Późniejsze słowniki języka polskiego nie notują tego znaczenia. Por. artykuły dotyczące semantyki leksemu *chytry* – Oesterreicher [1925], Wrocławska [1971].

²³⁰ *Gać* ‘nogawica *gaci*; też żartobliwie: nogawica spodni’; *gacie* ‘kalesony’: [KąśŚl I 263].

²³¹ Powszechny w kaszubszczyźnie wyraz nazywający spodnie to *buksy*. Jest on zapożyczeniem z niemieckiego dialektu pruskiego – *buksə* ‘spodnie’. W dialekcie tym, obok przywołanej postaci leksemu, istniała forma *Büxen*. Nie przyjęła się ona na gruncie kaszubszczyzny (brak poświadczeń w SGP i jego kartotece suplementowej). Jedyny jej ślad utrwalił się w prezentowanym wyrażeniu. Por. SEK I 165; Hinze 143–144.

Mp: *Czasem i klecha*²³² *bywa Salomonem między ratajami*²³³ Krak [Krak IV 275]

bl: *I organista bywa Salomonem między ratajami* [Glogskar 306]

i (mądry) Salomon z próżnego/pustego (dzbana/naczynia) nie nacyni/naleje²³⁴

‘nie da się zrobić czegoś z niczego’

Śl: *I Salomon z próżnego nie naleje Śl* [MPTL XV 1 s. 48]; *Z próżnego naczynia i mądry Salomon nie naleje Śl* [MPTL XV 1 s. 128]

Mp: *I Salomon z próżnego nie nacyni* ok. Bochni i Gdowa myślen [Święt 665]; *I mądry Salomon z próżnego dzbana nie naleje* Krak [Krak IV 277]; *Z próżnego dzbana i Salomon nie naleje* Krak [Krak IV 283]

Maz: *Ji Salamón z pustého dzbana nie naleje* Janki Młode ostroł
miły salomonie!

‘fraza kierowana do człowieka głupiego’

Mp: *Miły salomonie!* Krak [Krak IV 279]

Przysłowia:

- dotyczące zdolności intelektualnych:

Byś miał Salomona głowę, nie dokażesz

‘choćbyś pękł, nie dokonasz czegoś’

Mp: *Byś miał Salomona głowę, nie dokażesz – nie potrafisz (Byś pękł, byś się rozpuk, nie dokażesz)* Krak [Krak IV 275]

Choćby łeb Salomona niebo komu dało, musi łapy polizać, gdy ma w trzosie mało

Mp: *Choćby łeb Salomona niebo komu dało, musi łapy polizać, gdy ma w trzosie mało* Krak [Krak IV 275]

- dotyczące ubioru i wyglądu:

Gdybyś się ty nie wiem jak stroił i bryzował, nigdy nie będziesz Salomonem

Mp: *Gdybyś się ty nie wiem jak stroił i bryzował*²³⁵, *nigdy nie będziesz Salomonem* Krak [Krak IV 276]

²³² *Klecha* ‘bakałarz, mistrz szkolny na wsi’: [Krak IV 275].

²³³ *Rataj* ‘kmieć, rolnik’: [Krak IV 275].

²³⁴ W Cieszyńskim frazę tę zanotowano w wariantcie ze zredukowaną nazwą osobową: *Z próżnego nie naleje, nie namłóci, sie nie najy Ciesz* [MPTL XV 2 s. 237].

²³⁵ *Bryz*, *bryze* ‘haftowane, wyszywane różnobarwne buchty [= fałdy] w stroju’; *bryzować* ‘pstro się wystrajać, włosy kędzierzawo stroić’: [Krak IV 276]. Por. też hasła *I. Bryz* oraz *Bryzować (się)* w SGP II 589, 592.

Niemal wszystkie zaprezentowane frazemy: wyrażenia rzeczownikowe (2), wyrażenia określające (2), zwrot, frazy (3) i przysłowia (3) nawiązują do głównej cechy biblijnego króla Salomona – do jego wielkiej mądrości. Z opisem niezwykle siły umysłu izraelskiego władcy spotykamy się w starotestamentowej Pierwszej Księdze Królewskiej: „Bóg dał Salomonowi mądrość i rozsądek nadzwyczajny oraz rozum nieogarniony jak piasek na brzegu morza. Toteż mądrość Salomona przewyższała mądrość wszystkich ludzi Wschodu i mądrość Egipcjan. [...] A imię jego stało się sławne wśród wszystkich narodów okolicznych. Wypowiedział bowiem trzy tysiące przysłów, a pieśni jego było tysiąc pięć. Rozprawiał też o drzewach: od cedrów na Libanie aż do hizopu rosnącego na murze. Mówił także o zwierzętach czworonożnych, o ptactwie, o tym, co pełza po ziemi, i o rybach. Przychodzili więc ze wszystkich narodów i spośród wszystkich królów ci, którzy dowiedzieli się o mądrości Salomona, aby przysłuchiwać się jego mądrości” [1 Krl 4, 9–14]²³⁶.

Znaczna część jednostek jest neutralna stylistycznie: synekdochiczne wyrażenie rzeczownikowe *salomonowa głowa*; wyrażenie określające *mądry jak Salomon*; zwrot *ktos jest mądry jak Salomon/ nad króla Salomona*; frazy (*czasem*) i *klecha/ organista bywa Salomonem między ratajami jak również i (mądry) Salomon z próżnego/pustego (dzbana) nie naczyni/naleje// z próżnego dzbana/naczynia i (mądry) Salomon nie naleje*, wreszcie przysłowia *Byś miał Salomona głowę, nie dokażesz* oraz *Choćby łeb Salomona niebo komu dało, musi łapy polizać, gdy ma w trzosie mało*. Dwa frazemy mają zabarwienie ironiczne – wyrażenie określające (*tak*) *mądry/chytry jak Salomonijowa/Salomona/Salomonowe buchy/buksy/buty/gać/portki/kozy* ‘o głupim człowieku’ oraz wykrzyknienie *miły salomonie!* ‘frazą kierowana do człowieka głupiego’. Wyrażenie określające *mądry jak Salomon* może mieć wydźwięk ukrytej drwiny. W jednym ze źródeł spotykamy się bowiem z taką jego definicją: ‘mądry jak gdyby wszystkie rozумы pojadł’ [Krak IV 279]. W przywoływanej już paremii *Choćby łeb Salomona niebo komu dało, musi łapy polizać, gdy ma w trzosie mało* mądrość na miarę izraelskiego króla przeciwstawia się materialnej biedzie.

Jedno z prowerbiów nawiązuje do bogactwa i wystawnego stylu życia Salomona²³⁷: *Gdybyś się ty nie wiem jak stroił i bryzował, nigdy nie będziesz Salomonem*.

Imię biblijnego władcy pojawia się również w strukturze ludowego terminu astronomicznego *Wóz Salomona* ‘Wielki Wóz’.

²³⁶ Według tłumaczenia BW: 1 Krl 4, 29–34.

²³⁷ Por. 1 Krl 10, 14–29.

SAMSON²³⁸

W Biblii: jeden z sędziów izraelskich. Obdarzony był nadludzką siłą, którą wykorzystywał do walki z wrogami Izraelitów – Filistynami. Dokonywał czynów niezwykłych, np. zabicie lwa gołymi rękami czy zburzenie budynku siłą mięśni.

Miejsca występowania nazwy osobowej w NT (1): Hbr 11, 32.

Przysłowie:

- dotyczące życia człowieka:

Kto przyrodzenie umie zwyciężyć, więcej umie niż Samson

Mp: *Kto przyrodzenie umie zwyciężyć, więcej umie niż Samson* Krak [Krak IV 278]

Przysłowie *Kto przyrodzenie umie zwyciężyć, więcej umie niż Samson* nawiązuje do nadludzkiej siły biblijnego bohatera. Jego historię poznajemy z Księgi Sędziów [13–16], choć pojawia się on również na kartach Nowego Testamentu [Hbr 11, 32]. Kluczowym komponentem dla zrozumienia sensu tej paremii jest rzeczownik *przyrodzenie*. Problemów przysparza jednak jego wieloznaczność. W źródle, z którego zaczerpnięto proverbium, brak jakichkolwiek objaśnień. Główne znaczenie wskazanego wyrazu to ‘zewewnętrzne narządy płciowe człowieka, zwykle męskie’. Nie można wykluczyć również innych znaczeń ujawniających się w polszczyźnie – ‘ogół sił i czynników kształtujących człowieka; natura ludzka’ czy ‘ogół właściwości i cech wrodzonych danego człowieka, jego charakter, usposobienie (czasem jedna taka właściwość czy cecha)’ (por. kartoteka SGP; Linde IV 677; SWil II 1307; SW V 356; SDor VII 610). Trudno zatem jednoznacznie objaśnić sens analizowanego przysłowia.

SZCZEPAN

W Biblii: jeden z pierwszych siedmiu uczniów apostołów, diakon. W *Dziejach Apostolskich* znajdują się słowa charakteryzujące tę postać: „wybrali Szczepana, męża pełnego wiary i Ducha Świętego [...] Szczepan pełen łaski i mocy działał cuda i znaki wielkie

---

²³⁸ W materiale gwarowym znalazł się też zwrot ktoś *chodzi jak Samson* zaświadczony ze Śląska Cieszyńskiego: *Chodzi jak Samsón* Ciesz [OndrPrzysł 22; MPTL XV 2 s. 33]. Źródła nie podają żadnych informacji o jego znaczeniu. W gwarach dość dobrze zaświadczony jest natomiast rzeczownik *samson*, głównie z gwar północnej Wielkopolski i Kaszub (brak relacji z Cieszyńskiego), przede wszystkim jako określenie człowieka samotnego, stroniącego od ludzi. Znaczenie to powstało zapewne drogą adideacji. Można przypuszczać, że ujawnia się ono w przywołanym zwrocie.

wśród ludu” [Dz 6, 5, 8]. Osądzony przez Sanhedryn zginął ukamienowany w Jerozolimie ok. 36 r. [Dz 7, 58–60].

Miejsca występowania nazwy osobowej w NT (7): Dz 6, 5, 8, 9; 7, 59; 8, 2; 11, 19; 22, 20. Święto liturgiczne: wspomnienie św. Szczepana obchodzone jest 26 grudnia.

Przysłowia:

- dotyczące pogody:

Na świętego Szczepana bywa błoto po kolana

Wp: *Na świętego Szczepana bywa błoto po kolana* Wp [BibWarsz 1861 III 640]

bl.: *Na świętego Szczepana bywa błoto po kolana* [StarPrzysł 69]

- dotyczące służby:

Na świętego Szczepana, kto co rok odmienia pana, zła na nim sukmana

bl.: *Na świętego Szczepana, kto co rok odmienia pana, zła na nim sukmana* [StarPrzysł 69]

Na święty Szczepan każdy sługa większy niż pan

Wp: *Na święty Szczepan każdy sługa większy niż pan* Wp [BibWarsz 1861 III 640]

bl.: *Na święty Szczepan każdy sługa większy niż pan* [StarPrzysł 69]

(Na/w) święty Szczepan – każdy parobek/se/sługa sobie pan

Śl: *W święty Szczepón każdy sobie pón* Lubecko lubl [MPTL XV 1 s. 121]; *W święty Szczepan – każdy sobie pan*; „Tak mawiali dawnemi czasy służebni, pacholcy i dziewczki, gdyż w dzień św. Szczepana każdy pacholek, jeżeli chciał, to pracował jak w każdy inny dzień całego roku, a jeżeli mu się znów podobało i chciał pokazać na swoim, to poszedł do swych krewnych lub znajomych, albo też w domu pozostał, lecz żadnej roboty się nie chwycił, powtarzając wciąż gospodarzowi: *w święty Szczepan – każdy sobie pan!* Gospodarz był wtenczas zniewolony, konie sam zaopatryć i wszelką inną pracę za siebie i za parobka załatwić, bo jeżeli pacholek się uparł, to gospodarz na to sposobu nie miał, gdyż taki był powszechny zwyczaj. [...] kilka dni przed świętami z żartów mawiali niektórzy mężowie do swych żon, że im już dłużej służyć nie myślą, chyba tylko do św. Szczepana, bo w św. Szczepan – każdy sobie pan” Śl [DónKol 74–77]; *Św. Szczepan – każdy sobie pan* Śl [MPTL XV 1 s. 112]

Mp: *Na święty Szczepan (26 grudnia) każdy sobie pan*; „Dzień ten jest zupełnie wolny dla wiejskiej czeladzi i w tym dniu odbywają się z niemi układy na dalszą służbę” ok. Hrubieszowa i Zamościa [Gluz 575–576]

Maz: *Na święty Szczepan – każdy parobek pan; Święty Scepán – kazdy se pán*; „Dzień ten jest też i dla czeladzi ważnym, zwłaszcza w Mazowszu, iż w tym czasie tak po dworach jak i chatach zmienia się ona. Starający się o nowego sługę gospodarze i gospodynie zmagają do siebie upatrzonych służących i raczą ich wódką. [...] parę dni upływa, nim parobek zgodzi się do którego z gospodarzy

i te dni spędza swobodnie, a jeszcze prosić się go trzeba, by objął obowiązek”
Maz pd-zach [Maz I 75]

Wp: *Na święty Szczepan każdy sobie pan*; „W dzień świętego Szczepana zwykle zmienia czeladź wiejska służbę” Wp [BibWarsz 1861 III 640]

bl.: *Na święty Szczepan każdy sobie pan* [StarPrzysł 69]; *Na święty Szczepan każdy sobie pan* (26 grudnia, gdy czeladź odprawia się ze służby) [GlogSkar 321]

Święty Szczepan – więcej sługa (znaczy) jak pan

Maz: *Święty Scepán – więcej sługa (znaczy) jak pán* Maz pd-zach [Maz I 75]

- dotyczące obrzędów:

Na Szczepana chłopaki tańczą aż se podrą nogi po kolana

Maz: *Na Scepana chłopaki tańczą aż se podro nogi po kolana* Turów radz-podl [Wisła XIV 195]

Wśród przysłów mających w swoim składzie leksykalnym nazwę osobową odnoszącą się do św. Szczepana, a mówiąc dokładniej – do dnia jego liturgicznego wspomnienia wypadającego 26 grudnia (w drugi dzień Bożego Narodzenia), wyróżniają się jednostki związane ze służbą. Święto to stanowi jeden z terminów granicznych w ciągu roku, związanych z umowami zawieranymi z osobami najmowanymi do prac w gospodarstwie. Na czas Bożego Narodzenia, w wielu gwarach zwanego *Godami*, często udzielano służbie urlopu. Fakt ten znalazł odbicie w paremiach: *Na święty Szczepan każdy sługa większy niż pan*; *(Na/w) święty Szczepan – każdy parobek/se/sługa sobie pan*; *Święty Szczepan – więcej sługa (znaczy) jak pan*. Jedno proverbiów zawiera negatywną ocenę parobka, który często zmienia gospodarza, u którego pracuje: *Na świętego Szczepana, kto co rok odmienia pana, zła na nim sukmana*.

W tej grupie również znalazło się przysłowie utrwalające obserwacje meteorologiczne: *Na świętego Szczepana bywa błoto po kolana*.

Nie zabrakło jednostki, która przechowała ludowe obrzędy: *Na Szczepana chłopaki tańczą aż se podrą nogi po kolana*. Po okresie adwentu, wolnego od hucznych zabaw, nadchodził czas radosnych świąt, sprzyjający tańcom i hulankom.

SZYMON (SYMEON)

W Biblii: apostoł powołany przez Jezusa. Nosił przydomki: Gorliwy, Kananejczyk oraz Zelota czy Zelotes (gr. *Ζηλωτής* ‘gorliwy’). Jest najmniej znaną postacią z grona dwunastu apostołów.

Miejsca występowania nazwy osobowej w NT (4): Mt 10, 4; Mk 3, 18; Łk 6, 15; Dz 1, 13.

Święto liturgiczne: wspomnienie św. Szymona Apostoła obchodzone jest 28 października (razem ze wspomnieniem św. Judy Tadeusza Apostoła).

Przysłowia:

- dotyczące pogody:

(Na) (świętego) Szymona/Symeona i/, Judy (trza/trzeba się) spodziewać/ spodziewaj się (śniegu albo/i/,) grudy

Śl: *Na Szymona, Judy* (28 października) *spodziewaj się śniega, grudy* Ciesz [ZarŚl VI 4 s. 219]; *Symeona, Judy – spodziewaj się śniegu albo grudy* Pracze mil (Kodrań radomski) [MPTL XXV 2 s. 109]

Mp: *Szymona i Judy – trza sie s্পodziewać śniegu i grudy* Brzozowa tarn [Święt-Brzoz 63]; *Na Szymona i Judy spodziewaj się grudy* Mp pd [Zb VI 178]; „*Na Szymona, Judy* (28 października) *spodziewać się śniegu albo grudy*. [...] to przysłowie zwiastuje, iż lada dzień śniegu lub też mrozu spodziewać się wypada” ok. Hrubieszowa i Zamościa [Gluz 572]; *Na Szymona i Judy* (28 października) *spodziewać się grudy* od Sandomierza po Kolbuszową [Zb XIV 195]; *Na świętego Szymona i Judy trzeba sie spodziewać śniegu i grudy* Stradom-Częstochowa [Zb XVII 44]

Maz: *Na Symona i Judy spodziwać się śmigu albo grudy* Łukówiec gar [Zb VIII 321]; *Na świętego Szymona i Judy spodziewaj się śniegu albo grudy* Maz pd-zach [Maz I 193]

Wp: *Na Szymona, Judy spodziwać się śniegu albo grudy* Wp [BibWarsz 1861 III 637]

Na Szymona, Judy jesień twardnie aż do grudy

Mp: *Na Szymona, Judy jesień twardnie aż do grudy* Mp pd [Zb VI 178]

Na świętego Szymona babskie lato (już) kona

Mp: *Na św. Szymona babskie lato kona* Mp pd [Zb VI 178]

Maz: *Na świętego Szymona babskie lato już kona* Maz pd-zach [Maz I 193]

Szymona i Judy – uciekaj do budy, bo się kokosi i mróz nam przynosi

Śl: *Szymona i Judy – uciekaj do budy, bo się kokosi i mróz nam przynosi* Śl [Zb VI 178]

Święty Szymon i Juda – niedaleko śnieg i gruda

Śl: *Św. Szymon i Juda, niedaleko śnieg i gruda* Wielka Dąbrówka tar-gór [MPTL XV 1 s. 112]

- dotyczące życia przyrody:

Żółknie w polu wciąż trawa, dla bydelka chudo, nie wesołać to sprawa, idzie Szymon z Judą

Mp: *Żółknie w polu wciąż trawa, dla bydelka chudo, nie wesołać to sprawa, idzie Szymon z Judą* Bircza przem [Zb VI 178]

- dotyczące życia przyrody i pogody:

Na (świętego) Szymona i/, Judy boi się koń grudy/ koń boi się grudy//na Symeona, Judy boit sia koń grudy

Mp: *Na świętego Symona i Judy boi się koń grudy* ok. Bochni i Gdowa myślen [Święt 575]; *Na Szymona i Judy boi się koń grudy* Mp pd [Zb VI 178]; *Na Szymona, Judy (28 października) koń boi się grudy*; „Wtenczas trzeba konie kuć, aby nie psuły rogów u kopyt, gdyż w tój porze wydarza się, iż mrozy chwytają, a błoto w zmarzłą grudę się zmienia” ok. Hrubieszowa i Zamościa [Gluz 572]

Maz: *Na Szymona, Judy boi się koń grudy* ok. Tykocina wys-maz [Wisła X 626]; *Na Simeona, Judy boit sia kiń hrudy* Podl [Zb VI 178]

bl.: *Na Szymona i Judy koń boi się grudy* (16²³⁹ i 28 października) [GlogSkar 321]

- dotyczące pracy w gospodarstwie i pogody:

Jak już dzień przyjdzie świętego Szymona i Judy, już to zegnać należy z pól bydlę do budy

Maz: *Jak już dzień przyjdzie świętego Szymona i Judy, już-to zegnać należy z pól bydlę do budy* Maz pd-zach [Maz I 193]

Na Szymona i Judę czas obgacić/opatrzyć budę

Mp: *Na Szymona i Judę czas opatrzyć budę* Mp pd [Zb VI 178]

Wp: *Na Szymona Judę czas obgacić [‘zaopatrzyć’] budę* Wp [BibWarsz 1861 III 637]

Wśród frazemów zawierających w swoim składzie leksykalnym antroponimiczny komponent *Szymon* odnoszący się do św. Szymona Apostoła znalazło się 9 przysłów. Można je podzielić na cztery tematyczne grupy: dotyczące pogody (5), życia przyrody (1), życia przyrody i pogody (1) oraz pracy w gospodarstwie i pogody (2). W strukturze niemal każdej z tych jednostek (z wyjątkiem jednej), obok imienia interesującego nas tu świętego, pojawia się skrócona nazwa osobowa *Juda* odnosząca się do postaci św. Judy Tadeusza – innego apostoła. Nic w tym dziwnego, gdyż obaj święci w liturgii Kościoła katolickiego są wspomniani jednego dnia – 28 października.

W strukturze zaprezentowanych frazemów omawiana tu nazwa osobowa występuje w dwóch formach – *Szymon* (hebr. *Shim’ōn*) i *Symeon* (hebr. *Shime’ōn*) [por. Fros, Sowa 2004: 385]. Druga z nich upowszechniła się we wschodniej Europie [por. Fros, Sowa 2004: 386; Grzenia 2008: 303]²⁴⁰.

²³⁹ Trudno wyjaśnić, dlaczego na ten dzień wskazuje przywołane źródło. Dzień liturgicznego wspomnienia św. Szymona Apostoła wypadł zawsze 28 października [por. Fros, Sowa 2004: 387].

²⁴⁰ Forma *Symeon* wystąpiła w dwóch przysłowiach – *Symeona, Judy – spodziewaj się śniegu albo grudy* oraz *Na Simeona, Judy boit sia kiń hrudy*. Pierwsze z nich zapisano w Praczach w powiecie milickim na Dolnym Śląsku wśród przesiedleńców ze wsi Kodrań w powiecie radomszczańskim. Dziwi więc wschodnia postać tego imienia w mowie ludności z centralnej Polski. W Praczach, poza rodzinami przesiedlonymi z Poznańskiego, Łódzkiego, Kieleckiego i Lubelskiego, znaleźli się stosunkowo liczni repatrianci z Kresów Południowo-Wschodnich (woj. lwowskie i stanisławowskie) oraz z Kresów Północno-Wschodnich (woj. nowogródzkie)

W paremiach związanych z aurą, najliczniej tu reprezentowanych, akcentowany jest duży spadek temperatury powietrza odczuwalny pod koniec października oraz zjawiska przyrody mogące towarzyszyć takim zmianom pogody. Wyrażają to słowa: *śnieg, gruda* czy *mróz*. Oto materiał ilustrujący: (Na) (*świętego*) *Szymona/Symeona i/, Judy (trza/trzeba się) spodziewać/spodziewaj się (śniegu albo/i/,) grudy; Na Szymona, Judy jesień twardnie aż do grudy; Szymona i Judy – uciekaj do budy, bo się kokosi i mróz nam przynosi; Święty Szymon i Juda – niedaleko śnieg i gruda*. Wśród prowerbiów meteorologicznych znalazła też odbicie bardziej subtelna obserwacja: *Na świętego Szymona babskie lato (już) kona*. W jego składzie leksykalnym zabrakło drugiej nazwy osobowej obecnej w innych jednostkach. Jej wystąpienie zaburzyłoby rym osiągnięty dzięki zestawieniu pary: *Szymona – kona*.

Przysłowie dotyczące życia przyrody jesienną porą ma charakter poetycki: *Żółknie w polu wciąż trawa, dla bydelka chudo, nie wesołać to sprawa, idzie Szymon z Judą*. W jego budowie zwraca uwagę umieszczenie nazwy osobowej (w tym przypadku dwóch imion) w końcowej części. Paremia kalendarzowe zawierają zwykle w pierwszym członie onimy odnoszące się do postaci świętych.

Z kolei w różnie realizowanym prowerbiu *Na (świętego) Szymona i/, Judy boi się koń grudy/ koń boi się grudy//na Symeona, Judy boit sia koń grudy* uwiadczenia się zależność między pogodą a życiem przyrody.

Aura warunkuje przede wszystkim kolejne prace podejmowane w gospodarstwie. Wszak ludność wiejska funkcjonuje zgodnie z naturalnym cyklem następowania po sobie pór roku. W związku z tym sformułowano w konwencji przysłowia wskazanie na czas jesienny odnoszące się do hodowli zwierząt: *Jak już dzień przyjdzie świętego Szymona i Judy, już to zegnać należy z pól bydło do budy*. Dostrzegano również potrzebę przygotowania budynków²⁴¹ na nadchodzącą zimą, co znalazło wyraz we frazemie: *Na Szymona i Judę czas obgacić/opatrzyć budę*.

[por. MPTL XXV 1 s. 25–35]. Zapewne forma *Symeon* w mowie dawnych mieszkańców Kodrania pojawiła się pod wpływem obcowania z przesiedleńcami z Kresów Wschodnich. Drugą z przywołanych paremii zanotowano na Podlasiu. Znalazły w niej wyraźne odbicie wpływy wschodniosłowiańskie.

²⁴¹ W zaprezentowanych przysłowia trzykrotnie spotykamy się z komponentem *buda*: *Szymona i Judy – uciekaj do budy, bo się kokosi i mróz nam przynosi; jak już dzień przyjdzie świętego Szymona i Judy, już to zegnać należy z pól bydło do budy; na Szymona i Judę czas obgacić/opatrzyć budę*. Do posługiwania się tym słowem skłaniał rym uzyskiwany w wyniku zestawienia z nazwą osobową *Juda*. W drugiej z przywołanych paremii rzeczownik *buda* funkcjonuje w znaczeniu budynku przeznaczanego dla zwierząt gospodarskich, w pierwszej – jako dom mieszkalny, w trzeciej natomiast zapewne również jako dom mieszkalny, choć nie można wykluczyć znaczenia odnoszącego się do budynku dla zwierząt (por. hasło *buda*, zwłaszcza zn. 1. i 5., w SGP III 45–48).

TOMASZ

W Biblii: apostoł powołany przez Jezusa. Nie było go podczas ukazania się zmartwychwstałego Chrystusa uczniom. Nie uwierzył w słowa innych apostołów o zmartwychwstaniu Pana. Stwierdził, że uwierzy, jeśli sam zobaczy Jezusa i dotknie Jego ran. Kiedy Chrystus pojawił się ponownie, poprosił Tomasza, aby dotknął miejsca po zadanych Mu ranach. Zdumiony apostoł wypowiedział słowa: „Pan mój i Bóg mój” [Mt 20, 28].

Miejsca występowania nazwy osobowej w NT (11), np.: Mt 10, 3; Mk 3, 18; Łk 6, 15; J 11, 16; 14, 5; 20, 24, 26, 27, 28; 21, 2.

Święto liturgiczne: wspomnienie św. Tomasza Apostoła obchodzone jest obecnie 3 lipca. Przed reformą kalendarza liturgicznego wypadało ono 21 grudnia. Do tego terminu odnoszą się prezentowane tu przysłowia.

Wyrażenie rzeczownikowe:

- dotyczące cech charakteru człowieka:
niewierny/niewierzący Tomasz/Tomek

1. ‘niedowiarek’

Śl: *Taki niewierny Tómasz* Ciesz [MPTL XV 2 s. 196]; *To jest niewierny Tomasz Śl* [MPTL XV 1 s. 115]

Mp: *Widzę, że mówię z niewiernym Tomaszem* Krak [Krak IV 283]

Kasz: *Tə niewierzący Tomku* ok. Pucka wej [LPW II 579]; *Niewierni Tomk!* Sławoszyno wej [CenSKS 20]

2. ‘człowiek zachłanny [?]’²⁴²

Maz: *Co za niewierny Tomas, jesce jemu mało* Huszcza biał-podl

Wyrażenie określające:

niewierny jak Tomasz

‘niedowiarek’

Mp: *Niewierny jak Tomasz* Krak [Krak IV 280]

Przysłowia:

- dotyczące pracy w gospodarstwie i pogody:

Na święty Toma będą wieprze doma (bo je ze żołędzi chłop do dom przypędzi)

Wp: *Na święty Toma będą wieprze doma*; „Dawniej pasano po lasach wieprze żołędzią, a około świętego Tomasza przypędzano je do domu” Wp [BibWarsz 1861 III 639]

---

²⁴² Definicja zapisana przez autochtona brzmi: ‘ts’, co oznacza: tak samo jak w języku literackim. Rozmija się z nią jednak podany cytat.

bl.: *Na święty Toma będą wieprze doma, bo je ze żołędzi chłop do dom przypędzi* [StarPrzysł 67]

- dotyczące życia (ludzi) zgodnego z cyklem przyrody:

Mówił święty Toma, że najlepiej doma

bl.: *Mówił święty Toma, że najlepiej doma* [StarPrzysł 67]

Na świętego Toma starsi gwarzą doma

‘w czasie mrozów najlepiej być w domu’

Mp: *Na świętego Toma starsi gwarzą doma* Rzesz [NKPP III 520]

Od świętego Toma posiedź sobie doma

Mp: *Od świętego Toma (21 grudnia) posiedź sobie doma*; „[...] wtenczas już żadnej zewnętrznej nie mają około gospodarstwa roboty, chyba tylko jechać do lasu po drzewo” ok. Hrubieszowa i Zamościa [Gluz 574]

Powiada święty Toma: wszędzie dobrze, a najlepiej doma

Śl: *Powiało świynty Tóma: wszynǳi dobrze, a nejlepszy dóma* Ciesz [MPTL XV 2 s. 169]

- dotyczące służby:

Na świętą Jadwigę przyjdę albo nie przyjdę; na święty Tomasz, to mnie już isto masz

Śl: *Na świantą Jadwigan przidan abo nie przidan; na świantyj Tomousz, to mie już isto mousz* Kierpień prud [KwOp XII 3 s. 94]

(Na) święty Toma/Tomasz Gody ([już] w) doma/domu

Śl: *Święty Tomasz – Gody w doma* Bytom i ok. [MPTL XV 1 s. 112]; *Święty Toma – Gody doma* Pracze mil (Kodrań radomski) [MPTL XXV 2 s. 110]

Mp i Wp: *Na święty Toma Gody doma* (w domu) – „powtarza lud wiejski, za kilka dni bowiem następuje Boże Narodzenie, w czasie którego gospodarze rolni czeladź odmieniają i rocznie się godzą pod względem przyodziewku, przysiewku i myta (zasług)” pog. Mp pn-zach i Wp pd-wsch [Kal I 108]

Maz: *Na święty Toma Gody (w) doma* Maz pd-zach [Maz I 199]

Wp: *Na święty Toma Gody doma* Wp [BibWarsz 1861 III 639]

bl.: *Na święty Toma Gody już doma* [StarPrzysł 67]

- niejasne:

Dla świętego Tomka zostanie się kromka

Wp: *Dla świętego Tomka zostanie się kromka* Wp [BibWarsz 1861 III 639]

bl.: *Dla świętego Tomka zostanie się kromka* [StarPrzysł 67]

Frazemy z nazwą osobową *Tomasz* odnoszącą się do jednego z apostołów reprezentują trzy typy jednostek: wyrażenie rzeczownikowe (1), wyrażenie określające (1) oraz przysłowie (8). Oba rodzaje wyrażen bazują na niewierności tej biblijnej postaci, która wyróżniła ją spośród innych uczniów Jezusa. Wszystkie

paremie nawiązują do dnia liturgicznego wspomnienia św. Tomasza Apostoła, który przyszedł 21 grudnia.

W strukturze zaprezentowanych frazemów obok podstawowej formy imienia apostoła pojawia się postać pochodna *Tomek* (dwukrotnie) oraz skrócona – *Toma* (sześciokrotnie). Wystąpienie pierwszej z nich, funkcjonującej wariantywnie w wyrażeniu rzeczownikowym *niewierny/niewierzący Tomasz/Tomek* (zaświadczonej wyłącznie z Kaszub, z powiatu wejherowskiego), można tłumaczyć próbą osławiania, przybliżania tradycyjnego biblizmu, a więc jednostki powszechnie kojarzonej ze stylem wysokim, do codziennej mowy mieszkańców wsi. Dodajmy, że przywołane wyrażenie na Kaszubach poświadczane jest wyłącznie z nazwą osobową w formie *Tomek*. Drugi raz postać ta pojawiła się w przysłowiu *Dla świętego Tomka zostanie się kromka*. W tym przypadku jej wystąpienie uzasadnia się osiągnięciem rymu. Taka sama przyczyna podyktowała użycia skróconej formy antroponimu. Struktura większości zaprezentowanych tu paremii opiera się bowiem na rymie *Toma – doma*²⁴³.

W Ewangelii według św. Jana natrafiamy na relację (wyodrębnioną skądinąd śródtytułem „Niewierny Tomasz”) dotyczącą czasu po zmartwychwstaniu Chrystusa, a przedstawiającą postawę interesującego nas tu jego ucznia: „Tomasz, jeden z Dwunastu, zwany Didymos, nie był razem z nimi, kiedy przyszedł Jezus. Inni więc uczniowie mówili do niego: »Widzieliśmy Pana!«. Ale on rzekł do nich: »Jeżeli na rękach Jego nie zobaczę śladu gwoździ i nie włożę palca mego w miejsce gwoździ, i nie włożę ręki mojej do boku Jego, nie uwierzę«. A po ośmiu dniach, kiedy uczniowie Jego byli znowu wewnątrz [domu] i Tomasz z nimi, Jezus przyszedł mimo drzwi zamkniętych, stanął pośrodku i rzekł: »Pokój wam!«. Następnie rzekł do Tomasza: »Podnieś tutaj swój palec i zobacz moje ręce. Podnieś rękę i włoż [ją] do mego boku, i nie bądź niedowiarkiem, lecz wierzącym!«. Tomasz Mu odpowiedział: »Pan mój i Bóg mój!«. Powiedział mu Jezus: »Uwierzyłeś dlatego, ponieważ Mnie ujrzaleś? Błogosławieni, którzy nie widzieli, a uwierzyli!« [J 20, 24–29]. Fragment ten stał się podstawą wariantywnego w gwarach wyrażenia rzeczownikowego *niewierny/niewierzący Tomasz/Tomek* oraz prawdopodobnie derywowanego od niego porównania *niewierny jak Tomasz*. Obie jednostki – *niewierny Tomasz* i *niewierny jak Tomasz* – podaje to samo źródło Kolberga z jednego terenu – Krakowskiego. O wykraczającym poza wskazany zakres seman-

²⁴³ W źródłach gwarowych natrafiamy na relację o tej skróconej formie imienia *Tomasz* pochodzącej ze wsi Ślemień w powiecie żywieckim, którą warto tutaj przytoczyć: „*Toma – Tomasz*, ale tylko gdy mowa o św. Tomaszu; o ludziach mówi się *Tomas; jarmak na Tome, łód Tomy do Gód*” [RamŚl 78].

tyczny użyciu opisywanego wyrażenia rzeczownikowego świadczy cytat: *Co za niewierny tomas, jesce jemu mało* (Huszcza białopodl). Być może frazmem *niewierny Tomasz* kojarzył się chłopom ogólnie z negatywną postawą, a w przywołanym kontekście – przez odniesienie go do chciwości – nastąpiła jego konkretyzacja²⁴⁴.

Zebrane przysłowia można podzielić na kilka grup: dotyczące pracy w gospodarstwie i pogody (1), dotyczące życia (ludzi) zgodnego z cyklem przyrody (4), dotyczące służby (2) oraz proverbium niejasne.

Aura, jak powszechnie wiadomo, warunkuje kolejne prace podejmowane przez mieszkańców wsi. Zależność tę widać również w paremii: *Na święty Toma będą wieprze doma (bo je ze żołędzi chłop do dom przypędzi)*. Fakultatywny człon (z punktu widzenia składni podrzędny) stanowi dopowiedzenie, które bezpośrednio tłumaczy sens frazemu. Jedno ze źródeł informuje, że dawniej wypasano wieprze w lasach, gdzie rosły dęby. Trwało to mniej więcej do święta św. Tomasza Apostoła [BibWarsz 1861 III 639].

Zimowa pora wpływa również na codzienne życie chłopów, o czym świadczą wykazujące podobieństwa przysłowia: *Mówił święty Toma, że najlepiej doma; Na świętego Toma starsi gwarzą doma; Od świętego Toma posiedź sobie doma; Powiada święty Toma: wszędzie dobrze, a najlepiej doma*. W dwóch jednostkach wyrażane słowa są przypisywane św. Tomaszowi Apostołowi – raz w mowie zależnej, innym razem bezpośrednio, jako cytat. Przysłowia, w których przywoływane są czyjeś wypowiedzi, stanowią osobny typ i noszą nazwę welleryzmów (por. cz. I – Założenia metodologiczne, zastosowana terminologia). W przypadku przywołanych paremii także można natrafić na objaśnienia w źródłach. NKPP zawiera lakoniczną uwagę: „w czasie mrozów najlepiej być w domu” [III 520]. W innym opracowaniu spotykamy się ze stwierdzeniem, że w grudniowym, przedświątecznym czasie nie ma już wielu prac w gospodarstwie [Gluz 574].

Dzień liturgicznego wspomnienia św. Tomasza Apostoła stanowi jeden z granicznych terminów dotyczących umów ze służbą. Odprawiano ją wtedy lub przyjmowano do pracy, a chyba najczęściej udzielano jej urlopu na zbliżający się czas świąt Bożego Narodzenia. Zwyczaj ten znalazł odbicie w przysłowiach – *Na świętą Jadwigę przyjdę albo nie przyjdę; na święty Tomasz, to mnie już isto masz oraz (Na) święty Toma/Tomasz Gody ([już] w) doma/domu*. W leksykalnym składzie pierwszego proverbium obok postaci apostoła pojawia się św. Jadwiga

²⁴⁴ O recesywności wyrażenia rzeczownikowego *niewierny Tomasz* (wbrew jego wysokiej frekwencji w tekstach) w języku dzisiejszego pokolenia dwudziestolatków pisała Joanna Gorzelana [2011].

Śląska, której liturgiczne wspomnienie przypada obecnie 16 października. Druga jednostka zaświadczona jest niemal z każdego obszaru dialektalnego (z wyjątkiem Kaszub), co może świadczyć o tym, że na czas świąt Bożego Narodzenia służbie dość powszechnie udzielano urlopu.

Grupę zebranych tu frazemów dopełnia dwukrotnie zaświadczona paremia *Dla świętego Tomka zostanie się kromka*, dla której nie zdołałem znaleźć przekonywającego objaśnienia. Trudno jej treść wiązać z kończącymi się zapasami żywności. Wszak drugą połowę grudnia od przednówka, kiedy często brakuje pożywienia, dzieli wiele miesięcy.

TYMON

W Biblii: jeden z pierwszych siedmiu uczniów apostołów, diakon.

Miejsca występowania nazwy osobowej w NT (1): Dz 6, 5.

Święto liturgiczne: wspomnienie św. Tymona obchodzone jest 28 lipca.

Przysłowie:

- dotyczące pracy na roli:

Pamiętając na Tymona, sprawuj rolę pod jęczmiona

Maz: *Pamiętając na Tymona, sprawuj rolę pod jęczmiona* Maz pd-zach [Maz I 155]

Znalazło się tu jednokrotnie zaświadczone przysłowie kalendarzowe odnoszące się do dnia liturgicznego wspomnienia św. Tymona, ucznia apostołów (28 lipca). Zwraca uwagę jego forma. Jest to zrytmizowane wypowiedzenie dwukrotnie złożone z imiesłowowym równoważnikiem zdania. Paremia ta zawiera wskazówkę dla rolników, kiedy mają przygotowywać ziemię pod siew jęczmienia. Koniec lipca to czas, kiedy kończą się żniwa. Jako pierwsze zboże ozime sieje się właśnie jęczmień. Ma to miejsce w pierwszej połowie września.

TYMOTEUSZ

W Biblii: uczeń Pawła Apostoła, pierwszy biskup Efezu.

Miejsca występowania nazwy osobowej w NT (24), np.: Dz 16, 1; 17, 14, 15; 18, 5; 19, 22; 20, 4; Rz 16, 21; 1 Kor 4, 17; 16, 10; 2 Kor 1, 1.

Święto liturgiczne: wspomnienie św. Tymoteusza obchodzone jest 26 stycznia (razem ze wspomnieniem św. Tytusa).

Przysłowie:

- dotyczące życia (ludzi) zgodnego z cyklem przyrody:

Na święty Tymoteusz kup se czapkę, nie kapelus

Mp: *Na święty Tymous kup se cąpkę, nie kapelus* ok. Bochni i Gdowa myślen
[Święt 570]

Znalazło się tu jednokrotnie zaświadczone przysłowie kalendarzowe odnoszące się do dnia liturgicznego wspomnienia św. Tymoteusza (26 stycznia). Zawiera ono wskazówkę, jak należy się ubierać, a dokładniej – chronić głowę przed chłodem i mrozem, gdyż święto tego apostoła wypada w pełni zimy.

CZEŚĆ III

KONKLUZJE

Przeprowadzone analizy skłaniają do sformułowania kilku ogólnych konkluzji.

1. Ilościowy udział poszczególnych typów frazemów

Typy frazemu	Liczba jednostek	Procentowy udział w materiale
wyrażenia rzeczownikowe	105	21,7
wyrażenia określające	14	2,9
zwroty	34	7
frazy	58	12
przysłowia	271	56,1

W pracy poddano analizie łącznie 483 frazemy¹. Jak widać z powyższej tabeli, najliczniej reprezentowane są przysłowia – ponad 50% ogółu opisanych jednostek. Najmniej liczną grupę stanowią natomiast wyrażenia określające – blisko 3%. Ponad 1/5 zebranych frazemów to wyrażenia rzeczownikowe. Znacznie mniejsze ilościowe udziały mają zwroty i frazy – pierwsze poniżej, drugie nieco powyżej 10%. W tabeli nie uwzględniono mikrotekstu (por. frazemy związane z Ewą).

Można zatem stwierdzić, że biblijne (nowotestamentowe) nazwy osobowe adaptują się przede wszystkim w strukturze paremii, znacznie rzadziej – w wyrażeniach rzeczownikowych, jeszcze mniej licznie we frazach i zwrotach, a bardzo rzadko w wyrażeniach określających.

---

¹ Suma ta nie obejmuje licznych realizacji wariantywnych poszczególnych jednostek, które zostały przedstawione w kolejnych mikroopisach II części pracy. Nie uwzględnia również frazemów przywoływanych jedynie w przypisach.

2. Obecność frazemów na poszczególnych obszarach dialektalnych oraz jednostki bez lokalizacji²

Alfabetyczny wykaz frazemów	Śl	Mp	Maz	Wp	Kasz	Kresy	bl.
adamowa ziem/ziemia		+					
adamowe jabłko/ jabłko adama/ ogryzek adama		+					
adamowy korzeń							+
ale mi też Pan Jezus nagodził		+					
amen Maryja		+					
antychryst/antykryst z piekła (rodem)	+			+			
antykrysta twojego		+					
arona komuś nie trzeba	+						
Babskie lato czasem się opłaci, lecz od Judy już są grudy i ciepło się traci	+						
Bartłomiej (ci) zwiastuje, jaka jesień następuje (i czy w przyszłym latku dożyjesz dostatku)	+	+					
Bartłomieja cały wrzesień naśladuje a/i z nim jesień	+	+					
bartłomiejski miesiąc		+					
Bartosz każe jaja składać w kosz					+		
batogi świętego jana						+	
batożki świętego piotra							+
Benedykt w pole z grochem, Wojciech z owsem jedzie, Marek ze lnem, Filip tatarkę wywiedzie			+			+	
Benedykt w pole z grochem, Wojciech z owsem jedzie, Stanisław ze lnem, Filip tatarkę wywiedzie				+			+
berło świętego józefa		+					
Bierz, Michale, co Pan Bóg daje		+					
Byś miał Salomona głowę, nie dokazesz		+					
ktos całuje/ ktos kogoś kocha jak Judasz Chrystusa/ Pana Jezusa	+	+			+		
Choćby łeb Salomona niebo komu dało, musi łapy polizać, gdy ma w trzosie mało		+					
ktos chodzi od annasza do kajfasza	+				+		
ktos chodzi po herodach//z herodem/herodami		+	+				
chrobak świętego jana	+						

² Podobne tabelaryczne zestawienie omówionych jednostek zawiera niedawno wydana monografia Barbary Grabki [2012]. Alfabetyczny wykaz frazemów jest zgodny z zamieszczonym w dalszej części niniejszej pracy Indeksom omówionych frazemów.

Część III: Konkluzje

Alfabetyczny wykaz frazemów	Śl	Mp	Maz	Wp	Kasz	Kresy	bl.
Chrystusa męka [?]			+				
Chrzest Jana w deszczowej wodzie trzyma zbiory na przeszkodzie	+	+		+			+
chuda ewa	+	+					
chytry/istny z kogoś judasz		+					
co Jezus Maryja		+					
Cóż święty Józef przyniesie? Kaczka pierwsze jaja/ jajo znieśie		+					+
(Czasem) i klecha/organista bywa salomonem między ratajami		+					+
(Czasem i) na święty Jakub chleba jeszcze sobie/ sobie (jeszcze) nakup	+			+			
Czasem świętojanki są brzegom tyranki	+						+
Czasem święty Józek przywiezie trawy pełen wózek							+
czerwony/ryszawy jak Judasz	+						
dał komuś Pan Jezus kogoś, coś		+					
darzy się nieborakowi jak świętemu Piotrowi		+					
Diabeł Ewę po włosku zwodził/ zwiódł Ewę niby po włosku, Ewa Adama (słowy) po czesku, (Bóg ich po niemiecku gromił), anioł ich wygnał: halt – po niemiecku, z raj u ich wygnał już po węgiersku/ anioł zaś po węgiersku wygnał		+					
dla jabłka Adam stracił rajowe dostatki		+					
Dla świętego Tomka zostanie się kromka				+			+
długi jan					+		
do antykrysta [wyrażenie określające]	+						
do antykrysta [frazja]		+					
Do świętego Jana Chrzyciela nie ruszaj jęczmienia	+						
Do świętego Mateusza nie zdejmuj kapelusza, a po świętym Mateuszu kiej (ten), co/kto (chodzi) w kapeluszu	+		+	+			
dolina Jozafa//Józafata/Józefa dolina	+	+	+				
droga dusza dla Jezusa							+
Droga Pana Jezusa	+						
Droga Świętego Eliasza	+						
ktoś drze jak Adam	+						
Dzień/na świętego Andrzeja/Jędrzeja, dziewczkom z wróżb/wróżby nadzieja			+	+			+
dzwonki najświętszej marii panny/ panny maryi		+		+			+

Część III: Konkluzje

Alfabetyczny wykaz frazemów	Śl	Mp	Maz	Wp	Kasz	Kresy	bl.
Eliasz kamienie rozwozi/toczy			+				
Eliaszów Wóz				+			
Ewa dała, Adam wziął	+						
Gdy bliżej świętego Jana kukulka zakuka, nadzieja zbóż sprzedaży z pewnością nas oszuka	+						
Gdy deszcz w Jakubówkę, nie zobaczysz dębówkę		+					
Gdy deszcz w świętego Michała, będzie łagodna zima cała	+						
Gdy deszcz w święty Jakub będzie lub przed nim, giną żołędzie		+					
Gdy Ewa kądziel przędła, Adam ziemię kopał, kto tam był szlachcic wtenczas i kto komu chłopał		+					
Gdy/jak/jeśli/kiej (święty) Maciej lodu/zimy nie roztopi/stopi/topi, (będą) (jesz/jeszcz(e) długo będą chuchali/ chuchali długo/ chuchać będą w (zimne) ręce/rękawice chłopci/ długo będą w zimne ręce chuchali chłopci		+	+	+	+	+	+
Gdy/jak/kej/kiedy się Jan/Janek/Jasio/Jaś rozbeczy/rozczuli/rozkwili/rozpląca, (a) Mac/Maryś/Matka/Matula (go) nie utuli, (to) będzie (ciągle) beczał/plakać/plakał/popłakiwał (aż/aże) do (świętej) Urszuli	+	+	+				
Gdy/jak na święty Paweł jasno, po żniwach w stodole ciasno		+	+				
Gdy Jan Chrzciciel skropi, mokre będą kopy	+						+
Gdy/jeśli Piotr święty/ święty Piotr z (świętym) Pawłem płaczą, (to) (i) ludzie przez tydzień słońca nie zobaczą	+	+					
Gdy na Michała i Wacława jasno, nie będzie w zimie ciasno	+						
Gdy na świętego Filipa wiśnie nie zakwitną, to na świętego Jakuba nie ma żniw	+						
Gdy na świętego Marka Wielkanoc przypada, cały świat zawoła biada	+						
Gdy na święty Józef bociek przybędzie, to już śniegu nie będzie						+	
Gdy na święty Marek deszcz idzie, to i na kamieniu owies zejdzie	+						
Gdy noc jasna na Michała, to nastąpi zima trwała	+	+					
Gdy się Chrystus przed pełnią/ w południe rodzi, w następny rok urodzaj dogodzi	+	+					
(Gdy) (susza) na/w (świętego) Bartłomieja, mroźnej zimy jest nadzieja	+	+	+				

Część III: Konkluzje

Alfabetyczny wykaz frazemów	Śl	Mp	Maz	Wp	Kasz	Kresy	bl.
Gdy święty Jan łakę kosi, lada baba deszcz uprosi	+						
Gdy święty Jan łakę rosi, to chłop siano kosi (su- szy, zwozi, a czasami i z wody wynosi)	+						+
Gdy święty Jan nastąpi, to i trawy koszą, jedni furami wożą, drudzy płachtami na górę wnoszą				+			
Gdy w dzień Adama i Ewy mróz i pięknie, zima wczesnie pęknie		+					
Gdy w świętego Piotra i Pawła deszcz leje, to jeden z tych świętych grzyby sieje	+						
Gdy w święty Jan/ w święty Jan, gdy deszcz plusz- czą, orzechy się nie wyluszczą		+		+			+
Gdybyś się ty nie wiem jak stroił i bryzował, nigdy nie będziesz Salomonem		+					
gęsi zdrzą do Abrama					+		
głowa świętego jana		+					+
główka świętego jana							+
gorejący krzak mojszeza		+					
grunt kaina		+					
Grzmot w dzień świętego Michała – żywność przy- szła, Bogu chwała		+	+				
gwoździki krzyżowe od pana jezusa		+					
i (mądry) Salomon z próżnego/pustego (dzbana/ naczynia) nie naczyni/naleje	+	+	+				
i Pan Jezus się oszukał na świadkach fałszywych			+				
i pani Ewa nie była ciekawsza		+					
idźta z Panem Jezusem i z Matką Boską		+					
Ilij! nie psuj roli			+				
jabluska pana jezusa		+					
ktos jest jakiś jak antykryst		+					
Jak Bartłomiej nie zasieje, nie pokropi Idzi, to się zboża, głównie żyta/ to się żyta mało w polu widzi	+	+					
Jak bulwy kwitną na święty Jan, to z gospodarza będzie pan					+		
Jak deszcz w świętego Marka, będzie ziemniaków tylko miarka, a gdy w Marka pogoda, na ziemniaki uroda		+					
Jak grzmot po świętym Michale, to siej żyto na skale		+					
ktos/coś robi coś jak/jako/kie (prawdziwy) anty- chryst/antykryst (zatracony)	+	+				+	
Jak je na Jędrzeja mróz, to sobie siedlak ma goto- wać wóz	+						

Część III: Konkluzje

Alfabetyczny wykaz frazemów	Śl	Mp	Maz	Wp	Kasz	Kresy	bl.
Jak jest/ kiedy w pszenicy/życie kostrzewa, będzie/ to jest chleba, co/ile potrzeba/trzeba, a jak/jeżeli jest miotła, (to) tylko do (świętego) Piotra				+			
ktoś jest jakiś jak judasz		+					
ktoś/coś robi coś jak judasz		+					
Jak już dzień przyjdzie świętego Szymona i Judy, już to zegnać należy z pół bydło do budy			+				
jak Łazarz ktoś w nędzy umiera		+					
jak na Adama nań		+					
jak na świętego Jana mdze lód					+		
Jak na święty Józef bocian przyleci, to na skrzydłach resztki śniegu przynosi							+
Jak nie będziem prosić Abrahama, to nam ziemia nie zrodzi sama			+				
Jak nie odleć ptaki do Michała, do Wilii zima nie nastąpi trwała	+						
Jak nie wylinieje koń do świętego Jana, niech idzie do drugiego pana							+
([Jak] przyjdzie/na) święty Jan, (da nam/niesie/ przyniesie/zbiera) jagodów/jagód/mleka/oleju (pełen) dzban	+	+	+	+	+		+
Jak się Bartłomiej sprawi, taką jesień pozostawi	+						
Jak się w święty Marek przypogodzi, to sadź ziemniaki choćby w wodzie, a gdy się w Marka zachmurzy, to sadź ziemniaki na górze		+					
Jak święty Jan się obwieści, takich będzie dni trzydzieści	+						
(Jak) święty Józef kiwnie/ruszy brodą, idzie/idźże zima/zimno na dół z wodą//pójdą/ruszą lody/rzeki na dół z wodą		+	+				
Jak w święty Maciej ciepło, to się będzie długo wlekło							+
Jak w święty Marek deszcz, to jest nieurodzaju wieszcz		+					
Jaki Bartek niesie dzień, takąż będzie i jesień		+					
Jaki Bartek, taki wrzesień; jaki Marcin, taka zima		+					
Jaki dzień na świętego Bartłomieja do południa, taka będzie jesień do grudnia, a jaki po południu, taka jesień w grudniu		+					
Jaki Jakub do południa, taka zima aż/też do grudnia; jaki Jakub po południu, taka zima też po grudniu		+	+				
Jaki się Bartek wydarzy, taką jesień uwarzy	+						

Część III: Konkluzje

Alfabetyczny wykaz frazemów	Śl	Mp	Maz	Wp	Kasz	Kresy	bl.
Jakubówka – przyórwka			+				
(Jale) kto się z Boga nie spuści, to go i Pan Jezusek nigdy nie opuści		+					
Jana Chrzciciela – już kwiecica wiela							+
jasny jak noc po świętym Michale			+				
je tu mana/ je tum/ jed mana!						+	
ktos jest kudłaty jak Ezaw	+						
ktos jest mądry jak Salomon/ nad króla Salomona	+						
ktos jest tak długi jak na święty Jan dzień					+		
(Jeśli) deszcz w świętego/święty Marek/Marka//na święty Marek, jak deszcz, robi z ziemi skwarek// (to) ziemia (w lecie) jak skwarek/skwarka//to ziem zeschnie na oskwarek	+	+		+			+
Jeśli/jeżeli na/w (dzień) świętego Michała wiatr północny wieje, to na pogodę nie ma/miejmy nadziei	+	+					
Jeśli/jeżeli o/w świętego/świętym Piotra/Piotrze w lutym ciepło służy, do Wielkijnocy zima czasy swe przedłuży	+			+			+
Jeśli mróz w święto Macieja, czterdzieści dni tegoż nadzieja		+					
Jeśli pola zielone, gdy się Chrystus rodzi, na Wielkanoc/(to) gdy zmartwychwstaje, śnieg z mrozem/ zima kołaczom przeszkodzi		+	+				+
Jeśli w święty Maciej zimno, to dawaj wołowi pilno (a jak ciepło, to się będzie długo wlekło)				+			+
Jezishi (Kryste)!	+						
Jezus Maria/Maryja		+					
Jezusie Maryjo!		+					
Jeżeli ciepło w dzień świętego Piotra, to zima do Wielkijnocy potrwa		+					
Jeżeli święty Maciej lód zdławi, to go i postawi		+					
józefski miesiąc		+					
judaszowe pieniądze/talary	+	+					
judaszowski postępek		+					
judaszowskie pocałowanie		+					
komuś już Abram zaziera do oczu					+		
Już/na (świętego) Jana ruszajmy/ruszamy do siana/ pierwsze kopy siana/ zabierz są do siana	+	+			+		
ktos już patrzy/zaziera do/na Abrahama/Abrama	+				+		
Już po świętym Bartłomieju, jedz już kluski na oleju		+					

Część III: Konkluzje

Alfabetyczny wykaz frazemów	Śl	Mp	Maz	Wp	Kasz	Kresy	bl.
Już po świętym Mateuszu, a ty jeszcze w kapeluszu				+			
ktos (już) poszedł grać na Dawidowej harfie/ z Dawidem na harfie grać	+						
ka ta dusza do Jezusa		+					
kawał antychrysta/antykrysta			+				
Kiedy deszcz przed świętym Janem, to po żniwach gbur jest panem	+						
Kiedy Piotr i Paweł deszczem częstuje, piekarz dwakroć więcej wody potrzebuje	+						
Kiepski/lichy ten gospodarz, co/który na święty Michał (dopiero) kopy z pola spychał	+			+			+
klucze/kluczyki świętego piotra		+		+		+	
kobieta herod		+					
kochać/lubić kogoś jak święty Michał diabła		+					
Koło świętej Ewy noś/obuj długie cholewy		+	+		+		
konik pana jezusa				+			
korona pana jezusa		+					
korzeń jezusa chrystusa							+
koszyczki najświętszej panny maryi		+					+
kotki panny marii		+					
krewny po Adamie (i Ewie)	+	+			+		
ktos kręci się jak Jonasz w wielorybie	+						
król herod		+	+	+			
krówka pana jezusa				+			
Kryste Panie	+						
krystowa godzina		+					
Kryście chrań		+					
Kryść Pana Boga		+					
Kryść (Panie) Boże		+					
Kto kocha Maryję, nie pyta się o wiliję		+					
Kto nie wierzy w Jezusa, ten musi iść pod Prusa	+						
Kto przyrodzenie umie zwyciężyć, więcej umie niż Samson		+					
(Kto) sadzi/sadź (kartofle/ziemniaki) na/w (wiliję) (świętego) Marka/ na świętego Marka, (a/to) będzie (z nich)/ to (ma/miał) (duża) (pod/z) (każdego/każdym) (krzaczkiem/krzakiem/rządka/rzęd) (cała/duża) miarka/miarke	+	+					
Kto z ludźmi nieszczrze – judaszem go witaj		+					

Część III: Konkluzje

Alfabetyczny wykaz frazemów	Śl	Mp	Maz	Wp	Kasz	Kresy	bl.
laseczki pana jezusa				+			
laska chrystusowa				+			
lenek panny maryi				+			
ktoś leży jak Łazarz	+						
lilijka świętego józefa		+					
listki pannej maryi	+						
lo Krysta Boga/Pana	+						
ktoś ma nos jak judaszów krzywak	+						
mądry jak Salomon	+	+		+			
męka chrystusowa		+					
męka pana jezusa				+			
Michał swaczynę pokichał/skichał	+						
Michałkowe sianko/siano, marcinkowe żytko – kata/licha warte wszystko		+	+				+
Miękko na Andrzeja/Jędrzeja, (oj,) niedobra nadzieja	+	+					+
miły salomonie!		+					
mina/postać judasza		+					
modli się do świętego Jopa o/żeby (miała) dobrego chłopca (do świętej Elźbiety o dobrą kobietę)				+	+		
Mówił święty Toma, że najlepiej doma							+
Mróz na Macieja – dla zimku nicdobra nadzieja					+		
Na Adama, Ewy dobre bydlu plewy	+						
Na Bartłomieja Apostoła bocian do drogi dzieci woła	+						
Na Bartłomieja deszcz, siedlaczku siej, kiej chcesz	+						
Na Gromniczną Maryję niedźwiedz budę rozwali lub poprawi ją		+	+				
Na Jakuba deszcz, złych żniw wieszcz	+						
Na Jana czeladź już nie zmienia pana					+		
Na Macieja zima pacieje						+	
Na Maciejca zniesie gęś pierwsze jajca					+		
Na Marka nie kidaj słoniny do garnka			+				
Na Narodzenie Maryi pogodnie, będzie tak cztery tygodnie		+					
(Na) Nawrócenie świętego Pawła, połowa zimy przepadła		+	+				
Na/od świętego Jana jagody/ mamy jagód do (pełni) dzbana	+						

Część III: Konkluzje

Alfabetyczny wykaz frazemów	Śl	Mp	Maz	Wp	Kasz	Kresy	bl.
Na/przyjdzie święty Jakub, stanie (w stodole żyta) sto kup		+					
na rany Chrystusa		+					
Na Szczepana chłopaki tańczą aż se podrą nogi po kolana			+				
Na Szymona i Judę czas obgacić/opatrzyć budę		+		+			
Na Szymona, Judy jesień twardnie aż do grudy		+					
Na świętą Jadwigę przyjdę albo nie przyjdę; na święty Tomasz, to mnie już isto masz	+						
Na (świętego) Adama i/, Ewy czas przyszyć/ noś długie cholewy		+		+			+
Na świętego Andrzeja śnieg, szukaj dla zboża leg	+						
Na świętego Bartłomieja czajka uciecze i chłop już zboża w polu nie usieczce	+						
Na świętego Bartłomieja otwiera się siew i knieja	+	+					
Na świętego Eliasza z nowego użatku/watku/wziątku kasza	+	+	+				
Na świętego Filipa to już krowa trawę ścipa			+				
Na świętego Jakuba bierze się kapusta do czuba			+				
Na świętego Jakuba bywa już z żytem próba		+					
Na świętego Jakuba już się w polu dłuba			+				
Na świętego Jakuba ostatnia siewu próba	+	+	+				
Na świętego Jana Chrzyciela ostatek żyta na chleb miłą		+					
Na świętego Jana pozbędę się pana		+					
Na świętego Jana ustrój barana					+		
Na świętego Józefa bocian przyleci		+					
Na świętego Józwa przez pole bruzda				+			+
Na świętego Łukasza jest w domu chleb i kasza/ obfity chleb i kasza	+						
([Na] świętego) Macieja (dobra/już/lata/pierwsza) lata/wiosny/zimku nadzieja	+				+		+
Na świętego Marka ostatni groch i jarka	+						
Na świętego Marka późny owies// późny siew owsa/ siew owsa późny, (a) ranna/wczesna tatarka	+	+	+	+		+	+
Na świętego Marka rychły groch, późna tatarka		+					
Na świętego Marka siej lepiej groch do garnka		+					
(Na) świętego Marka sieje się ostatnia jarka	+						+
Na świętego Marka trawy do garnka	+						
Na świętego Marka wyłazi groch z garnka	+						

Część III: Konkluzje

Alfabetyczny wykaz frazemów	Śl	Mp	Maz	Wp	Kasz	Kresy	bl.
Na świętego Mateusza dostaje/dostanie kapusta kapelusza	+						
Na świętego Nikodema/ pogoda na Nikodema – (to) cały miesiąc//cztery niedziel/niedziele deszczu/deszczu nie ma	+	+	+				
Na świętego Szczepana bywa błoto po kolana				+			+
Na świętego Szczepana, kto co rok odmienia pana, zła na nim sukmana							+
Na świętego Szymona babskie lato (już) kona		+	+				
Na (świętego) Szymona i, Judy boi się koń grudy/koń boi się grudy//na Symeona, Judy boit sia koń grudy		+	+				+
(Na) (świętego) Szymona/Symeona i/, Judy (trza/trzeba się) spodziewać/spodziewaj się (śniegu albo/i,) grudy	+	+	+	+			
Na świętego Toma starsi gwarzą doma		+					
Na święty Bartek owocu dostatek		+					
Na święty Bartłomiej już/włoży ręce/ rękę/ z rękami na płomień	+				+		+
Na święty Bartłomiej lezie/uciekaj (stara) baba/babo z dupą/tyłem na płomień		+					
(Na [święty]) Bartłomiej (owsy/wszystko/żyto) (z pola) ciapie/potłumi/potumiej/tłumiej/utłumi	+	+		+			
Na święty Bartłomiej słońce żywy płomień							+
Na święty Bartłomiej śmiało żyto siej!		+					
Na święty Eliasz do południa przeoruj, po południu w zagon orz			+				
Na święty Filip i Jakub jak wiśnia zakwitnie, to na drugi Jakub stanie sto kup		+					
Na święty Jakub chleba sobie nie kup				+			
Na święty Jakub grochu/kartofli naskub		+		+			
Na święty Jakub, kiedy już zjadłeś, to kup		+					
Na święty Jakub początek rachub	+						
Na święty Jan każdy se/sobie pan	+	+	+	+			+
na kogoś święty Jan spojrzął							+
Na święty Jędrzej szukają baby przędzy				+			+
Na święty Józef chłop wołami pochęka, a żuraw sobie pokrzęka				+			+
Na święty Józef, gdy płyną wody, na święty Wojciech rznij trawę dla trzody		+					
Na święty Józef/Józek czasem śniegu wózek				+			+

Część III: Konkluzje

Alfabetyczny wykaz frazemów	Śl	Mp	Maz	Wp	Kasz	Kresy	bl.
Na święty Józef kopalina, na święty Wojciech trawina		+					
Na święty Józef pogoda, będzie w polu uroda	+						
(Na) (święty) Łuka/Łukasz, czego (jeszcze) (po polu/ w dole) szuka/szukasz? ([- (Ano/Oto) rzepy!] – A boś/Alboś (to) jej (dziadu) (w dole/ sklepie) ślepy?/ Czyś i w domu ślepy?)/ (- Rachuję zagony, który nie zasiany)	+	+	+	+			+
Na święty Łuka schowaj pług i włóka				+			+
Na święty Łukasz nadaremno grzybów szukasz		+					
Na święty Maciej lody wróżą długie chłody, a gdy płynie już strugą, to i zimy niedługo		+	+				
Na święty Marek w Grabowcu/Sarnowie jarmarek		+					
(Na) święty Michał (kopy [do stodół]) (z pola) (wszystko) pospychał/spychał	+	+	+				+
Na święty Piotr, Paweł uschnie żyta kawał				+			
Na święty Szczepan każdy sługa większy niż pan				+			+
Na święty Toma będą wieprze doma (bo je ze żołędzi chłop do dom przypędzi)				+			+
(Na) święty Toma/Tomasz Gody ([już] w) doma/ domu	+	+	+	+			+
Na święty Tymoteusz kup se czapkę, nie kapelusz		+					
Na święty Wawrzyniec dostaje kapusta wieniec, a od Tadeusza dostaje kapelusza	+			+			
(Na/w) święty Szczepan – każdy parobek/se/sługa sobie pan	+	+	+	+			+
Na/z Pana Jezusa się nie spuszcza, a/ale rób, co/ jak (ci) każe stary obyczaj		+					
Na Zwiastowanie Panny Maryi już się próżne bydlę w polu używi				+			+
ktos naśladuje Ewę	+						
ni ma Adamowi samociąż, dy z Ewką ciągnie	+						
nie daj Kryste Jezu			+				
Nie dla Jezusa, a dla chleba kusa			+				
Nie jędrusić, a na koszule gnusić			+				
nie kąp się, póki święty Jan wody nie ochrzci							+
(Nie udawaj, biedo, pana [bo]) nie każdego dnia/ nie wiedno/ nie zawsze (wigilia) świętego Jana (i nie zawsze łaska u pana)	+			+	+		+
Niech chucha chudeusza, kto zabył Mateusza			+				
niech jest zgoda jak z Piotrem u Heroda	+						

Część III: Konkluzje

Alfabetyczny wykaz frazemów	Śl	Mp	Maz	Wp	Kasz	Kresy	bl.
(niech/niechże będzie) pochwalon/pochwalony (bądź) (Pan) Jezus Chrystus (nasz)/ Jezus Chrystus pochwalony	+	+	+	+	+		+
Niech po Mateuszu chucha, kto sobie nie kupił kożucha	+						
niewierny jak Tomasz		+					
niewierny/niewierzący Tomasz/Tomek	+	+	+		+		
o Jezu, ludzie kochani!			+				
o la Boga! Jezus! Jezus, Maria!			+				
o mój Jezus kochany		+					
(O świętej Katarzynie pomyśl o pierzynie), na świętego Andrzeja/Jędrzeja trza kożucha dobrodzieja	+	+	+				
oczka pana jezusa		+					
ktos od Adama rozpoczyna/zaczął/zaczyna coś// ktos zaczyna od Adama coś	+	+			+		
od annasza do kajfasza (od kajfasza do annasza/ od kajfasza do judasza, od judasza do piekła)	+	+					
Od świętego Bartłomieja uciekają bociany po kolei			+				
Od świętego Judy to są śniegi i grudy		+					
Od świętego Toma posiedź sobie doma		+					
odda ci na sądny dzień, na Józefata dolinie			+				
ktos odsyła kogoś od annasza do kajfasza	+						
ogniwy antykryst	+						
Oj, mróz na chudeusza, gdy zasnął Mateusza							+
Około świętej Marty płac za żniwa/żniwo, dawaj kwarty		+	+				
(On) nie służy/służyłeś Adamowi/ Panu Bogu, ino/jeno/tylko (świętej) Ewie, (bo) nie chodzi/chodziłeś na/w butach/napiętku/obcasie/podeszwie, ino/jeno/tylko na cholewie		+					
oset pana jezusa		+					
osiol krystów		+					
owieczka pana jezusa		+					
palenie judasza		+					
ktos pali judasza		+					
paluszek pana jezusa			+				
paluszki pana jezusa		+					
ktos pamięta Adama i Ewę	+						
Pamiętając na Tymona, sprawuj rolę pod jęczmiona			+				
Pan Jezus więcej cierpiął	+						

Część III: Konkluzje

Alfabetyczny wykaz frazemów	Śl	Mp	Maz	Wp	Kasz	Kresy	bl.
pana jesusu krew		+			+		
pana jesusu laska				+			
pana jesusu włosy				+			
panna maria/maryja				+	+		
panny maryi warkoczyk	+						
pantofelki pana jesusu		+					
Parno na Jakuba, przyda się na Gody szuba		+					
pasek świętego jana		+					
Pawła Nawrócenie – ptaszki do polski, koszula do skóry				+			
piesek pana jesusu			+	+			
Piotr, gdy katedrę zasiądzie, mrozów już nie będzie		+					
Po Bartłomieju trzymaj, chłopie, suknię na rzemieniu, a ty, babo, rzyć na płomieniu					+		
Po Bartłomieju trzymaj rękawice w kieszeni					+		
po judaszowemu/judaszowskiemu		+					
Po Michale może paść i na powale, po Jadwiźce i na wieszce	+						
Po (świętym) Jakubie każdy (już) (kartofle/ w swoim garnku) dźbie	+	+					
Po świętym Janie na musze sadło jak na baranie			+				
Po świętym Mateuszu (każdy) chłop/ kiej/ kiej ten, co/kto chodzi w kapeluszu	+	+		+			
Po (świętym) Mateuszu nie chodzi się/ nie chodź/ nie wolno chodzić (chłopie) w (słomianym) kapeluszu	+	+					
Po świętym Michale granic nie ma wcale				+			
Po świętym Michale już nikt o łąki nie staje		+					
Po (świętym) Michale już wszędzie pasali//możesz paść/ można paść/ pasie się/ wolno paść (panu) (i) (już) na/po/w (całym) kale/kawale/potrawie/ powale/skale/wale	+	+		+			
Po świętym Michale siej żyto choćby i na skale		+					
Po świętym Michale to ci w potraw walę			+				
ktos pojechał/pojedzie/poszedł do Abrahama/ Abrama (na piwo)	+						+
Pojechał Marek//święty Marek idzie/poszedł/ wyszedł na folwark, ogląda zagony, który dobrze zasiany//obaczyć/oglądać/zobaczyć żytko, czy/ czyli (już) weszło/wyszło/wzeszło/zeszło wszystko/ wszystko	+	+	+	+			+

Część III: Konkluzje

Alfabetyczny wykaz frazemów	Śl	Mp	Maz	Wp	Kasz	Kresy	bl.
ktos poszedł do wojska świętego Michała		+					
ktos poszedł na łono Abrahama	+						
potrzebny jak Piłat w credo		+					
ktos potrzebny jest/ wlaźl/ wmieszał się jak Piłat w credo/kredzie		+			+		
Powiada święty Toma: wszędzie dobrze, a najlepiej doma	+						
Pożywaj ze świętym Jakubem, a bierz łyżkę z czubem				+			
ktos prawi o tem i o owem – o Adamie i Ewie, i o jabłku, i o drzewie		+					
pre Krysta Pana		+					
Przed dniem świętego Marka ile żaba kuka, tyle dni po nim milcząc, spokojności szuka	+						
Przed Maciejem jak połamie lody, po Macieju szukaj pod lodem wody		+					
Przed Michałem mają być siewy w kraju całym	+						
Przed świętym Janem o deszcz prosić trzeba/ trzeba prosić//prosić o deszcz potrzeba/trzeba, (a) po świętym Janie (sam rad ciecz z nieba/to)/ potem (i) nieproszony pada/ i sam będzie rosić (aż go będzie dosyć)				+	+	+	+
(Przyjdzie) święty Michał, będzie (z ludzi) ogorzeliń-ogorzeliźnę spychał				+	+		+
pszeniczka najświętszej marii panny		+					
Ptaszki do Michała, gdzie zima została	+						
Ptaszki przed Michałem odleciały – będzie ostry grudzień cały		+					
pusty jak chłopska stodoła na święty Jan				+			+
rączka pana jesusza				+			
ktos rzuca/trzepie się jak Piotrowa mać		+					
salomonowa głowa		+					
serduszka pana jesusza		+					
ktos siedzi jak Job na kupie gnoju	+				+		
ktos siedzi na Abrahama łonie			+				
Siew na święty Marek, dobry plon tatarok		+					
Skoro ochrzczi wodę Janek, tuli światło swoje dzienek	+						+
Skoro po Macieju drzewa się ogrzeją, pobiegnij do sadu, oczyść go z owadu	+						

Część III: Konkluzje

Alfabetyczny wykaz frazemów	Śl	Mp	Maz	Wp	Kasz	Kresy	bl.
Ślota w dzień Adama i Ewy – strzeż od zimna chlewy; a jak mróz i pięknie – zima wcześniej pęknie		+					
stare józefy							+
stary adam		+					
sucha ewa/ewka		+	+	+			
synie dawidów, bierz kij a bij Żydów	+						
szeroko o tem Dawid pisał		+					
Szymona i Judy – uciekaj do budy, bo się kokosi i mróz nam przynosi	+						
ścięcie świętego jana		+					
Śnieg na/w świętego Andrzeja/Jędrzeja, dla żyta zła/niewielka w życie nadzieja	+						
któs śpi jak Łazarz	+						
(Święta) Katarzyna adwent nadarzyła/zaczyna/zakazyła/zawiazuje, (a) (święty) Jędrzej go na węzeł zaciągnie/ go potwierdza/ jeszcze mędrzej	+	+	+				+
Święta Katarzyna klucze pogubiła, święty Jędrzej znalazł, zamknął adwent zaraz		+					
Święta Katarzyna śmiechem, święty Andrzeja/Jędrzeja grzechem		+	+	+			+
Święta Katarzyna zakazuje/zawiazuje, święty Andrzeja zakazuje/zawiazuje	+	+					+
świętego piotra korzenie		+					
świętego piotra ziele				+			
Świętojanki kiedy padną, zboża w równiach się pokładną		+					
Świętojański owies, marcinkowe żytko – warte licha wszystko		+					
świętojańskie ziele		+					
Święty Bartłomiej muchy potłumi				+			
Święty Bartłomiej podwieczorek/śniadanie potłumi/przytłumi			+	+			+
Święty Bartłomiej przyniesie świeczkę nad komin	+						
Święty Bartłomiej robaka przytłumi					+		
Święty Bartłomiej, wypnij dupę na płomień	+						
Święty Idzi do szkół pędzi, święty Michał do szkół wpycha		+		+			
Święty Jakub – ze szkół wykup		+		+			
Święty Jakubie, zamknij chmury w kadłubie		+					
święty Jan chrzci/ochrzcił wodę		+		+			

Część III: Konkluzje

Alfabetyczny wykaz frazemów	Śl	Mp	Maz	Wp	Kasz	Kresy	bl.
Święty Jan na wsi wielki pan		+					
święty Jan wiedno tę biedę śle					+		
Święty Jan żołądz sadzi, a święty Wawrzyniec gładzi					+		+
Święty Jan żołądz zawiązał, a święty Michał popychał				+			+
Święty Janie, głuchy na kukanie			+				+
święty janik	+						
Święty Jędrzej adwent przytwierdzi				+			+
Święty Józef laską w ziemię kole, wyjeżdżajcie chłopcy orać w pole		+					
Święty Józef pogodny, będzie roczek urodny							+
Święty Józef wiezie trawy wózek, ale czasem smuci, bo śniegiem przyrzuci			+			+	
Święty Łuka wlaźł do buta		+					
Święty Maciej lód z rzek (i stawów) porusza i traci		+	+				
Święty Maciej zimę straci/traci abo/albo/ale/lub (czasem) (ją) bogaci/wz bogaci/podskaci	+	+	+	+	+		+
Święty Marek otwiera folwarek				+			+
Święty Marek rzuci/rzucił/włoży/włożył/wraził/wrzuci do wody ogarek	+	+					+
Święty Mateusz dodaje chłodu i raz ostatni podbiera miodu	+	+	+				
Święty Mateusz – siałbym żyto – nie rychło już!			+				
Święty Michał będzie ludki do kopy spychał				+			
Święty Michał będzie ludzi w kominek wpychał				+			
Święty Michał granice/płoty/wiechy porozpychał/pospychał		+	+	+			
Święty Michał (już) (do beczki) kapustę (do dołu) spychał/wpychał	+	+					
Święty Michał lato przekichał	+						
Święty Paweł nawrócił się do Boga, a dzień do nas			+				
Święty Paweł tak powiada: Kto nie robi, niech nie jada	+						
święty piotr			+	+	+		
Święty Piotr, gdy się rozgrzeje, wiosna prędko nie przyśpieje	+						+
Święty Piotr korzonek w życie/żyto podpala/suszy		+					
Święty Szczepan – więcej sługa (znaczy) jak pan			+				
Święty Szymon i Juda – niedaleko śnieg i gruda	+						

Część III: Konkluzje

Alfabetyczny wykaz frazemów	Śl	Mp	Maz	Wp	Kasz	Kresy	bl.
(tak) mądry/chytry jak Salamonijowa/Salomona/ Salomonowe buchy/buksy/buty/gać/portki/kozy	+	+		+	+		
taka saga Ewa	+						
taki sągi Adam	+						
trzewik panny marii		+					
twarz pana jezusa	+						
ty tak marzniesz jak Hejszów kot na potęgowskich pustkach, co na święty Jan na piecku zmarł					+		
u kogoś zawsze przed świętym Jakubem				+			
Urbanów owies, pawłowe żytko, kata warte wszystko				+			
ktoś uwidział Abrahama	+						
w adamowym ubraniu	+						
W dzień świętego Jakuba chmury, będą śniegu fury		+					
W dzień świętego Marka sieje się tataraka	+						
W święto Katarzyny są pod poduszką dziewczy- ny, w wigilię świętego Jędrzeja jest dla dziewcząt nadzieja		+					
W święty Paweł pogoda – w polu piękna uroda		+					
warkoczyki panny maryi		+					
Warsztat Świętego Józefa		+					
We Wielki Piątek boleści Maryi początek				+			
wieczera pana jezusa			+				
Wiele deszczu przed Janem, tela pogody po nim	+						
Wiemy to, panie Piłacie, iż ten łańcuch dawno macie		+					
Wigilia jasna, święty Jan ciemny – obiecują rok przyjemny	+						
włoski najświętszej panny marii		+					
włoski pana jezusa		+					
włosy panny marii/maryi		+					
woda świętego piotra			+	+	+		
Wóz Dawida		+					
Wóz Salomona			+				
Wózek Antychrysta		+					
ktoś wstąpił do zakonu adamowego	+						
wszystkiemu Ewa winna	+						
Wszystko się z czasem zmieni: Łazarz w niebie, bogacz w sieni	+						

Alfabetyczny wykaz frazemów	Śl	Mp	Maz	Wp	Kasz	Kresy	bl.
ktoś wygarbował komuś skórę jak święty Michał diabłu					+		
ktoś wymył się od wszystkiego jak Piłat	+						
ktoś wziera do Abrama					+		
zakon adama		+					
zazdrosny jak Piotrowa mać		+					
Zbieraj rumianek, bo święty Janek							+
ziele pana jezusa		+					
ziele świętego piotra		+					
zielona ewka		+					
zła baba jak Herod		+					
zły jak antykryst z piekła		+					
zobaczmy się na Józafata dolinie		+					
żabka pana jezusa		+					
ktoś żałuje z Dawidem							+
żeberko pana jezusa		+					
żebro adamowe		+					
żebro adamowe nie przynosi tak wiele pożytku jak szkody		+					
Żółknie w polu wciąż trawa, dla bydełka chudo, nie wesołać to sprawa, idzie Szymon z Judą		+					
żytko/żyto pana jezusa		+					

Wśród opisywanych frazemów zaledwie trzy zostały poświadczone w każdym z pięciu głównych dialektów polskich:

([Jak] przyjdzie/na) święty Jan, (da nam/niesie/przyniesie/zbiera) jagodów/jagód/mleka/oleju (pełen) dzban

(niech/niechże będzie) pochwalon/pochwalony (bądź) (Pan) Jezus Chrystus (nasz)/ Jezus Chrystus pochwalony

Święty Maciej zimę straci/traci abo/albo/ale/lub (czasem) (ją) bogaci/wzbogaci/podskaci

Żaden z nich nie był notowany na Kresach, natomiast wszystkie mają również dokumentację bez lokalizacji (bl.).

Więcej frazemów znalazło poświadczenie w czterech dialektach (w sumie 10):

Gdy/jak/jeśli/kiej (święty) Maciej lodu/zimy nie roztopi/stopi/topi, (będą) (jesz/jeszcze) długo będą chuchali/ chuchali długo/ chuchać będą w (zimne)

ręce/rękawice chłopi/ długo będą w zimne ręce chuchali chłopi (oprócz Śl; również na Kresach i bl.)

Na świętego Marka późny owies// późny siew owsa/ siew owsa późny, (a) ranna/wczesna tatarka (oprócz Kasz; również na Kresach i bl.)

(Na) (świętego) Szymona/Symeona i/, Judy (trza/trzeba się) spodziewać/ spodziewaj się (śniegu albo/i/,) grudy (oprócz Kasz; brak z Kresów i bl.)

Na święty Jan każdy se/sobie pan (oprócz Kasz; brak z Kresów; również bl.)

(Na) (święty) Łuka/Łukasz, czego (jeszcze) (po polu/ w dole) szuka/szukasz? ([– (Ano/Oto) rzepy!] – A boś/Alboś (to) jej (dziadu) (w dole/sklepie) ślepy?/ Czyś i w domu ślepy?)/ (– Rachuję zagony, który nie zasiany) (oprócz Kasz; brak z Kresów; również bl.)

(Na) święty Toma/Tomasz Gody ([już] w) doma/domu (oprócz Kasz; brak z Kresów; również bl.)

(Na/w) święty Szczepan – każdy parobek/se/sługa sobie pan (oprócz Kasz; brak z Kresów; również bl.)

niewierny/niewierzący Tomasz/Tomek (oprócz Wp; brak z Kresów i bl.)

Pojechał Marek//święty Marek idzie/poszedł/wyszedł na folwerek, ogląda zagony, który dobrze zasiany//obaczyć/oglądać/zobaczyć żytko, czy/czyli (już) weszło/wyszło/wzeszło/zeszło wszystko/wszystko (oprócz Kasz; brak z Kresów; również bl.)

(tak) mądry/chytry jak Salamonijowa/Salomona/Salomonowe buchy/buksy/ buty/gać/portki/kozy (oprócz Maz; brak z Kresów i bl.)

Dialektem, z którego najczęściej brakowało poświadczenia, był kaszubski (po jednym razie – ze śląskiego, mazowieckiego i wielkopolskiego). Dwa frazemy notowano również na Kresach, a do trzech brak materiału bez lokalizacji.

Większość przywołanych jednostek to przysłowia kalendarzowe, wpisujące się w różne kręgi tematyczne, z wariantywnymi i fakultatywnymi komponentami. Ponadto wśród frazemów o największym zasięgu występowania znalazły się różnorodnie realizowane: fraza (*niech/niechże będzie*) *pochwalon/pochwalony* (*bądz*) (*Pan*) *Jezus Chrystus (nasz)*/ *Jezus Chrystus pochwalony*; wyrażenie rzeczownikowe *niewierny/niewierzący Tomasz/Tomek* oraz wyrażenie określające (*tak*) *mądry/chytry jak Salamonijowa/Salomona/Salomonowe buchy/buksy/buty/gać/portki/kozy*.

Najliczniejszą grupę (blisko 3/4 ogółu) stanowią jednostki notowane w obrębie tylko jednego dialektu:

Śl	98
Mp	161
Maz	34

Wp	41
Kasz	19
Kresy	4

Łącznie: 357

Przy 82 frazematyzacjach wystąpiły poświadczenia bez lokalizacji. W przypadku niespełna 1/4 z nich (20 jednostek) były to ich jedyne dokumentacje.

3. Klasyfikacja tematyczna omówionych frazemów

Poniższe tabele syntetycznie przedstawiają grupy tematyczne, w jakie układają się dwa, najliczniej reprezentowane w badanym materiale typy jednostek – wyrażenia rzeczownikowe oraz przysłowia³.

Grupa tematyczna	Wyrażenia rzeczownikowe
Wyrażenia mieszczące się w polu semantycznym CZŁOWIEK	
dotyczące człowieka i relacji między ludźmi	krewny po Adamie (i Ewie) zakon Adama żebro adamowe
dotyczące wyglądu i charakteru	chuda ewa sucha ewa/ewka zielona ewka
dotyczące cech charakteru	chytry/istny z kogoś judasz kobieta herod niewierny/niewierzący Tomasz/Tomek osioł krystów salomonowa głowa również wymienione wyżej: chuda ewa sucha ewa/ewka zielona ewka

³ Niniejsza klasyfikacja tematyczna została stworzona w odniesieniu do prezentowanego i analizowanego w pracy materiału frazematyycznego. Przeprowadzono ją w celu syntetycznego przedstawienia, w jakie grupy tematyczne wpisują się zebrane tu związki wyrazowe. Nie ma ona zatem charakteru modelowego. Stanowi jedynie narzędzie, za pomocą którego próbuje się pokazać jeden z aspektów opisywanych frazemów.

Część III: Konkluzje

Grupa tematyczna	Wyrażenia rzeczownikowe
dotyczące zachowania	jak na Adama nań judaszowski postępek judaszowskie pocałowanie mina/postać judasza od annasza do kajfasza (od kajfasza do annasza/ od kajfasza do judasza, od judasza do piekła) po judaszowemu/judaszowski
nazwy części ciała	adamowe jabłko/ jabłko Adama/ ogryzek Adama adamowy korzeń
dotyczące ubioru	taka saga Ewa taki sagi Adam w adamowym ubraniu
Wyrażenia mieszczące się poza polem semantycznym CZŁOWIEK	
nazwy roślin i ich części	Łącznie 49, np.: ⁴ berło świętego józefa głowa świętego jana gorejący krzak mojszesza gwoździki krzyżowe od pana jesusza judaszowe pieniądze/talary klucze/kluczyki świętego piotra koszyczki najświętszej panny maryi laska chrystusowa lilijka świętego józefa paluszki pana jesusza panny maryi warkoczyk ścięcie świętego jana świętego piotra korzenie
nazwy zwierząt (i części szkieletu ryb)	chrobak świętego jana krówka pana jesusza męka chrystusowa męka pana jesusza owieczka pana jesusza paluszek pana jesusza panna maria/maryja piesek pana jesusza święty janik żabka pana jesusza
terminy rolnicze	adamowa ziem/ziemia grunt kaina Jakubówka – przyorówka
nazwy zjawisk przyrody	święty piotr woda świętego piotra

⁴ Wśród przykładów starano się pokazać różnorodnie strukturalnie typy tych nazw.

Część III: Konkluzje

Grupa tematyczna	Wyrażenia rzeczownikowe
nazwy miesięcy	bartłomiejski miesiąc józefski miesiąc
terminy astronomiczne	Droga Pana Jezusa Droga Świętego Eliasza Eliaszów Wóz Warsztat Świętego Józefa Wóz Dawida Wóz Salomona Wózek Antychrysta
dotyczące kultury materialnej	ogniwy antykryst
terminy religijne	antychryst/antykryst z piekła (rodem) Chrystusa męka [?] dolina Jozafa//Józafata/Józefa dolina stary Adam
dotyczące obrzędowości religijnej	król herod palenie judasza stare józefy wieczera pana jezusa
dotyczące zwyczaju [?]	długi jan

Grupa tematyczna	Przysłowia ⁵
dotyczące pogody	Łącznie 70, np.: Babskie lato czasem się opłaci, lecz od Judy już są grudy i ciepło się traci Do świętego Mateusza nie zdejmuj kapelusza, a po świętym Mateuszu kiep (ten), co/kto (chodzi) w kapeluszu (Jak) święty Józef kiwnie/ruszy brodą, idzie/ idźże zima/zimno na dół z wodą//pójdą/ruszą lody/rzeki na dół z wodą Jeśli pola zielone, gdy się Chrystus rodzi, na Wielkanoc/(to) gdy zmartwychwstaje, śnieg z mrozem/zima kołaczom przeszkodzi Jeżeli ciepło w dzień świętego Piotra, to zima do Wielkiejnocy potrwa Na Macieja zima pacieje

⁵ W przypadku konieczności ograniczenia się do przykładów wybrano po jednym przysłowiu z każdą nazwą osobową (jej formą pochodną, derywatem), która wystąpiła w danej grupie tematycznej.

Część III: Konkluzje

Grupa tematyczna	Przysłowia
dotyczące pogody	<p>Na Narodzenie Maryi pogodnie, będzie tak cztery tygodnie</p> <p>(Na) Nawrócenie świętego Pawła, połowa zimy przepadła</p> <p>Na świętego Nikodema/ pogoda na Nikodemie – (to) cały miesiąc//cztery niedziel/niedziele deszczu/deszczu nie ma</p> <p>Na świętego Szczepana bywa błoto po kolana</p> <p>(O świętej Katarzynie pomyśl o pierzynie), na świętego Andrzeja/Jędrzeja trza kożucha dobrodzieja</p> <p>Parno na Jakuba, przyda się na Gody szuba</p> <p>Po Bartłomieju trzymaj, chłopie, suknię na rzemieniu, a ty, babo, rzyć na płomieniu</p> <p>Słota w dzień Adama i Ewy – strzeż od zimna chlewy; a jak mróz i pięknie – zima wcześniej pęknie</p> <p>Szymona i Judy – uciekaj do budy, bo się kokosi i mróz nam przynosi</p> <p>Święty Łuka włazł do buta</p> <p>Święty Michał lato przekichał</p> <p>Wiele deszczu przed Janem, tela pogody po nim</p> <p>Wigilia jasna, święty Jan ciemny – obiecują rok przyjemny</p>
dotyczące życia przyrody	<p>Łącznie 22, np.:</p> <p>Gdy na świętego Filipa wiśnie nie zakwitną, to na świętego Jakuba nie ma żniw</p> <p>Jak jest/ kiedy w pszenicy/życie kostrzewa, będzie/ to jest chleba, co/ile potrzeba/trzeba, a jak/jeżeli jest miotła, (to) tylko do (świętego) Piotra</p> <p>Jak na święty Józef bocian przyleci, to na skrzydłach resztki śniegu przynosi</p>

Część III: Konkluzje

Grupa tematyczna	Przysłowia
dotyczące życia przyrody	<p>Na Gromniczną Maryję niedźwiedź budę rozwali lub poprawi ją</p> <p>Na Maciejca znieśie gęś pierwsze jajca</p> <p>Na świętego Jakuba bierze się kapusta do czuba</p> <p>Na święty Wawrzyniec dostaje kapusta wieńiec, a od Tadeusza dostaje kapelusza</p> <p>Skoro ochrzci wodę Janek, tuli światło swoje dzionek</p> <p>Święty Marek rzuci/rzucił/włoży/włożył/wraził/wrzuci do wody ogarek</p> <p>Żółknie w polu wciąż trawa, dla bydelka chudo, nie wesołać to sprawa, idzie Szymon z Judą</p>
dotyczące życia przyrody i pogody	<p>Czasem święty Józek przywiezie trawy pełen wózek</p> <p>Gdy na święty Józef bociek przybędzie, to już śniegu nie będzie</p> <p>Gdy na święty Marek deszcz idzie, to i na kamieniu owies zejdzie</p> <p>Gdy w świętego Piotra i Pawła deszcz leje, to jeden z tych świętych grzyby sieje</p> <p>Gdy w święty Jan/ w święty Jan, gdy deszcz pluszczą, orzechy się nie wyłuszczą</p> <p>Jak nie odlecą ptaki do Michała, do Wilii zima nie nastąpi trwała</p> <p>(Jeśli) deszcz w świętego/święty Marek/Marka//na święty Marek, jak deszcz, robi z ziemi skwarek//(to) ziemia (w lecie) jak skwarek/skwarka//to ziem zeschnie na oskwarek</p> <p>Na (świętego) Szymona i/, Judy boi się koń grudy/ koń boi się grudy//na Symeona, Judy boit sia koń grudy</p> <p>Na święty Piotr, Paweł uschnie żyta kawał</p> <p>Ptaszki do Michała, gdzieś zima została</p>

Część III: Konkluzje

Grupa tematyczna	Przysłowia
dotyczące życia przyrody i pogody	<p>Ptaszki przed Michałem odleciały – będzie ostry grudzień cały</p> <p>Święty Józek wiezie trawy wózek, ale czasem smuci, bo śniegiem przyrzuci</p>
dotyczące pracy na roli, w gospodarstwie	<p>Łącznie 44, np.:</p> <p>Benedykt w pole z grochem, Wojciech z owsem jedzie, Stanisław ze lnem, Filip tatar-kę wywiedzie</p> <p>Gdy się Chrystus przed pełnią/ w południe rodzi, w następny rok urodzaj dogodzi</p> <p>Gdy święty Jan nastąpi, to i trawy koszą, jedni furami wożą, drudzy płachtami na górę wnoszą</p> <p>Ilij! nie psuj roli</p> <p>Jak nie będziem prosić Abrahama, to nam ziemia nie zrodzi sama</p> <p>Kiepski/lichy ten gospodarz, co/który na święty Michał (dopiero) kopy z pola spychał</p> <p>Na/przyjdzie święty Jakub, stanie (w stodole żyta) sto kup</p> <p>Na świętego Jakuba już się w polu dłuba</p> <p>(Na [święty]) Bartłomiej (owsy/wszystko/żyto) (z pola) ciapie/potłumi/potumiej/tłumiej/ utłumi</p> <p>Na święty Łuka schowaj pług i włóka</p> <p>Na Zwiastowanie Panny Maryi już się próżne bydlę w polu używi</p> <p>Pamiętając na Tymona, sprawuj rolę pod jęczmiona</p> <p>Pojechał Marek//święty Marek idzie/poszedł/ wyszedł na folwerek, ogląda zagony, który dobrze zasiany//obaczyć/ogłądać/zobaczyć żytko, czy/czyli (już) weszło/wyszło/wzeszło/ zeszło wszystko/wszystko</p> <p>Święty Józef laską w ziemię kole, wyjeżdżajcie chłopcy orać w pole</p>

Część III: Konkluzje

Grupa tematyczna	Przysłowia
dotyczące pracy na roli, w gospodarstwie i pogody	<p>Łącznie 30, np.:</p> <p>Chrzest Jana w deszczowej wodzie trzyma zbiory na przeszkodzie</p> <p>Gdy/jak na święty Paweł jasno, po żniwach w stodole ciasno</p> <p>Grzmot w dzień świętego Michała – żyzność przyszła, Bogu chwała</p> <p>Jak Bartłomiej nie zasieje, nie pokropi Idzi, to się zboża, głównie żyta/ to się żyta mało w polu widzi</p> <p>Jak już dzień przyjdzie świętego Szymona i Judy, już to zegnać należy z pól bydło do budy</p> <p>Jak się w święty Marek przypogodzi, to sadź ziemniaki choćby w wodzie, a gdy się w Marka zachmurzy, to sadź ziemniaki na górze</p> <p>Na Jakuba deszcz, złych żniw wieszcz</p> <p>Na święty Toma będą wieprze doma (bo je ze zołędzi chłop do dom przypędzi)</p> <p>Skoro po Macieju drzewa się ogrzeją, pobiegnij do sadu, oczyść go z owadu</p> <p>Śnieg na/w świętego Andrzeja/Jędrzeja, dla żyta zła/niewielka w życie nadzieja</p> <p>Święty Józef pogodny, będzie roczek urodny</p> <p>Święty Mateusz dodaje chłodu i raz ostatni podbiera miodu</p>
dotyczące pracy na roli i życia przyrody	<p>Na świętego Bartłomieja czajka uciecze i chłop już zboża w polu nie usiecze</p> <p>Na święty Józef chłop wołami pochęka, a żuraw sobie pokrząka</p>
dotyczące pracy na roli, w gospodarstwie i życia zgodnego z cyklem przyrody	<p>Bartosz każe jaja składać w kosz</p> <p>([Jak] przyjdzie/na) święty Jan, (da nam/niesie/przyniesie/zbiera) jagodów/jagód/mleka/oleju (pełen) dzban</p>

Część III: Konkluzje

Grupa tematyczna	Przysłowia
dotyczące pracy na roli, w gospodarstwie i życia zgodnego z cyklem przyrody	<p>Na/od świętego Jana jagody/ mamy jagód do (pełni) dzbana</p> <p>Na świętego Bartłomieja otwiera się siew i knieja</p> <p>Na święty Bartłomiej śmiało żyto siej!</p> <p>Świętojański owies, marcinkowe żytko – warte licha wszystko</p> <p>Zbieraj rumianek, bo święty Janek</p>
dotyczące życia (ludzi, zwierząt, roślin) zgodnego z cyklem przyrody (i przyjętymi obyczajami)	<p>Łącznie 32, np.:</p> <p>Już po świętym Bartłomieju, jedz już kluski na oleju</p> <p>Koło świętej Ewy noś/obuj długie cholewy</p> <p>Na (świętego) Adama i/, Ewy czas przyszyć/ noś długie cholewy</p> <p>Na świętego Eliasza z nowego użątka/wątku/ wziętku kasza</p> <p>Na święty Jakub, kiedy już zjadłeś, to kup</p> <p>Na święty Łukasz nadaremno grzybów szukasz</p> <p>Na święty Marek w Grabowcu/Sarnowie jarmarek</p> <p>Na święty Tymoteusz kup se czapkę, nie kapelusz</p> <p>Pawła Nawrócenie – ptaszki do polski, koszula do skóry</p> <p>Po (świętym) Jakubie każdy (już) (kartofle/ w swoim garnku) dłubie</p> <p>Po świętym Janie na musze sadło jak na baranie</p> <p>Powiada święty Toma: wszędzie dobrze, a najlepiej doma</p> <p>(Przyjdzie) święty Michał, będzie (z ludzi) ogorzelinę/ogorzeliznę spychał</p>

Część III: Konkluzje

Grupa tematyczna	Przysłowia
dotyczące pogody i życia (ludzi i roślin) zgodnego z cyklem przyrody	<p>Bartłomiej (ci) zwiastuje, jaka jesień następuje (i czy w przyszłym latku dożyjesz dostatku)</p> <p>Gdy deszcz w Jakubówkę, nie zobaczysz dębówkę</p> <p>Gdy deszcz w święty Jakub będzie lub przed nim, giną żołędzie</p> <p>Święty Bartłomiej robaka przytlumi</p>
dotyczące życia człowieka	<p>Kto przyrodzenie umie zwyciężyć, więcej umie niż Samson</p> <p>(Nie udawaj, biedo, pana [bo]) nie każdego dnia/ nie wiedno/ nie zawsze (wigilia) świętego Jana (i nie zawsze łaska u pana)</p> <p>(On) nie służy/służyłeś Adamowi/ Panu Bogu, ino/jeno/tylko (świętej) Ewie, (bo) nie chodzi/chodziłeś na/w butach/napiętku/obcasie/podeszwie, ino/jeno/tylko na cholewie</p> <p>Święty Paweł tak powiada: Kto nie robi, niech nie jada</p>
dotyczące sytuacji bytowej człowieka	<p>Gdy Ewa kądziel przędła, Adam ziemię kopał, kto tam był szlachcic wtenczas i kto komu chłopał</p> <p>Wszystko się z czasem zmieni: Łazarz w niebie, bogacz w sieni</p>
dotyczące zachowania człowieka	<p>Nie dla Jezusa, a dla chleba kusa</p>
dotyczące relacji między ludźmi	<p>Kto z ludźmi nieszczerze – judaszem go witaj</p> <p>Święty Michał będzie ludki do kopy spychał</p>
dotyczące pracy zawodowej i pogody	<p>Kiedy Piotr i Paweł deszczem częstuje, piekarz dwakroć więcej wody potrzebuje</p>
dotyczące przedzenia lnu	<p>Na święty Jędrzej szukają baby przędzy</p> <p>Nie jędrusić, a na koszule gnusić</p>
dotyczące edukacji szkolnej	<p>Na Bartłomieja Apostoła bocian do drogi dzieci woła</p> <p>Święty Idzi do szkół pędzi, święty Michał do szkół pycha</p> <p>Święty Jakub – ze szkół wykup</p>

Część III: Konkluzje

Grupa tematyczna	Przysłowia
dotyczące zdolności intelektualnych	<p>Byś miał Salomona głowę, nie dokażesz</p> <p>Choćby łeb Salomona niebo komu dało, musi łapy polizać, gdy ma w trzosie mało</p>
dotyczące ubioru i wyglądu	<p>Gdybyś się ty nie wiem jak stroił i bryzował, nigdy nie będziesz Salomonem</p>
dotyczące służby	<p>Na Jana czeladź już nie zmienia pana</p> <p>Na świętą Jadwigę przyjdę albo nie przyjdę; na święty Tomasz, to mnie już isto masz</p> <p>Na świętego Jana pozbędę się pana</p> <p>Na świętego Szczepana, kto co rok odmienia pana, zła na nim sukmana</p> <p>Na święty Jakub początek rachub [?]</p> <p>Na święty Jan każdy se/sobie pan</p> <p>Na święty Szczepan każdy sługa większy niż pan</p> <p>(Na) święty Toma/Tomasz Gody ([już] w) doma/domu</p> <p>(Na/w) święty Szczepan – każdy parobek/se/sługa sobie pan</p> <p>Okolo świętej Marty płac za żniwa/żniwo, dawaj kwarty</p> <p>Święty Bartłomiej podwieczorek/śniadanie potłumi/przytłumi</p> <p>Święty Jan na wsi wielki pan</p> <p>Święty Szczepan – więcej sługa (znaczy) jak pan</p>
dotyczące religii	<p>Gdy na świętego Marka Wielkanoc przypada, cały świat zawoła biada</p> <p>(Jale) kto się z Boga nie spuści, to go i Pan Jezusek nigdy nie opuści</p> <p>Kto kocha Maryję, nie pyta się o wiliję</p> <p>Kto nie wierzy w Jezusa, ten musi iść pod Prusa</p> <p>Na/z Pana Jezusa się nie spuszcza, a/ale rób, co/jak (ci) każe stary obyczaj</p>

Grupa tematyczna	Przysłowia
dotyczące religii	<p>(Święta) Katarzyna adwent nadarzyła/zaczyna/założyła/zawiazuje, (a) (święty) Jędrzej go na węzeł zaciągnie/ go potwierdza/ jeszcze mędrzej</p> <p>Święta Katarzyna klucze pogubiła, święty Jędrzej znalazł, zamknął adwent zaraz</p> <p>Święta Katarzyna śmiechem, święty Andrzej/ Jędrzej grzechem</p> <p>Święta Katarzyna zakazuje/zawiazuje, święty Andrzej zakazuje/zawiazuje</p> <p>Święty Jędrzej adwent przytwierdzi</p> <p>We Wielki Piątek boleści Maryi początek</p> <p>Wiemy to, panie Piłacie, iż ten łańcuch dawno macie [?]</p>
dotyczące obrzędów	<p>Dzień/ na świętego Andrzeja/Jędrzeja, dziewczynom z wróżb/wróżby nadzieja</p> <p>Na Szczepana chłopaki tańczą aż se podrą nogi po kolana</p> <p>Na świętego Jana ustrój barana</p> <p>W święto Katarzyny są pod poduszką dziewczyny, w wigilię świętego Jędrzeja jest dla dziewcząt nadzieja</p>
niejasne	<p>Dla świętego Tomka zostanie się kromka</p> <p>Na Adama, Ewy dobre bydłu plewy</p>

Do najliczniej reprezentowanych tematycznych grup przysłów należą paremie dotyczące: pogody; pracy na roli, w gospodarstwie; życia (ludzi, zwierząt, roślin) zgodnego z cyklem przyrody (i przyjętymi obyczajami) oraz pracy na roli, w gospodarstwie i pogody. Stanowią one niemal 2/3 wszystkich prowerbiów. Widać więc wyraźnie, że tematyka przedstawionych w tej pracy przysłów odzwierciedla sfery życia bliskie mieszkańcom wsi.

Najczęściej natomiast występującym typem paremii są przysłowia kalendarzowe (tylko kilkanaście jednostek realizuje inne typy, por. cz. I: Założenia metodologiczne, zastosowana terminologia). Odnoszą się one do dni świąt liturgicznych związanych z osobami, które się w nich przywołuje. Większość

bowiem tych biblijnych postaci uznano za święte, a w związku z tym wyznaczono dla nich dni wspomnień [czasem też inne święta, jak w przypadku Jana Chrzciciela, Marii (Maryi), Pawła Apostoła czy Piotra Apostoła]. Wiele z tych terminów odpowiadało kolejnym zmianom w rocznym cyklu życia przyrody oraz następującym po sobie etapom prac gospodarskich.

4. Frekwencja danej nazwy osobowej w Nowym Testamencie a liczba frazemów zawierających ją w składzie leksykalnym

Między liczbą wystąpień danej nazwy osobowej w tekście Nowego Testamentu a sumą frazemów, które zawierają ją w swojej strukturze, nie istnieje zależność, np.: Mojżesz: 81 wystąpień – 1 frazem; Dawid: 59 wystąpień – 5 frazemów; Jan (Apostoł): 34 wystąpienia – 2 frazemy; Tymoteusz: 24 wystąpienia – 1 frazem; Bartłomiej: 4 wystąpienia – 30 frazemów; Michał: 2 wystąpienia – 31 frazemów.

Nazwy osobowe w tekście Nowego Testamentu o frekwencji wyższej niż 10 wystąpień (nie przekracza 28), które nie pojawiły się w składzie leksykalnym frazemów w gwarach polskich (na podstawie słownika Rafała Zarębskiego [2005]), to:

ANANIASZ (11)

BARABASZ (11)

BARNABA (28)

FESTUS (13)

IZAAK (20)

IZAJASZ (22)

MAGDALENA (MARIA MAGDALENA) (13)

SYLAS (12)

TYTUS (13)

ZACHARIASZ (11)

ZEBEDEUSZ (12)

5. Perspektywy badawcze

W niniejszej pracy wzięto pod uwagę jako komponenty frazemów nazwy osobowe występujące w polskich przekładach Nowego Testamentu. Dopełnieniem przeprowadzonych badań byłoby uwzględnienie jednostek z antroponimami (ich formami pochodnymi i derywatami) ze Starego Testamentu, które nie wystąpiły w Nowym Testamencie, a stały się komponentami stałych związków wyrazowych, np.: Absalom, Cham, Goliat, Haman, Jafet, Tobiasz, Zuzanna.

Badania adaptacji biblijnych nazw osobowych można by rozszerzyć na leksykę. W tym przypadku otwierają się dwie perspektywy – apelatywizacja (i zjawiska pokrewne) oraz derywacja słowotwórcza. Częściowo prowadzono już takie

analizy (por. wielokrotnie przywoływaną monografię Renaty Kucharzyk [2010], a ponadto: Kucharzyk [2005]; Popławski [2009; 2011]).

Odrębnym zagadnieniem byłoby porównanie leksyki i frazematyki gwarowej z literacką. Badania takie pokazałyby gwarowe i literackie jednostki dyferencyjne, a także – współnoodmianowe⁶.

Niniejsza praca może mieć również znaczenie dla analiz o charakterze etnolingwistycznym. Przeprowadzony opis frazematyki odsłania częściowo ludową recepcję Pisma Świętego. Poza tym na podstawie zaprezentowanych związków wyrazowych można rekonstruować postrzeganie człowieka i świata przez mieszkańców wsi oraz ludową obyczajowość.

---

⁶ Mimo uczynienia podstawą materiałową niniejszej pracy największego w historii polszczyzny zbioru leksyki gwarowej (SGP i jego kartoteka) oraz ogromnego dzieła paremiologicznego [NKPP I–IV], uzupełnionych innymi źródłami, nie sposób ustrzec się braków tak w zakresie osobnych frazemów, jak i kolejnych poświadczeń opisanych jednostek. Wszak z takimi problemami materiałowymi językoznawcy spotykają się bardzo często. Koniecznością staje się wytyczanie granic obszaru eksploracji. Pozostaje mieć jednakże nadzieję, że praca ta prezentuje w miarę pełny zestaw strukturalno-semantycznych typów frazemów notowanych w gwarach polskich w zakresie jednostek z nazwami osobowymi występującymi w Nowym Testamencie, ich formami pochodnymi i derywatami.

WYKAZY SKRÓTÓW I ŹRÓDEŁ

Wykaz skrótów nazw powiatów¹

bial-podl – bialski (Biała Podlaska)
białos – białostocki
biel – bielski (Bielsko-Biała)
boch – bocheński (Bochnia)
brzes-mp – brzeski (Brzesko)
chojn – chojnicki (Chojnice)
ciech – ciechanowski (Ciechanów)
ciesz – cieszyński
czar – czarnkowski (Czarnków)
dąb-tar – dąbrowski (Dąbrowa Tarnowska)
dęb – dębicki (Dębica)
gar – garwoliński
gliw – gliwicki
głub – głubczycki (Głubczyce)
gor – gorlicki
gtnń – gostyniński (Gostynin)
jaros – jarosławski (Jarosław)
kar – kartuski (Kartuzy)
kiel – kielecki
kłob – kłobucki (Kłobuck)
kolb – kolbuszowski (Kolbuszowa)
konec – konecki (Końskie)
koniń – koniński
kościąg – kościański (Kościan)

---

¹ Skrótów nazw powiatów odnoszą się do podziału administracyjnego kraju z 1952 r. (według stanu z 1 lipca tegoż roku). Por. uwagi o lokalizowaniu materiału gwarowego w I części pracy.

kościer – kościerski (Kościerzyna)
krak – krakowski
kras – krasnostawski (Krasnystaw)
kraś – kraśnicki (Kraśnik)
kroś – krośnieński
lub – lubelski
lubacz – lubaczowski (Lubaczów)
lubl – lubliniecki (Lubliniec)
łęcz – łęczycki (Łęczyca)
łow – łowicki
łuk – łukowski (Łuków)
mil – milicki (Milicz)
mław – mławski (Mława)
myślen – myślenicki
niż – niżański (Nisko)
n-tar – nowotarski
n-tom – nowotomyski (Nowy Tomyśl)
ob – obornicki (Oborniki)
oles – oleski (Olesno)
olsz – olsztyński
opocz – opoczyński (Opoczno)
opol – opolski
ostroł – ostrołęcki
ostródz – ostródzki (Ostróda)
piń – pińczowski (Pińczów)
płoń – płoński (Płońsk)
prud – prudnicki (Prudnik)
przem – przemyski
przew – przeworski (Przeworsk)
pszcz – pszczyński (Pszczyna)
p-tryb – piotrkowski (Piotrków Trybunalski)
pułt – pułtusi (Pułtusk)
rac – raciborski
radomsz – radomszczański (Radomsko)
radz-podl – radzyński (Radzyń Podlaski)
raw-maz – rawski (Rawa Mazowiecka)
resz – reszelski (Reszel)
ryb – rybnicki
ryp – rypiński (Rypin)

Wykaz skrótów nazw powiatów

---

rzesz – rzeszowski
sied – siedlecki
siem – siemiatycki (Siemiatycze)
sier – sieradzki
st-gdań – starogardzki (Starogard Gdański)
strzel-opol – strzelecki (Strzelce Opolskie)
suw – suwalski
szam – szamotulski (Szamotuły)
szczyc – szczycieński (Szczytno)
szt – sztumski (Sztum)
śr-wp – średzki (Środa Wielkopolska)
tar-gór – tarnogórski (Tarnowskie Góry)
tarn – tarnowski
tarnob – tarnobrzesci
tcz – tczewski
tom-lub – tomaszowski (Tomaszów Lubelski)
tor – toruński
trzeb – trzebnicki (Trzebnica)
wad – wadowicki
wąg – wągrowiecki (Wągrowiec)
wej – wejherowski
węgorz – węgorzewski (Węgorzewo)
wiel – wieluński
włoc – wrocławski (Wrocławek)
włod – włodawski (Włodawa)
wys-maz – wysokomazowiecki (Wysokie Mazowieckie)
zam – zamojski
złotow – złotowski (Złotów)
żyw – żywiecki

Wykaz pozostałych skrótów

Geograficznych:

Aug – Augustowskie²

bl. – bez lokalizacji

Bruś – Białoruś

Ciesz – Cieszyńskie

Cieszyn Cz – Czeski Cieszyn (w przypadku kiedy ten zapis – umieszczony w nawiasie – poprzedza nazwa wsi, oznacza to zarejestrowanie danego cytatu tylko w tej wsi na terenie Zaolzia)

Jas – Jasielskie

Kasz – Kaszuby

Kiel – Kieleckie

Krak – Krakowskie

Krp – Kurpie

Kuj – Kujawy

Lęb – Lęborskie

Lit – Litwa

Lub – Lubelskie

Lubl – Lublinieckie

Mal – Malborskie

Maz – Mazowsze

Mp – Małopolska

Mr – Mazury

N-tar – Nowotarskie

ok. – okolice

Opocz – Opoczyńskie

Opol – Opolskie

pd – południowy

pd-wsch – południowo-wschodni

pd-zach – południowo-zachodni

pn – północny

pn-wsch – północno-wschodni

pn-zach – północno-zachodni

Podl – Podlasie

---

² Skrótów nazw powiatów zapisane wielką literą oznaczają, że dana relacja gwarowa ma szerszy zasięg niż jedna wieś. Czasem mogą też oznaczać teren wykraczający poza granice wskazanego powiatu.

pog. – pogranicze
Poz – Poznańskie
Prud – Prudnickie
Rac – Raciborskie
Ryb – Rybnickie
Rzesz – Rzeszowskie
Sier – Sieradzkie
Sł – Słowacja
Strzel-opol – Strzeleckie (Strzelce Opolskie)
Śl – Śląsk
śr – środkowy
Tarn – Tarnowskie
Ukr – Ukraina
Wej – Wejherowskie
Wiel – Wieluńskie
Wp – Wielkopolska
Wr – Warmia
wsch – wschodni
zach – zachodni
Zaw – Zawierciańskie
Żniń – Żnińskie
Żyw – Żywieckie

Innych:

brus. – białoruski
czes. – czeski
dial. – dialektalny
dł. – dolnośląski
dniem. – dolnoniemiecki
gm. – gmina
gr. – język grecki
hebr. – język hebrajski
iron. – ironiczny
łac. – łaciński
mac. – macedoński
niem. – niemiecki
por. – porównaj
przen. – przenośny
pśn – z pieśni

Wykaz skrótów i źródeł

---

ros. – rosyjski

rus. – ruski

rzd. – rzadki

sch. – serbsko-chorwacki

scs. – staro-cerkiewno-słowiański

stp. – staropolski

stukr. – staroukraiński

Wykaz skrótów ksiąg biblijnych³

ST – Stary Testament

Rdz	Księga Rodzaju	Prz	Księga Przysłów
Wj	Księga Wyjścia	Koh	Księga Koheleta
Kpł	Księga Kapłańska	Pnp	Pieśń nad Pieśniami
Lb	Księga Liczb	Mdr	Księga Mądrości
Pwt	Księga Powtórzonego Prawa	Syr	Mądrość Syracha
Joz	Księga Jozuego	Iz	Księga Izajasza
Sdz	Księga Sędziów	Jr	Księga Jeremiasza
Rt	Księga Rut	Lm	Lamentacje
1 Sm	1 Księga Samuela	Ba	Księga Barucha
2 Sm	2 Księga Samuela	Ez	Księga Ezechiela
1 Krl	1 Księga Królewska	Dn	Księga Daniela
2 Krl	2 Księga Królewska	Oz	Księga Ozeasza
1 Krn	1 Księga Kronik	Jl	Księga Joela
2 Krn	2 Księga Kronik	Am	Księga Amosa
Ezd	Księga Ezdrasza	Ab	Księga Abdiasza
Ne	Księga Nehemiasza	Jon	Księga Jonasza
Tb	Księga Tobiasza	Mi	Księga Micheasza
Jdt	Księga Judyty	Na	Księga Nahuma
Est	Księga Estery	Ha	Księga Habakuka
1 Mch	1 Księga Machabejska	So	Księga Sofoniasza
2 Mch	2 Księga Machabejska	Ag	Księga Aggeusza
Hi	Księga Hioba	Za	Księga Zachariasza
Ps	Księga Psalmów	MI	Księga Malachiasza

NT – Nowy Testament

Mt	Ewangelia według św. Mateusza	1 Tm	1 List do Tymoteusza
Mk	Ewangelia według św. Marka	2 Tm	2 List do Tymoteusza
Łk	Ewangelia według św. Łukasza	Tt	List do Tytusa
J	Ewangelia według św. Jana	Flm	List do Filemona
Dz	Dzieje Apostolskie	Hbr	List do Hebrajczyków
Rz	List do Rzymian	Jk	List św. Jakuba

³ Podano skróty wszystkich ksiąg biblijnych za Biblią Tysiąclecia (wyd. IV).

Wykaz skrótów i źródeł

---

1 Kor	1 List do Koryntian	1 P	1 List św. Piotra
2 Kor	2 List do Koryntian	2 P	2 List św. Piotra
Ga	List do Galatów	1 J	1 List św. Jana
Ef	List do Efezjan	2 J	2 List św. Jana
Flp	List do Filipian	3 J	3 List św. Jana
Kol	List do Kolosan	Jud	List św. Judy
1 Tes	1 List do Tesaloniczan	Ap	Apokalipsa św. Jana
2 Tes	2 List do Tesaloniczan		

Wykaz źródeł materiału dialektalnego⁴

- AJK – Atlas językowy kaszubszczyzny i dialektów sąsiednich, oprac. przez zespół Zakładu Słowianoznawstwa PAN w Warszawie, t. I–VI, pod kier. Z. Stiebera, t. VII–XV, pod kier. H. Popowskiej-Taborskiej, Wrocław 1964–1978.
- AJŚ – Alfred Zaręba, Atlas językowy Śląska, t. I–II, Kraków, t. III–VII, Warszawa–Kraków, t. VIII, Warszawa, 1969–1996.
- AWK – Karol Dejna, Atlas gwarowy województwa kieleckiego, z. I–VI, Łódź 1962–1968.
- B – Władysław Brzeziński, Słownictwo krajniackie. Słownik gwary wsi Podróżna w Złotowskiem, t. I–II, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1982, 1987, t. III, Wrocław–Warszawa–Kraków 1992, t. IV, Warszawa 1995, t. V, Wrocław 2009.
- Barcz – Walenty Barczewski, Kiermasy na Warmii, Olsztyn 1923.
- BHKM – Biblioteka Etnografii Polskiej, red. W. Dynowski, Wrocław, 1960, 1966.
- BHKM IV – Maria Gładyszowa, Wiedza ludowa o gwiazdach, 1960.
- BHKM XII 147–159 – Zofia Szromba-Rysowa, Zbieranie i użytkowanie płodów naturalnych, 1966.
- BibWarsz 1861 III 619–642 – Tworzimir [Chociszewski], Przysłowia ludu wielkopolskiego, zawierające spostrzeżenia na różne dni, miesiące i pory roku, „Biblioteka Warszawska. Pismo poświęcone naukom, sztukom i przemysłowi”, t. III, 1861, s. 619–642.
- CenSKS – Florjan Cenowa, Skór b Kaszëbsko-słowjnskję móvé, Świecie 1866.
- Chelch – Stanisław Chelchowski, Powieści i opowiadania ludowe z okolic Przasnysza, cz. I–II, Warszawa 1889, 1890.
- ChŻycie – Adam Chętnik, Życie puszczańskie Kurpiów, Warszawa 1971.
- Cinc – Andrzej Cinciała, Przysłowia, przypowieści i ciekawsze zwroty językowe ludu polskiego na Śląsku, w Księstwie Cieszyńskim, Cieszyn 1885.
- DónKol – Herman Dónaj [pseud.], Kolędy górnośląskie czyli Opis zwyczajów ludowych w czasie Bożego Narodzenia oraz 32 starych kolęd górnośląskich z melodjami zebranych z ust ludu, Bytom 1925.
- Fed – Michał Federowski, Lud okolic Żarek, Siewierza i Pilicy, jego zwyczaje, sposób życia, obrzędy, podania, guśla, zabobony, pieśni, zabawy, przysłowia, zagadki i właściwości mowy, t. I–II, Warszawa 1888, 1889.
- GłogSkar – Zygmunt Głogier, Skarbiec strzechy naszej, Lwów 1894.
- Gluz – Józef Gluziński, Włościanie polscy uważani pod względem charakteru, zwyczajów, obyczajów i przesądów z dołączeniem przysłówów powszechnie używanych, [w:]

---

⁴ Skróty źródeł przejąłem z SGP. Skróty publikacji niebędących źródłami SGP tworzyłem w podobny sposób. Zdarza się, że źródła materiału są również jego opracowaniem. W związku z tym część zestawionych tu pozycji powtarzam w Literaturze.

- Archiwum domowe do dziejów i literatury krajowej, z rękopismów i dzieł najrzadszych zebrał i wydał K. W. Wójcicki, Warszawa 1856, s. 392–576.
- GMalb II – Hubert Górniewicz, Dialekt malborski, t. II: Słownik, z. 1–2, Gdańsk 1973, 1974.
- HodŚl – Stanisław A. Hodorowicz, Słownik gwary górali Skalnego Podhala, Nowy Targ 2005.
- JP XXXVIII 220–223 – Jakub Antoniuk, Teksty gwarowe nr 24. Tekst z pogranicza białoruskiego [Dobrzyniewo Duże białos], „Język Polski”, R. XXXVIII, 1958.
- K – Jan Karłowicz, Słownik gwar polskich, t. I–VI, Kraków 1900–1911.
- KadGaw – Karol D. Kadłubiec, Gawędziarz cieszyński Józef Jeżowicz, Ostrawa 1973.
- Kal I – Oskar Kolberg, Lud. Jego zwyczaje, sposób życia, mowa, podania, przysłowia, obrzędy, gusła, zabawy, pieśni, muzyka i tańce, seria XXIII: Kaliskie, cz. I, Kraków 1890.
- KalCiesz – Kalendarz cieszyński na rok 1860 dla katolików i ewangelików, Cieszyn 1859.
- KalLiw – Liwoczanin. Kalendarz rolniczo-gospodarski jako lico części jednej podgórza naszego od góry Liwocza nam odsłaniający. Na rok pański 1851, Lwów.
- Kartoteka SGP – kartoteka Słownika gwar polskich, redagowanego i wydawanego przez Zakład Dialektologii Polskiej Instytutu Języka Polskiego PAN.
- KąśŚl – Józef Kąś, Słownik gwary orawskiej, t. I–II, Kraków 2011.
- Kell – Adolf Kellner, Východolašská nářečí, t. I–II, Brno 1946, 1949.
- Kiel I – Oskar Kolberg, Lud. Jego zwyczaje, sposób życia, mowa, podania, przysłowia, obrzędy, gusła, zabawy, pieśni, muzyka i tańce, seria XVIII: Kieleckie, cz. I, Kraków 1885.
- KoszPog – Szymon Koszyk, Pogwarki opolskie, Katowice 1959.
- Krak III – Oskar Kolberg, Lud. Jego zwyczaje, sposób życia, mowa, podania, przysłowia, obrzędy, gusła, zabawy, pieśni, muzyka i tańce, seria VII: Krakowskie, cz. III, Kraków 1874.
- Krak IV – Oskar Kolberg, Lud. Jego zwyczaje, sposób życia, mowa, podania, przysłowia, obrzędy, gusła, zabawy, pieśni, muzyka i tańce, seria VIII: Krakowskie, cz. IV, Kraków 1875.
- Kuj I – Oskar Kolberg, Lud. Jego zwyczaje, sposób życia, mowa, podania, przysłowia, obrzędy, gusła, zabawy, pieśni, muzyka i tańce, seria III: Kujawy, cz. I, Kraków 1867.
- Kup – Władysław Kupiszewski, Polskie słownictwo z zakresu astronomii i miar czasu. Stan obecny, historia i związki słowiańskie, Warszawa 1974.
- KurJez – Halina Kurek, Językowo-kulturowy obraz wsi podkarpackiej wpisany w nazwy roślin, [w:] *Studia linguistica Danutae Wesołowska oblata*, red. H. Kurek, J. Labocha, Kraków 2004, s. 129–161.
- KwOp XII 3 s. 91–97 – Feliks Pluta, Przysłowia i zwroty powiedzeniowe z okolic Głogówka, „Kwartalnik Opolski”, R. XII, nr 3, Opole 1966.
- LL – „Literatura Ludowa”, Warszawa, od 1957.
- LL IV 2–3 s. 46–51 – Maria Uziębło, Rok obrzędowy w pow. siedleckim, 1960.

- LL VII 4 s. 21–28 – Kalina Skłodowska-Antonowicz, Obrzędy doroczne i zwyczaje na Kujawach, 1963.
- LompaPrzysł – Józef Lompa, Przysłowia i mowy potoczne ludu polskiego w Szlązku, Bochnia 1858.
- LPW – Friedrich Lorentz, Friedhlem Hinze, Pomoranisches Wörterbuch, t. I–V, Berlin 1958–1983.
- Lub II – Oskar Kolberg, Lud. Jego zwyczaje, sposób życia, mowa, podania, przysłowia, obrzędy, gusła, zabawy, pieśni, muzyka i tańce, seria XVII: Lubelskie, cz. II, Kraków 1884.
- Lud – „Lud. Organ Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie” [później Organ Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego], Lwów, Wrocław, 1895, 1896, 1910, 1930, 1931, 1932.
- Lud I 168–178, 197–207 – Edward Kolbuszewski, Gwiazdy i grzyby w wierzeniach ludu, 1895.
- Lud II 126–141 – Maria Wysłouchowa, Przyczynki do opisów wsi Wisły w Cieszyńskim, 1896.
- Lud XVI 179–181 – Bolesław Ślaski, Z legend, przysłów i piosenek flisackich, 1910.
- Lud XXIX 95–98 – Juliusz Zborowski, Przyczynki do zwyczajów na Boże Narodzenie na Podhalu, 1930.
- Lud XXX 36–75 – Seweryn Udziela, Rośliny w wierzeniach ludu krakowskiego, 1931.
- Lud XXXI 93–100 – Jerzy W. Szulczewski, Rośliny w mianownictwie, przesądach i lecznictwie ludu wielkopolskiego, 1932.
- MacŚl – Jerzy Maciejewski, Słownik chełmińsko-dobrzyński (Siemoń, Dulsk), Toruń 1969.
- Maz I – Oskar Kolberg, Mazowsze. Obraz etnograficzny. Mazowsze polne, t. I, Kraków 1885.
- Maz II – Oskar Kolberg, Mazowsze. Obraz etnograficzny. Mazowsze polne, t. II, Kraków 1886.
- Maz V – Oskar Kolberg, Mazowsze. Obraz etnograficzny. Mazowsze stare: Mazury, Podlasie, t. V, Kraków 1890.
- ME – Materiały Antropologiczno-Archeologiczne i Etnograficzne, t. I–XIV, Kraków 1896, 1898, 1900, 1904, 1910, 1919.
- ME I 229–265 – Błażej Pawłowicz, Kilka rysów z życia ludu w Zalasowej, 1896.
- ME III 73–166 – Andrzej Stopka, Materiały do etnografii Podhala (Zakopane, Kościelisko, Poronin, Czarny Dunajec), 1898.
- ME IV 81–210 – Stanisław Cercha, Przebieczany, wieś w powiecie wielickim, 1900.
- ME VII 3–86 – Władysław Kosiński, Materiały etnograficzne zebrane w różnych okolicach Galicji zachodniej, cz. II, 1904.
- ME XI 48–106 – Franciszek Gawełek, Przesady, zabobony, środki lecznicze i wiara u ludu w Radłowie, w pow. brzeskim, 1910.
- ME XIV 3–80 – Stanisław Cercha, Kleparz, przedmieście Krakowa, przed 50 laty. Studium etnograficzne, 1919.
- MiesPog – Wawrzyniec Miesiączek, Pogodki spod Lipowskiej, Kraków 1967.
- MPKJ IV 85–356 – Kazimierz Nitsch, Dialekty polskie Śląska, [w:] Materiały i Prace Komisji Językowej Akademii Umiejętności w Krakowie, t. IV, Kraków 1909, s. 85–356.

- MPTL – Prace i Materiały Etnograficzne, Lublin–Wrocław–Kraków, 1948/1949, 1952/1953, 1959, 1960, 1968.
- MPTL VII 211–300 – Jan P. Dekowski, Zwyczaje weselne w powiecie opoczyńskim, 1948/1949.
- MPTL X 1 s. 126–248 – Alfred Zaręba, Słownictwo Niepołomic, 1952/1953.
- MPTL XIII 149–277 – Jan P. Dekowski, Pasterstwo nad Pilicą, 1959.
- MPTL XV 1 – Stanisław Wallis, Przysłowia i pogodki ludowe na Górnym Śląsku, 1960.
- MPTL XV 2 – Józef Ondrusz, Przysłowia i przymówiska ludowe ze Śląska Cieszyńskiego, 1960.
- MPTL XXV 2 – Jadwiga Pawłowska, Dolnośląska wieś Pracze w powiecie milickim w latach 1945–60 (Studium etnograficzne), cz. 2, 1968.
- MSGP – Mały słownik gwar polskich, red. J. Wronicz, Kraków 2010.
- NKPP – Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich, t. I–III, red. J. Krzyżanowski, t. IV, oprac. S. Świrko przy współudziale D. Świerczyńskiej i S. Świrko, Warszawa 1969–1978.
- Now – Alicja Nowakowska, *Signum temporis* w nazwach roślin, „Język a Kultura”, t. XIX: Czas – język – kultura, red. A. Dąbrowska, A. Nowakowska, Wrocław 2006, s. 195–203.
- OIW – Reinhold Olesch, Der Wortschatz der polnischen Mundart von Sankt Annaberg, Berlin 1958.
- OndrPrzysł – Józef Ondrusz, Przysłowia i powiedzenia ludowe ze Śląska Cieszyńskiego Czeski Cieszyn 1954.
- Orli Lot – „Orli Lot. Miesięcznik. Organ kół krajoznawczych młodzieży Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego”, R. I–XXIV, Kraków 1920–1950.
- Orli Lot VII 108–109 – Karol Synowiec, Obrzęd pogrzebu, 1926.
- Orli Lot X 112 – Jan Dekowski, Ogródek kwiatowy, 1929.
- Pelc – Halina Pelcowa, Nazwy roślin w świadomości językowej ludności wiejskiej, „Język a Kultura”, t. XVI: Świat roślin w języku i kulturze, red. A. Dąbrowska, I. Kamińska-Szmaj, Wrocław 2001, s. 99–116.
- PEŚ III – Mieczysław Gładysz, Zdobnictwo metalowe na Śląsku, Kraków 1938.
- PF – „Prace Filologiczne”, Warszawa 1885–.
- PF IV 795–904 – Zygmunt Gloger, Słownik gwary ludowej w okr. Tykówimskim, 1893.
- PF V 681–976 – Hieronim Łopaciński, Przyczynki do nowego słownika języka polskiego, 1899.
- PF XXII 159–289 – Jadwiga Chludzińska-Świątecka, Budowa słowotwórcza rzeczowników w gwarach Warmii i Mazur, 1972.
- PGaw – Jan Piechota, Gawędy iwkowskie, Kraków 1976.
- PJPAN – Prace Językoznawcze Polskiej Akademii Nauk, Wrocław, 1969, 1972.
- PJPAN 57 – Władysław Kupiszewski, Słownictwo meteorologiczne w gwarach i historii języka polskiego, 1969.

- PJPAN 61 – Alojzy A. Zdaniukiewicz, Gwara Łopatowszczyzny. Fonetyka, fleksja, słownictwo, 1972.
- PJŚ I – Feliks Steuer, Dialekt sulkowski, 1934.
- PKE XVI – Adam Chętnik, Pożywienie Kurpiów. Jadło i napoje zwykłe, obrzędowe i głodowe, Kraków 1936.
- PKJ XVI – Adam Tomaszewski, Gwara Łopienna i okolicy w północnej Wielkopolsce, Kraków 1930.
- PKJP X – Honorata Skoczylas-Stawska, Fonetyka w gwarach dawnej Ziemi Wieluńskiej, Poznań 1977.
- PlutaDzierż – Feliks Pluta, Słownictwo Dzierżysławic w powiecie prudnickim, Wrocław 1973.
- PorJ 1970 s. 328–332 – Tadeusz Małec, Z dzisiejszych gwar Lubelszczyzny [tekst ze wsi Rachanie tom-lub], „Poradnik Językowy”, z. 5, 1970, s. 328–332.
- Pozn VII – Oskar Kolberg, Lud. Jego zwyczaje, sposób życia, mowa, podania, przysłowia, obrzędy, gusła, zabawy, pieśni, muzyka i tańce, seria XV: Poznańskie, Kraków 1882.
- Przem – Oskar Kolberg, Dzieła wszystkie, t. XXV: Przemyskie, Kraków 1964.
- Psl – Franciszek Giedroyć, Polski słownik lekarski, t. I–II, Warszawa 1931, 1933.
- RakŚl – Maciej Rak, Słownik frazeologiczny gwary Dębna w Górach Świętokrzyskich, Kraków 2005.
- Ram – Stefan Ramułt, Słownik języka pomorskiego czyli kaszubskiego, Kraków 1893.
- RamŚl – Stefan Ramułt, Gwara ślemieńska. I. Słownik, do druku przyg. i wstępem opatr. E. Klich, Poznań 1930.
- RŁTN – „Rozprawy Komisji Językowej”, Łódź 1954–.
- RŁTN XXIV 149–274 – Karol Dejna, Słownictwo ludowe z terenów byłych województw kieleckiego i łódzkiego (L–M), 1978.
- RŁTN XXVII 129–281 – Karol Dejna, Słownictwo ludowe z terenów byłych województw kieleckiego i łódzkiego (Pos–R), 1981.
- RŁTN XXVIII 119–261 – Karol Dejna, Słownictwo ludowe z terenów byłych województw kieleckiego i łódzkiego (Sa–Sy), 1983.
- Roczn – Aleksander Kremer, Słowniczek prowincjonalizmów podolskich ułożony w Kamieńcu Podolskim w r. 1863, „Rocznik ces.-król. Towarzystwa Naukowego Krakowskiego”, Kraków 1870, s. 178–259.
- RWF – „Rozprawy (i Sprawozdania z Posiedzeń) Wydziału Filologicznego Akademii Umiejętności”, t. I–LXVII, Kraków 1874–1948.
- RWF VIII 180–234 – Roman Zawiliński, Gwara brzezińska w starostwie ropczyckim. Studium dialektologiczne, 1880.
- RWF XII 1–110 – Jan Bystron, O mowie polskiej w dorzeczu Stonawki i Łucyny w Księstwie Cieszyńskim, 1887.
- RWiI 39–132 – Ludwik Czarkowski, Powiat bielski w gub. grodzieńskiej. Zarys ludoznawczy, „Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie”, t. I, Wilno 1908, s. 39–132.

- S – Bernard Sychta, Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej, t. I–IV, Wrocław–Warszawa–Kraków, t. V–VII, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1967–1976.
- SCiesz – Słownik gwarowy Śląska Cieszyńskiego, red. J. Wronicz, Ustroń 2010.
- SGGR – Zofia Radwańska-Paryska, Słownik gwarowy góralskich nazw roślin z Tatr i Podtatrza, Zakopane 1992.
- SGOWM – Słownik gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur, t. I–II, red. Z. Stamirowska, t. III, red. Z. Stamirowska, H. Perzowa, od t. IV red. H. Perzowa, D. Kołodziejczykowa, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź, t. II, Wrocław–Warszawa–Kraków, od t. III Warszawa–Kraków, 1987–.
- SGP – Słownik gwar polskich, Źródła i t. I, red. M. Karaś, J. Reichan, t. II–V, red. J. Reichan, S. Urbańczyk, t. VI, red. J. Okoniowa, J. Reichan, t. VII–VIII, red. J. Okoniowa, J. Reichan, B. Grabka, z. 1, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, od z. 2 Łódź, t. III, Wrocław–Warszawa–Kraków, od t. IV – Kraków, 1977–.
- SGŚ – Słownik gwar śląskich, t. I–XII, red. B. Wyderka, Opole 2000–.
- SKJ V 339–444 – Bronisław Dembowski, Słownik gwary podhalskiej, [w:] Sprawozdania Komisji Językowej Akademii Umiejętności w Krakowie, Kraków 1894.
- SLit – Janusz Rieger, Irena Masojć, Krystyna Rutkowska, Słownictwo polszczyzny gwarowej na Litwie, Warszawa 2006.
- SO XIV 45–176 – Adam Tomaszewski, Mowa tzw. Mazurów wileńskich, „Slavia Occidentalis”, 1935.
- StarPrzysł – Starodawne przysłowia dla ochronek, Poznań 1862.
- StefZ – Augustyn Steffen, Zbiór polskich pieśni ludowych z Warmii, t. I–III, Poznań 1931, 1934, 1937.
- SW – Słownik języka polskiego [Słownik warszawski], red. J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki, t. I–VIII, Warszawa 1900–1929 [wersja internetowa: <http://ebuw.uw.edu.pl/publication/254>].
- SWil – Słownik języka polskiego [Słownik wileński], Wilno 1861 [wersja internetowa: <http://eswil.ijp-pan.krakow.pl/>].
- Święt – Jan Świętek, Lud nadrański (od Gdowa po Bochnię). Obraz etnograficzny, Kraków 1893.
- ŚwiętBrzoz – Jan Świętek, Brzozowa i okolica Zakliczyna nad Dunajcem. Obraz etnograficzny – zbiór z lat 1897–1906, cz. II, Wrocław 1998.
- Tyglustr 1861 s. 158–161 – Emil Kierski, Zwyczaje, zabobony i obrzędy ludu w niektórych okolicach w. ks. poznańskiego, „Tygodnik Ilustrowany”, nr 109.
- Wisła – „Wisła. Miesięcznik Geograficzny [na kartach tytułowych większości tomów *Geograficzny* – przyp. EP] i Etnograficzny”, t. I–XX, Warszawa 1887–1917.
- Wisła I 317–320 – Słowniczek spod Zakrocymia (wieś Pieścida), 1887.
- Wisła II 306–312 – Andrzej Cinciała, Pierwszy dodatek do Przysłów ludu w Księstwie Cieszyńskim, 1888.

- Wisła II 604–607 – Władysław Weryho, *Z medycyny ludowej*, 1888.
- Wisła VI 79–82 – Władysław Matlakowski, *Oracja, czyli zaproszenie na wesele, na Kujawach*, 1892.
- Wisła VIII 135–143 – Ignacja Piątkowska, *Lecznictwo ludowe w okolicach Sieradza*, 1894.
- Wisła X 349–361, 620–630 – Zygmunt Gloger, *Przysłowia ludu z okolic Tykocina*, 1896.
- Wisła XIV 55–61 – Jan F. Magiera, *Wierzenia ludowe w okolicy Sułkowic (powiat myślenicki)*, 1900.
- Wisła XIV 77–78 – Witold Pracki, *Przysłowia*, 1900.
- Wisła XIV 191–196 – Witold Pracki, *Przysłowia ze wsi Turowa (pow. radzyński)*, 1900.
- Wisła XV 206–216, 358–371 – Jadwiga Milewska, *Przysłowia ludowe, zbierane w powiecie ciechanowskim w gub. płockiej*, 1901.
- Wisła XVIII 122–125 – Witowt [Witold Pracki], *Przysłowia ze wsi Białki, pow. radzyńskiego*, 1904.
- WójcZD II – Kazimierz W. Wójcicki, *Zarysy domowe, t. II*, Warszawa 1842.
- Wrześ – August Wrześniowski, *Spis wyrazów podhalskich*, Kraków 1885.
- ZarŚl VI 4 s. 218–220 – Andrzej Cinciała, *Przysłowia, reguły i przepowiednie gospodarskie w Księstwie Cieszyńskim na Śląsku, „Zaranie Śląskie”, R. VI, z. 4, Cieszyn 1930.*
- Zb – *Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej*, t. II, III, IV, V, VI, VII, VIII, XIV, XVII, Kraków 1878, 1879, 1880, 1881, 1882, 1883, 1884, 1890, 1893.
- Zb II 209–259, III 3–61, IV 83–184 – Władysław Siarkowski, *Materiały do etnografii ludu polskiego z okolic Kielc*, 1878, 1879, 1880.
- Zb V 102–186, VI 201–317 – Bronisław Gustawicz, *Podania, przesady, gadki i nazwy ludowe w dziedzinie przyrody*, 1881, 1882.
- Zb VI 159–200 – D. Wierzbicki, *Meteorologia ludowa, czyli zdania i przysłowia ludu naszego służące do przepowiadania stanu pogody*, 1882.
- Zb VII 3–105 – Władysław Kosiński, *Materiały do etnografii górali beskidowych*, 1883.
- Zb VIII 247–323 – Stefania Ulanowska, *Niektóre materiały etnograficzne we wsi Łukówcu (Mazowieckim) zebrane*, 1884.
- Zb XIV 145–251 – Zygmunt Wierzchowski, *Materiały etnograficzne z powiatu tarnobrzeskiego i niskiego w Galicji*, 1890.
- Zb XVII 14–135 – Michał Rawicz Witanowski, *Lud wsi Stradomia pod Częstochową. Szkic etnograficzny*, 1893.
- ZborŚl – Juliusz Zborowski, *Słownik gwary Zakopanego i okolic, oprac. i uzupełn. z materiałów Autora przez Zespół Instytutu Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk pod kier. J. Okoniowej*, Zakopane–Kraków 2009.
- ZNUJ – „*Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego*”, t. 18, 69, 72, 151, 278, Kraków, 1960, 1964, 1965, 1967, 1972.
- ZNUJ 18 – Alfred Zaręba, *Słownik Starych Siołkowic w powiecie opolskim*, 1960.
- ZNUJ 69 – Mieczysław Karaś, Alfred Zaręba, *Orawskie teksty gwarowe z obszaru Polski*, 1964.

Wykaz skrótów i źródeł

ZNUJ 72 – Mieczysław Karaś, Orawskie teksty gwarowe z obszaru Czechosłowacji, 1965.

ZNUJ 151 – Alfred Zaręba, Orawskie teksty gwarowe z obszaru Czechosłowacji, 1967.

ZNUJ 278 – Józef Bubak, Spiskie teksty gwarowe z obszaru Polski, 1972.

LITERATURA

- Abramowicz Zofia, 2007, Nazwy własne a symbolika narodowa, [w:] Nowe nazwy własne – nowe tendencje badawcze, red. A. Cieślíkowa, B. Czopek-Kopciuch, K. Skowronek, Kraków, s. 113–122.
- Adalberg Samuel, 1889–1894, Księga przysłów, przypowieści i wyrażeń przysłowiowych polskich, Warszawa.
- Adamiec Dorota, 1996, Wyraz *Bóg* i frazeologia z nim związana w XVII wieku, „Prace Filologiczne”, t. XL, s. 137–148.
- Adamiec Dorota, 1998, Obraz diabła w tekstach i frazeologii okresu baroku, [w:] Słowa w różnych kontekstach, red. S. Dubisz, Warszawa, s. 11–19.
- Adamiec Dorota, 1999, O desakralizacji językowej (na przykładzie tekstów okresu baroku), „Napis”, V, s. 7–13.
- Adamiec Dorota, 2004, Frazeologia w Słowniku języka polskiego XVII i I połowy XVIII wieku, [w:] Problemy frazeologii europejskiej, t. VI, red. A. M. Lewicki, Lublin.
- Adamiec Dorota, 2007, Frazeologia religijna okresu baroku (na tle tendencji kulturowych epoki), Kraków.
- Adamowski Jan, Bartmiński Jerzy, 1986, Herody lubelskie – między misterium a kolędą życzącą, [w:] Kolędowanie na Lubelszczyźnie, red. A., M. Kuczyński, Literatura Ludowa XXV (za rok 1981), red. J. Bartmiński, C. Hernas, s. 240–293.
- Aforyzmy biblijne, red. E. Prostek, Świdnica 1992.
- AJŚ – Alfred Zaręba, Atlas językowy Śląska, t. I–II, Kraków, t. III–VII, Warszawa–Kraków, t. VIII, Warszawa, 1969–1996.
- Altbauer Mosze, 1965, Dublety imion biblijnych w polszczyźnie, „Onomastica”, R. X, s. 196–203.
- Androsiuk Nina, 1993, Z badań nad nazwami święt i obrzędów ludowych na terenie Białostoczczyzny, „Białostoczczyzna”, nr 1, s. 75–81.
- Anusiewicz Janusz, 1995, Lingwistyka kulturowa. Zarys problematyki, Wrocław.
- Apresjan Jurij, 1994, Naiwny obraz świata a leksykografia, „Etnolingwistyka”, nr 6, Lublin, s. 5–12.

- Augustynowicz-Ciecierska Henrietta, 1961, Problemy frazeologiczne w słowniku gwarowym, „Sprawozdania z Prac Naukowych Wydziału Nauk Społecznych PAN”, R. IV, z. 2 (19), s. 77–84.
- Bajerowa Irena, 1981, O języku współczesnego życia religijnego, „W Drodze”, nr 9, s. 43–50 (inna wersja artykułu: Bajerowa Irena [1988a]).
- Bajerowa Irena, 1988a, Rola języka we współczesnym polskim życiu religijnym. Wprowadzenie do dyskusji, [w:] O języku religijnym. Wybrane zagadnienia, red. M. Karpluk, J. Sambor, Lublin, s. 9–20 (inna wersja artykułu: Bajerowa Irena [1981]).
- Bajerowa Irena, 1988b, Kilka problemów stylistyczno-leksykalnych współczesnego polskiego języka religijnego, [w:] O języku religijnym. Zagadnienia wybrane, red. M. Karpluk, J. Sambor, Lublin, s. 21–44.
- Bajerowa Irena, 1994, Swoistość języka religijnego i niektóre problemy jego skuteczności, „Łódzkie Studia Teologiczne”, R. III, s. 11–18.
- Bajerowa Irena, 2002, Mechanizmy deformacji znaczeniowej niektórych biblizmów, „Roczniki Humanistyczne”, t. XLIX–L, z. 6: Językoznawstwo, Lublin, s. 45–54.
- Baldock John, 1994, Symbolika chrześcijańska, tłum. J. Moderski, Poznań.
- Banasiewicz-Ossowska Ewa, 2007, Między dwoma światami. Żydzi w polskiej kulturze ludowej, Wrocław.
- Bańko Mirosław, 2007, Słownik porównań, Warszawa.
- Bańkowski Andrzej, 2000, Etymologiczny słownik języka polskiego, t. I–II [A–P], Warszawa.
- Bartmiński Jerzy, Puzynina Jadwiga, 2001, Językowy obraz Chrystusa we współczesnej kulturze polskiej, [w:] U progu trzeciego tysiąclecia. Człowiek – nauka – wiara. Księga pamiątkowa sympozjum naukowego zorganizowanego w Uniwersytecie Warszawskim z okazji 2000-lecia chrześcijaństwa w dniach 19–21 listopada 1999 roku, red. A. Białecka, J. J. Jadacki, Warszawa, s. 457–484.
- Bartnicka-Dąbkowska Barbara, 1964, Polskie ludowe nazwy grzybów, Wrocław.
- Basaj Mieczysław, 1996, O staropolskiej frazeologii biblijnej zapożyczonych z języka czeskiego, [w:] Frazeologia a religia. Tezy referatów międzynarodowego sympozjum naukowego, Opole, 4–6 września 1996 r., red. W. Chlebda, S. Kochman, Opole, s. 115–117.
- Bąba Stanisław, 1971, Frazeologia biblijna i modlitewna w tytułach utworów literackich, „Język Polski”, R. LI, s. 358–364.
- Bąba Stanisław, 1982, Główne typy innowacji frazeologicznych, [w:] Stałość i zmienność związków frazeologicznych, red. A. M. Lewicki, Lublin, s. 17–25.
- Bąba Stanisław, 1984, Modyfikacje zwrotu *głos wołającego na puszczy*, „Język Polski”, R. LXIV, s. 235–238.
- Bąba Stanisław, 1987, *Rzucić na kogo kamieniem – rzucić w kogo kamieniem*, „Język Polski”, R. LXVII, s. 76–79.
- Bąba Stanisław, 1989a, *Chować coś pod korcem*, „Język Polski”, R. LXIX, s. 227–230.
- Bąba Stanisław, 1989b, Innowacje frazeologiczne współczesnej polszczyzny, Poznań.

- Bąba Stanisław, 1989c, Modyfikacje wyrażenia *sól ziemi*, „Język Polski”, R. LXIX, s. 225–226.
- Bąba Stanisław, 1989d, Warianty i modyfikacje zwrotu *kłaść zdrową głowę pod ewangelię*, „Język Polski”, R. LXIX, s. 73–75.
- Bąba Stanisław, 1992, Z życia wybranych zwrotów biblijnych we współczesnej polszczyźnie, [w:] Biblia a kultura Europy, t. I, red. M. Kamińska, E. Małek, Łódź, s. 167–177.
- Bąba Stanisław, 1993a, *Przejąć (przecisnąć się) przez ucho igielne*, „Język Polski”, R. LXXIII, s. 388–389.
- Bąba Stanisław, 1993b, *Wierzyć przeciw ościeniowi*, „Język Polski”, R. LXXIII, s. 390–391.
- Bąba Stanisław, 1995a, Biblizmy języka polskiego, „Życie i Myśl”, nr 4, s. 90–93 (rec.: Godyń Jan [1995]).
- Bąba Stanisław, 1995b, Rozważania o zwrocie *nie mieć gdzie głowy skłonić*, [w:] Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny. Materiały III Kolokwium Językoznawczego, Skrzyńki, 13–16 września 1993, t. II, red. M. Białoskórska, A. Belchnerowska, Szczecin, s. 191–198.
- Bąba Stanisław, 1996, Historia zwrotu *maczać w czym palce*, [w:] W przyjacielskim kręgu. Prace ofiarowane Profesorowi Zygmuntowi Zagórskiemu w 70. rocznicę urodzin, red. S. Mikołajczak, A. Sieradzki, Poznań, s. 144–153.
- Bąba Stanisław, 1998, Materiały do bibliografii frazeologii polskiej. Prace opublikowane w latach 1945–1995, Poznań.
- Bąba Stanisław, 2001, *Sprzedać coś za miskę soczewicy i za miskę soczewicy*, „Język Polski”, R. LXXXI, s. 308–311.
- Bąba Stanisław, 2002, *Wieża z kości słoniowej – zamknąć się w wieży z kości słoniowej*. Komentarz leksykoграфiczny, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza”, IX, s. 7–21.
- Bąba Stanisław, 2003, Materiały do bibliografii frazeologii polskiej. Prace opublikowane w latach 1996–2000, Poznań.
- Bąba Stanisław, 2008, Materiały do bibliografii frazeologii polskiej. Prace opublikowane w latach 2001–2005, Poznań.
- Bąba Stanisław, 2010, *Sodoma i Gomora czy sodoma i gomora?* [w:] Symbolae Grammaticae in honorem Boguslaj Dunaj, red. R. Przybylska, J. Kaś, K. Sikora, Kraków, s. 295–299.
- Bąba Stanisław, Liberek Jarosław, 2002, Słownik frazeologiczny współczesnej polszczyzny, Warszawa.
- Bąba Stanisław, Skibski Krzysztof, 2003, O pisowni nazw własnych i ich derywatów we frazeologizmach, „Język Polski”, R. LXXXIII, s. 288–293.
- Bibliografia dialektologii polskiej (do roku 1975 włącznie), red. J. Strutyński, Kraków 1981.
- Bibliografia dialektologii polskiej (od roku 1976 do roku 1980 włącznie wraz z uzupełnieniami za lata poprzednie), red. J. Strutyński, Kraków 1986.
- Bibliografia dialektologii polskiej (od roku 1981 do roku 1985 włącznie wraz z uzupełnieniami za lata poprzednie), red. J. Strutyński, Kraków 1990.

- Bibliografia języka religijnego 1945–2005, zebrał i oprac. M. Makuchowska, Tarnów 2007.
- BibWarsz 1861 III 619–642 – Tworzimir [Chociszewski], Przysłowia ludu wielkopolskiego, zawierające spostrzeżenia na różne dni, miesiące i pory roku, „Biblioteka Warszawska. Pismo poświęcone naukom, sztukom i przemysłowi”, t. III, 1861, s. 619–642.
- Bień-Bielska Hanna, 1959, Słownictwo Warmii i Mazur VIII. Wierzenia i obrzędy, Wrocław.
- Bieńkowska Danuta, 1992, Styl językowy przekładu Nowego Testamentu Jakuba Wujka (na materiale czterech Ewangelii), Łódź.
- Bieńkowska Danuta, 1993, Nazwy własne i formy od nich derywowane w XVI-wiecznych przekładach tekstów ewangelicznych, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Linguistica”, XXVII, s. 9–14 [też w: Onomastyka literacka. Materiały z VIII Ogólnopolskiej Konferencji Onomastycznej, red. M. Biolik, Olsztyn, s. 9–14].
- Bieńkowska Danuta, 1999, Słownictwo i frazeologia w Psalterzu przełożonym przez ks. Jakuba Wujka (1594), t. I–II, Łódź.
- Bieńkowska Danuta, 2002, Polski styl biblijny, Łódź.
- Bierich Alexander, 1997, Религиозные представления и обряды в русской фразеологии, [w:] Problemy frazeologii europejskiej, t. II: Frazeologia a religia, red. A. M. Lewicki, W. Chlebda, Warszawa, s. 167–172.
- Biolik Maria, 2007, Bóg i człowiek w mazurskich pieśniach ludowych, [w:] Opuscula linguistica Georgio Treder dedicata, red. E. Breza, Z. i A. Licowie, Gdańsk, s. 283–289.
- Bizoń Franciszek, 1961, Ze słownictwa gwarowego na Śląsku Cieszyńskim (etymologie), „Rozprawy Komisji Językowej”, III, Wrocław, s. 101–126.
- Bocian Martin, 1995, Leksykon postaci biblijnych. Ich dalsze losy w judaizmie, chrześcijaństwie i islamie oraz w literaturze, muzyce i sztukach plastycznych, tłum. J. Zychowicz, Kraków.
- Borejszo Maria, 1996, Boże Narodzenie w polskiej kulturze, Poznań.
- Boryś Wiesław, 2005, Słownik etymologiczny języka polskiego, Kraków.
- Bosak Pius Cz. OP, 1991, Słownik-konkordancja osób Nowego Testamentu, Poznań.
- Brajerski Tadeusz, 1989, Biblijne słownictwo i frazeologia [artykuł hasłowy], [w:] Encyklopedia katolicka, t. II, red. F. Gryglewicz, R. Łukaszyk, Z. Sułowski, Lublin, kol. 483–486.
- Brencz Andrzej, 2006, Wielkopolski rok obrzędowy. Tradycja i zmiana, Poznań.
- Breza Edward, 1998, *Błogosławionej pamięci, świętej pamięci...*, [w:] Tematy. Księga jubileuszowa w 70. rocznicę urodzin Profesora Leszka Moszyńskiego, red. K. Szcześniak, H. Wątróbska, Gdańsk, s. 64–67.
- Brückner Aleksander, 1989, Słownik etymologiczny języka polskiego, Warszawa.
- Brzezina Maria, 1986, Polszczyzna Żydów, Warszawa, Kraków.
- BT – Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu (Biblia Tysiąclecia), oprac. Zespół biblistów polskich z inicjatywy benedyktynów tynieckich, Poznań–Warszawa 1988 [wersja internetowa: <http://biblia.deon.pl/>].

- Buczyński Mieczysław, Czyżewski Feliks, 1985, Związki frazeologiczne w gwarze wsi Huszcza w województwie białskopodlaskim (Frazeologizmy z łącznikiem *jak* w stosunku do języka ogólnopolskiego), [w:] Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej, t. III, red. M. Basaj, D. Rytel, Wrocław, s. 139–146.
- Budziszewska Wanda, 1965, Słowiańskie słownictwo dotyczące przyrody żywej, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Budziszewska Wanda, 1972, Mit a nazwa rośliny, „Poradnik Językowy”, z. 10, s. 573–576.
- Bura Renata, 2003, Polska, czeska i górnołużycka frazeologia pochodzenia biblijnego a *Nowy Testament* Jakuba Wujka, *Biblia kralicka* oraz *Nowy Testament* Michała Frencla, Kraków.
- Buttler Danuta, 1982, Pojęcie wariantów frazeologicznych, [w:] Stałość i zmienność związków frazeologicznych, red. A. M. Lewicki, Lublin, s. 27–35.
- BW – Biblia to iest Księgi Starego y Nowego Testamentu, [...] ná Polłki ięzyk z nowu z pilnością przełożonè [...], Kraków 1599 (Biblia Wujka).
- Bystron Jan S., 1921, Przysłowia utworzone z fragmentów pieśni ludowych, „Prace i Materiały Antropologiczno-Archeologiczne i Etnograficzne”, t. II, s. 29–51.
- Bystron Jan S., 1933, Przysłowia polskie, Kraków.
- Bystron Jan S., 1947, Etnografia Polski, Poznań.
- Chlebda Wojciech, 1987, O założeniach polsko-rosyjskiego słownika frazemów biblijnych, [w:] „Studia i Materiały XXV. Filologia Rosyjska 6”, Zielona Góra, s. 165–173.
- Chlebda Wojciech, 1988, Losy frazemów biblijnych w języku polskim i rosyjskim, [w:] VIII *Musica Antiqua Europae Orientalis II: Acta Slavica*, red. A. Bezwiński, E. Harendarska, Bydgoszcz, s. 345–360.
- Chlebda Wojciech, 1991a [2003], Elementy frazematyki. Wprowadzenie do frazeologii nadawcy, Opole [wyd. II uzup., Łask 2003].
- Chlebda Wojciech, 1991b, Rosyjska frazeologia biblijna dzisiaj, [w:] IX *Musica Antiqua Europae Orientalis II: Acta Slavica*, red. A. Bezwiński, Bydgoszcz, s. 125–135.
- Chlebda Wojciech, 1997a, Biblizmy języka polskiego i rosyjskiego. Koncepcje opisu leksykograficznego, [w:] Współczesny język polski i rosyjski. Konfrontacja przekładowa, red. A. Bogusławski, J. Mędelska, Warszawa, s. 23–66.
- Chlebda Wojciech, 1997b, Библия в языке – язык Библии, [w:] Problemy frazeologii europejskiej, t. II: Frazeologia a religia, red. A. M. Lewicki, W. Chlebda, Warszawa, s. 67–74.
- Chlebda Wojciech, 1998, Biblizmy języka rosyjskiego. Koncepcje opisu leksykograficznego, [w:] Biblia w literaturze i folklorze narodów słowiańskich, red. R. Łużny, D. Piwowarska, Kraków, s. 15–33.
- Chlebda Wojciech, 1999, Dzisiejszy język polski a biblizmy (głosa leksykograficzna), [w:] Od Biblii Wujka do współczesnego języka religijnego. Z okazji 400-lecia wydania Biblii ks. Jakuba Wujka, red. Z. Adamek, S. Koziara, Tarnów, s. 145–149.

- Chlebda Wojciech, 2001, Frazematyka, [w:] Współczesny język polski, red. J. Bartmiński, Lublin, s. 335–342.
- Chlebda Wojciech, 2005, Szkice o skrzydlatych słowach. Interpretacje lingwistyczne, Opole.
- Chojnacki Józef, 1995, Frazeologia w gwarze wsi Budziszów Kościelny, [w:] Język polski – historia i współczesność. Materiały z sesji naukowej zorganizowanej dla uczczenia 75. rocznicy powstania Uniwersytetu im. A. Mickiewicza (Poznań, 4–5 maja 1994 r.), red. Z. Krążyńska, Z. Zagórski, Poznań, s. 27–34.
- Cienkowski Witold, 1972, Teoria etymologii ludowej, Warszawa.
- Cieślak Aleksandra, 2003, Ile pięt miał *Achilles*? Nazwy własne we frazeologizmach – trochę historii, trochę współczesności, [w:] Anabasis. Prace ofiarowane Profesor Krystynie Pisarkowej, red. I. Bobrowski, Kraków, s. 61–66.
- Cieślak Aleksandra, 2006, Onimizacja, apelatywizacja a derywacja, [w:] Onimizacja i apelatywizacja, red. Z. Abramowicz, E. Bogdanowicz, Białystok, s. 47–56.
- Cieślak Aleksandra, 2007, Kilka uwag o zmianach znaczeniowych i słowotwórstwie (nazwotwórstwie) onimów, „Przegląd Humanistyczny”, nr 1, s. 195–201.
- Czarnowski Stefan, 2005, Kultura religijna wiejskiego ludu polskiego, [w:] tenże, Kultura, Warszawa, s. 102–127.
- Czesak Artur, 1998, Frazeologia gwarowa – problemy i postulaty, [w:] Teoretyczne, badawcze i dydaktyczne założenia dialektologii, red. S. Gala, Łódź, s. 285–293.
- Czesak Artur, 2005, Frazeologia biblijna w przekładzie Ewangelii na gwary podhalańską, [w:] Parémie Národů Slovanských, t. 2: Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané v Ostravě ve dnech 10–11.11.2004, red. J. Raclavská et al., Ostrava, s. 226–234.
- Czesak Artur, 2007, Zmienność realiów a frazeologia (na kilku przykładach z pogranicza dialektów i polszczyzny potocznej), [w:] Frazeologia a językowe obrazy świata przełomu wieków, red. W. Chlebda, Opole, s. 99–104.
- Czurak Maria, 2003, Frazeologizmy porównawcze z łącznikiem *jak* w gwarze okolic Hajnówki, [w:] Języki mniejszości i języki regionalne: pamięci Profesora Zdzisława Stiebersa, zasłużonego badacza języków mniejszościowych i pogranicz językowych, w stulecie urodzin, red. E. Wrocławska, J. Zieniukowa, Warszawa, s. 367–373.
- Damborský Jiří, 1969, Frazeologia czeska i polska w ujęciu porównawczym, „Język Polski”, R. XLIX, s. 341–350.
- Daszczyńska Izabella, 1997, Прагматическая функция религиозной фразеологии, [w:] Problemy frazeologii europejskiej, t. II: Frazeologia a religia, red. A. M. Lewicki, W. Chlebda, Warszawa, s. 173–179.
- Dąbrowska Anna, 1996, W adamowym stroju chodzić krętymi drogami. O eufemizmach wywodzących się z języka religijnego, „Poradnik Językowy”, z. 10, s. 33–39.
- Dejna Karol, 1993, Dialekty polskie, Wrocław–Warszawa–Kraków.

- Długosz Kazimierz, 1997, Frazeologia biblijna w inskrypcjach nagrobnych, [w:] Problemy frazeologii europejskiej, t. II: Frazeologia a religia, red. A. M. Lewicki, W. Chlebda, s. 211–219.
- Długosz Kazimierz, 2001, Język – Religia – Kultura, Szczecin.
- Długosz-Kurczabowa Krystyna, 1990a, Apelatywizacja biblijnych nazw własnych w języku polskim, Wrocław.
- Długosz-Kurczabowa Krystyna, 1990b, Nowotestamentowe antroponimy w języku polskim, „Poradnik Językowy”, z. 8, s. 605–614.
- Długosz-Kurczabowa Krystyna, 1994, Biblizmy w języku staropolskim, „Napis”, seria I (tom poświęcony literaturze okolicznościowej i użytkowej), s. 27–48.
- Długosz-Kurczabowa Krystyna, 1998, Biblijne skrzydlate słowa w wersji ekumenicznej, [w:] Studia językoznawcze, red. W. Kupiszewski, s. 39–46.
- Długosz-Kurczabowa Krystyna, 2008, Wielki słownik etymologiczno-historyczny języka polskiego, Warszawa.
- DónKol – Herman Dónaj [pseud.], Kolędy górnośląskie czyli Opis zwyczajów ludowych w czasie Bożego Narodzenia oraz 32 starych kolęd górnośląskich z melodjami zebranych z ust ludu, Bytom 1925.
- Duda Henryk, 2002, Kiedy święta Agnieszka wypuszcza skowronka z mieszka?, „Roczniki Humanistyczne”, t. XLIX–L, z. 6: Językoznawstwo, Lublin, s. 111–120.
- Dziamska-Lenart Gabriela, 2006, Z zagadnień defrazeologizacji stałych związków wyrazowych, [w:] Z zagadnień frazeologii, stylistyki i kultury języka, red. S. Bąba, P. Fliciński, Poznań, s. 33–43.
- Dziamska-Lenart Gabriela, 2007, Frazeologizmy biblijne w nowych słownikach frazeologicznych języka polskiego, [w:] Język religijny dawniej i dziś, t. III, red. ks. P. Bortkiewicz, S. Mikołajczak, M. Rybka, Poznań, s. 205–213.
- Dźwigoł Renata, 2004, Polskie ludowe słownictwo mitologiczne, Kraków.
- EJP – Encyklopedia wiedzy o języku polskim, red. S. Urbańczyk, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1978 [wyd. II popr. i uzupełn. – Encyklopedia języka polskiego, red. S. Urbańczyk, Wrocław–Warszawa–Kraków 1994; wyd. III popr. i uzupełn. – Encyklopedia języka polskiego, red. S. Urbańczyk, M. Kucała, Wrocław–Warszawa–Kraków 1999].
- Encyklopedia językoznawstwa ogólnego, 1999, red. K. Polański, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Engelking Anna, 2010, Kłątwa. Rzecz o ludowej magii słowa, Warszawa.
- Feleszko Kazimierz, 2003, Bukowina moja miłość. Język polski na Bukowinie Karpackiej do 1945 r., t. II: Słownik, red. E. Rzetelska-Feleszko, Warszawa.
- Fliciński Piotr, 2007, Z życia wybranych frazeologizmów biblijnych we współczesnej polszczyźnie, [w:] Język religijny dawniej i dziś, t. III, red. ks. P. Bortkiewicz, S. Mikołajczak, M. Rybka, Poznań, s. 214–228.

- Flis Jan ks., 2004, Konkordancja Starego i Nowego Testamentu do Biblii Tysiąclecia, Warszawa.
- Frankowski Eugeniusz, 1928, Kalendarz obrzędowy ludu polskiego, Warszawa.
- Frazeologia a religia. Tezy referatów międzynarodowego sympozjum naukowego – Opole, 4–6 września 1996 r., red. W. Chlebda, S. Kochman, Opole 1996.
- Fros Henryk SJ, 1992, Wspomnienie świętych na każdy dzień roku. Martyrologium, Kraków.
- Fros Henryk SJ, Sowa Franciszek, 1997–2007, Księga imion i świętych, t. I (A–C) [1997], t. II (D–G) [1997], t. III (H–Ł) [1998], t. IV (M–P) [2000], t. V (R–U) [2004], t. VI (W–Z) [2007], Kraków (paginacja odnosi się do szpalt, nie do stron).
- Gloger Zygmunt, 1900, Rok polski w życiu, tradycji i pieśni, Warszawa.
- Gloger Zygmunt, 1900–1903, Encyklopedia staropolska, t. I–IV, Warszawa.
- GMalb I – Hubert Górniewicz, Dialekt malborski, t. I: Fonetyka, fleksja, składnia, Gdańsk 1967.
- Godyń Jan, 1985, Biblia a polszczyzna. Przyczynek do dydaktycznego opracowania tematu, [w:] Wpływ Biblii na literaturę polską, red. K. Bukowski, Kraków, s. 143–161.
- Godyń Jan, 1995 [2006], *Od Adama i Ewy zaczynać*. Mały słownik biblizmów języka polskiego, Warszawa–Kraków [wyd. II, 2006] (rec.: Bąba Stanisław [1995a], Popławski Emil [2007]).
- Godyń Jan, 1997, Założenia teoretyczno-metodologiczne do *Małego słownika biblizmów języka polskiego* (Warszawa 1995), [w:] Problemy frazeologii europejskiej, t. II: Frazeologia a religia, red. A. M. Lewicki, W. Chlebda, Warszawa, s. 105–112.
- Godyń Jan, 1999, Kilka uwag o biblizmach w języku polskim, świadomości językowej i Biblii ks. Jakuba Wujka, [w:] *Od Biblii Wujka do współczesnego języka religijnego*. Z okazji 400-lecia wydania Biblii ks. Jakuba Wujka, red. Z. Adamek, S. Koziara, Tarnów, s. 44–49.
- Gołębiowska Teresa, 1965, Nazwy miesięcy w gwarach polskich, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”, z. 114, Kraków, s. 177–189.
- Gorzelana Joanna, 2011, *Czy niewierny Tomasz jest wyrażeniem recesywnym?*, „Język Polski”, R. XCI, s. 305–309.
- Górna Monika, 2002, Stopień znajomości biblijnych związków frazeologicznych wśród uczniów, „Język Polski”, R. LXXXII, s. 214–221.
- Górniewicz Hubert, 1974, Idiomatyzmy frazeologiczne w gwarach malborskich w stosunku do języka ogólnopolskiego, „Prace Filologiczne”, t. XXV, s. 397–406.
- Górniewicz Hubert, 1975, Frazeologia w gwarach w stosunku do języka literackiego na przykładzie gwar malborskich, [w:] *Słownictwo gwarowe a kultura*. Księga referatów Kraków, 26–29 XI 1973 r., red. M. Karaś, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, s. 79–84.

- Grabka Barbara, 2012, Obrzędowość roku kościelnego w gwarach polskich. Od adwentu do zapustów, Kraków.
- Grzenia Jan, 2008, Słownik imion, Warszawa.
- Grodziński Eugeniusz, 1973, Zarys ogólnej teorii imion własnych, Warszawa.
- Habrajska Grażyna, 1997, Funkcjonowanie frazemów i frazeologizmów religijnych w homiliach dla dzieci ks. Jana Twardowskiego, [w:] Problemy frazeologii europejskiej, t. II: Frazeologia a religia, red. A. M. Lewicki, W. Chlebda, Warszawa, s. 229–236.
- Hauck Raija, 1997, *Ангел* в чешской и немецкой фразеологии, [w:] Problemy frazeologii europejskiej, t. II: Frazeologia a religia, red. A. M. Lewicki, W. Chlebda, Warszawa, s. 309–319.
- Herej-Szymańska Krystyna, 2007, Z dziejów przysłów biblijnych, [w:] Biblia w kulturze świata. Inkulturacja Biblii, red. ks. T. Jelonek, Kraków, s. 9–18.
- Hinze – Friedhelm Hinze, Wörterbuch und Lautlehre der deutschen Lehnwörter im Pomoranischen [Kaschubischen], Berlin 1965.
- Hojnowski Jan SCJ, 1993, Aforyzmy biblijne. Sentencje teologiczne, zasady moralne i różne maksymy z Pisma świętego Starego i Nowego Testamentu, Kraków.
- Indeks alfabetyczny wyrazów z kartoteki *Słownika gwar polskich*, t. I–II, red. J. Reichan, Kraków 1999.
- Iwczenko Jarosława, 2005, Funkcje oraz predykaty diabła we frazeologii polskiej i ukraińskiej: rekonstrukcja wyobrażeń ludowych, [w:] Folklor w badaniach współczesnych, red. A. Mianeki, A. Osińska, L. Podziewska, Toruń, s. 211–217.
- Jakus-Borkowa Ewa, 1997, Imię *Ewa* w polskim nazewnictwie, [w:] Onomastyka i dialektologia. Prace dedykowane pani profesor Ewie Rzetelskiej-Feleszko, red. H. Popowska-Taborska, J. Duma, Warszawa, s. 135–144.
- Jankowski Augustyn o. OSB, 1992, Królestwo Boże w przypowieściach, Niepokalanów.
- Jankowski Augustyn o. OSB, 1993, Rok liturgiczny w świetle Biblii, Kraków.
- Język Biblii a język współczesny, 2006, red. R. Komurka, Kraków.
- Język religijny dawniej i dziś, 2004, t. I, red. S. Mikołajczak, ks. T. Węclawski, Poznań.
- Język religijny dawniej i dziś, 2005, t. II, red. S. Mikołajczak, ks. T. Węclawski, Poznań.
- Język religijny dawniej i dziś, 2007, t. III, red. ks. P. Bortkiewicz, S. Mikołajczak, M. Rybka, Poznań.
- Juralewicz Wanda, Nagłowska Anna, 1965, Uwagi o frazeologii cieszyńskiej na podstawie utworów pisarzy ludowych E. Farnika i J. Probosza, „Językoznawca”, 13, s. 32–44.
- K – Jan Karłowicz, Słownik gwar polskich, t. I–VI, Kraków 1900–1911.
- K. Kr., 1936, Święto Maryjek w Gorlicach, „Orli Lot”, R. XVII, s. 37–38.
- Kamińska Maria, 1973, Z problemów stylistyki gwarowej, „Rozprawy Komisji Językowej”, t. XIX, Łódź, s. 7–17.

- Kamińska Maria, Bieńkowska Danuta, 1990, Biblijne i modlitewne frazeologizmy w polszczyźnie łódzian, „Rozprawy Komisji Językowej”, t. XXXVI, Łódź, s. 117–122.
- Kamocki Janusz, Kubiena Jacek, 2008, Polski rok obrzędowy, Kraków.
- Karpluk Maria, 1988, O najwcześniejszym polskim słownictwie chrześcijańskim, [w:] O języku religijnym. Wybrane zagadnienia, red. M. Karpluk, J. Sambor, Lublin, s. 89–102.
- Karpluk Maria, 2001, Słownik staropolskiej terminologii chrześcijańskiej, Kraków.
- KąśSi – Józef Kąś, Słownik gwary orawskiej, t. I–II, Kraków 2011.
- Klawek Aleksy, 1951, Imię *Maryja*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny”, R. IV, s. 56–58.
- Klawek Aleksy, 1961, Onomastyka biblijna, „Onomastica”, R. VII, s. 403–416.
- Klawek Aleksy, 1968, Dwa imiona biblijne: Szymon i Piotr, [w:] *Symbolae philologicae in honorem Vitoldi Taszycki*, Wrocław–Warszawa–Kraków, s. 155–161.
- Klemensiewicz Zenon, Lehr-Spławiński Tadeusz, Urbańczyk Stanisław, 1981, Gramatyka historyczna języka polskiego, Warszawa.
- Kobylińska Józefa, 1976, Frazeologia gwarowa w prozie Władysława Orkana, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 58: *Prace Językoznawcze III WSP Kraków*, s. 105–123.
- Kobylińska Józefa, 2004, Językowe sposoby określenia terminów w XVI–XVIII w. w Księgach gromadzkich wsi Kasina Wielka, „*Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis. Folia 19. Studia Linguistica*”, II, red. L. Bednarczuk, E. Stachurski, T. Szymański, s. 123–139.
- Kolbuszewski Jacek, 1997, Literacko-florystyczne osobliwości, [w:] *Literacka symbolika roślin*, red. A. Martuszevska, Gdańsk, s. 23–36.
- Kołodziejczykowa Danuta, Krasowska Maria, 2003, Frazeologia w *Słowniku gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur*, [w:] *Gwary dziś*, t. II: Regionalne słowniki i atlasy gwarowe, red. J. Sierociuk, Poznań, s. 189–201.
- Komárek Karel, 2001, Apelatywizacja i proprializacja w antroponimii biblijnej, [w:] *Poznańskie Spotkania Językoznawcze*, t. VI, red. Z. Krążyńska, Z. Zagórski, Poznań, s. 91–98.
- Komárek Karel, 2006, Apelatywizacja w toponimii biblijnej, [w:] *Onimizacja i apelatywizacja*, red. Z. Abramowicz, E. Bogdanowicz, Białystok, s. 113–117.
- Komornicka Anna Maria, 1994, Słownik zwrotów i aluzji biblijnych, Łódź.
- Konopnicka Maria, 1902, Wybór pism, wstępem opatr. L. Rydel, Kraków.
- Kopaliński Władysław, 2003, Słownik mitów i tradycji kultury, Warszawa.
- Kopaliński Władysław, 2006, Słownik eponimów, czyli wyrazów odmiennych, Warszawa.
- Kopaliński Władysław, 2012, Słownik symboli, Warszawa.
- Kosek Iwona, 2006, O ortografii w kontekście apelatywizacji, „*Prace Językoznawcze Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie*”, z. 8, red. M. Biolik, Olsztyn, s. 21–28.
- Kosek Iwona, 2007, O apelatywizacji nazw własnych we frazeologii (na wybranych przykładach), [w:] *Frazeologia a językowe obrazy świata przełomu wieków*, red. W. Chlebda, s. 495–501.

- Kosyl Czesław, 1978, Metaforyczne użycie nazw własnych, [w:] Z zagadnień słownictwa współczesnego języka polskiego, red. M. Szymczak, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, s. 133–143.
- Kowalski Piotr, 1998, Leksykon. Znaki świata. Omen, przesąd, znaczenie, Warszawa.
- Kozarzewska Emilia, 1982, O pewnych typach werbalnych związków wyrazowych, [w:] Stałość i zmienność związków frazeologicznych, red. A. M. Lewicki, Lublin, s. 97–111.
- Koziara Stanisław, 1996, Nowy Testament w przekładzie ks. Jakuba Wujka jako źródło polskiej frazeologii biblijnej, [w:] Frazeologia a religia. Tezy referatów międzynarodowego sympozjum naukowego, Opole 4–6 września 1996 r., red. W. Chlebda, S. Kochman, Opole, s. 44–46.
- Koziara Stanisław, 1997a, O frazeologizmach w polskich przekładach biblijnych. Od Biblii Wujka do Biblii Tysiąclecia, „Język Polski”, R. LXXVII, s. 89–96.
- Koziara Stanisław, 1997b, *Widzieć źdźbło w oku brata...* Szkic z dziejów polskiego słownictwa i semantyki biblijnej, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie”, z. 192, „Prace Językoznawcze”, IX, s. 125–131.
- Koziara Stanisław, 2000, Polszczyzna biblijna – między tradycją a wyzwaniem współczesności, [w:] Inspiracje chrześcijańskie w kulturze Europy, red. E. Woźniak, Łódź, s. 185–199.
- Koziara Stanisław, 2001 [2009], Frazeologia biblijna w języku polskim, Kraków [wyd. II, Łask 2009].
- Koziara Stanisław, 2002a, Frazeologizmy pochodzenia biblijnego z nazwami zwierząt w języku polskim, „Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis. Folia 6. Studia Linguistica”, I, red. L. Bednarczuk, M. Mączyński, T. Szymański, s. 155–164.
- Koziara Stanisław, 2002b, Losy frazeologizmów biblijnych z nazwami ptaków w języku polskim, [w:] Z problemów przekładu i stosunków międzyjęzykowych, t. II, red. T. Żeberek, T. Borucki, Kraków, s. 191–203.
- Koziara Stanisław, 2002c, Rola Biblii gdańskiej w kształtowaniu stylowej odrębności polszczyzny biblijnej, „Myśl Protestancka”, nr 3–4, s. 69–80.
- Koziara Stanisław, 2003a, Biblia Wujka w języku i kulturze polskiej, „Konspekt. Pismo Akademii Pedagogicznej w Krakowie”, nr 14–15, s. 129–133.
- Koziara Stanisław, 2003b, O niektórych wyznacznikach normy w zasobach polskiej frazeologii pochodzenia biblijnego, [w:] Autorytety i normy, red. D. Kowalska, Łódź, s. 243–252.
- Koziara Stanisław, 2004a, O frazeologii biblijnej nie zawsze biblijnego pochodzenia, [w:] Studia nad polszczyzną współczesną i historyczną. Prace dedykowane Profesorowi Stanisławowi Bąbie w 65-lecie urodzin, red. J. Liberek, Poznań, s. 159–166.
- Koziara Stanisław, 2004b, O frazeologii biblijnej w języku polskim (uwagi na marginesie szerszego ujęcia monograficznego), [w:] Poznańskie Spotkania Językoznawcze, t. XII, red. Z. Krążyńska, Z. Zagórski, s. 85–99.

- Koziara Stanisław, 2004c, Od skrzyni do skarbnicy tradycji. Uwagi o biblizmie *arka przy-
mierza*, „Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis. Folia 19. Studia Linguistica”,
II, red. L. Bednarczuk, E. Stachurski, T. Szymański, s. 181–189.
- Koziara Stanisław, 2005a, Uwagi w sprawie źródeł oraz selekcji zasobu polskich frazeolo-
gizmów biblijnych, [w:] Problemy frazeologii europejskiej, t. VII, red. A. M. Lewicki,
Lublin, s. 39–49.
- Koziara Stanisław, 2005b, Zachowania rytualne odbite w polskich formułach pochodzenia
biblijnego, [w:] Rytuał. Język – religia, red. R. Zarębski, Łódź, s. 255–267.
- Koziara Stanisław, 2006a, Bibliistyki i filologii spotkania w Słowie, [w:] Zielonogórskie
Seminaria Polonistyczne, red. S. Borawski, M. Hawrysz, Zielona Góra, s. 173–185.
- Koziara Stanisław, 2006b, Polska frazeologia biblijna – stan i perspektywy opisu, „Ling-
Varia”, nr 1, s. 73–80.
- Koziara Stanisław, 2007a, *Kur zapiał* – od biblizmu do eufemizmu, [w:] Opuscula lin-
guistica Georgio Treder dedicata, red. E. Breza, Z. i A. Licowie, Gdańsk, s. 212–216.
- Koziara Stanisław, 2007b, Obrazy świata biblijnego utrwalone w polskiej frazeologii
(wprowadzenie do opisu), [w:] Frazeologia a językowe obrazy świata przełomu
wieków, red. W. Chlebda, Opole, s. 183–190.
- Koziara Stanisław, 2008a, *Pilnować, strzec jak źrenicy oka, jak oka w głowie*. Losy zwrotu
na tle pokrewnych konstrukcji frazeologicznych, „Annales Academiae Paedagogicae
Cracoviensis. Folia 62. Studia Linguistica”, IV, red. M. Karamańska, E. Młynarczyk,
E. Stachurski, Kraków, s. 285–291.
- Koziara Stanisław, 2008b, Uwagi o frazeologii pochodzenia biblijnego w języku polskim,
[w:] Chrestomatia teolingwistyki, red. C. Łapicz, A. Gadomski, Symferopol (Ukraina),
s. 153–166.
- Koziara Stanisław, 2008c, Wokół semantyki i genezy frazeologizmu *od stóp do głów*,
„Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis. Folia 51. Studia Linguistica”, III,
red. T. Szymański, E. Stachurski, S. Koziara, s. 177–182.
- Koziara Stanisław, 2009a, O biblizmach w języku polskim – uwagi faktograficzne, [w:] Fakto-
grafia w badaniach historycznych, red. K. Kleszczowa, J. Gwóźdźnik, Katowice, s. 133–139.
- Koziara Stanisław, 2009b, Polszczyzna biblijna w poszukiwaniu wzorca stylowego. Do-
świadczenia i współczesność, [w:] Polszczyzna biblijna – między tradycją a współ-
czesnością, t. 1, red. S. Koziara, W. Przyczyna, Tarnów, s. 19–33.
- Koziara Stanisław, 2009c, Tradycyjne biblizmy a nowe polskie przekłady Pisma Świętego
(ujęcie filologiczno-normatywne), Kraków.
- Koziara Stanisław, 2010a, Biblizmy frazeologiczne w zasobach współczesnej polszczyzny,
[w:] Perspektywy współczesnej frazeologii polskiej. Teoria. Zagadnienia ogólne, red.
S. Bąba, K. Skibski, M. Szczyszek, Poznań, s. 99–119.
- Koziara Stanisław, 2010b, W trosce o język polskich przekładów biblijnych, [w:] Człowiek,
słowo, świat, red. J. Chojak, T. Korpysz, K. Waszakowa, Warszawa, s. 82–88.

- Koziara Stanisław, 2011a, Qvo vadis, polszczyzno biblijna? Współczesne przekłady Biblii na język polski w oczach językoznawcy, [w:] Radość Słowa. Przekład i interpretacja Biblii, red. ks. R. Pindel, E. Wieczorek, Kraków, s. 11–28.
- Koziara Stanisław, 2011b, Problem wariantywności w opisie frazeologizmów pochodzenia biblijnego, [w:] Perspektywy współczesnej frazeologii polskiej. Wariantywność we frazeologii, red. P. Fliciński, Poznań, s. 47–54.
- Krajcarz Mariusz, 2007, O pochodzeniu i kształtowaniu się frazeologii biblijnej w ujęciu konfrontatywnym niderlandzko-polskim, [w:] Język religijny dawniej i dziś, t. III, red. ks. P. Bortkiewicz, S. Mikołajczak, M. Rybka, Poznań, s. 229–238.
- Krak IV – Oskar Kolberg, Lud. Jego zwyczaje, sposób życia, mowa, podania, przysłowia, obrzędy, gusła, zabawy, pieśni, muzyka i tańce, seria VIII: Krakowskie, cz. IV, Kraków 1875.
- Kramarek Grzegorz, 2004, Tradycja biblijna w literaturze polskiej. Bibliografia opracowań. Wiek XX, Lublin [kontynuacja: <http://www.kul.pl/files/324/bibliografia/tblp.pdf>].
- Krasnowolski Antoni, 1906, Przenośnie mowy potocznej, cz. II: Życie praktyczne i duchowe, Warszawa, 126–132.
- Krauss Heinrich, 2001, Skrzydlate słowa biblijne. Słownik zwrotów biblijnych, tłum. i oprac. P. Pachciarek, Warszawa.
- Krawczyk Anna, 1982a, Cechy części ciała jako tworzywo semantycznej struktury związków frazeologicznych (na materiale gwarowym), [w:] Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej, t. I, red. M. Basaj, D. Rytel, Wrocław, s. 135–143.
- Krawczyk Anna, 1982b, Frazeologia w Słowniku gwar polskich, „Biuletyn Sławistyczny”, t. VII, s. 33–37.
- Krawczyk Anna, 1983, Frazeologizmy mimiczne i gestyczne (na materiale gwarowym), „Socjolingwistyka”, V, s. 137–144.
- Krawczyk Anna, 1985, Co wiemy o frazeologii gwarowej?, [w:] Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej, t. III, red. M. Basaj, D. Rytel, Wrocław, s. 129–137.
- Krawczyk Anna, 1988, Ciało człowieka w świetle frazeologii gwarowej, „Język a Kultura”, t. I: Podstawowe pojęcia i problemy, red. J. Anusiewicz, J. Bartmiński, Wrocław, s. 241–249 [wyd. II – 1991, s. 143–147].
- Krawczyk-Tyrpa Anna, 1987 [2005], Frazeologia somatyczna w gwarach polskich. Związki frazeologiczne o znaczeniach motywowanych cechami części ciała, Wrocław [wyd. II: Anna Tyrpa, 2005, Frazeologia somatyczna. Związki frazeologiczne o znaczeniach motywowanych cechami części ciała w gwarach polskich, Łask].
- Krawczyk-Tyrpa Anna, 1988, O pewnych cechach odróżniających frazeologię gwarową od frazeologii języka literackiego (na przykładzie związków frazeologicznych z komponentem *chodzić*), [w:] Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej, t. IV, red. M. Basaj, D. Rytel, Wrocław, s. 137–145.

- Krawczyk-Tyrpa Anna, 1997, Wołanie do Boga (polskie formuły ludowe), [w:] Problemy frazeologii europejskiej, t. II: Frazeologia a religia, red. A. M. Lewicki, W. Chlebda, Warszawa, s. 247–252.
- Krawczyk-Tyrpa Anna, 1998, Gwary a religia, [w:] *Varia Linguistica*, red. Ł. Szewczyk, Bydgoszcz, s. 127–136.
- Krawczyk-Tyrpa Anna, 2001, Tabu w dialektach polskich, Bydgoszcz.
- Kreja Bogusław, 1979, O wtórnym znaczeniu i wtórnej motywacji kilku wyrazów zapożyczonych (oportunistą, samson, modystka, szarytka, bryza), „Zeszyty Naukowe Wydziału Humanistycznego. Filologia Polska. Prace Językoznawcze”, z. 6, Gdańsk, s. 87–91.
- Kreja Bogusław, 1982, Wpływ czynników rytmicznych na formę jednostek frazeologicznych, [w:] Stałość i zmienność związków frazeologicznych, red. A. M. Lewicki, Lublin, s. 91–96.
- Kremer Jakub ks., 1988, Czytać Biblię, ale jak? Krótki wstęp do lektury Pisma Św., tłum. R. Rubinkiewicz SDB, Lublin.
- Krzyżanowski Julian, 1960, Mądrej głowie dość dwie słowie, t. I: Trzy centurie przysłów polskich, Warszawa.
- Krzyżanowski Julian, 1969, Dzieje przysłowia polskiego w toku pięciu wieków, [w:] Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich, t. I, red. J. Krzyżanowski, s. VII–XXXIX.
- Kućała Marian, 1978, Frazeologia gwarowa [artykuł hasłowy], [w:] Encyklopedia wiedzy o języku polskim, red. S. Urbańczyk, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk [wyd. II popr. i uzup. – Encyklopedia języka polskiego, red. S. Urbańczyk, Wrocław–Warszawa–Kraków 1994; wyd. III popr. i uzup. – Encyklopedia języka polskiego, red. S. Urbańczyk, M. Kućała, Wrocław–Warszawa–Kraków 1999].
- Kućała Marian, 1984, Imię *Jan*, jego postaci oboczne i derywaty, „Język Polski”, R. LXIV, s. 64–70.
- Kućała Marian, 1988, Od *Bogurodzicy* do *Madonny*. Nazywanie Matki Boskiej w historii polszczyzny, [w:] O języku religijnym. Wybrane zagadnienia, red. M. Karpluk, J. Sambor, Lublin, s. 133–144.
- Kućała Marian, 1997, Modyfikacje frazeologii biblijnej, „Roczniki Humanistyczne”, t. XLV, z. 6: Językoznawstwo, Lublin, s. 49–59.
- Kućała Marian, 1998, Defrazeologizacja w nowszych przekładach Biblii, [w:] Z polskich studiów slawistycznych, seria IX, Językoznawstwo, Prace na XII Międzynarodowy Kongres Slawistów w Krakowie 1998, Warszawa, s. 163–168.
- Kućała Marian, 1999, Nazywanie Chrystusa w historii polszczyzny, [w:] Tysiąc lat polskiego słownictwa religijnego, red. B. Kreja, Gdańsk, s. 205–212.
- Kućała Marian, 2000, Nazywanie Boga w historii polszczyzny, [w:] Obraz Boga Ojca w kulturze, red. M. Ołdakowska-Kuflowa, U. Mazurczak, Lublin, s. 55–66.

- Kucharzyk Renata, 2004, O apelatywizacji imion w gwarach, [w:] *Polszczyzna Mazowska i Podlasia*, cz. VIII: Antroponimia i toponimia Mazowska i Podlasia, red. H. Sędziak, Łomża, s. 53–62.
- Kucharzyk Renata, 2005, Apelatywizacja w gwarach na przykładzie *Judasza*, „*Język Polski*”, R. LXXXV, s. 124–130.
- Kucharzyk Renata, 2009, Derywaty odonimiczne w nazwach obrzędów i zwyczajów ludowych, [w:] *Folklor – edukacja, sztuka, terapia*, red. M. Knapik, A. Łobos, Białsko-Biała, s. 33–43.
- Kucharzyk Renata, 2010, *Słownictwo odantroponimiczne w gwarach polskich*, Kraków. Kudź – Dorota K. Rembiszewska, *Słownik dialektu knyszyńskiego Czesława Kudzinowskiego*, Łomża 2007.
- Kułałowska Małgorzata, Greszczuk Barbara, 1997, Frazeologia demoniczna w utworach religijnych do XVII wieku, [w:] *Problemy frazeologii europejskiej*, t. II: Frazeologia a religia, red. A. M. Lewicki, W. Chlebda, Warszawa, s. 253–262.
- Kupis Bogdan, 1991, *Nasze imiona*, Warszawa.
- Kupiszewski Władysław, 1974, *Polskie słownictwo z zakresu astronomii i miar czasu. Stan obecny, historia i związki słowiańskie*, Warszawa.
- Kurek Halina, 2004a, Gwara – wartość podstawowa wiejskiego obszaru językowo-kulturowego, „*Rozprawy Komisji Językowej*”, t. XLIX, Łódź, s. 247–255.
- Kurek Halina, 2004b, Językowo-kulturowy obraz wsi podkarpackiej wpisany w nazwy roślin, [w:] *Studia linguistica Danutae Wesołowska oblata*, red. H. Kurek, J. Labocha, Kraków, s. 129–161.
- Kwaśnicka Agata, 2006, Dział ‘sноп wigilijny’, „*Studia Dialektologiczne*”, III, red. J. Okoniowa, Kraków, s. 99–103.
- Langkammer Hugolin o. OFM, 1990, *Słownik biblijny*, Katowice.
- Leszczyński Zenon, 1988, O inspiracji biblijnej przenośnych znaczeń *serca*, [w:] *O języku religijnym. Zagadnienia wybrane*, red. M. Karpluk, J. Sambor, Lublin, s. 145–166.
- Leszczyński Zenon, 1993, Perspektywy uchwycenia zasobu formalnych stereotypów językowych pochodzenia biblijnego w polszczyźnie, [w:] *Język a chrześcijaństwo*, red. I. Bajerowa, M. Karpluk, Z. Leszczyński, Lublin, s. 95–119.
- Lewicki Andrzej M., 1976, *Wprowadzenie do frazeologii syntaktycznej. Teoria zwrotu frazeologicznego*, Katowice.
- Lewicki Andrzej M., 1981, Derywacja frazeologiczna – najwyższy współcześnie stopień abstrakcji w poznaniu zasobu frazeologicznego języka, [w:] *Pojęcie derywacji w lingwistyce*, red. J. Bartmiński, Lublin, s. 71–89.
- Lewicki Andrzej M., 1982, Problemy metodologiczne wariantywności związków frazeologicznych, [w:] *Stołość i zmienność związków frazeologicznych*, red. A. M. Lewicki, Lublin, s. 37–46.

- Lewicki Andrzej M., 2004, Jak się w Biblii wylęły i wyfrunęły z niej niebieskie ptaki?, [w:] *Studia nad polszczyzną współczesną i historyczną. Prace dedykowane Profesorowi Stanisławowi Bąbie w 65-lecie urodzin*, red. J. Liberek, Poznań, s. 183–188.
- Lewicki Andrzej M., 2007, Rozwój frazeologii polskiej w ostatnim ćwierćwieczu, [w:] *Problemy frazeologii europejskiej*, t. VIII, red. A. M. Lewicki, Lublin, s. 9–14.
- Lewicki Andrzej M., Pajdzińska Anna, 2001, *Frazeologia*, [w:] *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Lublin, s. 315–333.
- Lewicki Andrzej M., Pajdzińska Anna, Rejakowa Bożena, 1987, *Z zagadnień frazeologii. Problemy leksykograficzne*, Warszawa.
- Linde – Samuel Bogumił Linde, *Słownik języka polskiego*, t. I–VI, Lwów 1854–1860 [wersja internetowa: <http://kpbc.umk.pl/publication/8173>].
- Lipiński Tymoteusz, 1851, *Przysłowia, przypowieści i sposoby mówienia od imion*, [w:] *Kalendarz Strąbskiego*, s. 107–112.
- Lubaś Władysław, 2002, *Frazeologizmy w słownikach (przyczynek do dyskusji o sposobie prezentowania idiomów w słowniku gwarowym)*, „*Studia Dialektologiczne*”, II, red. J. Okoniowa, B. Dunaj, Kraków, s. 235–242.
- Lud I 168–178, 197–207 – Edward Kolbuszewski, *Gwiazdy i grzyby w wierzeniach ludu*, „*Lud. Organ Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie*”, t. I, 1895, s. 168–178, 197–207.
- Lurker Manfred, 1989, *Słownik obrazów i symboli biblijnych*, tłum. bp K. Romaniuk, Poznań.
- Maćkiewicz Jolanta, 2007, *Biały kruk i czarna owca* czyli o wyrażeniach z przymiotnikami *biały* i *czarny*, [w:] *Opuscula linguistica Georgio Treder dedicata*, red. E. Breza, Z. i A. Licowie, Gdańsk, s. 234–240.
- MAGP – *Mały atlas gwar polskich*, oprac. przez Pracownię Atlasu i Słownika Gwar Polskich Zakładu Językoznawstwa PAN w Krakowie, t. I–II, pod kier. K. Nitscha, t. III–XIII, pod kier. M. Karasia, Wrocław 1957–1970.
- Makuchowska Marzena, 1999, *Język religijny względem pozostałych odmian polszczyzny*, [w:] *Od Biblii Wujka do współczesnego języka religijnego. Z okazji 400-lecia wydania Biblii ks. Jakuba Wujka*, red. Z. Adamek, S. Koziara, Tarnów, s. 176–189.
- Malec Maria, 1992, *Miejsce imion biblijnych w antroponimii polskiej*, [w:] *Biblia a kultura Europy*, t. I, red. M. Kamińska, E. Małek, Łódź, s. 86–94.
- Malec Maria, 1994, *Imiona chrześcijańskie w średniowiecznej Polsce*, Kraków.
- Malec Maria, 1995, *Słownik etymologiczno-motywacyjny staropolskich nazw osobowych*, cz. II: *Nazwy osobowe pochodzenia chrześcijańskiego*, Kraków.
- Malec Maria, 1997, *Przydomki hagiomiczne w funkcji samodzielnych imion osobowych*, [w:] *Onomastyka i dialektologia. Prace dedykowane pani profesor Ewie Rzetelskiej-Feleszko*, red. H. Popowska-Taborska, J. Duma, Warszawa, s. 181–188.
- Malec Tadeusz, 1986, *Biblijne imię Juda Tadeusz w języku polskim*, Lublin.

- Małecki Mieczysław, 1936, Właściwości gwar Żywiecczyzny, „Ziemia. Tygodnik Krajoznawczy Ilustrowany”, R. XXVI, s. 34–37.
- Markiewicz Henryk, Romanowski Andrzej, 2005, Skrzydlate słowa. Wielki słownik cytatów polskich i obcych, Kraków.
- Matešić Josip, 1988, O problemu dijalektalne frazeologije, [w:] Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej, t. IV, red. M. Basaj, D. Rytel, Wrocław, s. 53–57.
- Matešić Josip, 1997, Ići od Poncija do Pilata (*посылатъ от понтия к пилату*), [w:] Problemy frazeologii europejskiej, t. II: Frazeologia a religia, red. A. M. Lewicki, W. Chlebda, Warszawa, s. 163–165.
- Mickiewicz Adam, Pan Tadeusz, czyli ostatni zajazd na Litwie. Historia szlachecka z roku 1811 i 1812. We dwunastu księgach wierszem, oprac. S. Pigoń, Wrocław 1968.
- Miodek Jan, 1987, *Wierzgać przeciw ościeniowi*, [w:] tenże, Odpowiednie dać rzeczy słowo. Szkice o współczesnej polszczyźnie, Wrocław, s. 151–153.
- Miodek Jan, 1991, *Głos wołającego – na puszczy czy na pustyni?*, [w:] tenże, Przez lata ze słowem polskim, Wrocław, s. 82–84.
- Miodunka Władysław, 1980, Teoria pól językowych. Społeczne i indywidualne ich uwarunkowania, Warszawa, Kraków.
- Mioduszewski Michał M., 1838, Śpiewnik kościelny czyli pieśni nabożne z melodyjami w kościele katolickim używane, Kraków.
- Mlacek Jozef, 1988, Nárečová frazeológia a problémy jej štandardizácie v slovenčine, [w:] Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej, t. IV, red. M. Basaj, D. Rytel, Wrocław, s. 115–124.
- Młynarczyk Ewa, 2013, *Nie święci garnki lepią*. Obraz rzemiosła utrwalony w polskiej frazeologii, Kraków.
- Morfologia – Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia, red. R. Grzegorzczkova, R. Laskowski, H. Wróbel, Warszawa 1998.
- Moszyński Kazimierz, 1929, Kultura ludowa Słowian, cz. I: Kultura materialna, Kraków.
- Moszyński Kazimierz, 1934, Kultura ludowa Słowian, cz. II: Kultura duchowa, z. 1, Kraków.
- Moszyński Kazimierz, 1939, Kultura ludowa Słowian, cz. II: Kultura duchowa, z. 2, Kraków.
- Moszyński Leszek, 2000, *Wdowi grosz*, „Gwiazda Morza”, nr 10, s. 33.
- MPTL XV 2 – Józef Ondrusz, Przysłowia i przymówiska ludowe ze Śląska Cieszyńskiego, Wrocław 1960.
- MPTL XXV 1 – Jadwiga Pawłowska, Dolnośląska wieś Pracze w powiecie milickim w latach 1945–1960 (Studium etnograficzne), cz. I, Wrocław 1966.
- MSGP – Mały słownik gwar polskich, red. J. Wronicz, Kraków 2010.
- Müldner-Nieckowski Piotr, 2003, Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego, Warszawa.

- Müldner-Nieckowski Piotr, 2007, *Frazeologia poszerzona. Studium leksykograficzne*, Warszawa.
- Niebrzegowska-Bartmińska Stanisława, 2010, Sakronimy w polskim ludowym obrazie ziół, [w:] *W świecie nazw. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Czesławowi Kosyłowowi*, red. H. Pelcowa, Lublin, s. 277–289.
- NKPP – Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich, t. I–III, red. J. Krzyżanowski, t. IV, oprac. S. Świrko przy współudziale D. Świerczyńskiej i S. Świrko, Warszawa 1969–1978.
- Now – Alicja Nowakowska, *Signum temporis w nazwach roślin*, „Język a Kultura”, t. XIX: Czas – język – kultura, red. A. Dąbrowska, A. Nowakowska, Wrocław 2006, s. 195–203.
- Nowowiejski Bogusław, 1991, Z frazeologii mowy sokólskiej, „Prace Filologiczne”, t. XXXVI, s. 309–316.
- Od Biblii Wujka do współczesnego języka religijnego. Z okazji 400-lecia wydania Biblii ks. Jakuba Wujka, red. Z. Adamek, S. Koziara, Tarnów 1999.
- Odelain Olivier, Séguineau Raymond, 1978, *Dictionnaire des noms propres de la Bible*, Paris.
- Oesterreicher Henryk, 1925, Z teki słownikarza. *Chytry*, „Język Polski”, R. X, s. 175–178.
- Oleśkiewicz Anastazja, 2005, Frazeologia biblijna i antyczna w językach europejskich, [w:] *Język trzeciego tysiąclecia III, t. 2: Konteksty przekładowe*, red. M. Piotrowska, Kraków, s. 379–386.
- Oleśkiewicz Anastazja, 2007, Europa języków. Związki frazeologiczne o proveniencji biblijnej i antycznej w europejskiej wspólnocie słownikowej, Kraków.
- Orłoś Teresa Zofia, 1997, Skrzydlate słowa pochodzenia biblijnego w języku czeskim i polskim, [w:] *Problemy frazeologii europejskiej, t. II: Frazeologia a religia*, red. A. M. Lewicki, W. Chlebda, Warszawa, s. 123–127.
- Orłoś Teresa Zofia, 1998, Z badań nad słowiańską frazeologią porównawczą. Czeskie i polskie skrzydlate słowa, [w:] *Z polskich studiów slawistycznych, seria IX, Językoznawstwo, Prace na XII Międzynarodowy Kongres Slawistów w Krakowie 1998*, Warszawa, s. 213–218.
- Orłoś Zofia Teresa, Hornik Joanna, 1996, *Czesko-polski słownik skrzydlatych słów*, Kraków.
- Orzechowski Kazimierz, 2007, *Biblia w Mysłach nieuczestnych* Stanisława Jerzego Leca, [w:] *Opuscula linguistica Georgio Treder dedicata*, red. E. Breza, Z. i A. Licowie, Gdańsk, s. 341–382.
- Ostański Piotr, 2002, *Bibliografia biblistyki polskiej 1945–1999, t. I–II*, Poznań.
- Pado Anna, 1982, Wykorzystanie genetiwu adnominalnego i przymiotnika dzierżawczego w związkach frazeologicznych o tych samych leksemach w języku polskim i rosyjskim, [w:] *Stażość i zmienność związków frazeologicznych*, red. A. M. Lewicki, Lublin, s. 47–53.

- Pajdzińska Anna, 1982, Szeregi wariantów a mechanizmy łączliwości frazeologicznej, [w:] Stałość i zmienność związków frazeologicznych, red. A. M. Lewicki, Lublin, s. 55–67.
- Pajdzińska Anna, 1997, Odbicie katolicyzmu w polskiej frazeologii, [w:] Problemy frazeologii europejskiej, t. II: Frazeologia a religia, red. A. M. Lewicki, W. Chlebda, Warszawa, s. 129–135.
- Pajdzińska Anna, 2011, Wariacja we frazeologii, „Prace Filologiczne”, t. LX, s. 217–224.
- Pelc – Halina Pelcowa, Nazwy roślin w świadomości językowej ludności wiejskiej, „Język a Kultura”, t. XVI: Świat roślin w języku i kulturze, red. A. Dąbrowska, I. Kamińska-Szmaj, Wrocław 2001, s. 99–116.
- Pelcowa Halina, 2004, Religia w językowej interpretacji mieszkańców wsi, „Rozprawy Komisji Językowej”, t. XLIX, Łódź, s. 273–286.
- PF XXII – Jadwiga Chłudzińska-Świątecka, Budowa słowotwórcza rzeczowników w gwarach Warmii i Mazur, „Prace Filologiczne”, 1972, s. 159–289.
- Pluta Feliks, 1963, Dialekt głogówecki, cz. I, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Pluta Feliks, 1964, Dialekt głogówecki, cz. II, Wrocław.
- PlutaDzierż – Feliks Pluta, Słownictwo Dzierżysławic w powiecie prudnickim, Wrocław 1973.
- Pobożność ludowa w życiu liturgiczno-religijnym i w kulturze, red. R. Pierskała, T. Smolińska, Opole 2004.
- Podania i baśnie z Mazowsza, zebra. R. Zamarski, Wrocław 1852.
- Polskie nazwy własne. Encyklopedia, red. E. Rzetelska-Feleszko, Kraków 2005.
- Polszczyzna biblijna – między tradycją a współczesnością, t. I–II, red. S. Koziara, W. Przyczyzna, Tarnów 2009.
- Poniatowski Zygmunt, 1971, Nowy Testament w świetle statystyki językowej, Wrocław.
- Popławski Emil, 2007, J. Godyń, *Od Adama i Ewy zaczynać*. Mały słownik biblizmów języka polskiego, Warszawa, Kraków, 2006, „Język Polski”, R. LXXXVII, s. 381–384 (rec.: Godyń Jan [2006]).
- Popławski Emil, 2009, Z dziedzictwa biblijnego w gwarach polskich – gniazda *Abraham* (*Abram*) i *Oko* (*Oczko*), [w:] Polszczyzna mówiona ogólna i regionalna. Materiały ogólnopolskiej konferencji naukowej Kraków, 25–26 września 2008 r., red. B. Dunaj, M. Rak, Kraków, s. 141–159.
- Popławski Emil, 2010, Polska gwarowa frazeologia somatyczna pochodzenia biblijnego (jednostki z komponentami: *ręka*; *lewica*, *prawica*; *noga* (*nóżka*); *palec*), [w:] Język polski – wczoraj, dziś, jutro..., red. B. Czopek-Kopciuch, P. Żmigrodzki, Kraków, s. 393–404.
- Popławski Emil, 2011, *Antychryst* w polskiej leksyce i frazematyce dialektalnej, „LingVaria”, nr 2 (12), s. 127–139.
- Popowska-Taborska Hanna, 1961, Centralne zagadnienie wokalizmu kaszubskiego. Kaszubska zmiana $\xi \geq i$ oraz $\bar{i}, \bar{y}, \bar{u} \geq \bar{a}$, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Praktyczny słownik biblijny, red. A. Grabner-Haider, tłum. i oprac. T. Mieszkowski, P. Pachciarek, Warszawa 1995.

- Problemy frazeologii europejskiej, t. II: Frazeologia a religia, red. A. M. Lewicki, W. Chlebda, Warszawa 1997.
- Przymuszała Lidia, 2007, Narodziny i śmierć we frazeologii gwarowej (na przykładzie materiału śląskiego), [w:] Frazeologia a językowe obrazy świata przełomu wieków, red. W. Chlebda, Opole, s. 105–110.
- Puzynina Jadwiga, 1991, Słownictwo eucharystyczne w historii języka polskiego, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Powstańców Śląskich w Opolu, Językoznawstwo XIII: Onomastyka. Historia języka. Dialektologia”, s. 479–485.
- Radliński Ignacy, 1902, Apokryfy judaistyczno-chrześcijańskie. Notatka wstępna do literatury apokryficznej polskiej, „Wisła. Miesięcznik poświęcony krajoznawstwu i ludoznawstwu. Z rysunkami”, t. XVI, s. 577–603, 733–754; t. XVII, s. 206–231.
- Rak Maciej, 2005, Językowy obraz świata w gwarowej frazeologii Gór Świętokrzyskich [w:] Świat Słowian w języku i kulturze VI. Językoznawstwo, red. E. Komorowska, A. Krzanowska, Szczecin, s. 221–226.
- Rak Maciej, 2006a, Antropocentryzm gwarowej frazeologii zwierzęcej z Gór Świętokrzyskich i Podtatrza, „Język Polski”, R. LXXXVI, s. 367–375.
- Rak Maciej, 2006b, Frazeologia gwarowa w ujęciu leksykograficznym – problemy i postulaty, „Język Polski”, R. LXXXVI, s. 11–19.
- Rak Maciej, 2007a, Frazeologia gwar Podtatrza w kontekście frazeologii słowackiej (z zagadnień frazeologii porównawczej), „LingVaria”, nr 1 (3), s. 103–113.
- Rak Maciej, 2007b, Frazeologia gwarowa pogranicza polsko-słowackiego w kontekście kulturowym, [w:] Ponad granicami. Kultura, literatura i języki obszarów pogranicza, red. J. Kułakowska-Lis, K. Sikora, Krosno, s. 69–76.
- Rak Maciej, 2007c, Językowo-kulturowy obraz człowieka na podstawie animalistycznej frazeologii gwar Orawy, Podhala i Spisza, [w:] Frazeologia a językowe obrazy świata przełomu wieków, red. W. Chlebda, Opole, s. 111–117.
- Rak Maciej, 2007d, Językowo-kulturowy obraz zwierząt utrwalony w animalistycznej frazeologii Gór Świętokrzyskich i Podtatrza, Kraków.
- Rak Maciej, 2007e, *Starzy godajom, młodzi słuchajom* – o góralskiej mądrości na podstawie *Podhalańskich porzykadeł i pogwerek...* S. A. Hodorowicza, [w:] W kręgu dialektów i folkloru. Prace ofiarowane Doktor Teresie Gołębiowskiej, Docent Wandzie Pomianowskiej i Docent Zofii Stamirowskiej, red. S. Cygan, Kielce, s. 185–198.
- Rak Maciej, 2008a, O motywacji frazeologizmów gwarowych (na materiale z gwar podhalańskiej i świętokrzyskiej), [w:] Współczesna polszczyzna. Stan, perspektywy, zagrożenia, red. Z. Cygal-Krupa, Kraków–Tarnów, s. 257–264.
- Rak Maciej, 2008b, Pieśniowość gwarowej frazeologii Podtatrza, [w:] We wspólnocie narodów i kultur. W kręgu relacji polsko-rumuńskich, red. S. Iachimovschi, Suceava, s. 280–288.

- Rak Maciej, 2009a, *Frazeologia w Słowniku Kazimierza Feleszki*, [w:] *Polska i Rumunia – od historycznego sąsiedztwa do europejskiego partnerstwa. Materiały z sympozjum / Polonia și România – de la vecinătatea istorică la parteneriatul european. Materialele simpozionului*, red. S. Iachimovschi, E. Wieruszewska-Calistru, Suceava, s. 297–306.
- Rak Maciej, 2009b, *Kwiatki Matki Boskiej. Góralskie fitonimy motywowane imionami świętych i Matki Bożej*, [w:] *Turystyka religijna w obszarach górskich*, red. A. Jakkowski, I. Hodorowicz, F. Mróz, Nowy Targ, s. 447–457.
- Rak Maciej, 2009c, *Regionalizmy frazeologiczne – nowe ujęcie zagadnienia*, [w:] *Poliszczyna mówiona ogólna i regionalna*, red. B. Dunaj, M. Rak, Kraków, s. 159–168.
- Rak Maciej, 2009d, *Święci w podhalańskich przysłowiacz*, [w:] *W trosce o dobrą edukację. Prace dedykowane Profesor Jadwidze Kowalikowej z okazji 40-lecia pracy naukowej*, red. A. Janus-Sitarz, Kraków, s. 289–303.
- RakŚl – Maciej Rak, *Słownik frazeologiczny gwary Dębna w Górach Świętokrzyskich*, Kraków 2005.
- Reichan Jerzy, 1997, *Polskie gwarowe ojczenasze i zdrowaśki*, [w:] *Tekst sakralny – tekst inspirowany liturgią*, red. G. Habrajska, Łódź, s. 295–301.
- Reichan Jerzy, 1999, *Gwary polskie w końcu XX w.*, [w:] *Poliszczyna 2000. Orędzie o stanie języka na przełomie tysiącleci*, red. W. Pisarek, Kraków, s. 262–278.
- Reichan Jerzy, Woźniak Kazimierz, 2004, *Polskie atlasy dialektologiczne i etnograficzne*, Kraków.
- Rejakowa Bożena, 1982, *Frazeologiczna homonimia międzyjęzykowa (na materiale polskim i słowackim)*, [w:] *Stażość i zmienność związków frazeologicznych*, red. A. M. Lewicki, Lublin, s. 123–135.
- „Rocznik Muzeum Etnograficznego w Krakowie”, t. XII: Herody, Kraków 1995.
- Romaniuk Kazimierz bp, 1992, *Mały słownik metaforyczno-egzegetyczny Nowego Testamentu*, Warszawa.
- Rospond Stanisław, 1985, *Kościół w dziejach języka polskiego*, Wrocław.
- Różańska Kinga, 2007, *Językowo-kulturowy obraz Boga we frazeologii i paremiologii języka polskiego i rosyjskiego (II)*, „Rozprawy Komisji Językowej”, XXXIV, red. J. Mioddek, W. Wysoczański, Wrocław, s. 73–98 (cz. I tego artykułu: Szostak Kinga [2006]).
- Rymut Kazimierz, 1995, *Słownik imion współcześnie w Polsce używanych*, Kraków.
- Rysová Markéta, 2005, *Język Biblii i biblizmy w dzisiejszej poliszczynie i czeszczynie*, [w:] *Język religijny dawniej i dziś*, t. II, red. S. Mikołajczak, ks. T. Węclawski, Poznań, s. 94–100.
- Rydel Danuta, 1982, *Frazeologiczne warianty i synonimy ustalonych porównań w języku czeskim i polskim*, [w:] *Stażość i zmienność związków frazeologicznych*, red. A. M. Lewicki, Lublin, s. 69–77.

- S – Bernard Sychta, Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej, t. I–IV, Wrocław–Warszawa–Kraków, t. V–VII, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1967–1976.
- Sawicka Grażyna, Zimny Rafał, 1997, *Dziecko Boże* – biblijny obraz pojęcia, [w:] Problemy frazeologii europejskiej, t. II: Frazeologia a religia, red. A. M. Lewicki, W. Chlebda, Warszawa, s. 321–330.
- SCiesz – Słownik gwarowy Śląska Cieszyńskiego, red. J. Wronicz, Ustroń 2010.
- SDor – Słownik języka polskiego, t. I–XI, red. W. Doroszewski, Warszawa 1958–1969 [wersja internetowa: <http://doroszewski.pwn.pl/>].
- SDun – Słownik współczesnego języka polskiego, red. B. Dunaj, Warszawa 1996.
- SEK – Wiesław Boryś, Hanna Popowska-Taborska, Słownik etymologiczny kaszubszczyzny, t. I–VI, Warszawa 1994–2010.
- Sendek Robert, 2007a, Biblizmy języka macedońskiego w konfrontacji z frazeologizmami polskimi, bułgarskimi i serbsko-chorwackimi, [w:] tenże, *Studia z frazeologii bułgarskiej i macedońskiej*, Kraków, s. 143–168.
- Sendek Robert, 2007b, Frazeologia biblijna w języku *Zapisków z powstań bułgarskich* Zachari Stojanowa, [w:] tenże, *Studia z frazeologii bułgarskiej i macedońskiej*, Kraków, s. 287–299.
- Sendek Robert, 2007c, Słownik biblizmów, [w:] tenże, *Studia z frazeologii bułgarskiej i macedońskiej*, Kraków, s. 169–286.
- SGP – Słownik gwar polskich, Źródła i t. I, red. M. Karaś, J. Reichan, t. II–V, red. J. Reichan, S. Urbańczyk, t. VI, red. J. Okoniowa, J. Reichan, t. VII–VIII, red. J. Okoniowa, J. Reichan, B. Grabka, z. 1, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, od z. 2 Łódź, t. III, Wrocław–Warszawa–Kraków, od t. IV–Kraków, 1977–.
- Siedlecki Jan, 1908, *Śpiewniczek zawierający pieśni kościelne z melodyjami dla użytku młodzieży szkolnej*, Kraków.
- Sierla Stanisław ks., 2004, 100 haseł. Przysłowia i powiedzenia z Pisma Świętego, Częstochowa.
- SKoc – Bernard Sychta, Słownictwo kociewskie na tle kultury ludowej, t. I–III, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1980–1985.
- Skoczylas-Stawska Honorata, 1976, Z frazeologii gwar wieluńskich, „*Studia Polonistyczne UAM*”, III, s. 163–172.
- Skorupka Stanisław, 1952a, Frazeologia a semantyka, „*Poradnik Językowy*”, z. 7, s. 9–16; z. 8, s. 17–25.
- Skorupka Stanisław, 1952b, Typy połączeń frazeologicznych, „*Poradnik Językowy*”, z. 5, s. 12–20; z. 6, s. 14–25.
- Skorupka Stanisław, 1952c, Z zagadnień frazeologii, „*Sprawozdania z Posiedzeń Komisji Językowej Towarzystwa Naukowego Warszawskiego. Wydział Językoznawstwa i Historii Literatury*”, t. IV, Warszawa, s. 147–180.

- Skorupka Stanisław, 1958, Frazeologia a składnia, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego”, z. 17, s. 97–114.
- Skorupka Stanisław, 1965, Z zagadnień frazeologii porównawczej, „Prace Filologiczne”, t. XVIII, cz. IV, Warszawa, s. 119–130.
- Skudrzykowa Aldona, Urban Krystyna, 2002, Mcdonaldyzacja, bigbrotheryzacja, czyli eponimy współczesne – norma ortograficzna i uzus, [w:] W kręgu zagadnień dydaktyki języka i literatury polskiej. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Edwardowi Polańskiemu, red. H. Synowiec, Katowice, s. 258–263.
- Sławski Franciszek, 1952–1982, Słownik etymologiczny języka polskiego, t. I–V [do hasła *Łżywy*], Kraków.
- Słownik folkloru polskiego, 1965, red. J. Krzyżanowski, Warszawa.
- Słownik stereotypów i symboli ludowych, 1996, 1999, 2012, red. J. Bartmiński, t. I: Kosmos, cz. I: Niebo, światła niebieskie, ogień, kamienie; cz. II: Ziemia, woda, podziemie; cz. III: Meteorologia; cz. IV: Świat, światło i metale, Lublin.
- Słownik teologii biblijnej, 1994, red. X. Léon-Dufour, tłum. i oprac. bp K. Romaniuk, Poznań.
- Słownik wyrazów obcych. Wydanie nowe, 1997, oprac. i red. Redakcja Słowników Języka Polskiego PWN, Warszawa.
- Sokulski Mateusz, 2012, Językowo-kulturowy obraz postaci świętych we frazeologii i paremiologii języka polskiego, serbskiego i chorwackiego, „Rozprawy Komisji Językowej”, XXXIX, red. J. Miodek, W. Wysoczański, Wrocław, s. 51–71.
- Sowa Franciszek, 1992, Osobowe nazwy własne w polskich przekładach Biblii, [w:] Biblia a kultura Europy, t. I, red. M. Kamińska, E. Małek, Łódź, s. 81–85.
- SSkor – Stanisław Skorupka, Słownik frazeologiczny języka polskiego, t. I–II, Warszawa 1996.
- Ssn – Slovník slovenských nářečí, t. I (A–K), t. II (L–P [povzchádzaf]), red. I. Ripka, Bratislava 1994, 2006.
- SStp – Słownik staropolski, red. S. Urbańczyk, t. I–XI, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1953–2001.
- Standard, 2004 – Artur Czesak, Joanna Okoniowa, Jadwiga Waniakowa, Standard zapisu fonetycznego polskich tekstów gwarowych, Kraków 2004.
- Staszewska Zdzisława, 2004, Wielki Post w leksyce i frazeologii (na podstawie materiału gwarowego z okolic Łodzi), „Rozprawy Komisji Językowej”, t. XLIX, Łódź, s. 321–334.
- STL – Michał Głowiński, Teresa Kostkiewiczowa, Aleksandra Okopień-Sławińska, Janusz Sławiński, Słownik terminów literackich, red. J. Sławiński, Wrocław–Warszawa–Kraków 2000.
- SW – Słownik języka polskiego [Słownik warszawski], red. J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki, t. I–VIII, Warszawa 1900–1929 [wersja internetowa: <http://ebuw.uw.edu.pl/publication/254>].

- SWil – Słownik języka polskiego [Słownik wileński], Wilno 1861 [wersja internetowa: <http://eswil.ijp-pan.krakow.pl/>].
- SWM X – Anna Mocarska-Kowalska, Słownictwo Warmii i Mazur. Rybołówstwo, Wrocław–Warszawa–Kraków 1963.
- Sychta Bernard, 1955, Element morski w kaszubskiej frazeologii, „Język Polski”, R. XXXV, s. 1–8.
- Szczepińska Bożena, 2007, Góralskie *Ewangelie*. Przekład czy stylizacja?, [w:] *Opuscula linguistica Georgio Treder dedicata*, red. E. Breza, Z. i A. Licowie, Gdańsk, s. 406–412.
- Szcześniak Krystyna, 2004, Nazwy roślin typu *pantofelki Matki Boskiej* w języku polskim, ukraińskim i białoruskim, „Rozprawy Komisji Językowej”, t. XLIX, Łódź, s. 335–345.
- Szcześniak Krystyna, 2008, Świat roślin światem ludzi na pograniczu wschodniej i zachodniej słowiańszczyzny, Gdańsk.
- Szerszunowicz Joanna, 2007, Imię *Piotr* jako komponent związków frazeologicznych w ujęciu konfrontatywnym (na materiale wybranych języków europejskich), „Białostockie Archiwum Językowe”, nr 7, s. 185–194.
- Szewczyk Łucja M., 1990, Kultowe i kulturowe znaczenie imienia *Maria*, „Studia Gneznensia”, t. IX, s. 25–40.
- Sober Stanisław, 1937, Echa Biblii we frazeologii polskiej, [w:] *tenże*, *Na straży języka*, Warszawa, s. 93–96.
- Szostak Kinga, 2006, Językowo-kulturowy obraz Boga we frazeologii i paremiologii języka polskiego i rosyjskiego (I), „Rozprawy Komisji Językowej”, XXXII, red. J. Miodek, W. Wysoczański, Wrocław, s. 113–132 (cz. II tego artykułu: Różańska Kinga [2007]).
- SXVI – Słownik polszczyzny XVI wieku, t. I–XXXV [wersja internetowa: <http://www.spxvi.edu.pl/>].
- SXVII – Słownik języka polskiego XVII i 1. połowy XVIII wieku [wersja internetowa: http://xvii-wiek.ijp-pan.krakow.pl/pan_klient/].
- Świetlik Krzysztof, 2002, Pojęcie defrazeologizacji w polskiej teorii frazeologii, [w:] *Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza*, t. IX (XXIX), Poznań, s. 237–249.
- Święt – Jan Świętek, *Lud nadrański (od Gdowa po Bochnię)*. Obraz etnograficzny, Kraków 1893.
- ŚwiętBrzoz – Jan Świętek, *Brzozowa i okolica Zakliczyna nad Dunajcem*. Obraz etnograficzny – zbiór z lat 1897–1906, cz. II, Wrocław 1998.
- Taylor Richard, 2006, *Przewodnik po symbolice Kościoła*, Warszawa.
- Tekst sakralny. Tekst inspirowany liturgią, red. G. Habrajska, Łódź 1997.
- Termińska Kamilla, 2009, *Tradycja wobec Tradycji. Biblizmy versus Biblia*, [w:] *Tradycja dla współczesności. Ciągłość i zmiana*, t. II: *Tradycja w tekstach kultury*, red. J. Adamowski, J. Styk, Lublin, s. 63–69.
- Treder Jerzy, 1979, Frazeologia jako środek stylizacji gwarowej, „Język Polski”, R. LIX, s. 98–108.

- Treder Jerzy, 1982a, O wariantach i innowacjach idiomów (na materiale gwarowym), [w:] Stałość i zmienność związków frazeologicznych, red. A. M. Lewicki, Lublin, s. 79–90.
- Treder Jerzy, 1982b, O zbieżnościach frazeologicznych kaszubsko-malborskich, „Zeszyty Naukowe Wydziału Humanistycznego. Filologia Polska. Prace Językoznawcze”, VIII, Gdańsk, s. 215–222.
- Treder Jerzy, 1982c, Przysłowia nie tylko kaszubskie w ogólnych polskich zbiorach paremiograficznych, „Literatura Ludowa”, nr 4, s. 19–43.
- Treder Jerzy, 1982d, Z idiomatyki frazeologicznej Kaszub i Śląska Cieszyńskiego, [w:] Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej, t. I, red. M. Basaj, D. Rytel, Wrocław, s. 125–133.
- Treder Jerzy, 1983, Frazeologia w Słowniku Bernarda Sychty, „Zeszyty Naukowe Wydziału Humanistycznego. Filologia Polska. Prace Językoznawcze”, IX, s. 131–167.
- Treder Jerzy, 1984, Kaszubska frazeologia, „Pomerania”, nr 3 (131), s. 36–40, 44; nr 4 (132), s. 37–41; nr 5 (133), s. 42–46; nr 7 (135), s. 40–44; nr 8 (136), s. 39–41; nr 10 (138), s. 40–44; nr 11 (139), s. 39–42.
- Treder Jerzy, 1985a, Idiomatyka kaszubska a czeska i słowacka, [w:] Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej, t. II, red. M. Basaj, D. Rytel, Wrocław, s. 195–206.
- Treder Jerzy, 1985b, O wiarygodności gwarowych materiałów frazeologicznych w ogólnych ich zbiorach, [w:] Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej, t. III, red. M. Basaj, D. Rytel, Wrocław, s. 113–128.
- Treder Jerzy, 1986, Ze studiów nad frazeologią kaszubską (na tle porównawczym), Gdańsk.
- Treder Jerzy, 1987, Morze i wiatr w kaszubskiej frazeologii, „Nautologia”, nr 1, s. 40–51.
- Treder Jerzy, 1988a, Nazwy własne we frazeologii zachodniosłowiańskiej, „Gdańskie Studia Językoznawcze”, IV, s. 131–159.
- Treder Jerzy, 1988b, Uwagi o chronologii zachodniosłowiańskiej frazeologii dialektalnej (na przykładzie kaszubskim), [w:] Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej, t. IV, red. M. Basaj, D. Rytel, Wrocław, s. 125–136.
- Treder Jerzy, 1989, Frazeologia kaszubska a wierzenia i zwyczaje (na tle porównawczym), Wejherowo.
- Treder Jerzy, 1991, Nowa dziedzina badawcza: frazeologia gwarowa, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Powstańców Śląskich w Opolu. Językoznawstwo”, t. XIII: Onomastyka. Historia języka. Dialektologia, s. 501–506.
- Treder Jerzy, 1997, Leksem *alleluja* w polskiej frazeologii, [w:] Problemy frazeologii europejskiej, t. II: Frazeologia a religia, red. A. M. Lewicki, W. Chlebda, Warszawa, s. 331–334.
- Treder Jerzy, 2005, Frazeologia w kaszubskich przekładach Ewangelii, [w:] De lingua et litteris. Studia in honorem Casimiri Andreae Sroka, red. D. Stanulewicz, R. Kalisz, W. Kürschner, C. Klaus, Gdańsk, s. 483–488.
- Tyrpa Anna, 2011, Cudzoziemcy i obce kraje w dialektach polskich, Kraków.

- Tyrpa Anna, Rak Maciej, 2010, Onomazjologiczne ujęcie frazematyki gwarowej, [w:] *Język polski – wczoraj, dziś, jutro...*, red. B. Czopek-Kopciuch, P. Żmigrodzki, Kraków, s. 351–358.
- Tysiąc lat polskiego słownictwa religijnego, red. B. Kreja, Gdańsk 1999.
- Udziała Seweryn, 1889, Religia i modlitwa u ludu ropczyckiego, „Wisła. Miesięcznik Geograficzno-Etnograficzny”, t. III, s. 592–601.
- Uniwersalny słownik języka polskiego, t. I–IV, red. S. Dubisz, Warszawa 2003.
- Urbańczyk Stanisław, 2000, Słowniki i encyklopedie. Ich rodzaje i użyteczność, Kraków (rozdz. III: „Nowe słowniki” autorstwa Bożeny Sieradzkiej-Baziur).
- W kręgu Pism Papieża i tekstów biblijnych, red. M. Kamińska, Łódź 1997.
- Walczak Bogdan, 1985, Biblia a język. O warstwie biblijnej w polskiej frazeologii, „Życie i Myśl”, nr 11–12, s. 28–39.
- Walczak Bogdan, 1992, *Michał* w polskich przysłowiach i porzekadłach, „Literatura Ludowa”, z. 4–5, s. 43–52.
- Walczak Bogdan, 1999, *Marek* w dziejach języka polskiego, [w:] *Silva rerum*. Księga poświęcona Profesorowi Markowi Kornaszewskiemu w 70. rocznicę urodzin, red. M. Borejszo, S. Mikołajczak, Poznań, s. 23–32.
- Waniakowa Jadwiga, 1999, Frazeologia *da(wa)ć (się)* w gwarach polskich, [w:] *In memoriam Alfreda Zaręba et Josephi Reczek w dziesiątą rocznicę śmierci*, red. H. Mieczkowska, Kraków, s. 157–163.
- Waniakowa Jadwiga, 2003, Polska naukowa terminologia astronomiczna, Kraków.
- Wierusz-Kowalski Jan, 1973, *Język a kult. Funkcja i struktura języka sakralnego*, Warszawa.
- Winiarska Izabela M., 2004, *Słownictwo religijne polskiego kalwinizmu od XVI do XVIII wieku na tle terminologii katolickiej*, Warszawa.
- WójcZD II – Kazimierz W. Wójcicki, *Zarysy domowe*, t. II, Warszawa 1842.
- Wrocławska Elżbieta, 1971, *Chytry*, „*Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*”, X, s. 145–147.
- Wysoczański Włodzimierz, 2006, Nazwy własne w porównaniach. Studium konfrontatywne frazeologii i paremii wybranych języków (I), „*Rozprawy Komisji Językowej*”, XXXII, red. J. Miodek, W. Wysoczański, Wrocław, s. 67–95.
- Wysoczański Włodzimierz, 2007, Nazwy własne w porównaniach. Studium konfrontatywne frazeologii i paremii wybranych języków (II), „*Rozprawy Komisji Językowej*”, XXXIV, red. J. Miodek, W. Wysoczański, Wrocław, s. 15–35.
- Zaręba Alfred, 1957, *Polskie imiona ludowe. Problematyka zagadnienia*, „*Onomastica*”, R. III, cz. I, s. 129–178, cz. II, s. 419–446.
- Zarębski Rafał, 2005, *Słownik nazw osobowych w polskich przekładach Nowego Testamentu*, Łódź.
- Zarębski Rafał, 2006a, *Nazwy osobowe w polskich przekładach Nowego Testamentu*, Łódź.

- Zarębski Rafał, 2006b, Nowotestamentowe osobowe określenia identyfikacyjne, [w:] Onimizacja i apelatyzacja, red. Z. Abramowicz, E. Bogdanowicz, Białystok, s. 271–282.
- Zasady pisowni słownictwa religijnego, red. R. Przybylska, W. Przyczyna, Tarnów 2011.
- Zowczak Magdalena, 2000, Biblia ludowa. Interpretacje wątków biblijnych w kulturze ludowej, Wrocław.
- Żuchowska Dorota, Portniagina Maria, 2007, Polskie i rosyjskie frazeologizmy o proveniencji biblijnej, „Poradnik Językowy”, z. 6, s. 27–38.
- Życie religijne i duchowość współczesnych Słowian, red. L. Suchanek, Kraków 2002.
- Гак Владимир Г., 1997, Специфика библейских фразеологизмов в русском языке, [w:] Problemy frazeologii europejskiej, t. II: Frazeologia a religia, red. A. M. Lewicki, W. Chlebda, Warszawa, s. 95–103.
- Григораш Антонина, 1997, Функционирование библейской фразеологии в языке современной прессы Украины, [w:] Problemy frazeologii europejskiej, t. II: Frazeologia a religia, red. A. M. Lewicki, W. Chlebda, Warszawa, s. 221–228.
- Димитрова Стефана, 1997, Фразеологизмы с опорным словом *Бог* в русском и болгарском языках, [w:] Problemy frazeologii europejskiej, t. II: Frazeologia a religia, red. A. M. Lewicki, W. Chlebda, Warszawa, s. 301–307.
- Ивашко Людмила А., 1997, Отражение религиозных представлений в диалектной фразеологии, [w:] Problemy frazeologii europejskiej, t. II: Frazeologia a religia, red. A. M. Lewicki, W. Chlebda, Warszawa, s. 237–239.
- Лилич Галина А., 1997, К вопросу о переосмыслении библеизмов в современном языке, [w:] Problemy frazeologii europejskiej, t. II: Frazeologia a religia, red. A. M. Lewicki, W. Chlebda, Warszawa, s. 269–272.
- Мокиенко Валерий М., 1980, Славянская фразеология, Москва.
- Мокиенко Валерий М., 1997, Славянская фразеология и религия: от политеизма к полифразеологизации, [w:] Problemy frazeologii europejskiej, t. II: Frazeologia a religia, red. A. M. Lewicki, W. Chlebda, Warszawa, s. 51–66.
- Никоновойте Феодосия И., 1997, О грамматическом содержании предиката евангельской паремии, [w:] Problemy frazeologii europejskiej, t. II: Frazeologia a religia, red. A. M. Lewicki, W. Chlebda, Warszawa, s. 113–121.
- Шулежкова Сьветлана Г., 1997, Искусство как посредник в освоении библейских крылатых выражений, [w:] Problemy frazeologii europejskiej, t. II: Frazeologia a religia, red. A. M. Lewicki, W. Chlebda, Warszawa, s. 145–152.

Netografia

- <http://apologetyka.com/biblia/>
<http://biblia.deon.pl/> (tekst Pisma Świętego Starego i Nowego Testamentu [BT, Biblii Tysiąclecia], por. wyżej)
<http://www.biblia.info.pl/template.php?tpl=index>
<http://www.dialektologia.uw.edu.pl/index.php> (Dialekty i gwary polskie. Kompendium internetowe, red. H. Karaś)
<http://doroszewski.pwn.pl/> (Słownik języka polskiego, red. W. Doroszewski [SDor], por. wyżej)
<http://ebuw.uw.edu.pl/publication/254> (Słownik języka polskiego, red. J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki [SW], por. wyżej)
<http://www.edukateria.pl/praca/szczodrzenica-sitowata/>
<http://eswil.ijp-pan.krakow.pl/> (Słownik języka polskiego, Wilno 1861 [SWil], por. wyżej)
<http://fbc.pionier.net.pl/owoc> (Federacja Bibliotek Cyfrowych)
<http://www.frazeologia.pl/>
<http://www.groch.com.pl/>
http://www.hrsmolice.pl/index.php?p=zyto_00
<http://isap.sejm.gov.pl/> (Internetowy System Aktów Prawnych na stronie Sejmu RP)
<http://kpbc.umk.pl/publication/8173> (Linde Samuel Bogumił, 1854–1860, Słownik języka polskiego [Linde], por. wyżej)
<http://www.kul.pl/files/324/bibliografia/tblp.pdf> (kontynuacja: Kramarek Grzegorz, 2004, Tradycja biblijna w literaturze polskiej. Bibliografia opracowań. Wiek XX, Lublin, por. wyżej)
http://pl.wikipedia.org/wiki/Benedykt_z_Nursji
http://pl.wikipedia.org/wiki/Bluszcz_kurdybanek
http://pl.wikipedia.org/wiki/Dyptam_jesionolistny
http://pl.wikipedia.org/wiki/Groch_zwyczajny
http://pl.wikipedia.org/wiki/Jastrun_w%C5%82a%C5%9Bciwy
http://pl.wikipedia.org/wiki/Koniczyna_polna
<http://pl.wikipedia.org/wiki/Kostrzewa>
http://pl.wikipedia.org/wiki/Kuku%C5%82ka_zwyczajna
http://pl.wikipedia.org/wiki/Pierwiosnek_lekarski
http://pl.wikipedia.org/wiki/Rzepik_pospolity
http://pl.wikipedia.org/wiki/Rze%C5%BCusznik_piaskowy
http://pl.wikipedia.org/wiki/Scabiosa_columbaria
http://pl.wikipedia.org/wiki/Zanokcica_skalna
http://serwiskonie.com/?id=p_s
<http://swiat.biblii.pl/>
<http://www.spxvi.edu.pl/> (Słownik polszczyzny XVI wieku [SXVI], por. wyżej)

Literatura

---

http://www.uprawyekologiczne.pl/430_Siew_owsa.html

<http://uprawy.rolnicy.com/uprawa-kapusty/>

<http://www.wsjp.pl/> (Wielki słownik języka polskiego, kierownik projektu – Piotr Źmigrodzki)

<http://zielnik.bystrzyca.pl/spis/widlak-gozdzisty,213>

http://xvii-wiek.ijp-pan.krakow.pl/pan_klient/ (Słownik języka polskiego XVII i 1. połowy XVIII wieku [SXVII])

(dostęp do stron: 20 sierpnia 2012, z wyjątkiem witryn leksykograficznych, biblijnych i portalu Federacji Bibliotek Cyfrowych, z których korzystano wielokrotnie podczas pisania pracy – do września 2012)

INDEKS OMÓWIONYCH FRAZEMÓW¹

---

adamowa ziem/ziemia → ADAM

adamowe jabłko/ jabłko adama/ ogryzek adama → ADAM

adamowy korzeń → ADAM

ale mi też Pan Jezus nagodził → JEZUS

amen Maryja → MARIA (MARYJA)

antychryst/antykryst z piekła (rodem) → ANTYCHRYST (ANTYKRYST)

antykrysta twojego → ANTYCHRYST (ANTYKRYST)

arona komuś nie trzeba → AARON (ARON)

Babskie lato czasem się opłaci, lecz od Judy już są grudy i ciepło się traci → JUDA
TADEUSZ

---

¹ Niniejszy indeks odnosi się do uogólnionych postaci frazemów, wyabstrahowanych z cytatów gwarowych. Nie uwzględnia jednostek z nazwami osobowymi bądź ich derywatami (notowanych w dialektach) przywoływanych jedynie (w wyabstrahowanych postaciach) w przypisach. Wśród nich znalazły się:

aronowe brody → AARON (ARON)

Bryczka Świętego Jakuba → JAKUB MNIEJSZY (MŁODSZY)

Droga Jakuba → JAKUB MNIEJSZY (MŁODSZY)

Dziękuję Ci, Panie Boże, żeś mię/mnie nie stworzył ani psem, ni kotem, bo to diabli potem/
po tym, ale pocziwim Abramkiem, żebym siedział za kramkiem, fajeczkę kurzył i ludzi
durzył → ABRAHAM (ABRAM)

Gospodyni Marta szeląga niewarta → MARTA

Gwiazda Jakubowa → JAKUB MNIEJSZY (MŁODSZY)

maryi miętka → MARIA (MARYJA)

mieć piotrka koło tyłka → PIOTR

miętka panny maryi → MARIA (MARYJA)

panna maryjeczka → MARIA (MARYJA)

piotra komuś napędzić → PIOTR

pyszny andrzej → ANDRZEJ (JĘDRZEJ)

suchy jak Abram → ABRAHAM (ABRAM)

Bartłomiej (ci) zwiastuje, jaka jesień następuje (i czy w przyszłym latku dożyjesz dostatku) → BARTŁOMIEJ

Bartłomieja cały wrzesień naśladuje a/i z nim jesień → BARTŁOMIEJ

bartłomiejski miesiąc → BARTŁOMIEJ

Bartosz każe jaja składać w kosz → BARTŁOMIEJ

batogi świętego jana → JAN CHRZCICIEL

batożki świętego piotra → PIOTR

Benedykt w pole z grochem, Wojciech z owsem jedzie, Marek ze lnem, Filip tatarkę wywiedzie → MAREK

Benedykt w pole z grochem, Wojciech z owsem jedzie, Stanisław ze lnem, Filip tatarkę wywiedzie → FILIP

berło świętego józefa → JÓZEF

Bierz, Michale, co Pan Bóg daje → MICHAŁ

Byś miał Salomona głowę, nie dokazesz → SALOMON

ktos całuje/ ktos kogoś kocha jak Judasz Chrystusa/ Pana Jezusa → JUDASZ

Choćby łeb Salomona niebo komu dało, musi łapy polizać, gdy ma w trzosie mało → SALOMON

ktos chodzi od annasza do kajfasza → ANNASZ

ktos chodzi po herodach//z herodem/herodami → HEROD

chrobak świętego jana → JAN CHRZCICIEL

Chrystusa męka [?] → CHRYSZTUS (KRYST, KRYSTUS)

Chrzest Jana w deszczowej wodzie trzyma zbiory na przeszkodzie → JAN CHRZCICIEL

chuda ewa → EWA

chytry/istny z kogoś judasz → JUDASZ

co Jezus Maryja → JEZUS

Cóż święty Józef przyniesie? Kaczka pierwsze jaja/jajo zniesie → JÓZEF

(Czasem) i klecha/organista bywa salomonem między ratajami → SALOMON

(Czasem i) na święty Jakub chleba jeszcze sobie/sobie (jeszcze) nakup → JAKUB WIĘKSZY (STARSZY)

Czasem świętojanki są brzegom tyranki → JAN CHRZCICIEL

Czasem święty Józek przywiezie trawy pełen wózek → JÓZEF

czerwony/ryszawy jak Judasz → JUDASZ

dał komuś Pan Jezus kogoś, coś → JEZUS

darzy się nieborakowi jak świętemu Piotrowi → PIOTR

Diabeł Ewę po włosku zwodził/ zwiódł Ewę niby po włosku, Ewa Adama (słowy) po czesku, (Bóg ich po niemiecku gromił), anioł ich wygnał: halt – po niemiecku, z rajy ich wygnał już po węgiersku/ anioł zaś po węgiersku wygnał → EWA

dla jabłka Adam stracił rajowe dostatki → ADAM
Dla świętego Tomka zostanie się kromka → TOMASZ
długi jan → JAN CHRZCICIEL
do antykrysta → ANTYCHRYST (ANTYKRYST) [wyrażenie określające]
do antykrysta → ANTYCHRYST (ANTYKRYST) [frazja]
Do świętego Jana Chrzcziciela nie ruszaj jęczmienia → JAN CHRZCICIEL
Do świętego Mateusza nie zdejmuj kapelusza, a po świętym Mateuszu kiej (ten), co/
kto (chodzi) w kapeluszu → MATEUSZ
dolina Jozafa//Józafata/Józefa dolina → JOZAFAT (JÓZEFAT, JÓZAFAT, JOZAF)
droga dusza dla Jezusa → JEZUS
Droga Pana Jezusa → JEZUS
Droga Świętego Eliasza → ELIASZ
ktoś drze jak Adam → ADAM
Dzień/na świętego Andrzeja/Jędrzeja, dziewczkom z wróżb/wróżby nadzieja → AN-
DRZEJ (JĘDRZEJ)
dzwonki najświętszej marii panny/ panny maryi → MARIA (MARYJA)

Eliasz kamienie rozwozi/toczy → ELIASZ
Eliaszów Wóz → ELIASZ
Ewa dała, Adam wziął → EWA

Gdy bliżej świętego Jana kukulka zakuka, nadzieja zbóż sprzedaży z pewnością nas
oszuka → JAN CHRZCICIEL
Gdy deszcz w Jakubówkę, nie zobaczysz dębówkę → JAKUB WIĘKSZY (STARSZY)
Gdy deszcz w świętego Michała, będzie łagodna zima cała → MICHAŁ
Gdy deszcz w święty Jakub będzie lub przed nim, giną żołędzie → JAKUB WIĘKSZY
(STARSZY)
Gdy Ewa kądziel przędła, Adam ziemię kopał, kto tam był szlachcic wtenczas i kto
komu chłopiał → EWA
Gdy/jak/jeśli/kiej (święty) Maciej lodu/zimy nie roztopi/stopi/topi, (będą) (jesz/jeszcze)
długo będą chuchali/ chuchali długo/ chuchać będą w (zimne) ręce/rękawice chłopci/
długo będą w zimne ręce chuchali chłopci → MACIEJ
Gdy/jak/kej/kiedy się Jan/Janek/Jasio/Jaś rozbeczy/rozczeni/rozkwili/rozplacze, (a)
Mać/Maryś/Matka/Matula (go) nie utuli, (to) będzie (ciągle) beczał/plakać/plakał/
popłakiwał (aż/aże) do (świętej) Urszuli² → JAN CHRZCICIEL

---

² Inne wersje tego przysłowia:

Gdy się Jaś rozczuli, a Magdalena go nie utuli, będzie płakał do Urszuli
Gdy się rozplacze święty Jan, to go nie utuli aż święta Anna
Gdy się (święty) Jan rozczuli, w Nawiedziny się utuli

- Gdy/jak na święty Paweł jasno, po żniwach w stodole ciasno → PAWEŁ
Gdy Jan Chrzciciel skropi, mokre będą kopy → JAN CHRZCICIEL
Gdy/jeśli Piotr święty/ święty Piotr z (świętym) Pawłem płaczą, (to) (i) ludzie przez tydzień słońca nie zobaczą → PIOTR
Gdy na Michała i Wacława jasno, nie będzie w zimie ciasno → MICHAŁ
Gdy na świętego Filipa wiśnie nie zakwitną, to na świętego Jakuba nie ma żniw → FILIP
Gdy na świętego Marka Wielkanoc przypada, cały świat zawoła biada → MAREK
Gdy na święty Józef bociek przybędzie, to już śniegu nie będzie → JÓZEF
Gdy na święty Marek deszcz idzie, to i na kamieniu owies zejdzie → MAREK
Gdy noc jasna na Michała, to nastąpi zima trwała → MICHAŁ
Gdy się Chrystus przed pełnią/ w południe rodzi, w następny rok urodzaj dogodzi → CHRYSSTUS (KRYST, KRYSTUS)
(Gdy) (susza) na/w (świętego) Bartłomieja, mroźnej zimy jest nadzieja → BARTŁOMIEJ
Gdy święty Jan łąkę kosi, lada baba deszcz uprosi → JAN CHRZCICIEL
Gdy święty Jan łąkę rosi, to chłop siano kosi (suszy, zwozi, a czasami i z wody wyciąga) → JAN CHRZCICIEL
Gdy święty Jan nastąpi, to i trawy koszą, jedni furami wożą, drudzy płachtami na górę wnoszą → JAN CHRZCICIEL
Gdy w dzień Adama i Ewy mróz i pięknie, zima wcześniej pęknie → ADAM
Gdy w świętego Piotra i Pawła deszcz leje, to jeden z tych świętych grzyby sieje → PIOTR
Gdy w święty Jan/ w święty Jan, gdy deszcz pluszczą, orzechy się nie wyłuszcza → JAN CHRZCICIEL
Gdybyś się ty nie wiem jak stroił i bryzował, nigdy nie będziesz Salomonem → SALOMON
gęsi zdrzą do Abrama → ABRAHAM (ABRAM)
głowa świętego jana → JAN CHRZCICIEL
główka świętego jana → JAN CHRZCICIEL
gorejący krzak mojszesza → MOJŻESZ
grunt kaina → KAIN
Grzmot w dzień świętego Michała – żyźność przyszła, Bogu chwała → MICHAŁ
gwoźdźniki krzyżowe od pana jezusa → JEZUS

i (mądry) Salomon z próżnego/pustego (dzbana/naczynia) nie naczyni/naleje → SALOMON
i Pan Jezus się oszukał na świadkach fałszywych → JEZUS

Jeżeli Jasia Matka nie utuli, to będzie płakał do świętej Urszuli
Jak/kiedy się Jasio/ święty Jan rozczuli, dopiero go/ to go dopiero Najświętsza Panna utuli/utuli

i pani Ewa nie była ciekawsza → EWA

idźta z Panem Jezusem i z Matką Boską → JEZUS

Ilij! nie psuj roli → ELIASZ

jabłuszka pana jezusa → JEZUS

ktoś jest jakiś jak antykryst → ANTYCHRYST (ANTYKRYST)

Jak Bartłomiej nie zasieje, nie pokropi Idzi, to się zboża, głównie żyta/ to się żyta mało w polu widzi → BARTŁOMIEJ

Jak bulwy kwitną na święty Jan, to z gospodarza będzie pan → JAN CHRZCICIEL

Jak deszcz w świętego Marka, będzie ziemniaków tylko miarka, a gdy w Marka pogoda, na ziemniaki uroda → MAREK

Jak grzmot po świętym Michale, to siej żyto na skale → MICHAŁ

ktoś/coś robi coś jak/jako/kie (prawdziwy) antykryst/antykryst (zatracony) → ANTYCHRYST (ANTYKRYST)

Jak je na Jędrzeja mróz, to sobie siedlak ma gotować wóz → ANDRZEJ (JĘDRZEJ)

Jak jest/ kiedy w pszenicy/życie kostrzewa, będzie/ to jest chleba, co/ile potrzeba/trzeba, a jak/jeżeli jest miotła, (to) tylko do (świętego) Piotra → PIOTR

ktoś jest jakiś jak judasz → JUDASZ

ktoś/coś robi coś jak judasz → JUDASZ

Jak już dzień przyjdzie świętego Szymona i Judy, już to zegnać należy z pól bydło do budy → SZYMON

jak Łazarz ktoś w nędzy umiera → ŁAZARZ

jak na Adama nań → ADAM

jak na świętego Jana mdze lód → JAN CHRZCICIEL

Jak na święty Józef bocian przyleci, to na skrzydłach resztki śniegu przynosi → JÓZEF

Jak nie będziemy prosić Abrahama, to nam ziemia nie zrodzi sama → ABRAHAM (ABRAM)

Jak nie odlecą ptaki do Michała, do Wilii zima nie nastąpi trwała → MICHAŁ

Jak nie wylinieje koń do świętego Jana, niech idzie do drugiego pana → JAN CHRZCICIEL ([Jak] przyjdzie/na) święty Jan, (da nam/ niesie/ przyniesie/ zbiera) jagodów/jagód/ mleka/oleju (pełen) dzban → JAN CHRZCICIEL

Jak się Bartłomiej sprawi, taką jesień pozostawi → BARTŁOMIEJ

Jak się w święty Marek przypogodzi, to sadź ziemniaki choćby w wodzie, a gdy się w Marka zachmurzy, to sadź ziemniaki na górze → MAREK

Jak święty Jan się obwieści, takich będzie dni trzydzieści → JAN CHRZCICIEL

(Jak) święty Józef kiwnie/ruszy brodą, idzie/idźże zima/zimno na dół z wodą//pójdą/ ruszą lody/rzeki na dół z wodą → JÓZEF

Jak w święty Maciej ciepło, to się będzie długo wlekło → MACIEJ

Jak w święty Marek deszcz, to jest nieurodzaju wieszcz → MAREK

Jaki Bartek niesie dzień, takąż będzie i jesień → BARTŁOMIEJ
Jaki Bartek, taki wrzesień; jaki Marcin, taka zima → BARTŁOMIEJ
Jaki dzień na świętego Bartłomieja do południa, taka będzie jesień do grudnia, a jaki po południu, taka jesień w grudniu → BARTŁOMIEJ
Jaki Jakub do południa, taka zima aż/też do grudnia; jaki Jakub po południu, taka zima też po grudniu → JAKUB WIĘKSZY (STARSZY)
Jaki się Bartek wydarzy, taką jesień uwarzy → BARTŁOMIEJ
Jakubówka – przyorówka → JAKUB MNIEJSZY (MŁODSZY)
(Jale) kto się z Boga nie spuści, to go i Pan Jezusek nigdy nie opuści → JEZUS
Jana Chrzciciela – już kwiecia wiele → JAN CHRZCICIEL
jasny jak noc po świętym Michale → MICHAŁ
je tu mana/ je tum/ jed mana! → JEZUS
ktoś jest kudłaty jak Ezaw → EZAW
ktoś jest mądry jak Salomon/ nad króla Salomona → SALOMON
ktoś jest tak długi jak na święty Jan dzień → JAN CHRZCICIEL
(Jeśli) deszcz w świętego/święty Marek/Marka// na święty Marek, jak deszcz, robi z ziemi skwarek// (to) ziemia (w lecie) jak skwarek/skwalka// to ziem zeschnie na oskwarek³ → MAREK
Jeśli/jeżeli na/w (dzień) świętego Michała wiatr północny wieje, to na pogodę nie ma/ miejmy nadziei → MICHAŁ
Jeśli/jeżeli o/w świętego/świętym Piotra/Piotrze w lutym ciepło służy, do Wielkiejnocy zima czasy swe przedłuży → PIOTR
Jeśli mróz w święto Macieja, czterdzieści dni tegoż nadzieja → MACIEJ
Jeśli pola zielone, gdy się Chrystus rodzi, na Wielkanoc/ (to) gdy zmartwychwstaje, śnieg z mrozem/ zima kołaczom przeszkodzi → CHRYSZTUS (KRYST, KRYSTUS)
Jeśli w święty Maciej zimno, to dawaj wołowi pilno (a jak ciepło, to się będzie długo wlekło) → MACIEJ
Jeziszi (Kryste)! → JEZUS
Jezus Maria/Maryja → JEZUS
Jezusie Maryjo! → JEZUS
Jeżeli ciepło w dzień świętego Piotra, to zima do Wielkiejnocy potrwa → PIOTR
Jeżeli święty Maciej lód zdławi, to go i postawi → MACIEJ
józefski miesiąc → JÓZEF
judaszowe pieniądze/talary → JUDASZ
judaszowski postępek → JUDASZ
judaszowskie pocałowanie → JUDASZ
komuś już Abram zaziera do oczu → ABRAHAM (ABRAM)

---

³ Inna wersja tego przysłowia: Na święty Marek ziemia jak skwarek.

Już/na (świętego) Jana ruszajmy/ruszamy do siana/ pierwsze kopy siana/ zabierz są do siana → JAN CHRZCICIEL
ktoś już patrzy/zaziera do/na Abrahama/Abrama → ABRAHAM (ABRAM)
Już po świętym Bartłomieju, jedz już kluski na oleju → BARTŁOMIEJ
Już po świętym Mateuszu, a ty jeszcze w kapeluszu → MATEUSZ
ktoś (już) poszedł grać na Dawidowej harfie/ z Dawidem na harfie grać → DAWID

ka ta dusza do Jezusa → JEZUS
kawał antychrysta/antykrysta → ANTYCHRYST (ANTYKRYST)
Kiedy deszcz przed świętym Janem, to po żniwach gbur jest panem → JAN CHRZCICIEL
Kiedy Piotr i Paweł deszczem częstuje, piekarz dwakroć więcej wody potrzebuje → PIOTR
Kiepski/lichy ten gospodarz, co/który na święty Michał (dopiero) kopy z pola spychał → MICHAŁ
klucze/kluczyki świętego piotra → PIOTR
kobieta herod → HEROD
kochać/lubić kogoś jak święty Michał diabła → MICHAŁ
Koło świętej Ewy nos/obuj długie cholewy → EWA
konik pana jezusa → JEZUS
korona pana jezusa → JEZUS
korzeń jezusa chrystusa → JEZUS
koszyczki najświętszej panny maryi → MARIA (MARYJA)
kotki panny marii → MARIA (MARYJA)
krew/krewka pana jezusa → JEZUS
krewny po Adamie (i Ewie) → ADAM
ktoś kręci się jak Jonasz w wielorybie → JONASZ
król herod → HEROD
krówka pana jezusa → JEZUS
Kryste Panie → CHRYSZTUS (KRYST, KRYSTUS)
krystowa godzina → CHRYSZTUS (KRYST, KRYSTUS)
Kryście chrań → CHRYSZTUS (KRYST, KRYSTUS)
Kryść Pana Boga → CHRYSZTUS (KRYST, KRYSTUS)
Kryść (Panie) Boże → CHRYSZTUS (KRYST, KRYSTUS)
Kto kocha Maryję, nie pyta się o wiliję → MARIA (MARYJA)
Kto nie wierzy w Jezusa, ten musi iść pod Prusa → JEZUS
Kto przyrodzenie umie zwyciężyć, więcej umie niż Samson → SAMSON
(Kto) sadzi/sadź (kartofle/ziemniaki) na/w (wigilię) (świętego) Marka/ na świętego Marka, (a/to) będzie (z nich)/ to (ma/miał) (duża) (pod/z) (każdego/każdym) (krzaczkiem/krzakiem/rządka/rzędą) (cała/duża) miarka/miarkę → MAREK

Kto z ludźmi nieszczerze – judaszem go witaj → JUDASZ

laseczki pana jezusa → JEZUS

laska chrystusowa → CHRYSTUS (KRYST, KRYSTUS)

lenek panny maryi → MARIA (MARYJA)

ktoś leży jak Łazarz → ŁAZARZ

lilijka świętego józefa → JÓZEF

listki pannej maryi → MARIA (MARYJA)

lo Krysta Boga/Pana → CHRYSTUS (KRYST, KRYSTUS)

ktoś ma nos jak judaszów krzywak → JUDASZ

mądry jak Salomon → SALOMON

męka chrystusowa → CHRYSTUS (KRYST, KRYSTUS)

męka pana jezusa → JEZUS

Michał swaczynę pokichał/skichał → MICHAŁ

Michałkowe sianko/siano, marcinkowe żytko – kata/licha warte wszystko → MICHAŁ

Miękko na Andrzeja/Jędrzeja, (oj,) niedobra nadzieja → ANDRZEJ (JĘDRZEJ)

miły salomonie! → SALOMON

mina/postać judasza → JUDASZ

modli się do świętego Jopa o/żeby (miała) dobrego chłopca (do świętej Elżbiety o dobrą kobietę) → JÓZEF

Mówił święty Toma, że najlepiej doma → TOMASZ

Mról na Macieja – dla zimku nicdobra nadzieja → MACIEJ

Na Adama, Ewy dobre bydłu plewy → ADAM

Na Bartłomieja Apostoła bocian do drogi dzieci woła → BARTŁOMIEJ

Na Bartłomieja deszcz, siedlaczku siej, kiej chcesz → BARTŁOMIEJ

Na Gromniczną Maryję niedźwiedz budę rozwali lub poprawi ją → MARIA (MARYJA)

Na Jakuba deszcz, złych żniw wieszcz → JAKUB WIĘKSZY (STARSZY)

Na Jana czeladź już nie zmienia pana → JAN CHRZCICIEL

Na Macieja zima pacieje → MACIEJ

Na Maciejca zniesie gęś pierwsze jajca → MACIEJ

Na Marka nie kidaj słoniny do garnka → MARKA

Na Narodzenie Maryi pogodnie, będzie tak cztery tygodnie → MARIA (MARYJA)

(Na) Nawrócenie świętego Pawła, połowa zimy przepadła → PAWEŁ

Na/od świętego Jana jagody/ mamy jagód do (pełni) dzbana → JAN CHRZCICIEL

Na/przyjdzie święty Jakub, stanie (w stodole żyta) sto kup → JAKUB WIĘKSZY (STARSZY)

na rany Chrystusa → CHRYSTUS (KRYST, KRYSTUS)

Na Szczepana chłopaki tańczują aż se podrą nogi po kolana → SZCZEPAN

- Na Szymona i Judy czas obgacić/opatrzeć budę → SZYMON
- Na Szymona, Judy jesień twardnie aż do gruzy → SZYMON
- Na świętą Jadwigę przyjdę albo nie przyjdę; na święty Tomasz, to mnie już isto masz → TOMASZ
- Na (świętego) Adama i/, Ewy czas przyszyć/noś długie cholewy → ADAM
- Na świętego Andrzeja śnieg, szukaj dla zboża leg → ANDRZEJ (JĘDRZEJ)
- Na świętego Bartłomieja czajka uciecze i chłop już zboża w polu nie usiecze → BARTŁOMIEJ
- Na świętego Bartłomieja otwiera się siew i knieja → BARTŁOMIEJ
- Na świętego Eliasza z nowego użątka/wątku/wziątka kasza → ELIASZ
- Na świętego Filipa to już krowa trawę ścipa → FILIP
- Na świętego Jakuba bierze się kapusta do czuba → JAKUB WIĘKSZY (STARSZY)
- Na świętego Jakuba bywa już z żytem próba → JAKUB WIĘKSZY (STARSZY)
- Na świętego Jakuba już się w polu dłuba → JAKUB MNIEJSZY (MŁODSZY)
- Na świętego Jakuba ostatnia siewu próba → JAKUB MNIEJSZY (MŁODSZY)
- Na świętego Jana Chrzciciela ostatek żyta na chleb mielą → JAN CHRZCICIEL
- Na świętego Jana pozbędę się pana → JAN CHRZCICIEL
- Na świętego Jana ustrój barana → JAN CHRZCICIEL
- Na świętego Józefa bocian przyleci → JÓZEF
- Na świętego Józwa przez pole bruzda → JÓZEF
- Na świętego Łukasza jest w domu chleb i kasza/ obfity chleb i kasza → ŁUKASZ (ŁUKA)
- ([Na] świętego) Macieja (dobra/już/lata/pierwsza) lata/wiosny/zimku nadzieja → MACIEJ
- Na świętego Marka ostatni groch i jarka → MAREK
- Na świętego Marka późny owies//późny siew owsa/ siew owsa późny, (a) ranna/wczesna tatarka → MAREK
- Na świętego Marka rychły groch, późna tatarka → MAREK
- Na świętego Marka siej lepiej groch do garnka → MAREK
- (Na) świętego Marka sieje się ostatnia jarka → MAREK
- Na świętego Marka trawy do garnka → MAREK
- Na świętego Marka wyłazi groch z garnka → MAREK
- Na świętego Mateusza dostaje/dostanie kapusta kapelusza → MATEUSZ
- Na świętego Nikodema/ pogoda na Nikodema – (to) cały miesiąc// cztery niedziel/ niedziele deszczu/deszczu nie ma → NIKODEM
- Na świętego Szczepana bywa błoto po kolana → SZCZEPAN
- Na świętego Szczepana, kto co rok odmienia pana, zła na nim sukmana → SZCZEPAN
- Na świętego Szymona babskie lato (już) kona → SZYMON
- Na (świętego) Szymona i/, Judy boi się koń gruzy/ koń boi się gruzy// na Symeona, Judy boit sia koń gruzy → SZYMON

- (Na) (świętego) Szymona/Symeona i/, Judy (trza/trzeba się) spodziewać/ spodziewaj się (śniegu albo/i/,) grudy → SZYMON
- Na świętego Toma starsi gwarzą doma → TOMASZ
- Na święty Bartek owocu dostatek → BARTŁOMIEJ
- Na święty Bartłomiej już/ włoży ręce/ rękę/ z rękami na płomień → BARTŁOMIEJ
- Na święty Bartłomiej lezie/uciekaj (stara) baba/babo z dupą/tyłem na płomień → BARTŁOMIEJ
- (Na [święty]) Bartłomiej (owsy/wszystko/żyto) (z pola) ciapie/potłumi/potumiej/ tłumiej/utłumi → BARTŁOMIEJ
- Na święty Bartłomiej słońce żywy płomień → BARTŁOMIEJ
- Na święty Bartłomiej śmiało żyto siej! → BARTŁOMIEJ
- Na święty Eliasz do południa przeoruj, po południu w zagon orz → ELIASZ
- Na święty Filip i Jakub jak wiśnia zakwitnie, to na drugi Jakub stanie sto kup → FILIP
- Na święty Jakub chleba sobie nie kup → JAKUB WIĘKSZY (STARSZY)
- Na święty Jakub grochu/kartofli naskub → JAKUB WIĘKSZY (STARSZY)
- Na święty Jakub, kiedy już zjadłeś, to kup → JAKUB MNIEJSZY (MŁODSZY)
- Na święty Jakub początek rachub → JAKUB MNIEJSZY (MŁODSZY)
- Na święty Jan każdy se/sobie pan → JAN CHRZCICIEL
- na kogoś święty Jan spojrzal → JAN (APOSTOŁ)
- Na święty Jędrzej szukają baby przędzy → ANDRZEJ (JĘDRZEJ)
- Na święty Józef chłop wołami pochęka, a żuraw sobie pokrząka → JÓZEF
- Na święty Józef, gdy płyną wody, na święty Wojciech rznij trawę dla trzody → JÓZEF
- Na święty Józef/Józek czasem śniegu wózek → JÓZEF
- Na święty Józef kopalina, na święty Wojciech trawina → JÓZEF
- Na święty Józef pogoda, będzie w polu uroda → JÓZEF
- (Na) (święty) Łuka/Łukasz, czego (jeszcze) (po polu/ w dole) szuka/szukasz? ([- (Ano/ Oto) rzepy!] - A boś/Alboś (to) jej (dziadu) (w dole/sklepie) ślepy?/ Czyś i w domu ślepy?)/(- Rachuję zagony, który nie zasiany) → ŁUKASZ (ŁUKA)
- Na święty Łuka schowaj pług i włóka → ŁUKASZ (ŁUKA)
- Na święty Łukasz nadaremno grzybów szukasz → ŁUKASZ (ŁUKA)
- Na święty Maciej lody wróżą długie chłody, a gdy płynie już struga, to i zimy niedługo → MACIEJ
- Na święty Marek w Grabowcu/Sarnowie jarmarek → MAREK
- (Na) święty Michał (kopy [do stodół]) (z pola) (wszystko) pospychał/spychał → MICHAŁ
- Na święty Piotr, Paweł uschnie żyta kawał → PIOTR
- Na święty Szczepan każdy sługa większy niż pan → SZCZEPAN
- Na święty Toma będą wieprze doma (bo je ze żołądzi chłop do dom przypędzi) → TOMASZ
- (Na) święty Toma/Tomasz Gody ([już] w) doma/domu → TOMASZ

- Na święty Tymoteusz kup se czapkę, nie kapelusz → TYMOTEUSZ
- Na święty Wawrzyniec dostaje kapusta wieniec, a od Tadeusza dostaje kapelusza → JUDA TADEUSZ
- (Na/w) święty Szczepan – każdy parobek/se/sługa sobie pan → SZCZEPAN
- Na/z Pana Jezusa się nie spuszcza, a/ale rób, co/jak (ci) każe stary obyczaj → JEZUS
- Na Zwiastowanie Panny Maryi już się próżne bydłę w polu używi → MARIA (MARYJA)
- ktoś naśladuje Ewę → EWA
- ni ma Adamowi samociąg, dy z Ewką ciągnie → ADAM
- nie daj Kryste Jezu → CHRYSZTUS (KRYST, KRYSTUS)
- Nie dla Jezusa, a dla chleba kusa → JEZUS
- Nie jędrusić, a na koszule gnusić → ANDRZEJ (JĘDRZEJ)
- nie kąp się, póki święty Jan wody nie ochrzczi → JAN CHRZCICIEL
- (Nie udawaj, biedo, pana [bo]) nie każdego dnia/ nie wiedno/ nie zawsze (wigilia) świętego Jana (i nie zawsze łaska u pana) → JAN CHRZCICIEL
- Niech chucha chudeusza, kto zabył Mateusza → MATEUSZ
- niech jest zgoda jak z Piotrem u Heroda → PIOTR
- (niech/niechże będzie) pochwalon/pochwalony (bądź) (Pan) Jezus Chrystus (nasz)/ Jezus Chrystus pochwalony → JEZUS
- Niech po Mateuszu chucha, kto sobie nie kupił kozucha → MATEUSZ
- niewierny jak Tomasz → TOMASZ
- niewierny/niewierzący Tomasz/Tomek → TOMASZ
- o Jezu, ludzie kochani! → JEZUS
- o la Boga! Jezus! Jezus, Maria! → JEZUS
- o mój Jezus kochany → JEZUS
- (O świętej Katarzynie pomyśl o pierzynie), na świętego Andrzeja/Jędrzeja trza kozucha dobrodzieja → ANDRZEJ (JĘDRZEJ)
- oczka pana jezusa → JEZUS
- ktoś od Adama rozpoczyna/zaczął/zaczyna coś//ktoś zaczyna od Adama coś → ADAM
- od annasza do kajfasza (od kajfasza do annasza/ od kajfasza do judasza, od judasza do piekła) → ANNASZ
- Od świętego Bartłomieja uciekają bociany po kolei → BARTŁOMIEJ
- Od świętego Judy to są śniegi i grudy → JUDA TADEUSZ
- Od świętego Toma posiedź sobie doma → TOMASZ
- odda ci na sądny dzień, na Józefata dolinie → JOZAFAT (JÓZEFAT, JÓZAFAT, JOZAF)
- ktoś odsyła kogoś od annasza do kajfasza → ANNASZ
- ogniwy antykryst → ANTYCHRYST (ANTYKRYST)
- Oj, mróz na chudeusza, gdy zasnął Mateusza → MATEUSZ
- Około świętej Marty płac za żniwa/żniwo, dawaj kwarty → MARTA

(On) nie służy/służyłeś Adamowi/ Panu Bogu, ino/jeno/tylko (świętej) Ewie, (bo) nie chodzi/chodziłeś na/w butach/napiętku/obcasie/podeszwie, ino/jeno/tylko na cholewie → ADAM

oset pana jezusa → JEZUS

osiol krystów → CHRYSZTUS (KRYST, KRYSTUS)

owieczka pana jezusa → JEZUS

palenie judasza → JUDASZ

ktoś pali judasza → JUDASZ

paluszek pana jezusa → JEZUS

paluszki pana jezusa → JEZUS

ktoś pamięta Adama i Ewę → ADAM

Pamiętając na Tymona, sprawuj rolę pod jęczmiona → TYMON

Pan Jezus więcej cierpiał → JEZUS

pana jezusa krew → JEZUS

pana jezusa laska → JEZUS

pana jezusa włosy → JEZUS

panna maria/maryja → MARIA (MARYJA)

panny maryi warkoczyk → MARIA (MARYJA)

pantofelki pana jezusa → JEZUS

Parno na Jakuba, przyda się na Gody szuba → JAKUB WIĘKSZY (STARSZY)

pasek świętego jana → JAN CHRZCICIEL

Pawła Nawrócenie – ptaszki do polski, koszula do skóry → PAWEŁ

piesek pana jezusa → JEZUS

Piotr, gdy katedrę zasiądzie, mrozów już nie będzie → PIOTR

Po Bartłomieju trzymaj, chłopie, suknię na rzemieniu, a ty, babo, rzyć na płomieniu → BARTŁOMIEJ

Po Bartłomieju trzymaj rękawice w kieszeni → BARTŁOMIEJ

po judaszowemu/judaszowskiemu → JUDASZ

Po Michale może paść i na powale, po Jadwiźce i na wieszce → MICHAŁ

Po (świętym) Jakubie każdy (już) (kartofle/ w swoim garnku) dłubie → JAKUB WIĘKSZY (STARSZY)

Po świętym Janie na musze sadło jak na baranie → JAN CHRZCICIEL

Po świętym Mateuszu (każdy) chłop/ kiep/ kiep ten, co/ kto chodzi w kapeluszu → MATEUSZ

Po (świętym) Mateuszu nie chodzi się/ nie chodź/ nie wolno chodzić (chłopie) w (słomianym) kapeluszu → MATEUSZ

Po świętym Michale granic nie ma wcale → MICHAŁ

Po świętym Michale już nikt o łąki nie staje → MICHAŁ

Po (świętym) Michale już wszędzie pasali// możesz paść/ można paść/ pasie się/ wolno paść (panu) (i) (już) na/po/w (całym) kale/kawale/potrawie/powale/skale/wale → MICHAŁ

Po świętym Michale siej żyto choćby i na skale → MICHAŁ

Po świętym Michale to ci w potraw walę → MICHAŁ

ktos pojechał/pojedzie/poszedł do Abrahama/Abrama (na piwo) → ABRAHAM (ABRAM)

Pojechał Marek// święty Marek idzie/poszedł/wyszedł na folwarek, ogląda zagony, który dobrze zasiany// obaczyć/ogłądać/zobaczyć żytko, czy/czyli (już) weszło/wyszło/wzeszło/zeszło wszystko/wszytko → MAREK

ktos poszedł do wojska świętego Michała → MICHAŁ

ktos poszedł na łono Abrahama → ABRAHAM (ABRAM)

potrzebny jak Piłat w credo → PIŁAT

ktos potrzebny jest/ wlaźł/ wmieszał się jak Piłat w credo/kredzie → PIŁAT

Powiada święty Toma: wszędzie dobrze, a najlepiej doma → TOMASZ

Pożywaj ze świętym Jakubem, a bierz łyżkę z czubem → JAKUB WIĘKSZY (STARSZY)

ktos prawi o tem i o owem – o Adamie i Ewie, i o jabłku, i o drzewie → ADAM

pre Krysta Pana → CHRYSZTUS (KRYST, KRYSTUS)

Przed dniem świętego Marka ile żaba kuka, tyle dni po nim milcząc, spokojności szuka → MAREK

Przed Maciejem jak połamię lody, po Macieju szukaj pod lodem wody → MACIEJ

Przed Michałem mają być siewy w kraju całym → MICHAŁ

Przed świętym Janem o deszcz prosić trzeba/ trzeba prosić// prosić o deszcz potrzeba/ trzeba, (a) po świętym Janie (sam rad ciecze z nieba/to)/ potem (i) nieproszony pada/ i sam będzie rosić (aż go będzie dosyć) → JAN CHRZCICIEL

(Przyjdzie) święty Michał, będzie (z ludzi) ogorzeliń/ogorzeliźnę spychał → MICHAŁ pszeniczka najświętszej marii panny → MARIA (MARYJA)

Ptaszki do Michała, gdzieś zima została → MICHAŁ

Ptaszki przed Michałem odleciały – będzie ostry grudzień cały → MICHAŁ

pusty jak chłopska stodoła na święty Jan → JAN CHRZCICIEL

rączka pana jezusa → JEZUS

ktos rzuca/trzepie się jak Piotrowa mać → PIOTR

salomonowa głowa → SALOMON

serduszka pana jezusa → JEZUS

ktos siedzi jak Job na kupie gnoju → HIOB (JOB)

ktos siedzi na Abrahama łonie → ABRAHAM (ABRAM)

Siew na święty Marek, dobry plon tatarak → MAREK

- Skoro ochrzczi wodę Janek, tuli światło swoje dzionek → JAN CHRZCICIEL
Skoro po Macieju drzewa się ogrzeją, pobiegnij do sadu, oczyść go z owadu → MACIEJ
Słota w dzień Adama i Ewy – strzeż od zimna chlewy; a jak mróz i pięknie – zima wcześniej pęknie → ADAM
stare józefy → JÓZEF
stary adam → ADAM
sucha ewa/ewka → EWA
synie dawidów, bierz kij a bij Żydów → DAWID
szeroko o tem Dawid pisał → DAWID
Szymona i Judy – uciekaj do budy, bo się kokosi i mróz nam przynosi → SZYMON
- ścięcie świętego jana → JAN CHRZCICIEL
Śnieg na/w świętego Andrzeja/Jędrzeja, dla żyta zła/niewielka w życie nadzieja → ANDRZEJ (JĘDRZEJ)
ktoś śpi jak Łazarz → ŁAZARZ Z BETANII
(Święta) Katarzyna adwent nadarzyła/zaczyna/założyła/zawijazuje, (a) (święty) Jędrzej go na węzeł zaciągnie/ go potwierdza/ jeszcze mędrzej → ANDRZEJ (JĘDRZEJ)
Święta Katarzyna klucze pogubiła, święty Jędrzej znalazł, zamknął adwent zaraz → ANDRZEJ (JĘDRZEJ)
Święta Katarzyna śmiechem, święty Andrzeja/Jędrzej grzechem → ANDRZEJ (JĘDRZEJ)
Święta Katarzyna zakazuje/zawijazuje, święty Andrzeja zakazuje/zawijazuje → ANDRZEJ (JĘDRZEJ)
świętego piotra korzenie → PIOTR
świętego piotra ziele → PIOTR
Świętojanki kiedy padną, zboża w równiach się pokładną → JAN CHRZCICIEL
Świętojański owies, marcinkowe żytko – warte licha wszystko → JAN CHRZCICIEL
świętojańskie ziele → JAN CHRZCICIEL
Święty Bartłomiej muchy potłumi → BARTŁOMIEJ
Święty Bartłomiej podwieczerek/śniadanie potłumi/przytłumi → BARTŁOMIEJ
Święty Bartłomiej przyniesie świeczkę nad komin → BARTŁOMIEJ
Święty Bartłomiej robaka przytłumi → BARTŁOMIEJ
Święty Bartłomiej, wypnij dupę na płomień → BARTŁOMIEJ
Święty Idzi do szkół pędzi, święty Michał do szkół wypycha → MICHAŁ
Święty Jakub – ze szkół wykup → JAKUB WIĘKSZY (STARSZY)
Święty Jakubie, zamknij chmury w kadłubie → JAKUB WIĘKSZY (STARSZY)
święty Jan chrzci/ochrzcił wodę → JAN CHRZCICIEL
Święty Jan na wsi wielki pan → JAN CHRZCICIEL
święty Jan wiedno tę biedę śle → JAN CHRZCICIEL
Święty Jan żołądz sadzi, a święty Wawrzyniec gładzi → JAN CHRZCICIEL

- Święty Jan żołędź zawiązał, a święty Michał pospychał → JAN CHRZCICIEL
Święty Janie, głuchy na kukanie → JAN CHRZCICIEL
święty janik → JAN CHRZCICIEL
Święty Jędrzej adwent przytwierdzi → ANDRZEJ (JĘDRZEJ)
Święty Józef laską w ziemię kole, wyjeżdżajcie chłopcy orać w pole → JÓZEF
Święty Józef pogodny, będzie roczek urodny → JÓZEF
Święty Józef wiezie trawy wózek, ale czasem smuci, bo śniegiem przyrzuci → JÓZEF
Święty Łuka włazł do buta → ŁUKASZ (ŁUKA)
Święty Maciej lód z rzek (i stawów) porusza i traci → MACIEJ
Święty Maciej zimę straci/traci albo/albo/ale/lub (czasem) (ją) bogaci/wzbogaci/podskaci → MACIEJ
Święty Marek otwiera folwark → MAREK
Święty Marek rzuci/rzucił/włoży/włożył/wraził/wrzuci do wody ogarek → MAREK
Święty Mateusz dodaje chłodu i raz ostatni podbiera miodu → MATEUSZ
Święty Mateusz – siałbym żyto – nie rychło już! → MATEUSZ
Święty Michał będzie ludki do kopy spychał → MICHAŁ
Święty Michał będzie ludzi w kominek wypychał → MICHAŁ
Święty Michał granice/płoty/wiechy porozpychał/pospychał → MICHAŁ
Święty Michał (już) (do beczi) kapustę (do dołu) spychał/wpychał → MICHAŁ
Święty Michał lato przekichał → MICHAŁ
Święty Paweł nawrócił się do Boga, a dzień do nas → PAWEŁ
Święty Paweł tak powiada: Kto nie robi, niech nie jada → PAWEŁ
święty piotr → PIOTR
Święty Piotr, gdy się rozgrzeje, wiosna prędko nie przyspieje → PIOTR
Święty Piotr korzonek w życie/żyto podpala/suszy → PIOTR
Święty Szczepan – więcej sługa (znaczy) jak pan → SZCZEPAN
Święty Szymon i Juda – niedaleko śnieg i gruda → SZYMON
- (tak) mądry/chytry jak Salomonijowa/Salomona/Salomonowe buchy/buksy/buty/gać/
portki/kozy → SALOMON
taka saga Ewa → EWA
taki sagi Adam → ADAM
trzewik panny marii → MARIA (MARYJA)
twarz pana Jezusa → JEZUS
ty tak marzniesz jak Hejszów kot na potęgowskich pustkach, co na święty Jan na piecku
zmarł → JAN CHRZCICIEL

- u kogoś zawsze przed świętym Jakubem → JAKUB WIĘKSZY (STARSZY)
Urbanów owies, pawłowe żytko, kata warte wszystko → PAWEŁ

- ktos uwidzial Abrahama → ABRAHAM (ABRAM)
- w adamowym ubraniu → ADAM
- W dzien swietego Jakuba chmury, beda sniegu fury → JAKUB WIĘKSZY (STARSZY)
- W dzien swietego Marka sieje sie tatarka → MAREK
- W swięto Katarzyny są pod poduszką dziewczyny, w wigilię swiętego Jędrzeja jest dla dziewcząt nadzieja → ANDRZEJ (JĘDRZEJ)
- W swięty Pawel pogoda – w polu piękna uroda → PAWEŁ
- warkoczyki panny maryi → MARIA (MARYJA)
- Warsztat Swiętego Józefa → JÓZEF
- We Wielki Piątek boleści Maryi początek → MARIA (MARYJA)
- wieczera pana jezusa → JEZUS
- Wielu deszczu przed Janem, tela pogody po nim → JAN CHRZCICIEL
- Wiemy to, panie Pilacie, iż ten łańcuch dawno macie → PIŁAT
- Wigilia jasna, swięty Jan ciemny – obiecują rok przyjemny → JAN (APOSTOŁ)
- włoski najswiętszej panny marii → MARIA (MARYJA)
- włoski pana jezusa → JEZUS
- włosy panny marii/maryi → MARIA (MARYJA)
- woda swiętego piotra → PIOTR
- Wóz Dawida → DAWID
- Wóz Salomona → SALOMON
- Wózek Antychrysta → ANTYCHRYST (ANTYKRYST)
- ktos wstąpił do zakonu adamowego → ADAM
- wszystkiemu Ewa winna → EWA
- Wszystko się z czasem zmieni: Łazarz w niebie, bogacz w sieni → ŁAZARZ
- ktos wygarbował komuś skórę jak swięty Michał diabłu → MICHAŁ
- ktos wymył się od wszystkiego jak Piłat → PIŁAT
- ktos wziera do Abrama → ABRAHAM (ABRAM)
-
- zakon adama → ADAM
- zazdrosny jak Piotrowa mać → PIOTR
- Zbieraj rumianek, bo swięty Janek → JAN CHRZCICIEL
- ziele pana jezusa → JEZUS
- ziele swiętego piotra → PIOTR
- zielona ewka → EWA
- zła baba jak Herod → HEROD
- zły jak antykryst z piekła → ANTYCHRYST (ANTYKRYST)
- zobaczymy się na Józafata dolinie → JOZAFAT (JÓZEFAT, JÓZAFAT, JOZAF)

Indeks omówionych frazemów

żabka pana jesususa → JEZUS

ktoś żałuje z Dawidem → DAWID

żeberko pana jesususa → JEZUS

żebro adamowe → ADAM

żebro adamowe nie przynosi tak wiele pożytku jak szkody → ADAM

Żółknie w polu wciąż trawa, dla bydełka chudo, nie wesołać to sprawa, idzie Szymon z Judą → SZYMON

żytko/żyto pana jesususa → JEZUS

SUMMARY

Phrasemes with biblical personal names in Polish local dialects

The author of this work presents and analyses 483 phrasemes as abstracted from local dialect utterances. The units are divided into 48 groups, depending on the presence of a given personal name (its derivative) in the phraseme structure. The language material has been divided into: noun expressions, defining expressions, locutions, phrases and proverbs. Thus, the author of this work uses the classification of phrasemes – based on the syntactic functions and the meaning – by Andrzej Maria Lewicki and Anna Pajdzińska (adding proverbs as a separate group).

The work consists of three parts: preliminary assumptions, presentation and analysis of the material and conclusions. The first part includes the overall description of the analysis, its objectives and material basis. In the second part of the work, which is also its main part, the collected phrasemes are presented and analyzed. The last part of the work includes the conclusions related to the whole of the material described. The tripartite composition is complemented with the indices of geographical and other abbreviations related to the presentation of phrasemes, and with the index of biblical book abbreviations. Moreover, the work includes the list of dialect material sources, the bibliography and the index of the language units in question.

It turned out that the proverbs constitute the largest group of the analyzed phrasemes (271 – 56.1%), while the smallest group includes defining expressions (14 – 2.9%). Noun expressions constitute a significant part of the collection of units (105 – 21.7%). The number of locutions (34 – 7%) and phrases (58 – 12%) constitutes about 10% of the whole amount of phrasemes in question.

Only three units were found in each of the five major Polish dialects (Silesian, Lesser Polish, Mazovian, Greater Polish, Kashubian¹): (*Jak*) *przyjdzie/na*

---

¹ In this work the Kashubian language shall be treated as a dialect, which is consistent with the tradition of linguistic science.

święty Jan, (da nam/niesie/przyniesie/zbiera) jagodów/jagód/mleka/oleju (pełen) dzban; (niech/niechże będzie) pochwalon/pochwalony (bądź) (Pan) Jezus Chrystus (nasz)/ Jezus Chrystus pochwalony; Święty Maciej zimę straci/traci abo/albo/ale/lub (czasem) (ją) bogaci/wzbogaci/podskaci. Slightly more phrasemes (10 altogether) were found in four dialects, e.g.: *(Na) (świętego) Szymona/Symeona i, Judy (trza/trzeba się) spodziewać/spodziewaj się (śniegu albo/i,) grudy* (except for the Kashubia); *niewierny/niewierzący Tomasz/Tomek* (except for Greater Poland); *(tak) mądry/chytry jak Salamonijowa/Salomona/Salomonowe buchy/buksy/buty/gać/portki/kozy* (except for Mazovia). The largest group (nearly 3/4 of all) includes units that were found in only one dialect.

Also, in the conclusions the topical classification of noun expressions and proverbs has been included. The first type of phrasemes has been divided into the expressions that belong to the MAN semantic area (here the author has separated the phrasemes related to the man and human relations, appearance, character traits, behavior, body parts, and clothes) and the expressions from outside the MAN semantic area (here the following have been separated the names of plants and their parts, the names of animals [and parts of fish skeleton], agricultural terms, the names of natural phenomena, the names of months, astronomical terms, expressions referring to material culture, religious terms, terms related to religious worship, and expressions concerning custom). Within the collection of proverbs, 22 topical groups have been indicated. The largest of them include sayings referring: to weather; working on a farm or in the field, life (of people, animals, plants) lived according to the cycle of nature (and custom), as well as working in the field, on the farm or weather. Such sayings constitute almost 2/3 of all proverbs. It is clear that the topics to which the proverbs in question refer reflect the areas of life that are important to the inhabitants of villages.

As for the type of proverbs, the most popular are sayings related to the calendar (only less than twenty units follow other models). They refer to the days of liturgical festivals related to particular patrons. Most of these biblical figures are treated as saints for which special days of worship have been selected. Many of the expressions related to such days corresponded with consequent changes within the annual life cycle of nature and with the respective stages of farm works.

РЕЗЮМЕ

Фраземы с библейскими личными именами в говорах и диалектах польского языка

В настоящей работе представлены и описаны 483 фраземы в виде цитат, зафиксированных в говорах. Все единицы помещены в 48 отдельных группах – основным критерием классификации являлось наличие определенного личного имени (иногда также производного слова или деривата) в структуре фраземы. Материал разделен следующим способом: именные выражения (типа: *zebro adamowe*), определяющие выражения (типа: *kawał antychrysta/antykrysta; pusty jak chłopska stodoła na święty Jan*), словосочетания, фразы и пословицы (паремии). Таким образом здесь использована классификация фразеологических словосочетаний, основанная на синтаксической и семантической функциях – Андрея Марии Левицкого и Анны Пайдзинской (с добавлением паремии в качестве отдельной, независимой группы).

Работа состоит из трех частей: 1) Введения, 2) Представления и анализа материала, 3) Выводов. В первой части описаны основные принципы и метод работы, охарактеризована область исследований, намечены цели исследования, изложен справочный материал. Во второй – основной – части диссертации представлен и подробно проанализирован собранный фразеологический материал. В третьей главе – сформулированы выводы, касающиеся всех описанных единиц. Трехступенная система состава настоящей работы пополнена списком географических и других – необходимых при объяснении определенных фразем – сокращений, а также перечнем сокращений названий книг Библии. Книга снабжена также указателем источников диалектного материала, обширной библиографией и индексом проанализированных единиц.

Следует подчеркнуть, что самую большую группу проанализированных фразем составляют пословицы (271 – 56,1%), напротив – определяющие

выражения – это самая малочисленная группа (их всего 14 – т.е. 2,9%). Довольно многочисленны именные выражения (105 – 21,7%). Словосочетания (34 – 7%) и фразы (58 – 12%) составляют около 10% всех описанных единиц.

Лишь три зафиксированные единицы общеупотребительные – они известны всем пяти основным диалектам польского языка (силезскому, малопольскому, мазовецкому, великопольскому и кашубскому)¹: ([*Jak przyjdzie/na*] *święty Jan*, (*da nam/niesie/przyniesie/zbiera*) *jagodów/jagód/mleka/oleju (pełen) dzban*; (*niech/niechże będzie*) *pochwalon/pochwalony (bądź) (Pan) Jezus Chrystus (nasz)/Jezus Chrystus pochwalony*; *Święty Maciej zimę straci/traci abo/albo/ale/lub (czasem) (j) bogaci/wzbogaci/podskaci*. Чуть больше – всего 10 фразем, зафиксированы в четырех диалектах, ср.: (*Na*) (*świętego*) *Szymona/Symeona i/, Judy (trza/trzeba się) spodziewać/spodziewaj się (śniegu albo/i/), grudy* (кроме Кашубов); *niewierny/niewierzący Tomasz/Tomek* (за исключением Великой Польши); (*tak*) *mądry/chytry jak Salamonijowa/Salomona/Salomonowe buchy/buksy/buty/gać/portki/kozy* (исключая Мазовию). Самую большую группу (около 3/4 от общего числа) составляют единицы, засвидетельствованные на территории лишь одного диалекта.

Кроме вышеперечисленного, в заключении (Выводы) представлена также тематическая классификация именных выражений и пословиц. Первый тип фразем вмещает в себя две группы: выражения принадлежащие к семантическому полю с обобщающим понятием ЧЕЛОВЕК (здесь выделены следующие типы/классы: относящиеся к человеку и определяющие взаимоотношения между людьми; связанные с внешним видом; относящиеся к чертам характера; относящиеся к поведению человека; связанные с названиями частей тела; связанные с названиями одежды) и выражения, выходящие за пределы семантического поля ЧЕЛОВЕК (здесь, в свою очередь, выделены: названия растений и их частей; названия животных [и частей скелета рыбы]; сельскохозяйственные термины; названия природных явлений; названия месяцев; астрономические термины; названия, связанные с материальной культурой; религиозные термины; названия, связанные с религиозной обрядностью; названия связанные с народным бытаем). Среди пословиц выделены 22 тематические группы. Наиболее широко представлены следующие типы паремий: пословицы, связанные с погодой; с земледелием и ведением домашнего хозяйства; с жизнью (людей, животных, растений), опирающейся на естественные явления, т.к. круговорот времен года (и связанными с этим определенными обычаями), а также

¹ В настоящей работе этнолект кашубов рассматривается – согласно лингвистической традиции – как диалект.

отдельная группа относящаяся одновременно к земледелию, хозяйству и погоде. Они представляют почти две трети всех пословиц. Наглядным становится факт, что тематика всех представленных в работе пословиц тесно связана со сферой, присущей деревенскому человеку.

Наиболее распространенным типом паремии является календарная пословица, лишь более десяти единиц относится к другим типам. Эти пословицы касаются литургических праздников в честь упомянутых в них лиц. Большинство из этих библейских персонажей считалось священными (святыми), и, следовательно, с временем стал определялся день их памяти. Многие из этих терминов были обусловлены очередными изменениями природного круговорота и последовательными этапами земледельческих и хозяйственных работ.

Перевод: Bogumił Ostrowski

Książka ta jest jednym z kilku dotąd opublikowanych monograficznych ujęć dotyczących frazeologii w gwarach polskich. W polu badawczym, obok frazeologizmów, znalazły się również przysłowia stanowiące najliczniejszą – jak się okazało – grupę opisywanych jednostek. Taka podstawa materiałowa skłoniła badacza do użycia bardziej pojemnego terminu *frazem*.

Autor, absolwent filologii polskiej Uniwersytetu w Białymstoku, od blisko dekady jest członkiem zespołu redakcyjnego opracowującego monumentalny „Słownik gwar polskich” w Instytucie Języka Polskiego PAN w Krakowie.

